

National 22/8 881

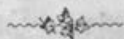
Knj. Off.

Podučilni listi za slovenski narod.

Nevednost je nar draži stvar v deželi.
Adam Smith.

Izdal
Ivan Gršak.

I. Zvezek.

Cena 70 kr.

V. Gradcu 1865.

Založil Leuschner in Lubenski.

Natisnil Jož. A. Kienreich.

Slovinci!

Dovršivši svoje šolske leta že hitim k Vam, marljivi delavci na polji narodnem, da bi i jaz dišeče rože zalival ali saj za krajem celino prekapal. Bojazljivo sem se Vam bližal; alj kako mi srce poskoči, kako se mi vse moči dvigajo, ko zaslišim že od daleč prijateljske besede, razlegajoče se po čeli Slovenii: „Dobro nam došel novi delavec!“

Srčni pozdrav pa tudi Vam, ki ste se že tako rano tukaj zbrali k težavnemu delu, srčni pozdrav i Tebi, mili moj slovenski narod, za ktereга se tukaj k delu zbiramo.

Kadar sem kolj o pravem narodnem življenji premišljal, zmirom se mi je dozdevalo, da človek veliko veliko kuje in snuje za svoje nar silneji potrebe; ni mu mogoče pred skrbeti za lišp, za razveseljivanje, dokler ni dosti pridčlal in prihranil za živež, za obleko, za stanovanje. Tiho je, ako mu kdo govori o novih postavah, ker jih umel ni; tiho je, ako mu kdo govori o ustavu (konstitucii), ker mu ni prinesel olajšanja njegovih davkov, ker ne razume važnosti novih naprav. Svojim silnim potrebam le želi nar pred v okom priti, potem še le se ozira po uzvišanji svojega stana. Ni bilo dolgo našemu kmetu mar za duševni užitek pri zabavnih besedah, ni pogledaval daleč črez svoj prag; le oziral se je včas i kviško, kako bo nek vreme; z milim pogledom proti nebesam bi rad razkadil sive točonosne oblake.

Pri takih okolnostih nam je toraj jasno, zakaj naši Slovenci tako malo marajo za društveno in državno življenje, zakaj so tako mlačni pri županijskih obravnavah, zakaj čelo narodarstvo tako malo napreduje, zakaj vsplah pri njih tako malo blagora nahajamo.

Na drugi strani pa je ravno tako jasno, da nikdo za to ne mara, česar ne pozna (ignoti nulla cupido), a tudi da se naš narod rad in lahko uč i novih vednosti po svojih sposobnostih,

kterih mu je Stvarnik tako obilo podaril. Jasen je toraj uzrok, zakaj sem se lotil podučilnih listov: rad bi Vam različne vednosti razlagal s pomočjo svojih in narodovih prijatlov. Da se Vam budi čut za pravico in medsební red, se Vam bodo po domače razlagale postave različnih oddelkov; da umevate narodno življenje u večih merah in veliko gospodarstvo celih držav in narodov, rad bi Vam prinašal različnih razprav iz narodarstva; da se Vam užiga in zdržuje ljubezen do našega velikega avstrijskega cesarstva, za ktereга tako pogostoma naši hrabri sinovi kri prelivajo v ojstrih bitvah, prebirajte zgodovino slavno naših prededov; da veste u svojem domačem gospodarstvu pametno ravnati ter sebi in svojim dragim življenje in zdravje zdržavati, naj Vam bodo zdravniški spisi in naravoslovne razprave. Ne bodemo u nemar puščali drugih preiskav o našem dušnem življenji, da se potem lažje in uspešnije lotimo pesemskih pridelkov naše literature.

Vidite, kako težka mi je naloga; pa še bolj sprevidite, kako potrebno jo je rešiti, ako beseda narod, blagostanje, omika nimajo ostati res same besede za nas Slovence. Kar je našim srečnejšim sosedom ob severu in zapadu že zdavnej znano, je pri nas še skoraj vse novo; a teh starih novín se bomo i mi učili, ako Bog da i sreča junačka! Saj imamo bistrih glav, ki ne slovijo samo po mali svoji slovenski domovini, nego i po celi Nemčii; saj so že ti korenjaki svojih vednosti tudi zdavnej pokazali, da jim je poleg jake volje še večí moč za narod dělovati!

Iskreno si želeč, da bi narodu vstregel s temi zvezki, da bi knjiga res postala narodna Čitalnica, sklepam svoj predgovorček z besedami neumrlega Adama Smith-a, ki so moje prizadevanje do čělega prešinile, ktere trdijo da „vednost in dobra odgojitva peljajo nar gotoveji do pametne in varčne rabe pripravljenih stvari (moči), nevednost je pa nar dražji reč na svetu; podučen in pameten narod je zmirom npravnejí in pridnejí od nepodučenega, nespametnega“.

Ivan Gršak.

Obresti in obrestne postave.

Narodarska razprava.

spisal Ivan Gršak.

I.

Ni je skoraj dandanašnji večje pritožbe od ljudi vsakega stanu kakor „da denarja dobiti ni,“ „da so obresti od posojil tako velike, da nikdo brez svoje očitvidne škode si posojevati ne more“. Da bi le enkrat bilo dosti denarja, da bi ga le za male obresti lahko si izposodil, bi si lahko v kratkem času spreobrnil čelo gospodarstvo! Ko obresti ne bi tolike bile, pridobil bi v kratkem času toliko, da počasi denar spet povrnem, pa sam sebi vendar precej pripomorem: si želi kmetič na deželi. Pa tudi trgovec mora plačati precej procentov (od sto) ali obresti od posojila, več še včasih kakor kmet, ker trgovca ne branijo nobene „obrestne postave,“ koje bi prepovedavale prevelike obresti (procente) jemati glavničarjem (kapitalistom), ki imajo nakupljenega denarja (glavnico) za izposojila. Pa glej! vendar radi plačujejo precej velike obresti, vendar si tudi pomagajo ter marsikteri trgovec je obogatel, dasiravno je z ljudskem denarjem prizačel trgovati. To so res gotove prikazni, pa tudi ono je gotovo, da marsikteri kmetič ali trgovček tožeč črez velike obresti nikolj še ni bolj na globoko premišljeval o pravi lastnosti obresti, ni o pravi vrednosti obrestnih postav, da je želel včasih še ojestrejših postav, da postavim glavničar posoditi mora po 4 namesto po 5 procentov (ali odstotkov, posihmal zaznamovano %, p. 5% beri 5 od sto ali 5 procentov). Dovolite mi toraj, dragi čitatelji, da razložim prvič obrestine lastnosti, namreč podlago, spremembo in stalnost obresti, drugič obrestne postave, namreč njih zgodovino in njih vrednost od gospodarske pa tudi od pravniške strani, tretjič pa omenim naj nekatere predloge, kako bi se lahko i brez vseh obrestnih postav pomagalo posebno kmetom in sploh posestnikom nepremakljivega blaga.

Naj se že lotim kakoršnega dela kolj, imeti moram denarja pri rokah; ali saj denarnih vrednosti da si preskerbim to, iz česar naj bi bil nov izdžlek mojih rok; postavim če hčem hišo zidati, moram imeti denarja da kupim apna kamenja opeke lesa itd.; ta vrednost se imenuje kapital ali glavnica. Pa dosti še ni, da imam vse k rede; treba je sadaj tudi še delavcev ki prenaradijo nakopičeno kamenje u lep zid, ki stebre stešejo u lepe brune; delavce moram plačati, tudi tu moram denarja imeti; temu drugemu denarju pravijo tekoči kapital, onemu prvemu pa stalni kapital. U tekoči kapital se ve da spadajo pozneje vse popravila pri hiši itd. Pa hiša nese precej denarja; u mestu pridejo dohodki visoko. Tudi sam vživam hiše prebivaje u nji. Moja poraba in najemi denarji od ljudskih ljudi ki u moji hiši prebivajo, so dohodki od vsega kapitala ki je u sezidani hiši. Ves ta dohodek lahko včasih visoko pride, pa večkrat tudi čisto izostane. Kako lahko se zgodi, da mi hiša pogori ali da u večem mestu jo u bojnih časih sovražnik razruši! Za to je ta dohodek premenljiv negotov, sadaj velik sadaj mali; pri drugih podvzetjah, post. pri kupčiji pa še se bolj preminja. — Vendar vsak človek nima veselja svoj denar sam rabiti in sam dohodke nabirati, sam se sreče veseliti, pa tudi sam nesrečo trpeti. Ta nima veselja, oni nima dosti znanosti z toj ali onoj obrtnijoj. Pa vendar zato ne bi rad da bi-mu denar prazen ležal u škrinji. Kaj bo storil, da ne bo dohodkov od svoje prihrambe zgubil? Ne bo se mu treba dolgo ozirati, kmalu ga bodo cukali od vseh strani prijetli njegovi ali prav za prav prijetli njegovega denarja rekoč: „daj, kume, posodi mi denarja, rad ti plačam svojih 5 procentov čisto po postavi!“ Mislil si bo kapitalnik, boljši drži ga ko lovi ga, boljši 5 od sto gotovih kakor po 7 ali 10 negotovih ter bo proti dolžnem pismu koj pri volji mu posoditi zaželen denar. Sadaj pa že lahko odgonite, kaj so obresti. Zgoraj so bili vsi dohodki od hiše obresti, tu pa teh 5 gld. od sto. Obresti se toraj lahko dobijo od kapitala na dvoje, da sam s kapitalom ravnam ali pa da ga drugim izposodim. Razložek je le ta, da navedoma takrat ne imenujem dohodke obresti, kadar sam ravnam, temuč le gotovim dohodkom pravimo obresti, ktere nam mora izposojilnik za rabo denarja plačati. U širši misli pa je vse obrest kar se od kojegagod kapitala pridobi; če travnik v najem dam za 50 gld., je ravno tako kakor da bi komu posodil 1000 gld. po 5%; so toraj tudi obresti, kterim se pa pravi najemšina.

Na kaj pa gleda Peter posebno, če Pavlu hče posoditi recimo 100 gld.? Gleda na dvoje: prvič ali bo res Pavel u sta-

nu mu jih o pravem času vrniti, drugič pa koliko mu da obrestni od njih na leto za rabo, t. j. za dobiček, ki ga bo Pavel odsihmal od njih imel namesto Petra. Da dobro pretresimo obrestne lastnosti, je treba ločiti te dve važne strani namreč vrnitvo posojila in odškodbo za rabo kapitala. Prvič je resnica, da mora tisti zmirom veči obresti plačati ki nima dosti zastave, da bo tudi gotovo vrnil denar; upnik (posojilnik) bo se ravnokot zavaroval zoper nesrečo, ako kapitala nikada več videl ne bi. Terjal bo namesto 5% večkrat 20%, 30% ali še več obresti, tako da že dolžnik u dveh, štirih ali petih letah poyrne čeli kapital. Se ve da zato sadaj prost ni, plačevati mora obresti prej ko slej, dasiravno je že kapital zdavnej z obresti povrnil; to veči plačilo je zavarovavna premija, ali plačilo za zavarovanje kapitala za primerljaj ko ga dolžnik plačati mogel ne bi.

Pa vse posojene stvari niso ravno jednako nevarne u posojilu; tudi se vse stvari u denarju ne posojujejo. Med trgovci post. se nevadoma le posodi blago, ktero se preceni u denar od kterega se potem obresti jemljejo po procentih. Tu se ve da ne bo kupec blaga spet vrnil kterega je u fabriki na posodo vzel, temuč denar. Ravno tako je pri živini itd. Pa druga je pri zemljiščih, pri hišah itd. Tu je gotovo da mi travnika ne bo nikdo odnesel črez lëto, da ga toraj spet lahko nazaj dobim. Pa zato tudi vidimo da zemljišne obrestni se nar manj spreminajo da so tudi zato nar nižji ker ne potrebujejo zavarovalne premije. Stalnosti zemljišnih obresti je tudi pripisati, ako dobro in nepremakljivo stojijo zemljišne dožna pisma (Hypothekenscheine). Pri hišah je spet na drugi strani še treba gledati. Najemnik lahko pokvari stene tla stropje itd.; treba se je tega zavarovati; tudi hiša ne bo stala na veke, če je ne bo nikdo popravljaj; zato je treba obresti zvikašati, zadnjič je pa tudi treba nove hiše kadar se ta poruši; tudi k temu morajo ljudski prebivalci u moji hiši (najemo) doprinašati. Tu toraj obresti že koj poskočijo, posebno če še na hišne davke pomislimo.

To bi bilo od zavarovalnih obresti ki se ravnaajo po posojenem predmetu zastran vrnitve. Pa je še drugih važnih premišlekov ki tiščijo ali vzdigajo zavarovalne obresti; kapitalnik praša, kam bo obrnil dolžnik svoj denar? Če vidi da ima dolžnik dobre lastnosti ki kažejo koj srečno podvzetje, če vidi da podvzetje samo na sebi ni jako nevarno, bo mu rad posodil, posebno pa če pozna pravičnost in zvestobo dolžnikovo; tu ne bo zavarovalna premija velika zavolj osebnega zaupanja (Personalkredit). Če pa osebnega zaupanja res ne bi

bito, če dolžnik ne ve prav ravnati z denarjem, ima pa precej blaga (drugih vrednih predmetov, posebno zemlišč, hiš, fabrik itd.), katerega zastavi na to da ne bi mogel o pravem plačati, bo tudi kapitalnih posodil brez velikih zavarovalnih obresti zavolj predmetnega zaupanja (Realkredit). Lahko toraj izrečemo glavno pravilo: Pri večem osebnem in predmetnem zaupanju je zavarovalna premija manjši. Te jasne zakone (ali postav) narodarskega (gospodarskega) življenja nam bo gotovo potrdil vsak kupec, vsak barantač.

Kaj pa so potem prave obresti brez zavarovalnega plačila? o pravih lastnostih obrestnih so se učeni jako pričkali; pa mislim da ne bo jako težko odgoniti prave reči o tem prašanju. Gotovo je to da nakopičen denar mora romati, če lastnik hče da mu kaj obnese. Zakaj ga je nabiral, hranil, si včasih marsiktero veselico prikratil, ako bi ga sadaj gledal kakor skopin? Denar mu mora hasniti, mora dobička donašati; slišali pa smo da ti dobički niso druga kot obresti od njegovega kapitala, če tudi za svoje ravnanje odračuni primeren zaslužek. Izglejmo si izgled, pa bomo reč čisto lahko zapopadli; dobili bomo odgovor, koliko pride na denar dobička in koliko na dēlo. Ko bi post. Peter barantal s sto goldinarji, pa bi čez lēto in dan imel 120 gld., ne bi ravno bilo prav reči, da mu je teh sto gld. prineslo 20%; ker drugi morebiti ne bi bil toliko pridobil, morebiti celō nič. Vsaki vidi da je sposobnost, zvednost pridnost Petrova veliko pomagala, da je dobil 20 od sto. Pavel ni tako izurjen, je prvinec, tudi morebiti tako pridni in pazljiv ni ko Peter; komaj mu bo stotak prinesel le 6 gld. na lēto. Čemu se pa ima pripisati teh šest gold., Pavlovemu stotaku ali njegovi pridnosti in izurjenosti? Če hčemo zvedeti koliko dobička pride na sam denar, in koliko na samo izurjenost, moramo malo računati. Če Petrovih 100 gld. prinese 20, Pavlovih pa 6 gld., da toraj 200 gld. od obeh tudi vkup 26 gld. Sredina (po srednji, polovični cēni) kaže toraj na 13 gold. od 100, t. j., navadni človek tega stana pridēla s stotakom 13 gld., katere toraj denar in njegovo dēlo (dva faktora) storita. Poskusimo sadaj teh 13 gld. razcepiti na dva dēla, katerih jeden izhaja iz stotaka, drugi pa iz podvzetnikovega dēla. Recimo da je Peter nar bolj izurjen, Pavel pa nar manj u svojem dēlu. Razložek med dobički obeh pa je 14 gld.; človek srednje izurjenosti, ki več zna ko Pavel pa manj ko Peter, bi toraj pri mēri si saj 7 gold. po sami izurjenosti pridelal. Zgoraj smo našli 13 gld. ođ denarja in izurjenosti vkup, tu pa 7 gld. od izurjenosti same; če toraj odštejemo izurjenostni dobiček od vkupnega iznoska, dobimo 6 gld.,

kteri pridejo kot obresti od stotaka. Tako se lahko vidi, kako denar jednemu več donša ko drugemu, ali rekel bi kako jeden pametnejši ravna ž njim kot drugi; pa tudi spoznamo, da na denar sam pride nekaj iznoska. Ti iznoski so obresti od denarja. Če toraj drugemu svoj denar prepustim, mu dam priložnost ž njim ne le sam sebi dēla pripraviti, temuč tudi dobička dobiti. Izposojnikov dobiček je pa le to da lahko svojo izurjenost, svoje dēlo porabi, u denar spravi, si kaj prigospodari. Rad bo toraj kapitalniku dal 6 gld. od sto, če ve da bo saj po srednji meri 13 od sto pridelal. Tu se nobenemu krivice ne godi. Če bi pa 10% plačal obresti, pridelal pa tudi le 10% ali še manj, bi gotovo bil na zgubi; ne bo si izposojeval tako dragega denarja, ter drugače uravnal svoje dēlo. Obresti toraj niso druga kot povračilo za prepušeno rabo denarja, plačilo od denarnih dohodkov, to je od tega kar od izposojenega denarja obraste.

Različno se imenujejo obresti u raznih časih in pri raznih narodih; Latinec jim je pravil usura od besede uti, porabiti, poslužiti se česa: ravno tako še dandanas Francoz usure, Inglež usury. Ta beseda je čisto pripravna, ker kaže tudi lastnost odstotnega denarja, namreč da je denar od rabe izposojenega kapitala. Mi jim pa precej pravilno bolj po grški šegi pravimo obresti (Frucht) ob-ras-ti, kakor rez-ati in iz-raz-iti. Grki so jim pravili τόκος od τίκω=rodim. Nemci mu pravijo Zins, ali po latinsko Interesse, le da ono ime zvrčajo na nepremakljivo blago, to pa na premakljivo. Nekinekada pa so denarnim obrestam sploh rekli Wucher; dandanašni pa je Wucher (lihvarstvo, vohrnija, preobrest) le tista obrest, ki je črez postavo velika. Od tega predmeta pa bomo pozneje govorili pri obrestnih postavah. Sadaj glejmo, po kakih gospodarskih (narodarskih) zakonih se ravna obrest u ožji misli, to je brez zavarovalne premije?

Če je na sejmu ali trgu precej blaga, pa malo kupca, bo cēna padala blagu; lastniki pa brž napnejo cēno, če vidijo malo blaga, pa precej kupca. Navadna pa lahko cēna ostane, če je malo blaga in malo kupca, ali če je obojih veliko. Narodari pravijo pri takih priložnostih da cēno dēla ponudba blaga in pa popraševanje po blagu ali po znanstveno: „cēna visi na ponudbi in popraševanji“. Ponudba in poprašanje sta si pa nasprotna. Veči ponudba, manjši cēna; veči popraševanje, višja cēna. Vendar cēna je blizo vrlišča; rada bi ostala zmirom na starem mestu; zato se le malo gene, dasi ponudba jako tišči; lastniki mislijo prodati drugikrat boljši če je cēna padla, kupci pa kupiti drugikrat cēnejši če je cēna poskočila.

Denar pa druge vrednosti nima kakor da si blaga preskrbim ž njim; je le naměstnik blaga, ker ga vsaki čas lahko u blago spremenim. Zato mora pripravljen denar ravno tisti postavi biti podvržen kakor vsako drugo blago. Obresti so pa čena kapitalne rabe, kapitalne pridělavne vrednosti. Obresti bodo se toraj ravnale po ponudbi kapitala in po popraševanji po njem.

Na čem visi ponudba kapitala?

Da prazen (disponivni, pripravljen) kapital potrebnežu lahko ponudim, je gotovo treba da ga imam, pa da ga tudi posoditi hčem. Da pa denar imam, je mogoče po veliko potih; morebiti sem si ga prihranil pri malih krajcarjih, ali sem si ga po svoji izurjenosti pridelał. Da se toraj kapitali nabirajo, je treba povzdigati varjatvo (šparovitost) med prostim narodom. To se lahko zgodi po izgledih lěpega gospodarenja, kako je treba vsako blago varovati, post. gnojšnico, směti, živino; pa tudi skoz poduk, da je potratjena stvar zgubljena ne le lastniku, temuč za zmirom čělemu narodu.

Pa tudi po veči izurjenosti je mi mogoče si kapitala pripraviti.

Da se pa narod izuri, omika, izobrazi in krepi, je treba posebno gledati na ljudske šole, da se že tu človek pripravlja u mladih lětih na trdo dělo, na djansko življenje; brez dobrih narodnih šol ni narodne omike, brez omike ni izurjenosti u vsakdanjem življenji, brez izurjenosti ni dohodkov od kapitalov, svojih ali izposojenih, brez dohodkov ni mogoče kapitalov samih nabirati, brez velikih gostih kapitalov pa so obresti zmirom visoke. Omika je zato vir bogastva, omiko morejo vsi tisti želeti u svojo vas, ki bi radi denarja imeli za svoje podvzetje. Ali ne kaže to resnico tudi vsakdanje življenje? Ali si ne preskrbi pameten, to je omikan človek brž potrebnega denarja ali blagostanja kakor pa nespameten nedelaven neomikan? Kdor toraj omiko naroda povzdiga, mu množi tudi blagostanje.

Drugo prašanje je, kadaj bo kapitalnik tudi pri volji izposoditi svoj težko pridělan in privarovan denar? Takrat denarja ne bo tiščal kadar dolžniku zaupa; da pa dolžniku zaupa, se lahko doseže po dobrih postavah. Postave morajo varovati upnika, da gotovo dobi nazaj svoj denar z dobički vred; to je čisto pravična terjatva. Kako bi bilo drugače mogoče pričakovati, da bi se kdo trudil zbirati denarja za nezveste dolžnike, ali kako bi bilo poštenemu siromaku mogoče denarja na posodo dobiti ako bi upnik le na besedo mu verovati imel? Da toraj stroge postav varjejo upnika, je tudi

dolžnikom na hasen, ker le po takem se prazen kapital gane ter podvzetnikom posodi, katerim večkrat pomore iz silne zadrege. Če se pa po takem ves prazen kapital gane, bo ponudba rasla, toraj bodo obresti padale. Postavna varnost dela goste kapitale in male obresti.

Še druge malenkosti pridejo tu na vago, ki pa niso tako važne; kapitalnik rajši izposoja na kratek čas kakor na dolgi, za malo padvzetje rajši kakor za dolgo — povsod zavolj tega ker se mu kapital lažje pred vrne, ker negotovost tako dolgo ne trpi. Tudi takrat se kapitali precej ponujajo, kadar kapitalniki pričakujejo da bo delo dolžnikovo prineslo dobrih dobičkov, da se bo izplačalo, ob jednom, če pričakujejo precej gospodarskega uspeha.

Vse to pa se ne da na jeden dan ustapoviti; le počasi se razvijajo dobre postave, le počasi omika raste na široko in globoko, le počasi se razvija umno gospodarstvo: zato vidimo da je obrest nizka pri omikanih narodih, a visoka pri neomikanih. Ingleži imajo nižji obrest kako kojigod evropejski narod. To se tako razloži, ker ni več mogoče u novih podvzetjih toliko dobiti dobička, da bi se ž njim lahko velike obresti plačale, to je, omika in zvednost je že vse kote preiskala ter le male procente več iz zemlje in dela proizvaja. Zapopademo sadaj tudi, zakaj Ingleži drugim manj omikanim državam, kakor i nam Avstrijanom, denarja posojujejo; tu lahko dobijo veči obresti kakor doma. Kar smo pred slišali od pametnega človeka, to vidimo tu na pametnem narodu. Kako dobro bi djala toraj obća omika i celi državi, pa kako malo se vendar stori za občni napredek!

Govorivši precej obširno o ponudbi blaga prestopimo k popraševanji po blagu; krajši bo odgovor na prašanja: na čem visi popraševanje?

Popraševanje raste skoraj iz enakih uzrokov kakor ponudba. Koder so delavci bolj izobraženi, je tudi pričakovati vrednejšega dela, toraj večega dobička; veči izurjenost mika ljudi si denarja izposoditi, da si u hasen obrnejo svojo izurjenost.

Pa tudi tam je popraševanje veči, koder se odpirajo novi izvirk i človečkemu delu, človečkemu prizadetju; prostost obrtnije je pomnožila popraševanja po kapitalih, ali koder še priroda (natura) ni čisto izlizana, koder toraj velike dobičke daje. Zato v Ameriki, v rodovitni zemlji, kjer vse skoraj samo od sebe raste brez dela in truda, denar tudi več dobička donaša kot v omikani Evropi; a obresti so tudi zato veči kot pri nas, navedoma 2krat veči kakor na Ingležkem. Se ve da iz še drugih

uzrokov je obrest bila precej velika tudi v preteklih časih, u srednjem veku na Nemškem.

Slišali smo, kako se gibje jeziček obrestne vage. Pa lahko bi kdo prašal, ktera obrest pa bi se lahko vzela za stalno obrest? Ali se ne bi dalo prerajtati, koliko procentov je ravno prav jemati, kar je več, bi bilo na zgubo dolžnika, kar je pa manj, na zgubo upnika?

Tudi na to bom odgovoril, posebno ker je dober odgovor važen za postavne obresti. Če s denarjem toliko vrednosti pridělám, da dobim povrjen kapital dëlo in obrest, nimam ravno dobička, pa tudi zgubička ne; lahko mi bo še te obresti brez svoje škode plačati. Če pa izdëlane vrednosti ne dosežejo teh trojnih stroškov, temuč le kapital in obrest, sem dëlo zgubil; morebiti marsikdo še le pozneje računi, pa najde da je le za upnike dëlal. Izposojen denar takim ne more hasniti. Mëra pridëlane vrednosti je toraj tudi mëra obresti.

Da bi kadaj obresti prenizko padle, ni pričakovati, tudi ne da bi previsoko se napele. Zakaj ne?

Le poglejmo si spet vsakdanje življenje, da zapopademo te prikazni. Če kakova obrtnija ni še čisto izdëlana u kakovem kraju, bo obrtnikom koj precej donašala dobička; post. u velikem trgu je le jeden mizar. Mizarstvo bo mu veliko dobička prinašalo, ker je vsak prisiljen pri njem dëlati ni dati potrebno pohištvo; lahko bo cëno držal kakor bo htel; tako tudi če je le jeden trgovec u kakem trgu. Pa ti veliki njegovi dobički koj vabijo mizarje iz drugih mëst u ta kraj, druge trgovce u ta trg, tako da prvim cëno tiščijo tako dolgo dokler sami še le nekaj dobička imajo; oni prvi mizar ne zgubi ravno nič, le prevelikega nezaslužene dobička po tem ne dobi več. To je pa le u hasen vseh onih ki morajo si pohištva pri mizarjih ali blaga pri trgovcu preskrbeti. Ta prikazen, da vsi ljudje tje tiščijo kje je kaj pridobiti, je tudi pri poljedelstvu, pri volitvi svojega stanu itd.; pa kmalu se potreba zamaši. — Nasprotno pa, če mizarstvo ne bi nikjer več dëla povrnilo, ne bo nikdo se mizarstva brez potrebe učil; kjer je že preveč trgovcov, se ne bo pameten trgovec naselil. Mizar mora namreč za svoje izdëlke toliko dobiti, kolikor znašajo pridëlavni stroški. Če na dolgo več dobiva, se drugi ljudje polastijo te zdatne obrti pa cëno tiščijo; če pa manj dobiva, pa spet nekteri mizarji to obrt popustijo, skoz to pa spet ostali pridobijo. Veliki narodar Adam Smith pravi o tej važni večni pridëlavni postavi da „cëna pridëlka se vrti okolj stroškov pridëlovanja“.

To postavo smo posneli iz občnih nauk narodarstva (narodnega gospodarstva), da preiščemo, ali se tudi da obrniti na obresti? Lahko si mislimo (saj smo zgoraj tudi tako preraj-tali) da denar sam dela, da toraj tudi nekaj pridělati more. Ta pridělek denarni so obresti. Če bi bile obresti jako niz-ke, se ne bo veliko ljudi našlo ki bi veselja imeli denar va-rovati shranjati, da bi ga za male obresti izposojevali. Rajši bodo kapitalniki sami se lotili kake obrti fabrike itd., ali pa boljši živeli in zaslužek potratili, bodi si u krasnih poslop-jah, u oblačilu, pri jedi in pijači, celó pri igranju. Tako postanejo spet kapitali redkejši in dobijo čeno u višjih obrestih. To prikazen tudi lahko vidimo ne le pri starih Rimljanih, ki so u zadnjih časih rimske republike sila denar trtili, nego i dan današnji pri angležkih zlatnjakih (Goldmänner).

Pa tudi previsoko ne morejo stati obresti za dolgi čas, se ve da obresti same na sebi brez zavarovalne premije. Kdor bo le količkaj si mogel prihraniti, bo tiščal z denarjem ter ga u kapital nabiral in ga izposodil. Pa če se doma pri sosedu ne dobi, priroma denar koj iz ptuje dežele, če so le tu gotove višji obresti kakor tam. Tako so nam že večkrat Ingle-ži morali posoditi, ne le posameznim (privatnim) trgovcem, nego i čeli državi avstrijski. Če pa se tako doma kapitali mno-žijo po varvatvi, če od drugod le sem hitijo zavolj dobička, bo se pomankljivost kapitalov k mali zgubila, denarja bo spet na kupe in obresti bodo k mali se spet znižale. Tako čudovit-no, pa tudi čisto navadno in prosto (einfach) se giblje obrest okolj svojega središča, sadaj poskakaje, sadaj padaje po prostih narodarskih zakonih. Kako pa je vendar to, bi mi rekli, da so obresti na kmetih vendar tolike, da se denarja vendar tako težko dobi, dasiravno ga ni malo u deželi? Zakaj dobijo kupčevavci za male obresti brez vsega predmetnega upa (realnega kredita) vendar lažje denarja na posodo kakor kmet pri dobrem predmetnem upu proti zem-ljišni zastavi? Te prikazni, pravijo, se ne dajo odgoniti po unih ravno razloženih postavah.

Tu je treba še na druge malenkosti gledati, ktere sem že gori razložil; drugi, tretji, peti zemljišni upnik ne bo dal tako dober kup denarja kakor prvi: terja zavarovalne premi-je! Kako malo pa je kmetov ki bi še bili nezadolženi? Neza-dolženi gotovo ne tožijo ni dandanas črez visoke obresti! Dru-gi uzrok bi bil, ker trgovec u malih mescih, včasih u malih dneh (na sejmi) posojen denar spet nazaj dobi z dobičkom, ter lah-ko upniku hitro vrne; ker pa upnik ni prisiljen pri kupčevalcu tako dolgo na denar čakati kakor pri kmetu, ne terja tolikih

obresti; tudi tu se vtika zavarovalna premija, prepričanje veči izurjenosti trgovske kakor kmečke, toraj tudi pričakovanje večih dobičkov. Poleg vsega tega pa še pride, da postava predpisuje kmečkim upnikom odločene obresti brez obzira na narodarske zakone; po takem je postava tudi zavrtnica za prazne kapitale, da ne služijo tudi poljedelstvu ravno tako kakor trgovini.

S toj opazkoj pa smo spet prišli na obrestne postave, o katerih naj malo obširneji kojo spregovorim.

II.

Ni ga morebiti časnika, ni ga deželnega zbora, ki ne bi bil že govoril z oper obrestne postave (Wuchergesetze). Vriskanje je skoraj jednoglasno po prenapredbi, celó po preklicu obrestnih postav. Tem obćim željam pa nasprotuje zgodovinska resnica, da je zmirom bilo obrestnih postav, skoraj u vsaki državi in da države preklicavši obrestne postave so morale sopet seči po njih. Kaj sledi iz tega? Če druga ne vendar to, da je vredno premišljovati o pravi lastnosti in važnosti takih postav. Ozmimo se malo okolj in nazaj!

Pri Rimljanih je res bilo že nekaj obrestnih postav, pa ne na takih podlagah kakor pri nas. Nar starejši postave na „dvanajst deskah“ zapisane so že pripušćale obresti jemati. U zlati dobi za Cicerona je postava dopušćala jemati 12 procentov. Pa veliki reformator (prenarejnik) cesar Upravda (Justinian) je tudi te postave prenapredal. Za njega so bile obrestne postave take-le: plemenitaši si lahko zgovorijo le 4%, trgovci 8%, drugi pa 6%; črez morje pa se tudi lahko izposojuje po 12% (glejte zavarovalno premijo!) od kmetov pa Upravda ni dal jemati več kakor 4%.

Obresti ne smejo nikada znašati še enkrat toliko (ultra altum tantum) kakor kapital; drugači propadejo.

Obresti se nimajo sedinjati h kapitalu (anatocismus coniunctur) tako da bi se potem od obresti jemale spet obresti. To so bile postavne obresti po volji cesarja Upravde, ki je povsod svoje neutrudljivo dćlovanje zakonodavstvu kazal; pa ko je rimsko pravo se na nemškem udomaćilo sedemnajstega stoletja, se je marsikaj moralo spremeniti u njem; tudi obresti rimske so se borile z nemškimi navadami, in henjal je boj s tem, da smo vendar le ostali pri 5 ali 6% postavnihi obresti.

Ktere so pa bile cerkvene in posebno nemške naprave in navade te vrste?

Med sebo je že Mojses prepovedal izvoljenemu rodu obresti jemati. „Nimaš obresti jemati od svojega brata, nobene obresti

od denarja, ni obresti od jedi, ni obresti od ničesar, s čem obrestujejo; od tujca smeješ jemati obresti, a ne od brata svojega *). Ta prepoved je obstala tudi u cerkvenem pravu; katoliška cerkva je zato u srednjem veku obresti čisto prepovedovala kot „žetvo brez setve;“ kdor je pa vendar obresti zagovorjal, je propal njeni cerkvenim kazni. Take prepovedi nahajamo tudi u verskih zakonih drugih narodov. Koran, katekizem mahomedanske vere, obresti prepoveduje kakor i drugi aziaški verni učitelji. Da na nizki stopnji omike ali kulture povsod obresti niso dovoljene, — nas uči zgodovina.

Vendar ta cerkvena prepoved se ni dolgo mogla držati na Nemškem. Cerkva je morala saj po stranpotih to dovoliti česar naravnost od nje doseči bilo ni. Po takem so se obresti na Nemškem tako le skrivale pred žugano kaznijo: Prvič, kdor je drugemu denarja posodil, si je izgovoril kos njegove zemlje u svoje obdčelovanje. Polje je potem tako dolgo rabil dokler mu dolžnik kapitala vrnil ni. Upnik tudi ni imel pravice terjati dolžnika; pa dolžnik je smel se vsaki čas odpovedati upniku ter po izplačanem kapitalu zemljo nazaj terjati. Se ve da so po takem obresti itak velike bile, le da u denarju niso bile odštete. Poznam še dandanas slovenskih kmetov ki si tudi tako morajo pomagati, odstopivši upniku nar boljši kos travnika ali njiv, da mu posodi kakih sto goldinarjev. Obresti takih siromakov znašajo po 25 od sto, toraj 5krat več kakor postava dopušča. Pa kaj hče kmetič, če je treba za davke denarja, vzami ga kjerkoli hčeš. Te nemški navadi se je reklo izročilo (Satzung), ker se je zemlišče upniku izročilo.

Drugič pa so si tudi tako pomagali iz zadrege, da je upnik imel za sebe in svoje dediče (jerbe) pravico od dolžnikovega zemljišča terjati živeža ali denarja vsako leto dokler se kapital vrnil ni. Mislili so si to tako, da upnik kupi od dolžnika nekako gotovino za vsako leto; ta gotovina pa se ne odrajuje od dolžnika in njegovih dedičev, temuč od zemljišča, tako da vsaki posestnik tega odločenega zemljišča mora izplačevati dohodke upniku. Da je post. upnik dobival vsako leto 100 gld. dohodkov (rente), je moral dolžniku plačati (ne posoditi) to letno rento z 1000 gld. Za teh sto gld. rente pa je stalo upniku zemljišče dolžnikovo. Če je rentni dolžnik zemljišče potem prodal, je bil sicer prost, pa kupec je odsihmal moral rento odrajtovati, dokler ni 1000 gld. vrnil. Ta druga oblika si denarja izposoditi je bil rentni kup (Rentenkauf,

*) 5. Mos. 23. 19, 20.

Giltkauf). Bil je precej navaden pri Nemcih in cerkva ga je tudi trpela.

Pa ko se je človečanstvo posebno tudi u gospodarskih stvarih začelo bolj razvijati, niso mogle države se več ustavljati obrestim; dopuščale so jih, pa ustanovile so obrestne velikosti (Zinsmaximum), katerih nikdo nima prestopiti. Res veliko tehtnih mož je zagovarjalo čisto prepoved obresti. Pesniki, posebno Dante, Shakespeare, celó Aristotelj in Luther so pridigovali zoper obresti. Trpelo je tadaj dolgo dokler so države dopustile saj male obresti u denarju jemati, vendar postavle čisto preklicati se niso upale. Ktere države pa so vendar se otresele obrestnih postav, so u kratkem času bile spet prisiljene jih z novega upeljati.

Tako je na Francozkem velika prekucija (revolucija) dvakrat preklicala obrestne postavle, lěta 1792 in 96tega. Pa ni bilo mogoče se jih zogniti; spet so morali jih upeljati! Še pozneje črez kojih 40 let (l. 1836) so nekteri skušali postavle odpraviti ter kapitalu prostost prisvojiti; vendar vse je bilo zastonj; obrestne postavle še živé dandanas.

Na Ingleskem imajo tudi obrestnih postav, dasiravno je tam prostost za nar' važniši temelj narodarstva spoznana in častjena. Pa te obrestne postavle so jako zmerne in se meni zdijo pametne. Dopuščajo namreč čělo prostost za posojila nad 10 funtov šterlingov (to je skolj 100 gld.) in menjice so tudi proste obrestnih postav, če ne stojijo na 12 mescev ali več. Ker je ravno pri malih denarjih nar' več treba plačati obresti in male denarje si izposojujejo navadoma tudi le mali, to je revni ljudje, ki za silo denarja imeti morajo; zato je postava ravno tem ljudem htela ustreči, da ne bodo preobloženi z obresti. Pri menjicah pa spet se obresti zavolj naglega premeta, zavolj nagle trgovine večkrat tako spreminja, da ni moči za dolgi čas ustanoviti stalne obresti. Pri nas se ve da pri menjicah obresti odpadajo, ker menjica ne terpi obresti po nemškem avstrijskem pravu. Na mesto menjične obresti pa so trgovci in menjičari med sebo npejlali diskont, kar je le druga šega obresti plačati; postavim tako da za 98 gld. obljubim črez 2 mesca jih vrniti 100; to bi bilo dobrih 12% no leto!

Na Avstrijskem je že bilo lěta 1625 prepovēdano več ko 5% jemati; lěta 1758 je država celó prepovēdala več ko 4% jemati, drugače kapital propade. Kmalu potem (1768) se je smelo jemati brez zastave (ali hipoteke) 5%, trgovci med sebo pa tudi po 6%. Cesar Jožef II. pa je tudi tu prenarejal; odpravil je vse obrestne postavle ter le za sodniije ustanovil 4% pri kaznih itd., kjer je gotovo treba stalne mēre za sodni-

ka, leta 1787, 29. januarja. Pa marsikaj je po Jožefovi smrti spet šlo rakovo pot; tako i obrestne postave. Leta 1803 ukaže cesar, da ima postava od leta 1787 zgubiti svojo veljavo, ter da odsihmal veljajo le tiste posojila za pravične, ki so pogojene po novi postavi; drugim pogodbam postave ne varujejo veljavo-sti. In ta postava velja že čez 60 let; do današnjega dne že marsikdo mekeče na nji; pa ni je nikdo mogel spet odpraviti. Vendar deželni zbori so pri marsikteri priložnosti že mislili, da ta obrestna postava ne velja več za naše čase.

Kteri so važnejši članki ali paragrafi naše obrestne po-stave?

„§. 4. Pravne obresti so proti zastavi k večem 5, brez za-stave 6 od sto na leto. Vknížba (intabulacija) ali predznamba (prenotacija) svojo moč ima le do pravnega iznoska.“

„§. 8. Preobrest (Wucher) v kapitalu je u postavi: a) če se naposojilniku (Anleiher) odtrga kapitala kakorkolj; b) če izposojilnik da naposojilniku naměsto gotovega denarja dolžnih pisem, blaga, ali drugih stvari. c) če bi se kakorgod u pogodbi htel ogniti tej postavi.“

„§. 9. Preobrest u obrestih je: a) če kdo veči kakor prav-ne obresti terja; b) če jemlje od obresti spet obresti; c) če odstopljen užitek zastave presega pravne obresti; d) če se več ko za pol leta obresti že za naprej od kapitala odšteje.“

„§. 10. Preobrest u pogojih je: če se izgovarjajo za sebe ali drugega še druge manjši (prilicne) dolžnosti razvun da se o pravem času kapital čisto ali děloma s obresti vred povrne; če se izgovori, da o prepadnem času zastava upniku prepade ali da jo za poprej že odločeno cěno lahko proda.“

Kazen je različna; propade četrtna kapitala do cělega ka-pitala, ostale obresti itak, včasi tudi še vse prihodne; če pre-obrestnik ne more plačati kazni, se ima zapreti od 8 dni do šest mescev.

Zavolj nagibov postavodalca naj še omenim zadržek 18. §a, ki žuga, da se ima za zapravljevca oklicati tisti ki predrzno jemlje denar na posodo za velike obresti ter tako pre-obrestnike sam ravnokakti goji in spodbada, pa le če so več-krat že na posodo jemali vedé, da se po takem morejo spraviti u nesrečo. Tudi se ima iz kraja odpraviti ki jim priložnost daje na preobresti posojila jemati ali pa naj se zapre od jed-nega mesca do šestih (mescev). Avstrijska postava toraj žuga kazen ne le preobrestniku, ampak tudi siromaku, ki je pre-obrestniku u roke pal.

Kaj pa vendar veljajo obrestne postave? Kako se dajo za-govarjati? Kako se dajo podreti? Preglejmo nekaj različne uzroke.

Dolgo dolgo ni noben učeni kaj črnil o pravi lastnosti obrestnih postav; našel jih je vsak in vsak je mislil da tako biti mora. Veliki pravniki rimskega in srednega veka niso nič posebnega vedli o gospodarski lastnosti takih postav. Le u nar novejšem času se je druga vednost razvila z delom in obrtjo, namreč narodarstvo ali narodno gospodarstvo. Narodari so pa začeli iz narodarskih uzrokov, iz narodarskih zakonov podirati obrestne postav, odkrivaje in razlagaje njih pravo lastnost. Dandanas pa so vsi skoraj našli to resnico ali nasledek njihovega preiskovanja, da obrestne postav ne veljajo več za naš čas.

Spomnimo se kaj da dobivamo v obrestih: zavarovalno premijo in plačilo (odškodbo) za rabo kapitala. Pravnik bi toraj prašal ali ima upnik pravico do obeh teh delov obresti?

Zastran zavarovalne premije ni veliko spregovoriti; vsakdo spozna, da moram gledati da saj kapital zavarujem, da nisem zastonj nabiral ter se trudil da bi lahkoumni dolžnik se redil od mojega žula. Nasledki bi bili sila veliki, ko ne bi upnik gledal si saj kapital zavarovati. Zato od pravniške strani se more potrditi pravica do zavarovalne premije. Ko bi toraj bilo mogoče prerajtati, kolika je u obče zavarovalna premija, bi se lahko dal ta del obresti ustanoviti po postavi. Pa kako različne so nevarnosti za upnika pri različnih dolžnikih! Kako različna, spremenljiva je celó vrednost zastave prve; kaj bo pa če upnik dobi zastavo le u tretji, peti vrsti! Več dolgov na zemlji, večí nevarnost za upnike, toraj večí obrest. Težko mi je res izgovoriti narodarsko resnico, da le siromake preobrest zadeva, da dobri težki gospodari tudi za čisto male obresti denarja dobijo na kupe, ker jim vsakdo zaupa: a spolnuje se beseda svetega pisma, da se mu bo še dodalo več, kdor ima, da bode obilo imel.

Drugi del obresti je plačilo za rabo denarja. Bolj mi denar rabi, več lahko od njega plačam, kakor si priden hlapec tudi več služi hakor leni. Le če moram več od denarja plačati kakor mi je dobička donesel brez mojega truda, plačujem preobresti, to so prevelike obresti. Dokler pa mi denar več hasne kot obresti znašajo, ne bom preobresti plačeval, naj že plačujem od njega malo ali veliko. Kdor si s stotakom pridela na leto 3 gld., je 5 procentov že preobrest; kdor si pa stotakom pridela 20 gld., še 15 procentov ni preobrest.

Ko bi se toraj dalo prerajtati, koliko 100 gld. na leto poprek, bi bilo lahko po postavi ustanoviti obresti u ožjem pomenu kot plačilo za rabo. Pa kdo bi se predrznil trditi, da vsakemu dolžniku stotak jednako veliko dobička donša! Kdor je

pameten in izurjen, bo shajal; neumnež bo pa tudi tu moral svojo neizurjenost drago drago plačati. Omiko, da, izobraženost in omiko terja tudi narodar, ki hče da mu je narod bogat in zadovoljen, ker le potem bo tudi duševno prost!

Zavreči morem toraj od pravniškega in narodarskega stališča obrestne postave, ker nimajo nobene stalne podlage.

Ko bi pa se vendar motil, ko bi podlage bile na drugi strani trde? Ali ni dobro braniti siromaka prenapetih obresti? Naj pristavim še nagibe (Beweggründe) za avstrijsko obrestno postavo. „Večletno po gostih izgledih potrjeno izkustvo je spodbilo pričakovanje, u katerem so poprejšne obrestne postave leta 1787 preklicali. Na mēsto da bi se bili po tej dobri misli kapitali prostejši obrnili na hasljive podvzetja, je nastopila nezmerna dobičkarija, ki se je zanašala na bedarijo potrate in na silo potrebe, ki je omamila pridnost in dēlavnost, ki je podrla privatni kredit (osebno zaupanje), ki je širila nar hujši nasledke u običajih in mislih. Dolžni smo toraj tako velikemu zlegu strogo in resno u okom priti in njegovo nazširenje po postavi zadušiti.“

Da pa bi že postave po takem morale biti, glejmo dar, ali jih je država tudi u stanu izvrševati? Ali lahko sili upnike in dolžnike, da se po nji ravnaajo? Rekel bi, da je celó dobrota da država ni kos take postave zvrševati. Koliko je potov odtegniti se preobresti kazni! Država sama u velikih kapitalih plačuje obresti kakor ravno postave narodarstva, ne pa njene same postave terjajo. Če postavim država plačuje 5 procentov obresti, kadar je prisiljena si izposoditi denarja na miljone, odda za 90, 80 gld. svojim upnikom dolžne liste, ki se glasijo na 100 gld. Ali če se sadaj na 100 gld. glaseči dolžni listi posojila petprocentne avstrijske veljave dobivajo za blizo 70 gld., mora država za 70 gld. plačati 5 gld. na leto, to pride dobrih 7 od sto! Ne le da se država mora sama podvreči večnim zakonom narodarstva, ki se kažejo po onih gori razvitih prikaznih ponude in popraševanja: njeni in drugih družtev denarni listi (papiri) vabijo denar u čisto druge pote ter ne more onod posebnega uspeha najti, koder bi ga bilo jako treba, namreč pri poljedēlstvu.

Obrestne postave pa se itak tudi pri privatnih ali posameznih ljudeh ne morejo zvrševati. Če se ravno kaj pogovori zoper postavo, gotovo ne bo dolžnik zatožil upnika, ker bi potem sam moral kmalu zapustiti svoj dom.

Če se pa ne morejo zvrševati postave kakoršne kolj čisto natenko, so gotovo slabe, slabijo zavest in udanost pri državljanih; razvun tega so nasledki za denarja

potrebne ljudi posebno težki; upnikom postave stavijo nove nevarnosti, nevarnost pa terja večji zavarovalno premijo in po postavi je denar zmirom dražji kakor pred postavo.

Ko je Katarina druga obresti od 6% postavila na 5%, kmalu ni bilo dobiti denarja proti nar gotoveji zastavi drugače, nego za 7 procentov. Ali je tu nova postava koristila? Če postava kaj prepove, bo gotovo vsak dober državljani po nji ravnal: kdor po postavi ne ravna, je zavržen od človeškega društva. Ko je u srednjem věku bilo prepovedano obresti jemati, si je le žid sklepal pravico da sme obresti jemati, zato so črteli židove že takrat zavolj visokih obresti: večkrat so jih preganjali ter jim blago in denar jemali. Pa kako so židovi tudi drli! Jemali so po 80 do 100 procentov. Po zgornjih razlogah pa se tem obrestim ne smete čuditi. Ker je cesar sam le malo branil židove, dasiravno je za brambo od njih terjal poseben davek, — zato jih je imenoval svoje „Schatzkammerknechte!“ — so bili prisiljeni jemati veliko zavarovalno premijo. Pa takem je židovo obrestarenje čisto naravna prikazen in dan današnji ni treba se ga tako več bati. Francozki kralj Ivan je leta 1360 židom davilil proti zastavi jemati 86% na leto. Za takrat ne bo mogoče več djati na samo obrest, kakor morebiti 4 procenete, ker ljudje še niso bili omikani dosti, da bi z malim denarjom precej dobička dobili; zato pride na samo zavarovalno premijo 82 procentov! Če je dolžnik le obresti dve lēti plačeval, je že upniku več vrnil kakor je od njega dobil, tako da upnik ni zgubil nič, čeravno bi mu črez dve lēti treba bilo za kapital se obrisati. To se je pa se ve da večkrat zgodilo.

Koder toraj še preobresti in preobrestnikov ni, jih bo gotovo porodila obrestna postava, namesto da bi jih zadušila koder so. Obrestne postav so krive tudi, da trgovci in kmetje večkrat proti zastavi ne morejo dobiti posojila, ker upniki dasi imajo dosti denarja za posojila, ga vendar nehčejo izposoditi brez zavarovalne premije. Marsikdo pa bi rad plačal zavarovalno premijo, da bi se le mogel rešiti iz zadrege; boljši časi bi mu že spet pomogli; vendar nikjer postavnega denarja dobiti ni; pasti mora brez posojila ki posojila išče. U velikih krizah (nesrečah) se to večkrat lahko sprevidi.

Naj bodo te besede dosti o posledicah obrestnih postav. Preiskujmo, ali se ne dajo tudi nekako zagovarjat obrestne postav? Brez vse pameti niso vendar ravnali postavodajalci, vseh vekov in vseh narodov!

Kdo pa toži dandanas posebno črez obrestne postav? Kmet še ne tako; pa obrtnik in kapitalist. Kdo pa toži črez

velike obresti? Obrtnik ravno ne; pa kmet in posestniki zemljišč! Morajo toraj u nekaki zvezi stati obrtne postave s poljedelstvom, z nepremakljivem blagom. In to je tudi res.

Prevelika je obrest kakor vemo, če več od kapitala plačam kakor s kapitalom pridčlam. Polje dčlovanja mora toraj tudi razsoditi obresti. Obrtnik fabrikant bo toliko več dobička pridobil, če bo z velikem kapitalom dčlal. Če svoje orodje, svoje dčlavce, svoje poslopje trikrat pomnoži, bo gotovo 3krat več pridobil, morebiti tudi 5krat več ko prej, ker se sadaj dčlo lahko razdčli, ker se vsaka moč, vsaka bistra glava lahko posebej nar prijetnejši porabi. Pa to ni tako pri zemljiščnem posestvu. Če pomnožim stroške pri obdčlovanji svojega polja, bom res tudi veči dohodke imel: vendar pa ne u razmeri s svojimi stroški. Če jeden oral (joh) njive dč 12 vaganov pšenice, se povrne setva morebiti 60krat; če pa njivo tako dobro obdčlujem, da mi obrodi na leto 36 vaganov, se mi niso tudi sadaj 60krat setvini stroški povrnili; temuč le 10krat! Pri poljedčlstvu ne raste dobiček tako kakor stroški, ampak čisti dobiček ima svojo mčjo ktere človek ne more prekoračiti, če že tako napenja svoje moči. Le vednost in izurjenost, mašine itd. so v stanu še nekaj pripomoči k večem dobičku, pa le zato ker stroškov toliko ne dčlajo pri poljskih opravilih. To je važen razloček med kmeti in obrtniki; kmetu je mčja postavljena, na kateri je zapisano: do tod a dalje ne! Na banderi obrtnikovi pa stoji: Naprej s pomočjo dušnega in denarnega kapitala! Ta važni narodarski zakon je dokazal temljito ingležki narodar John Stuart Mill, da pridelki zemlje zmirom dražji prihajo, bolj ko pridno dčlaš in več ko pridčlaš. Lčpo pravi da vse prirodne omčjene moči, ktere se ne dajo prostovoljno pomnožiti, tudi imajo mčjo svoje pridčlavne moči, pa da tudi priroda le pod težjimi pogoji prepusti vsak veči dobiček, ki se tej mčji bliža. Ta postava se le začasno lahko odpravi po vseh stvaréh, ki dajo človeku veči moč nad prirodo, po vednostih in znajdbah.

Zemljč človek ne more prostovoljno pomnožiti, toraj tudi ne zemljiščnih dohodkov. Sam svoje moči u rokah tudi ne morem prostovoljno pomnožiti; če vzdignem cent teže, ne bom jih vzdignil z rokami 10 centov, če se še tako napenjam. Pa s pomočjo svoje vednosti lahko s prstom samem uzdignem črez 100 centov u soparnem kladvu (Dampfhammer) ter žezeza kepo tako zdčlam ko da bi gobo dvečil!

Pri kmetištvu pa se mašine ne dajo tako dobro porabiti kakor u obrtniji; naši kmetje še ne hčejo rabiti teh mašin ki jih že povsod rabijo in ki so se uže pokazale povsod jako koristne. Tu naj spet od narodarskega stališča še omēnim vrednost in važnost kmetiškega poduka, kmetijskih šol, razstav kmetijskih pridēlkov, da se vendar enkrat i Slovence loti umnega kmetovanja, če ne hče zaostati daleč daleč za svojimi zapadnimi in severnimi sosedi.

Ako bi se celó tako izobrazili, da bi Ingležom bili jednaki u poljedelstvu, zmirom bo ostal oni zakon resničen. Nemški sadašnji veliko spoštovani narodar Roscher je preračunal, da na odločenem polj pride žita šefel (35,73 bokalov) na deseti del tolarja, če pridela 500 šefeljnov; ali po avstrijki mēri: Na taisti njivi če pridēlam

446	vaganov,	mi	pridejo	stroški	za	vsak	vagan	na	15	kraje.
1072	"	"	"	"	"	"	"	že	"	37
1681	"	"	"	"	"	"	"	"	"	50
5255	"	"	"	"	"	"	"	"	"	64

Kaj nas uči ta račun? Da je kmetovalcu nar cēnejši prišlo žiti ko je nar slabejši obdēloval polje. Izdal je pri nar slabejšem obdelovanji 446krat 15 kr. to je 66 gld. 90 kr. Ko bi bili stroški tudi takrat jednaki, kadar je polje nar pridnejši obdēloval, bi vsi stroški prišli na 6255krat 15 kr. to je na 938 gld. 25 kr. Rad bi jih bil gotovo v zemljo vteknil, ker bi saj imel kaj prodati sadaj z velikim dobičkom. Alj račun kaže, da je na taisti njivi 6255 vaganov vzelo 4003 gld. 20 kr. stroškov; moral je toraj tri tisoč in 64 gld. 95 kr. več v zemljo vtekniti, kakor bi bil pričakoval po visokosti prvih stroškov. To pa dere! Zato je intensivno (napeto) gospodarstvo še le takrat mogoče, kadar je žita treba, naj pride drago kakor hče, kadar je toraj ljudstvo gosto, ki ima dosti denarja. Če pa denarja imeti ima, si ga mora zaslužiti u obrtniji. Vidimo toraj da bo povsod ondi cvētelo poljedelstvo, koder obrtnija cvetē. Pogled na Ingležko, na Belgijo kaže tudi to resnico. Glejte kako se vse vjema, kakor kolesca skrivna pikajoče urice? Vidite pa tudi na ktere pote zaide narodar ki hče podreti obrestne postave! Da, vsestrano je treba meketat da padejo.

To pa vendar ne bi bil mislil, šepatajo moji bralci, da bo tako zagovarjal upnike, za ubogega dolžnika pa besedice nima. Sadaj že mora skrivē veči obresti plačevati; kaj še pa bo, če obrestnikom postave ne bo mēje in mēre postavila?

Nikar mi ne oponašati trdosrčnosti, kmalu hčem še h koncu omēniti nekterih naprav, ki bi utegnile precej hasniti kmetovalcem, gotovo več kakor vse obrestne postave.

Skrbimo nar pred da dobimo hipotekne banke, to je take družtva, pri katerih se lahko denarja na posodo dobi proti zemljiščni zastavi. Izdavajo se zastavni listi (Pfandbriefe) po kursu ali vsakdanji veljavi, ki se ravna po ponudbi in popraščevanju. Galicija že ima tako banko in pokazala se je jako koristna kmetom. Štajarski deželni zbor je to reč tudi pretresoval in željno pričakujemo določne ustanovitve te jako važne za nas banke.

Drugič pa tudi precej pomagajo siromakom hranilnice (šparkase). Velika dobrota je če 6% plačujem od sto, pa se mi kapital tako čisto odviije u kojih 35 lètih. Preobrestnikom treba je plačevati po 15 do 25% in še terjajo kapital prej ali slej. Zato naj bi se tudi u manjših mèstih ustanovile hranilnice da se lahko obrestujejo i mali iznoski pridnega hlapca in marljive dekle, pa da tudi za silo kmetič dobi k cèni denarja. Pa le malo jih je ki bi hranilnice vedli dobro oceniti, ki bi presodili, kako potrebno je pri krajcarjih začeti zbirati in nabirati, da se goldinar nabere.

Zadnjič pa je tudi treba pomisliti, kar sem že gori omènil, da je poduk in omika kmetovalcu sila potrebna, da vé z denarjem ali sploh s kapitalom umno ravnati ter nar veči dobičke dobivati. Tu toraj pomagamo kolikor je mogoče z besedo in pismom, da dregamo na vse strani. Neomika je nar dražji stvar na svètu, ne pa omika! Polastite se toraj dragi kmetovalci vseh sredstev, ki Vas morejo dalje peljati na potu napredka: uspeh pri vašem dèlu Vam bo tadaj gotov.

Zato dragi čitatelji, glejmo, da bodemo sami iz svojega blaga, iz svojih kapitalov izprovaljali nar veči dobičke, obresti kolikor je mogoče visoke; potem se nam ne bo treba bati ni obresti prevelikih ni pomankovanje obrestnih postav!

Banke in papirnati denar.

Narodarska razprava.

Spisal Ivan Gršak.

Marsikoji izmed nas, dragi moji, si je že mislil pri umaženem goldinarskem papirju, kako je vendar to čudno da je tak zamazanec in raztrganec vendar jeden goldinar vreden. Biti

pa to vendar mora res, ker si lahko kupim zanj toliko blaga kolikor ravno čena nanese; dokler pa mi blaga prodalec daje za raztrganca, pa ga le rad vidim. Se ve da se še spomne onih časov, ko so mu dvajsetice cvenkale po žepu, ko je vesel bil viděti desetaka, to pa le pri trgovcih in mašetarjih. Sadaj pa že skoraj ne ve kakova je petica ali srebrna dvajsetica, petice so mu le po imenu znane kakor kraljević Marko. Pri vsem tem tožijo da denarja ni, dasiravno skoraj nič ne stoji tak papir potisniti ter denar spraviti med narod. Marsikdo bi res ko bi mogel še desetkrat toliko papirnatega denarja naredil, da bi le počasi več denarja bilo med ljudmi. Drugi so spet nevoljni da so se pred lěti tako naglo iznebili svojih srebrnih dvajsetic in petic; hitro v kraj s srbrom kjer še ga je kaj, si mislijo. Malokdo pa je primišljeval o lastnostih papirnatega denarja, o bankovcih ali celó sploh o namestilah srebernega denarja. Namenil sem toraj o bankah sploh, posebno pa o papirnatem denarji kojo spregovoriti. Naučili se bomo marsikoko resnico o vsakdanjem narodnem življenji; čudili se pa bomo tudi o slabosti človekovi, kadar je u skušnjavi pomagati le sebi ali sebi in narodu.

Mislim pa prvič odgovoriti na prašanje, kaj so banke in kako so postale? drugić bom oměnil zgodovino nekterih bank njih dobre in hude nasledke; tretjić pa bomo iz bitnosti in zgodovine bank presodili, ktere so prave podlage dobrega papirnatega denarja. K koncu bomo pogledali na avstrijske zadeve, na naše bankovce. — Banke in bankovci so postali še le počasi s razvitkom človečke omike; pri neomikanih narodih ni bank, ni papirnatega denarja, še celó denarja ni, temuć le menjarijo blago za blago. V srednjem věku pa se je posebno u nekterih mēstah trgovina tako razvila da je že bilo treba gledati na zljajšanja trgovstva (ali proměta = Verkehr). Zato so se narprej banke izcimile u taljanskih mēstih, v Mletkah, v Genovi; pa tudi zgoraj u Amsterdamu, Hamburga itd. Prišlo je pa to tako-le.

Nemčija, pa tudi vse sosedne države so bile znotraj precej razcepljene, tako da je vsaki grof skoraj htel biti sam svoj gospod kakor da ne bi bilo nobenega vladarja, cesarja ali kralja. Ločile so se državice od sosednih držav u vsaki reči skoraj, posebno pa u denarji. To pa jako zavira pospešnost denarja, če pride u ptuje dežele kjer nima toliko zaupanja; pa tudi u domači deželi je denar malo veljal zato ker so malo pridneži ščipali in kršili, tako da zlat ni toliko vagal kakor je mu treba bilo po postavi. Kdor je toraj imel plačavati u deželnim denarji, je zmirom bil na škodi, ker ta denar ni imel tiste

veljavnosti kakor pa u zvunanjih bolj stanovilnih večjih državah. Če je kak Nėmec ali kdobodi potegnil menjico (Wechsel) na London, kjer te napake bilo ni, je menjica dobro stala, popraševali so za njo; menjice pa u deželnem denarji plačljive so bile slabejši od zvunajnih. Kako bi pa bilo pomagati iz te zadrege? Če bi država kovala bila spet čisto težke zlate ter htela tako spet popraviti denarno veljavo (= kurs), bi se ipak bila motila. Zgubila bi vse zlato, za katero je zlati denar zboljšala; zakaj pri plačevanji ne bi bil nihče prašal, ali boš to plačal u dobrem ali slabem denarji; zboljšani zlati bi bili potegnili s slabimi in tako bi škoda bila na jedni strani brez dobička na drugej.

Veliki trgovci pa so le znajdli napravo da jim ni bilo treba plačevati u slabem denarji, temuč u dobrem, postavnem. Spogovorilo so se, da hčejo pri zvestem trgovci (ali pri kakem druŹtvu) položiti svoje gotovo zlato, kolikor jim ga je treba za trgovino. Zlato se pa je položilo nekovano, čisto. Vrednost položenega zlata se je po postavnem denarji preračunila, a ne po pokvarjenem, ošipljenem ter se zapisala u posebne knjige ali bukve na ime položnika. Denar se je dobro shranil u kletih bankarja. Kadar so potem trgovci med sebo imeli račune poravnovati, niso si plačevali s zlatom u kleti položenem, temuč dolžnik je le u tistih bankinih knjigah dal na svojem listu odpisati, svoj dolg ter ga svojemu upniku pripisati; tako je bilo plačano, pa se zlato doteknilo ni. Vidimo že tu velike dobičke take banke: Ni bilo treba zlata kovati, kar zmirom nekaj košta, ni bilo se bati odkršenja in šipanja, oslavljenja tega denarja, ni ga bilo treba prevoŹavati od dolžnika do upnika, kar tadaj ni bilo jako varno, ker so roparski vitezi čakali na vsako ladjo ob velikih rėkah, tudi na trgovske vozove ter jemali kar so našli, ta nevarnost je toraj tudi zginila; ni se gubil čas z doštevanjem niti pomote pri izplačevanji niso bile tako lahko pri teh bankah. Ker so ustanovljene na položkih zlata in srebra, bi jih lahko imenovali položnice, vendar je dobro pridržati laško ime girobanke (zgovarjaj: žirobanke) katero je tudi obveljalo pri drugih trgovskih narodih, Nemcih, Francozih i. dr. Ker pa je položek le podlaga, ne pa bitnost ali prava naloga teh bank, jo moremo tudi krstiti prevadnico ker prevodi u bukvah denar od jednega trgovca do drugega, ki vrednosti prevaja. Girirati toraj pomeni toliko kakor prevadjati p. svojo terjatvo na koga drugega, posebno pri menjicah.

Lahko presodimo da je bankini denar imel večjo vrednost kakor pa navadni deželni. Še nadavek (agio) je dobival kdor je u bankinem denarju plačal. Vendar jedno je posebno potrebno

pri teh bankah, t. j. da bankovec kakor i vlada pri miru pusti položen denar u kletih; se ve ker drugače prevodi ali prepiski nimajo nobenega pomëna. Zgodilo se je pa žalibože da je vlada večkrat segla po položkih, tako da so upniki bankini kvar in škodo trpeli. Posebno u vojskah je vlada rada segala po shranjenem denarji. Zato so pa tudi skoraj vse take prevodnice zginele, katerih dëlo so druge banke prevzele. Hamburška položnica je ustanovljena lëta 1619, inglezka 1693, francoska 1803. To-liko od girobanke ali prevodnice ali položnice.

Druga vrsta bank je že veliko gostejši, veliko važnejši. prva je bi rekel začetek boljšega prometa in trgovine med narodi, podlaga bolj varnega življenja gospodarskega; druga pa pospeši in celo pomnoži tudi narodno bogastvo in naroden razvitek črez vso mëro; pa tudi pripravna je druga vrsta bank lopniti narode in države u pogubljev brezden, ako ravnanje ž njimi ni pravilno. Velika dobrota se po napačni rabi lahko spreobrne u veliko nesrečo. To so banke listnice, ali sploh listnice (Zettelbanken.) Poglejmo pa kako je mogoče da se ustanovijo.

Ima državljanov avstrijskih, koji imajo sila velikih posestev, toliko zemlje kakor mali knežić nemške zveze. Jeden izmed teh pa bi stopil pred vladarja rekoč: Svetli cesar; veš kolikor posestev imam u tvoji kronovini. Mislim pa razděliti vso svojo zemljo na 10 milijonov kosov jednake vrednosti. Vsaki kos dobi posebno številko. Dovolj mi, svetli cesar, da smëm napraviti tudi 10 milionov listov, koji bojo zaznamovani z onimi zemeljnimi številkami, pa da te liste smëm razprodavati med tvoje državljane. Glej, pripravljen sem vsak list spet nazaj vzeti in ga plačati tako kakor jih prodajam, zato bom zmirom denarja gotovega k redi imel. Če pa bi mi vendar spodletelo, da gotovega denarja ne bi mogel spraviti, da bi te dolžne pisma ali liste moje založnice ali banke plačal, pa vsaki imetnik takega lista dobi brez vse zamude tisti kos mojega velikega posestva, ki je na listu zapisan po številki. Na zgubi toraj ne bo nikdo kdor kolj moj list vzame za pravi denar. Tudi se zavežem črez 25 let vse liste spet nazaj potegniti. Tebi pa za to dovoljenje se hčem kakor kolj hvaležnega skazati. Glej, dobrota za tvoj narod bo sila velika, trgovina bo dobila novega živeža, ker bodo moji listi velali kot kovan denar, življenje narodovo in njegova sreča se bo pospešila, kako bo obrtnost slovela in poljedelstvo tvojega cesarstva cvetelo, kadar bo denarja prišlo med narod! Priporočujem in prosim toraj, da potrdiš moj predlog, ker tebi svetli cesar gre denarna pravica ali tako že davnej imenovano „jus monetæ“.

Vendar bi mu cesar oistro odgovoril rekoč: Tvoja skrb za moj narod se mi čista ne zdi, le pomisli da tvoji listi ne bi bili kot dolžni listi, pa brez obresti, obresti bi tebi ostajale, s izposojenem denarjem pa si spet že u 20 letih pridobiš več kot 10 milionov, tako da res lahko v teh letih vse liste nazaj potegneš iz trgovine in prometa, pa tebi vendar priostane čistih 10 milijonov, ktere bi ti počasi izvadil iz žepa mojih podložnikov. Ker pa imam resnično skrb za svoje narode, nemorem potrditi tvojega predloga in te svarim mi ga še kadaj predložiti.

Taka je brz ko ne lastnost papirnatega denarja. Listi tega bogatinca bi bili šli od roke do roke za denar, ljudje bi kupovali s temi listi, prodajali za te listi itd., narod bi srečen bil ker bi pri pomankvanju srebra in zlata sadaj imel drugi denar ki je napravljen iz jako neveljavne reči, namreč iz papira. Zaupanje, da se vsaki papir lahko zmenja za srebro, mu bi udalnilo denarno moč in narod bi postal bogatejši. Vendar je vladar dobro previdil, da je poleg vse dobrote za narod tako ravnanje posameznih le golufija njegovih podložnih. Obresti ki jih bankar dobival bi za svoje poštevilkane liste, lahko pridejo državi u prid in hasen, če država sama izda papir kteremu pripravi denarno veljavnost. To veljavnost država svojim listom lahko da, če reče da se listi jemljejo pri vsih njenih kasah ali denarnicah za denar, da se (štibra) davki lahko plačujejo s temi listi. Celemu narodu bi tak denar bil zato dobroten, ker mu obresti plačevati treba ni. Drugi podvzetnik pa hoče dobička imeti in to velikega, tako da u malih lētih je še enkrat tako bogat kakor poprej. Tisti listi toraj, koji imajo denarno moč in ktere država izdaja, so prav za prav papirnat denar.

Listi izdavani od bankarjev, drugih posameznih podvzetnikov, so tudi denar; od menjice pravimo da je tudi denar, pa le u drugem pomenu, namreč tako kakor je vsako drugo dolžno pismo tudi denar dokler in kadar dolžnik plačati more. Vendar s bankovci, z menjicami, z dolžnimi pismami ne bi mogli plačati davkov u davkariji, v papirnatem (državnem) denarju pa. Včasi pa vendar imajo bankovci tako veljavnost kakor sam srebrn denar; država toraj i u tem papirnem bankinem denarju jemlje davke. Pa tudi včasi kadar so časi hudi, kadar srebra ni, bankar ne more vsakega lista s srebrom poplačati. Izdal je postavim štirikrat več listov, kakor ima gotovega srebra in zlata u kletih. Ko bi vsi upniki t. j. ko bi vsakdo ki ima kak list od te banke šel z njim k njim ter terjal da mu ga poplača s srebrom ali zlatom, banka se ve da ne bi mogla vsakega lista popolnoma izplačati, temuč na 4 papirne gol-

dinarje bi prišel le 1 gld. srebra, ali pa 1 papirnat gld. bi le četrť gld. srebra veljal, toraj 25 kr. Če bi toraj htel kaj kupiti s papirjem, ker srebra nimam, ker ga ni dobiti u čeli državi, bi bil jako u kvaru, če sem poprej vzel papirnat goldinar po polni vrednosti, kakor da bi bil srebern, sadaj pa bi si ž njim od trgovca le za 25 kr. blaga kupil. Nesreča bi bila velika u čeli državi. Zato vlada učasi zapove, da se mora papirnat bankin goldinar vzeti za čel goldinar in oprosti banko od dolžnosti, da izmenjava papir za srebro. To je prisiljena veljava (po nemško Zwangskurs). Papir je odtihmal pravi državni denar, t. j. ne more se zmenjati za srebro in vendar veljati mora ker drugega denarja ni, ako hče napredovati trgovina kupčija itd. Važna lastnost papirnatega denarja je toraj, da ga država izdava, da mu država veljavnost udahne, bodi si z lepem bodisi s hudem, da ga država ne zmenjava za srebro, ker je itak potreben med narodom, ker nikada ne pride nazaj, in ker ga država itak u davkarijah jemlje namesto srebra. Bankovci pa so le tadaj papirnat denar, kadar jim država da prisiljeno veljavo. Vendar poglejmo bolj na tenko lastnosti bankovcev in bank sploh.

Kako so postale banke (ali) listnice?

Neki trgovec ima veliko blaga, kupčija je slaba in nemore blago sadaj dobro prodati, vidi pa da se bo u kratkem sprevrglo, da bo potem trgovina bolje šla izpod rok. Tudi ima nekaj menjic (vekselnov) u svojih bukvah, pa so te menjice še le črez nektore mesce plačljive; drugikrat je ravno ugoden čas da bi blaga nakupil, veliko ga je na sejmi in k ceni je, kmali bo cena poskočila; pa sadaj denarja k redi nima in spet mora dobiček pustiti. Kako dobro bi bilo, ko bi za nektore mesce si mogel kje izposoditi nekaj denarjev, da bi ulovil dobička, koder se kaže!

Pa kje denar dobiti? Je res precej mož, ki denarja imajo obilo; vendar s kupčijo in trgovino se nehčejo pečati, tudi nehčejo poiskavati trgovcev in ponujati jim ga, nekteri se pri njih zgube bojijo, drugim je spet ves posel težaven, da bi izposojevali denar, potem pa včkoma tožiti morali in si mislijo boljši drži ga ko lovi ga; rajši zgubijo male obresti, pa denar imajo dobro zavarovan. Pa kolika škoda obema! Jeden bi rad denar dobil, pa ne ve pri komu; drugi bi rad denar izposodil, pa ne ve komu. Tako je sila in potreba tudi tukaj primogla, da so denarniki (ki denarja imajo) se združili u ta namen, da hčejo opravljene prepustiti nekterim družtvenikom, ter da za male obresti uložijo svoje denarje: Družtvo pa izposojuje te denarje spet trgovcem za male obresti, le toliko da nekaj dobička do-

biva. Vsak trgovec toraj brž odpravi svoje menjice na to društvo in denarničarje menjice zmenjavajo za srebro. Če pa menjica na 100 gld. ima še le biti izplačana p. črez 6 mescov, društvo toliko odtrga, kolikor obresti za ta čas znašajo. Teh 100 gld. je sadaj vredno morebiti le 97 gld. Te 3 odtrgani gld. se pa ne imenujejo obresti, dasiravno so obrestim lični, temuč pravijo jim *diskont*. Toraj veči ko je *diskont*, slabejši je za trgovce.

Ko bi pa banka (ali društvo) imelo že dosti zaupanja pri trgovcih, bi tudi lahko menjice ali posojila tako odrajtavalala, da samo naročilna pisma izdava, to je, da namesto srebernega denarja da le pismo, da vsaki dobi srebrn denar, kdor s tem pismom pride k banki. Srebrn denar ostane tako u bankinih kletih, se ne zmiče pri prometu in je dobro zavoran zgube; naročilna pisma ali dolžni listi pa veljajo potem kakor samo srebro, ker vsaki trgovec gotovo vé, da dobi za-nj srebra pri banki če ga hče; vendar mu je še tak bankin dolžni list ljubši, ker ga lažje hitreje šteje, ga lažje noši in odpošilja. Odsihmal so toraj taki listi bankini prav za prav bankovci in banki lahko rečemo banka listnica ali kratko bankovnica. To je toraj začetek bankovnic. Bankovci pa se ločijo od papirnatega denarja u tem, da se bankovec zmirom lahko pri banki zmenja za srebro, državni papirnat denar pa ne. Naši bankovci avstrijski se ve da se ne morejo že dolgo več zmenjavati za srebro, kar so dobili prisiljeno veljavo*); jednaki so odtihmal papirnatem denarju.

Ali je papirnat denar že jako star, ali še ga je le novejši čas iznajšel? Mislili bi res da je mlajših lēt, ker doba iznajdeb ni tako daleč od nas; zdelo se nam bi da se je tadaj, iznajšel, kadar je Kolumb proti Ameriki veslal prvi. Res je da se je papirnat denar še le tudi u tej gibčni dobi prikazal, pa le zato ker stari papirja kakor mi imeli niso. Vendar nekake banke in nekaj lahki denar sože imeli stari Grki in Kartazani. Treba je namreč pomisliti da papir ni bitna lastnost lahkega denarja; treba je le gledati, da ni napravljen iz dragocenih stvari kakor je ravno zlato in srebro. Ako bi banka postavim namēsto srebra davala svinec ali usnjate ponatisnjene kose, bi bilo jednako, ker nikdo ne daje svojega blaga za sam papir, temuč za to lastnost papirja, da lahko za-nj dobi srebra. Če bi pa banka svinec z ravno to lastnostjo izdavalala bi imeli svinčen denar, lahko bi tudi dobivali usnjat denar itd. Tako nahajamo pri starih Špartancih železni denar, kojega je Lykurg upeljal. Se ve da on ni imel teh misli, da bi drugod porabil zlato in srebro, on je le htel odvrniti vse one slabe

*) Cesarski ukaz 29. aprila 1859, št. 69. I. d. p.

nasledke, koje ima navadno želja po zlatu in srebru. Da ne bi ljudje zlato in srebro kupičili, ga skrivali itd., zato mu je veljavnost vzel u denarnih stvarih ter železni denar upeljal. Ravno kakor banke so bili tudi položki u Delfovem mestu; vendar u starih časih se niso mogle te naprave tako razviti, da bi bile primèriti našim sadašnjim. Ni bilo tadaj onih pogojev ki so k temu razvitku potrebni, dasiravno so možje kot Platon si še le tedaj popolno sreča naroda mislili, kadar bo denar dober kup, to je, kadar se bodo stvari male vrednosti jemale za denar ali kadar bo med ljudmi postalo zaupanje.

Kinezi so u teh zadevah kakor u marsikteri drugi že zdavnej pred nami. Oni imajo že tisuč in tisoč lèt pravi papirnat denar. Vendar se je u Jeropi še le tadaj pokazala potreba takega lahkega denarja, ko je trgovina in promet u obče začel bolj se razvijati. Nahajamo prve banke povsod on od kjer je tržtvo nar večí, kako u Genovi, Mletki., Hamburgi itd.

Papirnat denar je tudi tam stopil na mēsto srebrnega, kjer ni bilo nobenega drugega denarja mogoče dobiti. Tako je Miroslav (Friderik) II. pri oblegi nekega taljanskega mēsta koval denar iz usnja (ledra) kteri je imel občno veljavo kakor srebro, to da le za čas dokler je oblega trpela. Jako severni narodi so dolgo časa imeli namēsto srebra ali zlata drage kože za denar, kakor še dandanas nekteri neizbraženi pribivalci Afrike šrbínje in školjke (Muscheln) rabijo namesto srebra za denar. — Vendar je bilo težko kože zmirom seboj vlačiti ako je kdo htel kaj večega kupiti. Sklenili so toraj le k os kože zmirom seboj vzeti, drugo pa u javni državni magacini uložiti u znamenje, da vsaki dobi cēlo kožo iz magacine, kdor ta (štempljani, pokolčani) kos pokaže. Da pa se je vedlo, da od cēle kože se je le jeden košček odrežal, so zbrali tudi takov kožni dēl, ki je jedini bil t. j. gobec na koži! Ta gobec so ponakolčali (poštempljali) pa je šel po svetu za cēlo kožo; to je bil gobčni denar! Vendar jim je precej toliko dobičkov daval, da nikdo ni mislil več na cēlo kožo, temuč vsak je le gobec gledal ter toliko za njega dal kolikor bi cēla koža bila vredna. Precej podobna je že ta naprava našemu papirnatemu denarju. Stoji na ravno tistem stebri, namreč zaupanju, de se za gobec zmirom lahko dobi cēla koža.

Bil je pa u novējem času Janez Law, rojen Šot, prvi ki je na Francozkem upeljal papirnat denar skoraj po takih pravilih kakor jih imajo dandanašnje papirnaté banke. Ozrимо se pa malo u lažji porazumek na tadašnjo zgodovino francoske dežele. Bil je kralj Ludevík štirinajsti ki je vsem zgodovinarjem znan kot krivični ropar, ki je le dežele grabil kje je

kaj bilo dobiti, ki je sosede ščipal, da jim je le košček zemlje vzel. Nekatere nar lepših nemških dežel je tadaj prišlo pod vlada francozko; seveda so se že od tistega časa skoraj čisto po-francozile. Pri vseh svojih velikih vojskah je potreboval veliko denarja; moral je dolgove dčlati. Francozka sama je bila jako nesrečna. Živež je začel biti drag, ker nikdo ni htel ga prodajati na up; hiše po deželi so bile zapuščene; ker si jih nikdo ni mogel zboljšati; polja so bile neobdčelane ker ni bilo živeža ne denarja; kmet ni imel niti gnoja niti orodja. Pri smrti tega kralja ki je drugim zvunanjim vladam denar mčtal, je bil dolg narasel na 3 tisoč milijonov lir; letni dohodki so bili veliko manjši od letnih stroškov. Kako je bilo mogoče njegovemu nasledniku Ludeviku petnajstemu še dalje tako ravnati, da ne bi pogreznil sebe in cele države? Treba je bilo gledati tem napakam in denarnim zadregam u okom priti. Sila ta je kralja silila da pokliče Šota Lawa na svoj dvor lčta 1716tega, kteri mu koj svetuje naj napravi papirnato banko, da po takem bo spet cčlo denarstvo uredil. Kralj je moral vse privoliti če ni htel da država ne postane neplačilna (da ne napravi bankrut). Law je to stvar tudi krepko v roke vzel; glavo je imel bistro pošten je tudi bil, zato mu zaupa kralj.

Law je blizo tako osnoval svojo papirnato banko, kakor smo zgoraj pokazali. Uspeh je bil zoper vso misel velik. Law ki je bil siromašen človek, zato ker se je bil igri precej udal, dasiravno je poredoma dobil, ta Law je sadaj častjen od celega francozkega naroda kot osloboditelj države; on sam je v kratkem toliko premoženja nakopičil skoraj samih daril, da je bil jeden nar bogatejših Francozov, da so knezi in vitezi si v čast šteli pri njem občedovati ter prizadevali si njegovo majhno hčerkko že zaročiti svojim sinom. To je trpelo nekteri čas. Država si je res pomogla, saj je ni nič veljal papirni denar in vendar je denarjaželnemu narodu lahko pri vsaki priliki pomagala; Law je dobil tako zaupanje, da je 10krat več papirnatega denarja izdal kakor je v kleti gotovine imel, pa vendar je papir bil zmirom „al pari“ t. j. jednak srebru.

Vendar to ni dolgo trpelo. Zaupanje naroda, tudi ukazi svojega kralja so Lawa zapeljali da je mislil, papir je sam že denar, da mu ni treba nobene druge zaloge. Zato ga je pomnožil kolikor mogoče tako da je papirnat denar počasi spodrinil vse srebrč in zlato, Francozka je bila preobložena samega papirja. Sadaj le ko je srebro v kratkem iz dežele zginilo, so upniki ali posestnika papirnatega denarja začeli popraševati, ali res tudi vsak papir toliko srebra velja na kolikor kaže? Motili so se. Država ni mogla papirja spet za srebro umenjati

in tako je mu vrednost hipoma padla. Kdor je danas imel v rokah papirja za sto gld., je jutri komaj za 25 gld. ž njim blaga kupil; tako je nesreča zadela čelo Francozko, bogatini so mahom postali siromaki, papir je veljavo zgubil, srebra in zlata pa bilo ni več u deželi. Povsod slavljen in častjen Lav je moral Francozko zapustiti, kmalu je on sam bil spet ravno tako siromašen kot poprej. Preiskovali so njegove liste, vse račune, ali ni morebiti franceskega naroda goljufal; pa vse so našli u lepem redu in nikdo ni mogel Lawu reči da je on kriv sam te obče nesreče. Krivo je bilo jedino le silno pomnoženje papirja, ktereга trgovina več potrebovala ni; dokler je papir le tako razmerjen bil, kakor so trgovske in podvzetniške potrebe terjale, ni zgubil svoje vrednosti; pa kar je preveč, škodi, nar bolj, pa tu pri denarju tako brezčene stvari kakor je papir. To je prvi izgled nesrečnih nesledkov, ako se zaupanje tako zapravi.

Vendar ta prigodba ni bila u poduk drugim državam, še celó Francoski sami se. Porušile so se banke inglezke, porušile amerikanske in trepetala je Avstrija pod šibo razvredjenega denarja. U francoski veliki revoluciji je država samostanom in duhovnim večidelj vzela nepremakljivo posestvo, (rodno zemljo itd.) na podlagi teh novih posestev je začela izdavat papirnat denar, tako imenovane assignate ali naročila, obljubivši da vsaki posestnik takega papirja se lahko izplača iz dohodkov teh državnih zemljišč. Iz kraja je to bilo jako koristno za državo; imela je še zaupanja pri narodu, papir je stal al pari. Vendar to ni dolgo trpelo. Vlada je pomnoževala papir tako dolgo, da je postal čisto brez vse vrednosti ali z drugimi besedami, vse druge stvari so mahoma poskočile u ceni; kar je dosihmal veljalo le 10 frankov, je kmalu bilo komaj dobiti za 100 frankov; papirja je bilo toliko, da so si smodke ž njim zasmodili itd. Takih papirnatih assignatov je bilo za 40 tisoč milj. fr. Smrt so postave žugale vsakemu ki jih ne bi vzel po polni imenovani vrednosti. Vendar jim je čena tako padla, da se je za 25 frankov srebra dobilo 8000 fr. papirja.

Zgoraj smo slšali, da papiren denar spodrine zlati in sreberni denar ki potem roma v ptuje dežele. Kako to pride in ali je tudi hasljivo, naj povem, kakor uči Adam Smith, veliki narodar inglezki.

Če bankar posodi trgovcem in podvzetnikom za svojih 100 tisoč gld., ne bo ves papir prišel več nazaj do njegove denarnice, da ga zmenja za srebro, temuč morebiti le kojih 20 tisoč; unih 80 tisoč pa gre od roke do roke za gotov denar. To posojilo mu pa prinaša vendar navadne obresti in to

je njegov nar večji dobiček. Ker toraj sadaj poleg papirja le 20 tisoč zlata toliko opravi in zda kakor poprej 100 tisoč brez papirja preostane onih 80 tisoč zlata in srebra in lahko se obrnejo kam drugam. U deželi sami jih treba ni, pojdejo na ptuje u sosedne države. Dali pa jim jih ne bomo zabstonj, kupili bomo ž njimi različnih stvari potrebnih ali nepotrebnih, produktivnih ali neproduktivnih. Če postavim nepotrebn denar gre iz Avstrije na Francozko, da tam plača le rinsko vino, bi to bila le gizda (Luxus), ne bi pomagalo narodu našemu nič. Če bi pa se s temi 80 tisoč nakupilo kož ali prediva itd., da se tu u naši deželi predela in udela, ali če bi se porabilo to preobilo zlato za prevozno trgovina (Transithandel) bi bil ves dobiček trgovcev tudi novo pomnoženje narodnega premoženja, vse kar bi iz ptujega več pridobili, bi bil nasledek papirnatnega denarja, ker le poleg njega je mogoče oddati tistih 80 tisoč v zlato; našega papirja namreč ptujec ne bo hotel vzeti, doma pa le velja dokler je zaupanja do banke. Tako se dobrota povsod pozna koder so upeljali vnovič papirnat denar; pa skoraj nikjer niso bili tako krepki niti bankarji niti država, da ne bi bili ravnali zoper tiste zapovedi, ki so v stanu zaupanje zdržavati; zato je pa pozneje povsod tudi navadna nesreča zadela narode takih držav. Treba je pa sadaj na kratko pogledati, ktera pravila imajo veljati ako bankar ali država hče zdržati si zaupanje?

1. Treba je da papirnat denar ima upno podlago, t. j. zlata in srebra mora zmirom toliko k redi biti, da se plača lahko ves papir ki priroma nazaj k denarnici. Se ve da so bili časi na Ingležkem, ko u kletih ni bilo ni krajcarja ne — ko je boj bil z Napoleonom prvem; pa vendar je papir imel zmirom svojo veljavo. Alj to je le za kratek čas mogoče. Treba bi bilo jako jako zvestih opravnikov in nesebičnih angeljev, katerih pa žalibože posebno u denarnih stvareh pričakovati ni. Zato bo zmirom treba gotove zaloge, da se nezaupno ljudstvo zmirom lahko prepriča, da papir lahko zmenja za srebro.

2. Da se papir popolnoma in na pogled zmenja za srebro; t. j. papirna zmenljivost. Je že res da ves papir ne bo spet prišel nazaj; vendar ni vedeti kaj pride. Zato je zmirom treba paziti. Pravijo pa, da tretji delj papirja u srebru že krije vse potrebe (Drittelbedeckung); toraj postavim za 300 milijonov gld. papirja bi treba bilo zmirom imeti za 100 gld. zlata pripravljenega, da se zadosti vsem potrebam. Pa ta tretjinina varnost ni pravilna. Bili so časi kadar je nektera banka hude čase pretrpela le s šestim delom gotovine, pa tudi so prišli viharji nad banko, ki je obnemogla s po-

+ milj.

lovico gotovine, propadla je. Iz bankinih zgodovin se vidi, da se zaupanje ne ravna samo po srebru in zlatu v kletih, temuč tudi po drugih rečeh, posebno po političkih razmērah.

Za državo je tudi reči, da naj papir vzame za štibro in druge davke kot srebro in to bo tudi kreпка podlaga papirju, se ve da se ne sme pomnožiti črez potrebo, ker bi potem država sama bila na škodi; imela bi namreč razvredjen papir po polni vrednosti jemati u davkarijah.

Druge banke imajo večkrat u svojih pravilih, da mora tretjina biti u gotovini položena, dve tretjini pa morajo biti u bukvah u kratkih menjicah, t. j. u menjicah ki se u kratkem na pogled izplačujejo. Tako je banki zmirom mogoče pripraviti si toliko denarja kolikor ga ravno potrebuje vsaki dan, da prikazan papir za srebro zmenja. Da pa tudi banka tako ravno, se ljudstvo prepriča skoz račune, koje ima banka večkrat oglasiti. Zvestoba u bukvah je tudi tu kakor povsod krepek steber zaupanja.

3. Je treba gledati, da ne pride premali papirnati denar med narod, t. j. da se ne glasi na male iznoske, p. na 1 gld., 2 gld., že 5 gld. je med mali denar šteti; lahko se bi te lastnosti reklo dokolikost papirnatega denarja, (Appointirung), ker kaže do koliko goldinarjev dolj gre papir. Pri nas se ve da imamo celó desetke papirnatate. Na Ingležkem pa le še začne papirnat denar pri 5 £ t. j. okolj 50 gld., za manj papirnatega denarja ni. Alj je pa tudi lahko in potrebno se ogibati drobnega papirnatega denarja? Da mali papirnat denar nič ne hasne temuč le škodi, naj povem kakor uči Adam Smith. „Lahko si mislimo, da ves denar u kakovi deželi na dvoje teče od roke do roke (denarni tek), namreč med trgovci med sebo, in pa med trgovci in kupci ali trošniki (Konsumenti). Je pa vse jedno če je med njimi papir ali srebro, ker tisti denar pride i u roke trošnika i u roke trgovca; teče pa ta dvojni denarni tek ob jednem med obema strankama. Vrednost pa vsega blaga med trgovci tekočega vendar nikolj veči biti ne more, kakor vrednost blaga ki se preminja med trgovci in strošniki (ali konsumenti, drugim kupcem); saj je le prostemu netrgovskemu ljudstvu pripravljeno vse blago ki ga trgovec kupi od fabrikanta ali drugega trgovca. Trgovina med trgovci je le u velikem, zato je za vsak kup treba veliko (ali velikega) denarja; trgovina med strošnike pa je le u mallem, zato ji tudi zadosti mali denar, desetka, včasi krajcar. Pa mali denar hitrejši teče kakor veliki, večkrat spreminja svojega gospoda; krajcar se brž odda kakor goldinar, goldinar brž kakor petak. Dasiravno je toraj vrednost med trgovci kup-

ljenega blaga jednake vrednosti od strošnikov po malem pri trgovcih kupljenemu blagu, je vendar mogoče, da je med strošniki manj denarja kakor pa med trgovci, ker ta mali denar u hitrejšem teku in spremenjevanju ustreže vsem kupcom, ki res po malem, pa zato pogostoma morajo kupovati.“ Za tem terja Adam Smith, da u teh dveh kolobarjih je lahko dvojni denar, papirnat za veliko trgovino, srebern za malo kupčijo. To pa se lahko tako doseže, da papirnat denar ne stoji na male iznoske; ne pride potem u roke malih ljudi, revni ljudje ne bodo potem svoje premoženje banki zastavili ter tudi ne zgubili, če bi banka po nesreči propadla. Ljudje malega premoženja so tudi lahkoverni, hitro jih prestraši kakova novica od bankine strani, nimajo zaupanja več do papirnatega denarja. Če pa le u malem saj ima srebra za male kupčije, nič ne škodi državi, če teče med velikimi trgovci papirnat denar. Trgovcem in podvzetnikom bo toraj veliko več pomagalo, če papirnat denar le stoji na velike iznoske kakor pa na male. — Razvun tega je pa tudi gledati na to da mali papirnat denar čisto spodrine srebro in zlato, veliki pa ne. Če pa postavim pride nesreča da so žetve slabe, da u naši državi ne bi bilo nikjer dobiti živeža, kaj bo če ni srebra? Trgovec sosedne države nam žita ne bo htel dati za papir, ki pri njem ne velja nič, srebra pa imeli ne bi. Zato je dobro, da se zdrži srebro u deželi, da ga v hudih časih lahko porabimo. Iz več, uzrokov toraj ni dobro da se papir stavi na male gld. ali celo krajcarje.

4. Če država banko sili kakor kolj, da mora zmirom popolnoma izplačevati bankovce ki pridejo k nji nazaj iz trga, bo banka sama za to skrbela, da bo le toliko papirja izdala kolikor ga trg potrebuje; saj bi drugače sama si bila na škodi, če bi razvredjen papir morala po polni imenovani vrednosti plačati; postavim če dobim za 10 srebernih gld. 12 papirnatih na trgu, in če za teh 12 papirnatih gld. pri banki dobim 12 srebernih, banka zgubi brž 2 gld. To pa navadoma tako ni; banka svesta si svoje dolžnosti ne bo nikada več denarja izdala, kakor ga je treba. Vidi se toraj pri takih bankah, če je že nesreča (kriza) prišla črez njo da niso one krive, ker u takih časih množijo post. menjice. Ingleška banka je novembra mesca leta 1857tega pretrpela krizo; avgusta mesca je imela 20 milj. £ papirnatega denarja, posojil je dala ali menjice zplačala (diskontirala) za 18 milj., gotovega zlata in srebra pa je imela za 11 milj. Novembra mesca je pa imela 21 milj. £ papirnatega denarja toraj ga je le za 1 milj. pomnožila, 31 milj. posojil, in 6 milj. gotovine. To je pa bila kriza (nesreča) narveča. Vidi se iz tega, da ni toliko pomnoženje papirnatega de-

narja krivo, kakor pa druge zadeve, ki siliijo pri banki si denarja izposojevati, post. če fabrikanti zavolj vojske ali zavolj drugih vzrokov ne morejo več delati, pridejo ob ves dobiček in so prisiljeni za velike obresti si pri banki denarja izposojevati. Tada je bankina obrest (diskonto) poskočila od 5 na 10 od sto. Se ve da je u naj veči krizi banka imela malo gotovine, ker je morala srebro in zlato izposoditi. Pa brž čez 4 mesce (v aprilu 58) je že stala tako-le: papirnatega denarja 29. milj. posojil 16 milj. gotovine 18 milj. disconto (obresti) 3 od sto. Diskonto ki ga v časnikih beremo, je toraj tudi dobro merilo, da se presodi celo tržtvo, ne samo bankina varnost. Vidi se pa tudi, da ni res, da bi papirnat denar znižal vrednosti srebra, temuč da banka ravno zravna različnosti u vrednosti kovanega denarja, ker hitro vzame nekaj gotovine iz svoje denarnice ter jo tje pošle, kjer je je treba; tako poravnava ceno različnega blaga povsod in je velika dobrotnica narodu. To naj bo dosti o papirnatem denarju u obče; drugikrat pa bomo pogledali kako je nek na Avstrijskem u teh res papirnih rečeh.

Številna loterija.

Narodarska razprava.

spisal Ivan Gršak.

Hvala bodi Bogu, vendar nisem cele sanje pozabila, sreča mi je vendar ugodna; sadaj mislim gotovo zadeti trójico (terno), ker se mi je tako lěpo sanjalo. Vidila sem veliko kačo ter bežala pred njo; sosed pa mi pride na pomoč in hče jo z vilami ubiti; v tem trenutku pa se kača spremeni v ptiča, ki je po zelenih drevesih skakljaje tako milo prepěval da bi ga bila le poslušala. Pogledala bom v sanjariske bukve (Traumbuch), kaj pomeni kača in ptič; potem še prašam soseda, koliko je star in koliko je pri njem hišno število; to bi bile 4 številke, peta se pa že dobi. Ali ne bi to bilo za naju veliko veselje, ko bi mahoma tako bogata in še bogatejši postala, kakor je naš mlinar?

Draga mi žena, je že prav, da tudi ti skrbiš, da bi obogatela naša družina (Familie); vendar si s tvojimi sanjami ne beliš toliko glave kakor jaz; skoraj spati ne ne morem, ker zmirom ter zmirom računim, ktere številke da imajo brž priti.

Sanje so goljufive; zato sem začel računiti; gledam katerih številke že dolgo bilo ni; tiste stavim; tako se je tudi rajin hlapec ščajmal; pozneje je vendar zadel dvojico (ambo), se ve da kaj pozno, ko je že ves svoj zaslužek zastavil. Pa danes je ravno srečkanje, toraj ta stavba prepozna; zatoraj pa le grem gledat, kaj so zadnje številke obnesle.

Kaj vihrajo ljudje tje noter v trg? Čas je iti že na polje delat, solnce je že visoke; vendar pustivši vse dela le tje se rivajo, se mi zdi proti loteriji. Da, gotovo, danes je srečkanje, a nikdo nima večega posla kakor svoje sreče iti iskat, se ve da delo češ sreče pripraviti ne more. Tam stojijo pred desko jedni, drugi v sobo tiščijo; vendar so vsi klaverni in pobiti ter se kislo obračajo spet k delu; le jednega vidim hiteti domu ogibajočega se polja, da davno pričakovano novico prinese, da je vendar enkrat trojico zadel ter sebe in družino osrečil.

Res srečna družina, pa kako dolgo! Stotine so kmalo pobegnile v druge kraje! Nakupoval si je loterijevec dragocene oblačila sebi in svojini, razmetaval denar po krčmah in sejmihi, dobro in veselo živel, dokler je bilo kje vzeti. Se ve da ni bilo poleg toliko denarja treba misliti še na delo; če ne bo njiva obrodila, pa si žita kupim! Saj sem dolgo delal sa loterijo, sadaj pa hčem i od loterije živeti. Komaj se je solnce obrnilo enkrat čez leto in dan, že ni bilo stotin ne duha ne sluha; denar je okrogel, lahko izleze spod palca; posebno če zaslužen ni, ampak darovan ali kakor god pridobljen.

Srečam starega moža, ki tudi se giblje po palici od loterijne hiše; berači pri onih, ki si še lahko odtrgajo nekaj za loterijo; vendar se ga tak nekak čudno ogibajo, ter le skrivoma mu kak krajcar darijo. Se ve da jim je kakor strašilo vrabcem v zrelem prosu! Ubogi starec je tudi nekadaj sem hitel zapustivši težko delo na polju, je tudi boginji sreči daroval ves svoj zaslužek. Ko je potem očetovo hišo in ves imetek podedel, je še tega počasi znosil v loterijo. Ko je že vse gospodarstvo šlo zmirom navzdol, je marsikterikrat namenil in otrokom obljubil, da ne bo več stavil; pa ravno takrat opet pridobi iz loterije nekatere goldinarje, le toliko da se njegov namen ne izvrši! Rad je povedal svojo nesrečo, posebno loterijcem, pa jih svaril tako strastno staviti; ali nihče ga ni obračunal, le marsikdo ga tolažil, da nekteri človek že sam na sebi sreče nima.

Kakova pa je ta naprava, ki je uzrok tem žalostnim trem izgledom, namreč nemirnega življenja, spanj in računenja, potem nezasluženega dobička in nelepega veselja, nespametnih stroškov; zadnjič pa žalostnega siromaštva izgled. Govorili bo-

mo toraj o napravi loterije, drugič bomo njeno vrednost presresili; tretjič bomo nasprotno pripomočke nasvetovali, če najdemo da loterijne naprave pohvaliti ne moremo.

Podvzetniki (država) štejejo na dvojno moč pri loterijah: prvič na človeško slabost, drugič pa na verjetni račun. Slabost človeka je namreč ta, da je ljudem ljubši blago bi rekel dobiti zabstoj, kakor pa si ga težko zaslužiti; ne premislijo namreč da je Bog rekel našim prvim staršem, da si morajo v potu svojega obličja kruh služiti. Kaj pa je verjetni račun? Račun bi moral prav za prav biti gotov, ne samo verjeten; saj je računarjem clo mogoče preračunati kadaj bo solnce mrknilo in to celo za tisoč in tisoč let znanprej — čisto na tanko do minute, tudi kod se bi vidilo mrknjenje. Verjetno pravimo v vsakdanjem življenji govore o kaki prigodbi (prigodku), o kateri vemo da je več uzrokov da se bo prigodila. Če nasprotni uzroki premagajo, namreč taki koji ne pustijo da se prigodba prigodi, pravimo: ta prigodba ja neverjetna. Gotovo je namreč to da se na svetu nič ne zgodi brez uzrokov; pa tudi to je gotovo da jedna ista prigodba (ali posledica) ima lahko več uzrokov (ali predsledic). Moremo pa lahko naštetii vse mogoče uzroke ali predsledice, take ki prigodbo pospešujejo in ki jo zadržujejo. Brž ko so vsi uzroki ali predsledice znane, se lahko začne računati, ali je prigodba vrjetna ali neverjetna, pa tudi ali je jako ali malo verjetna, t. j. kolika je matematična verjetnost, verjetni račun.

Postavek (Beispiel) bo nam verjetni račun malo razložil. So a ugodne, b neugodne predsledice, imamo verjetnost za prigodbo: $v = \frac{a}{a+b}$, zoper $v_1 = \frac{b}{a+b}$, $v + v_1 = \frac{a+b}{a+b} = 1$, $v_1 = 1 - v$.

Na mizi leži 32 kart za igrati. Kolika je verjetnost, da bom rdečo karto zdignil? Gledati moram, koliko je rdečih med vsemi 32timi; je jih 16; računar to zapiše $\frac{16}{32}$ in bere: šestnajst med dvaintrideset ali šestnajst med dvaintridesetimi. To se po onem postavku pravi: ugodnih uzrokov je 16, vsch je pa mogoče 32, toraj še enkrat toliko; verjetno je toraj, da bom na 2 potegljeja jedno rdeča karto zadel; verjetnost je $\frac{1}{2}$ (t. j. jedno med dvema) ali polovica. Se ve da morebiti bom iz kraja vsakikrat rdečo karto potegnil, med 10 potegljeji bo morebiti devet rdečih; mogoče je tudi da iz kraja ne zadene nobene rdeče; verjetnost le velja za veliko potegljejev, če dvajsetkrat potegnem, bom že brž ko ne 10 rdečih potegnil; če 30krat potegnem imam gotovo že 14 rdečih, če še

ne vseh 16. Kolika je verjetnost, da potegnem srdce? 8 srdce je, toraj $\frac{8}{32}$, t. j. $\frac{1}{4}$, verjetnost je četrtina; med 4mi kartami je že verjetno jedno srdce. Če bi toraj rekel Peter Pavlu: Vadjajva, da potegnem srdce; stavim en forint, koliko staviš ti? bi Pavel po verjetnem računu moral staviti 4 fl. ker 4krat bi moral Peter potegniti da bi verjetno potegnil srdce, pri tem bi pa zastavil že po goldinarju 4 goldinarje. Ker Pavel vidi, da Peter rad vadjaja, mu pravi: Jaz stavim 15 gld., če ti 3 gld. staviš, da kralja ktererega kolj potegneš! Peter se da goljufati ter stavi; pa še le osmikrat je potegnil kralja Matjaža, tako da je 24 gld. zastavil, pa jih le 15 dobil. Verjetnost je namreč $\frac{4}{32} = \frac{1}{8}$, t. j. 8krat več, zato 24 gld. Pri tej priložnosti bi Pavel bil moral staviti 24 gld. ne pa le 15, t. j. 8krat toliko kakor igralec.

Vidimo da zastave morajo biti razmerne z verjetnostjo, t. j. večji verjetnost, da se bo priželjena prigodba prigodila, večji mora i zastava biti. Ta pričakovana prigodba pa ima lahko veliko veljavo, ako se prigodi; koliko vrednost pa ima sadaj? Dobiček prigodbe je toliko manjši, kolikor manjši je verjetnost prigodbe. Imam p. jeden loz, ki mi lahko pridobi 20000 gld.; vseh takih lozov je pa 10000; verjetnost je toraj $\frac{1}{10000}$; loz je toraj vreden $\frac{20000}{100000}$, t. j. 2 gld.

Po teh izgledih prestopimo spet k lojerijni verjetnosti. Gotovo je, da bom jedno, p. prvo potegnjeno število zadel če vseh devetdeset nastavim, verjetnost je toraj $\frac{1}{90}$ pri imenovaniki (Nominate). Da pa usploh jedno od pet potegnjenih števil ali srečk zadenem, je verjetnost $\frac{5}{90} = \frac{1}{18}$; osemnajstina toraj je verjetnost za ekstrato; t. j. da med temi petimi jedna bo potegnjeno. Koliko dvojic ali amb da 90 števil? Če le po dve številki zvezujem, jih lahko zvežem 4005; ker pa mojih 5 števil da tudi 10 dvojic, je toraj verjetnost, da bom 10 amb naredil med 4005, $\frac{10}{4005} = \frac{1}{400.5}$, verjetnost je toraj štirstotina. Zadeti trojico ali terno se preračuni verjetnost na $\frac{10}{117480} = \frac{1}{11748}$, t. j. 11 tisoč 748 trojic bi moral staviti, da bi gotovo jedno zadel. Za četvorico ali kvaterno je verjetnost $\frac{1}{511038}$; za petorico ali kvinterno pa $\frac{1}{429948.268}$. Slišali smo, da morajo do bički biti primerni verjetnosti. Kako pa loterija plača? Namesto da bi zastavo pri imenovavki 90krat povrnila, jo povrne le 67 krat, t. j. če jeden goldinar stavim, jih dobim pri nominati 67 dobička; namesto 18kratne zastave pri ekstrati dobi igralec le 14krat povernjen denar; namesto 400kratnega povračila pri ambi dobi igralec le 240tega nazaj, namesto da bi srečni igralec, ki je terno zadel, dobil sa jeden goldinar jih 11 tisoč 748 gld. nazaj, mu ga loterija le poverne 4800 krat.

Tu lahko vsakdo sprevidi, v kakem dobičku si mora biti država, če le količkaj ljudje staviijo. Se ve da vsaki igralec drago plača svoje upanje in težko pričakovanje; po srečkanji pa nima ne upanja ne denarja. Še le sadaj se lahko vidi, kako po temnem igralci tavajo in sreče iščejo tam kjer je ni. Prva loterijna podlaga ni veljala veliko, namreč človeška slabost; druga se nam tudi ne dopada, ker ne zadostuje računskim terjatvam. Vidi se že toraj dosihmal slabost loterije i nje zavržljivost. Pa vendar hočemo še bolj na tenko pretresiti njen hasen a njeno škodo bodi si za celo državo, narod ali posameznega človeka igralca.

Država res precej denarja dobiva po loterijah, saj tako tudi po verjetnem računu gre soditi. Ko ne bi nobenega dobička imela, tudi ne bi te naprave trpela, ker je tako škodljiva za narod. Dobila je pa država loterijnih denarjev leta 1850 2 milijona 713 tisoč 199 gld.; črez 5 lēt, t. j. lēta 1855 pa že 6 milj. 448 tisoč 376 gld. lēta 1857tega celo 7 milj. 315.808. Zemljišni davki (štibra) znaša pa v teh letih le okolj 60 milijonov gld.; vidimo toraj, da loterijni dohodki davajo deseti dēl zemljišēnih davkov. Ko bi toraj država loterijo upustila, bi morala teh 6 milijonov kje drugod iskati; dobila bi jih tudi, samo da bi plačevali tisti ki imajo, ne pa hlapci dēkle in nespametni ljudje sploh. Ker toraj vendar ta denar ni v rokah goljufov koji bi po nespametni igralcev krpali svoje žepe, ni zameriti, da država trpi take naprave, tēr si misli, plačaj dokler se ne spokoriš! To bi bil hasen državni; da bi pa posameznih ljudi kdor po loteriji bil trezen postal za svoje žive dni, še nisem slišal nikada; res je da dobivajo igralci dobičkov, a res je tudi, da si s temi dobički nikolj pomagli niso; gotovo je že marsikdo več zastavil kakor dobil; marsikdo stavi le zato še, da bi vendar pravičen Bog mu enkrat vse zastave povrnil! Dobički toraj niso veliko vredni, malo državi, manj pa še igralcu. Če pa pretresemo še druge posledice loterijnega igranja, bodemo vidili, da i država ravna proti sebi, če čaka na te dobičke; da je zato i za državo pri vseh njenih milijonah dobička loterija zavržljiva naprava. Škoda je namreč za narod dvojna, mōralna (ali nravna) in gospodarna. Previdimo namreč lahko, da človek je toliko več na svētu vreden, kolikor opravlja svoje dolžnosti proti sebi, proti svojim in proti vsem ljudem. Vrednost njegovega dēla bo toraj bržkone tudi mēra njegove vrednosti. Manj vreden je toraj lenoben človek, ki je sebi in drugim breme na zemlji, kakor pa priden dēlavec ki živi sebe in svoje. Ali pa tisti ravna kakor dolžnosti od njega terjajo, ki bi rad brez vsega truda in dēla postal bogat na stroške drugih je-

dnakih mu ljudi? Mislím da se i ta bolj in bolj odvráča od dela, ali ga pa saj misel kvári, da bi le postal srečen brez vse zasluge. Moralno ali npravno toraj zgubljuje tak človek pri drugih pametnih ljudeh v svoji vrednosti; če ima neokvarjeno srdee, mu tudi dobiček ne bo dobro zalegel, ker si bode zmiróm mislil da je nezaslužen denar, da si ga je čisto po pravici dobil. Ker toraj loterija voljo k deli zadržuje ker delavnost manjša, zato moramo spoznati, da je od npravne strani zavrgljiva naprava. To je lahko pri vsakem igralcu. Pri nekterih pa še pristopi, da svoj zaslužek znosijo počasi v loterijo ter za svojo družino, za otroke itd. opustijo skrbeti. Up loterijni jim je včasí čez otročijo ljubezen. To je druga nemoralna stran loterovanja.

Kako pa je v gospodarskem obziru soditi? Slabo. Zadnji novčič roma v loterijo, tako da je včasí treba iti si soli posojevát k sosedu, da le gospodinja svoje sanje lahko v denar spravi, t. j. da se le denarja iznebi! Malim ne velikim bogatim gospodarstvom se trga denarček, da loterija ima svoje dobičke. Ker pa po takem pri gospodarstvu ta denar pomankuje, se ne more ž njim nič pridelati in v celi državi je toraj toliko gospodarskih pridelkov manj ali saj slabejših, kolikor bi se jih bilo lahko pridelalo s zastavljenim denarjem. Ker pa od obilih pridelkov država sama, kakor posamezni pridelavec dobička ima, je spet lahko razsoditi, da država in posamežnež na tej strani v obilnejši meri gotovo zgubijo, kakor v loteriji le verjetno dobijo. Kaj bi se lahko dobrega storilo — če že denar v žepi preveč tišči!

Ko bi se ves ta denar porabil za občinske namene, za šole, ceste, i. t. d.! Tu bi dobiček gotovo rastle za samca in za državo; denar ne bi bil zgubljen, ampak še naš zarod, naši unuci bi vživali, kar smo mi ustanovili. Računite toraj, dragi moji, vsakikrat prej ko prestopite loterijni prag, ali ne bi ta denar v gospodarstvu bolje porabil, ali mi ne bo žal za njega, če mi sreča ugodna ne bo. Vrnite se potem in če doma ne potrebujete tega denarja, vržite ga rajši v občinsko kaso (ali denarnico).

Ker toraj loterija delu jemlje i voljo i denar, moramo jo obsoditi. Država res to tudi ve, pa nehče izpustiti dobička iz rok, dokler nespametni ljudje radi plačujejo. Vendar bo prej ali slej i država odstopila od tega igranja.

Nasprotki se morajo obrniti zoper igralce same. Kako bi pa bilo pomagati igralcem do prave sreče, da si ne ravno loterijne? Glavno vračilo je poduk in spet poduk. Razcepi se pa na dvojno; prvič poduk o pravi napravi (natori) loterije, ktero

smo zgoraj razložili. Ko bi vsak igralec vedel, koliko več dobička bi moral imeti za svojo zastavo, bi gotovo spoznal, da se sam goljufuje če pri še tako nerazmernih dobičkih vendar stavi. Če bo vedel, da pri vsaki ambi srečka vleče 160krat manj ko bi imela vleči proti verjetnosti, bo si brž premislil. Če pa samo gleda, da samo 240 več dobi ko stavi, se mu se ve da že to veliko zdi in hajd v loterijo z denarjem. Lahko se pa že v šoli pri mladini začne podučevati in svariti takih stvari; ne le je verjetni račun sam na sebi že veselja vreden, temuč tudi zavoljo življenja samega.

Drugič je pa potreben nauk tudi o marsikterih drugih stvarih, posebno naravoznanskih, ktere prostim ljudem toliko prilike dajejo krivoveram. Toraj nar več tu lahko stori duhovščina, a ipak učitelji v šoláh. Posebno gre odvracati one sanjarije, razložiti bedarijo in sleparijo egiptovskih sanjaric, ki človeha le motijo in pospešujejo njegovo lahkovernost. Sanjamo zmiraj v spanji, le da ne zmirom jednako jako, le da si ne zapazimo sanj. Če je človek dobro izdelan, tudi dobro spi in ne sanja nič, t. j. nič ne ve od česar je sanjal, ker je dobro spal. Duh je tu prost od dnevnih vtiskov, ter sam veže in razvezuje naj čudnejši stvari. Da bi pa zamogel zanaprej povedati ktere številke bodo prišle, je nespametno misliti; saj bi po takem vsaki igralec moral pridobiti naj več dobičke, ker vsaki sanja, le egiptovskih sanjaric bi mu treba bilo. Od kod bi se pa potem dobički vzeli, če ne od zgubičkov drugih? Že zato je nespametno na sanje držati. Če pa vendar res včasi sanje kaj povejo, je gola naključba, ki bi se bila tudi ravno tako brez sanj zgodila ali celó proti sanjam.

Premislimo še vse enkrat dobro, potem pa se ogibajmo loterij, da srečo naših vnukov zagotovimo ako jim jo resnično želimo.

Krvno kroženje, **jegova zgodovina, poti in vzroki.**

Fiziologiška razprava,
spisal zdravništva doktor Matija Prelog.

Poglej v potok življenja in videl
bodeš ednega onih velikih naravnih
čudežev, nad katerimi vsak naj vekši
človeški duh ostrmi.

I.

Zgodovina znajdbe krvnega kroženja.

Zgodovina te znajdbe je naj bolj mična in podučilna v čeli znanosti in je lépo popisana po Fleurens-u.

Je zgodovina, ktere posamezni zahodi dalje kot do sedemnajst sto lét sežejo, in zadnji dve stotini od prve znajdbe še niso kos bile jo čelo izvršiti. Sedemnajst sto lét je tako nezmerno dolgi čas za izdélovanje te znajdbe, ktera se sadaj ko je že poznana, tako očitna zdi, da se nam čudno vidi, kak je mogoče bilo, da je ta reč kadaj nepoznana biti mogla. Morála čele zgodovine bode nam zato popolnoma kazala imenito duševno služnost sadašnosti za že enkrat poprijete misli in težavo, ktero tudi vsi naj izvrstnejši moži občutijo, z ktero celó odkrite reči gledajo, ako so očesa sprej poprijetimi mislimi pokrite. Vsem onim, kteri ne poznajo težav praktiškega opazovanja, se bode smešno zdelo, da še se zmirom ljudje nahajajo, kteri na take zmote verjejo ktere so tako očitne, da naglo preminejo ako se jim malo bliže stopi, in ravno takim ljudem se to smešno zdi, kteri nikdar zlo tančne in težavne vmetnosti opazovanja v znanosti niso rabili; da se namreč take resnice tako dolgo niso opazene bile, ktere še tako celo proste vidijo, ako jih je človek le samo enkrat opazil. Resnični vzrok pa je ta, da je pravih opazovalcev vsaki čas zlo malo bilo, kajti novo opazovanje potrebuje posebno duševne neodvisnosti; in na nesrečo pa še se tudi oni kteri nikada niso nič opazovali, zmirom opirajo proti natančnosti novega opazovanja in rajše stare reči za boljše držijo.

1. Tri zmote, ktere so resnico zakrivale.

Tri glavne zmote so sedemnajst sto lēt resnico krvnega kroženja zakrivale, in bravec se bo morebiti čudil kadar zazve, kake so te zmote bile.

Prva zmotna misel je bila ta, da v arterijah *) krvi ni.

Druga zmotna misel pa je bila, da sta srčna predala drug z drugim neposredno zadinjena in sicer po luknjah ktere bi se nahajale v srednji srčni steni.

Tretja zmotna misel pa je bila ta, da po venah kri k vsim telesnim delom gré.

Vsim je že dobro znano bilo da zrak po dušniku v telo gre. O mladih časih te znanosti je zato ta sklep celo naravski bil, da se še dalje po vseh telesnih delih mora razširjati zrak, kteri po dušniku u telo stopi. Ako so arterije ktereга mrtvega preiskovali, so je vsikdar prazne našli in zato so sklepali, da so arterije prave cevi, po kterih zrak po čelem telesi gre, in zato so njim tudi to ime arterija dali, t. j. zračni držaj od grčkah besed: *ἀήρ* in *τηξέω*.

Kaj pa se zgodi z zrakom? Starogrški zdravnik Galen pravi da zrak ne stopi v telesne dele, temuč da se spet izvrže, ko je že telesu pozlužil, mislil pa je da zrak z tim telesu služi, da kri hladi. Ako se arterija odpre, pravi Galen, teče kri iz nje, pa ne zrak. Novejša znanost nam je dokazala da se zrak ne nahaja v arterijah, temoč samo kiseljak, malo gnjilca in oglenokislega gaza. Ker še v času Galenovem zračna sostava ni poznana bila, se je jim ta zapopadek čisto resničen zdel da namreč onod koder je kri, zrak biti ne more, in to se je dolgo za pravo resnico držalo, akoprem so nekteri nasprotno trdili.

S tem je vendar že edna zmota odstranjena bila, druge dve pa še ste zmirom trdno stale. Galen in vsi jegovi posnemalci so trdili da sta oba srčna predala neposredno po luknjah zedinjena, ktere se na srednji srčni steni nahajajo; popolnoma razumljiva misel, ako premislimo da je iz teoretiškega poprijetja ali zapopadka izkovana. V onem času je teorija razločevala venino in arterijno kri. Venina kri bi morala vse debelejše organe rediti, kot p. jetra i. t. d., arterijna pa nežne organe p. pluća. Dandanašnji bi mi za tako poprijetje dakaze zahtevali, stari pa vendar niso mislili da je tudi v naravskih

*) Jaz mislim da je bolj razumljivo, ako ohranim besedo arterija za one žile ktere bijejo in dobro rdečo kri od srca vodijo, in besedo vena za one žile ktere slabo temno kri k srcu vodijo.

rečeh dakazov treba, temoč so vsako logično misel za resnično jemali.

Poprijeli so da se dobra arterijna kri v levem srčnem predalu pripravlja, kajti vendar tudi venina kri nekoliko tega duha potrebuje, da tako organe hraniti zamore; tako je potrebno bilo da se venina in arterijna kri mešati morate, in da se to v srcu zgoditi mora, so v srednji srčni steni morale luknje biti. —

Tako so vsi anatomi to čislali, kar je Galen učil in kar je učeni nauk ali teorija potrebovala, da so vsi te luknje v srednji srčni steni videli, katerih nikada ni bilo.

Beregar je vendar bil prvi, kateri je o teh luknjah dvomil in tudi prav smešno o njih pisal. — „Te luknje se zlo zlo žmetno vidijo;“ — ako je vendar očesa zlo napenjal, je tudi on videl kar mu je Galen povedal.

Prvi mož, kateri je zadosta duševne moči imel samo to povedati kar je zares videl, namreč da rečenih lukenj ni, je bil Basil, oča nove anatomije.

Tako je tudi leta 1543 druga zmota odstranjena bila.

Tretja zmota pa, do namreč po venah kri v vse telesne dele gre, se je že težje razvijala. Ako se venina kri s arterijno v srcu ne meša, kje pa se potem ž njo meša? se je sadaj pitati začelo. Nam je čisto dobro znano da se to v pljučah godi; ta jako važna reč pa še se je morala najti. Je iz edne strani prav čudno, da se je ta resnica najprej nekemu nepokojnemu in marljivemu bogoslovcu dozdevala.

Mihal Serwet je prvi naglasil da kri skoz pluća gre in v njih kroži; to je oznanil v svojem delu „Christianissimi restitutio“, dēlo, ktero so bogoslovci sožgali. Serwet popiše v tem dēlu prestop krvi v pluća, kjer kroži in barvo premeni in iz plučne arterije v plučno veno stopi. Ali je res vendar Serwet na tenčno znal na kateri način kri skoz pluća gre, to se zagotovo dakazati ne more, kajti Kalvin je dal sožgati juga in jegov spis. Šest lēt za njim nikdor niti ni o te reči več govoril; onda sta vendar R. Columb in Caesalpin oba na enkrat to kroženje popisala in Caesalpin je bil tudi prvi, kateri je rabil besedo krvno kroženje.

2. Znajdba splošnega krvnega kroženja.

Slišali smo da je krvno kroženje v pljučah že poznano bilo; to pa še ne čini čelo krvno kroženje, temoč samo mali obvod onega velikega kroga katerega preteči mora, zvun tega malega obroda pa še se nahaja mnogo vekši katerega sistematično ali splošno krvno kroženje pretekati mora, in na tega nikdor

zvun Caesalpina niti mislil ni. Sploh se je namreč samo mislilo da vene kri od srca proti drugim oddaljenim telesnim delom vodijo, in nikomur se ni dozdevalo da ta posel arterije opravljajo in da vene samo kri proti srcu vodijo. Mislili so da arterije iz srca, vene pa iz jeter grejo in da samo vene od jeter kri na vse strani peljajo. Jedina reč, katero vsak naj prostejši padar kateri kri pušča lahko vidi, bi že bila morala to pomoto razjasniti; kajti žila vsikdar pod obezo, nikdar pa nad abezo ne nateče. Iz tega bi še bili morali sklepati, da kri v venah ne teče niti od srca niti od jeter, temoč k srcu.

Na take vsakdanje resnične reči se ni gledalo vendar v prejšnjih časih, ljudje so jih vidili, ali jih vendar niso nikada zapopali. Caesalpin je bil prvi kateri je to opazil, alj on ima vendar samo to zaslugo da si je mislil, da kri po venah proti srcu iti mora. Jegova dozdeva pa še ni bila dokaz in zato moramo reči, da je Caesalpin morebiti to krvno kroženje poznal ali ga vendar ni dokazal, t. j. jemu se je samo to krvno kroženje dozdevalo.

V znanosti pa je razlika med dozdevom in med dokazom tako velika kot med slavo, katero bi nepopisana pesem dobiti mogla in med slavo katero je popisana lepa pesem dobila. Ako bi se vsaka dozdeva za pravo resnico jamala, bi slavni tempelni z viteznimi kipi hitro napolnjeni bili.

Blaiville pravi da Haller in mnogi drugi zato Caesalpinove zasluge v te reči niso veljati dali, kajti jegovega spisa v rastlini ni čislal. Ako v imenovanem Caesalpinov spis pogledamo, se hitro lahko prepričamo, kak daleč še je sicer bil od prave resnice in kak blizo je že segala jegova dozdeva.

Caesalpin v imenovanem spisu tako pravi: „Pri živalih vidimo da po venah hrana k srcu gre kot v sredino v kateri se notršnja toplota pripravlja, potem pa ko se je že tam celo dovršila, gre kri po arterijah od srca k vsim telesnim delom in sicer po moči onega dušnega življa, kateri se v srcu iz one hrane pripravlja.“

V tem stavku zato lahko vse to najdemo, kar si o krvnem kroženju mislimo in znamo; historična tančnejša kritika vendar o njem nič več nebode najšla ko samo dozdevom, in kakor Berard omeni, ne bi smeli dva tako nedoločena načrta ko sta ta, zmenjati z čisto določenimi zapopadki in premagavnimi dokazi, z kterimi Harvey svojo znajdbo potrduje, kajti onim so še dokazi potrebni; in isti Caesalpin še je kesneje jim navzkriš govoril.

Resničen in prepričaven dokaz Harveyevi originalnosti pa je v tem, da Caesalpin s svojo teorijo v svojem času ni samo zmogal, temoč da že si je tudi Harveyeva teorija, ko je že razglašena bila, vsikder z veliko težavo pot dělala. Berard trdi da še pred Harveyem ravno tako nikada ni na pravo teorijo krvnega kroženja mislil, kot še tudi nikada pravega zapopadka o plučnem kroženju ni imel. In akoprem so Serwet, Columb in Caesalpin znali da kri skoz pluča teče, so vendar vsi mislili da samo toliko krvi skoz pluča gre, koliko je potrebno da „življenja moči“ telo poprime. Nikomur še se niti dazdevalo ni da vsa kri skoz pluča gre, in ako bi tudi že toliko znali bili, bi vendar spet v stiske došli, ako bi dokazati morali, od kod kri dojde in kam gre. Potrebno pa je da se čelo krvno kroženje prav dobro pozna, prej ko nam jeden jegovih dělov čisto jasen prihajati more.

3. Znajdba zaklop.

Znajdba da vene zaklope imajo, ktere se kot duri odpi-rejo in zapirajo, je že znajdba krvnega kroženja polajšala. Fabric ab Acquapendente je našel venine zaklope leta 1574, pri njem se je Harvey učil v Padovi. Te zaklope v venah bi že morale bile svojega razodevalca podučiti zakaj so, kajti one branijo, da kri po venah od serca teči ne more, pa vendar lahko po njih k srcu teče. Preteklo pa je 45 lēt prej ko se je kdo oglasil, kteri bi toliko bistro uma imel, da bi povedati znal pravo vrednost teh zaklop pri krvnem kroženji. Vse to se je že dobro znalo, in vendar še se je Harveyu zlo přego-varjalo, ko je svojo teorijo razglasil.

Leta 1619 je Harvey prvikrat javno učil kar je našel, in leta 1628 je na hasen čele Europe izdal svoj glasovit spis „Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis,“ kteri se po pravici imenovati mora temelj nove anatomije. Samo možu tako zlo bistrega uma, kakovega je bil Harvey, je bilo mogoče v onem času to veliko znajdbo razložiti in po lepih dokazih potrditi; kar še se vse naj bolj iz tega vidi, do zvun Harveya skorej 50 let nikdo važnosti te najdbe spoznati ni htel.

Potrebno je vendar da smo tukaj nekoliko pazljivi, posebno kar se važnosti zaklop tiče. Vážnost zaklop je očitno previsoko cēnjena.

Mislilo se je da so zaklopi Harveyu po tim znajdbo krvnega kroženja polajšale, kajti se lahko vidi da branijo, da kri ne more po venah nazaj k srcu teči in da od srca lahko teče,

in zato so iz tega sklepali da je zapopadek pravega krvnega kroženja moral sledeti iz tega.

Ta sklep pa čisto potere druga resnica. Mnoge vene namreč imenovanih zaklop nimajo in vendar kri po njih čisto poredoma teče; tako pri človeku ravno v naj vekših trebušnih venah in še mnogih drugih zaklop ni; tako nam je tudi zagotovo dokazano, da pri onih živalih, ktere sklepnihi kosti nimajo, tudi v venah zaklop ni; in ravno tako jih tudi ne najdeš niti pri ribah, niti pri amfibijah (dvoživkah), a vendar v vseh teh stvarih kri tako močno in redno kroži kot pri človeku.

4. Harveyeva prvotnost.

Fleurens pravi da je v onem času, ko je Harvey svojo najdbo razglasil se že vse to posamezno dozdevalo učenim, kar so tudi naznanjali, ali nič še niso dokazali bili. Tudi to ni resnično, kajti se v nobenem ondašnjem spisu nič takega ne najde kar bi kazalo, da bi že kdor naj manje kar o pravem krvnem kroženji znal.

Aequapendente s svojimi zaklopi ni znal nič začeti. Mislil je da so zato, da branijo da se kri v spodnjih delih preveč ne skupčuje in da zgornji deli nebi preveč krvi zgubili.

Columb in jegovi vrstniki so mislili da se vene v jetrah začnejo, in od onod kri na vse telesne strani peljajo.

Caesalpin, akoprem je plučno kroženje poznal, je vendar mislil da kri iz desnega srčnega predala se preliva v levega.

Harvey ni imel samo prave ideje o celem kroženji, temoč ga je tudi dobro popisal in dokazal. On je opazil, kako se srčni desni prednji mali predal poredoma skrčuje in kri navzdol u veliki desni predal tlači, in kako se spet ta predal skrčuje in kri v plučno arterijo žene, dělovanje, ktero se na levi srčni strani spet ponovlja s to razliko, da tukaj kri od pluč v prednji mali srčni predal dojde in iz tega v levi veliki predal, in da se iz tega ne razliva v pluća temoč na vse telesne strani.

Tudi je Harvey najšel, da se med srčnimi prednjimi predali in med istimi predali zaklope nahajajo, ktere se odpirajo in zapirajo, da tako kri zmirom samo naprej teči zomore. Harvey je popisal krvno kroženje po arterijah in je rekel, da je vzrok tega kroženje v srčnem bitju.

5. Pomankanja v Harveyovem uku.

Nemore se čteti Harveyov spis brez največšega čudenja znanostnemu duhu, ktereга vsikder opazimo; in brez da nebi

čisto prepričani bili, da v njem krvno kroženje ni samo dobro popisano, temoč tudi prvokrat resnično zapopadeno. Opazovanja, dokazi, po katerih on svojo resnico potrjuje, še so sadaj vredni, da se učijo kot naj boljši izgledi preiskovanja.

Neogibne pa še so vendar bile pomankanja v jegovem uku.

Céli krožni tek še mu čisto ni bil znan in še se tudi z onim orodjem ni najti mogel, katero je on rabil. On je zato pisal da kri iz arterij v vene po dveh potih gre, in sicer ali po anastomozi, t. j. da arterije neposredno v vene končajo, in tako kri izraven iz arterij v vene gre, ali da kri po luknostih dělov iz arterij v vene stopi. Mislil je da je potrebno, da toliko krvi u telesnih tkaninah ostane, koliko je potrebno da se telo redi, in da samo nepotrebna kri nazaj k srcu teče. Zmota je zadosta velika in kako daleko seže, bo vsak dobro presoditi znal, kateri čelo teorijo kroženja pozna in kateri premisli da je gledé na razliko venine in arterijne krvi zlo potrebno bilo dokazati, ne pa samo misliti, da arterije v vene končajo in sicer prej, ko se je taka teorija čela za popolno prijela; kajti drugač bi po pameti vsakdo misliti moral, da je arterijna kri čisto različna tekočina od venine in da ni ona ista samo premenjena kri.

To so tudi vsi Harveyovi nasprotniki mislili in še celó v našem času so to nekteri trdili. Burdach pravi, da sta Willibrand in Runge še pred kratkem učila, da se arterijna kri v telesno tvarino premeni in da venina kri ni nič druga, kot tvarina spet v kri premenjena. Dokler ni celo kroženje najdeno bilo, niti prestop arterijne krvi u venino ni dokazan; tako dolgo se ta misel podreti ni dala da namreč vene samó iz tvarine kri zizajo. Da bi se dokazati moglo da kri zares celi krvni krog preteče, je potrebno bilo da se je celi krog prej dobro pregledal in Harvey sam pravi, da mu z naj vekšim trudom ni mogoče bilo zveze med arterijami in venami najti.

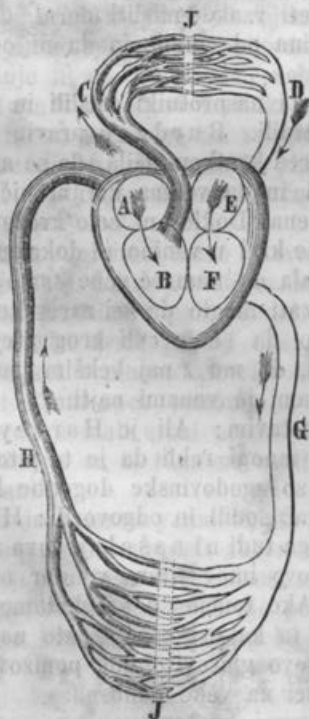
Ako zato sadaj pitanje postavim: Ali je Harvey krvno kroženje najšel, bodo morebiti mnogi rekli da je to pitanje zlo nesramno. Oni vendar, kateri so zgodovinske dogodbe kritično preiskali, bodo to pitanje drugač sodili in odgovorili: Harvey je krvno kroženje najšel, pa ga tudi ni našel; jegova znajdba je sicer velika, ktera slavi jegovo ime; ktera vendar ni toliko vredna, koliko se sploh čeni. Ako tančnejše pregledamo in popišemo, kaj je Harvey našel in kaj ni našel, zato naj nikdo ne misli, da hčemo s tim jegovo glasovito ime ponižovati, na katero naj bo Inglezia po pravici na věke ponosna.

Harvey je zares našel krvno kroženje, a ne pote tega kroženje in ravno tako tudi ne jegovih vzrokov. On je dobro

znal, da kri od srca po arterijah v vse naj skrajnejše telesne dela gre, in da od tod pa venah spet nazaj skoz pluća in srce gre iz katerega je došla. On vendar ni znal, kako kri iz arterij v vene dojde in tudi ne, zakaj kri ravno tako teče a ne drugač. Dandanašnji se sicer že celi tečaj krvnega kroženja celo dobro pozna, za prave vzroke krvnega kroženja pa še se učeni zmirom poprašujejo. Nam je dobro znano, da srce, arterije, vene, kapilarne- in limfne žilice delajo čelo sostavo krvnega kroženja. Harvey pa limfnih- in kapilarnih žilic celo ni poznal, in ravno zato tudi celega krvnega pota poznati ni mogel.

Da se vendar bravcu lažje pokaže, kaj si v te reči že zagotovega zna, in da se mu tudi potrebne pomoči dajo za presoditi kaj je Harvey našel, hčem dodati kratek pregled krvnega kroženja.

Podoba I.

Poleg stoječa šematična (ponapravljena) podoba kaže občno idejo pota, po katerem kri teče.

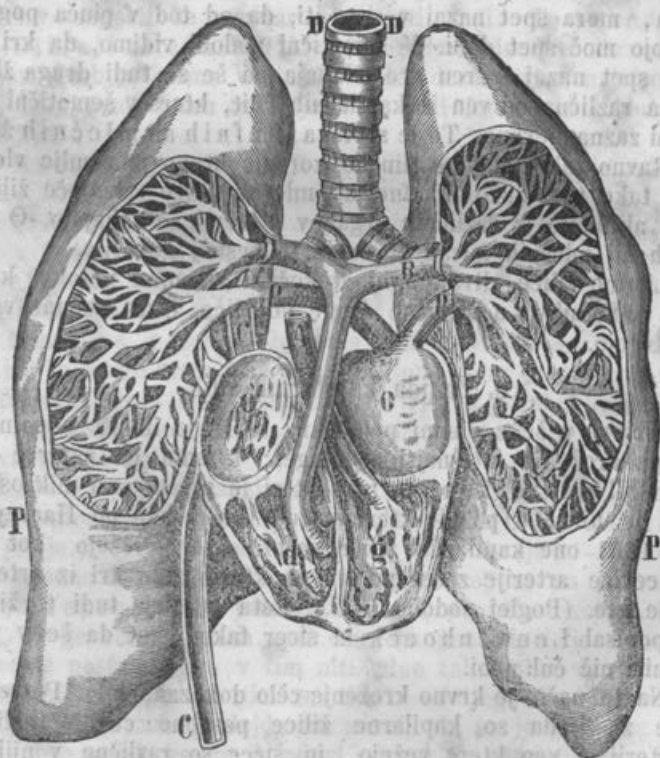
Bravec celo lahko spozna da je ta podoba samo šematična in ni po naravi zrisana; kaže tudi samo idealno razmero različnih delov krvnega kroženja drugega k drugemu, kaže pa nam vendar tudi, da kri zares kroži.

Kri gre iz desnega srčnega predala A v pravi veliki predal B, od tod jo žene srce po močnem stisku v pljučno arterijo C in po te v pluća; iz pluć gre kri spet po pljučni veni D nazaj v levi prednji srčni predal E in iz tega v levi predal F; iz tega jo žene velika srčna moč v veliko arterijo G, po kateri k vsem telesnim delom dojde in iz ar-

terij po kapilarnih žilah *J* v vene stopi; po veliki trbušni veni *H* teče kri spet nazaj v srce od kod je došla.

To je šema (obrisek) ali samo teoretičen pogled krvnega kroženja. Da se vendar bravec s to podobo ne bode motil, kajti je ravno samo zato pridjana, da se vse laže razume, še sem drugo podobo pridjal, ktera bode sicer samo mali delek krvnega kroženja kazala, ali vendar pravo vredbo; druge dele si vendar vsaki po pomoči teoretične podobe lahko dastavi.

Podoba II.

Srce je sestavljeno iz četrh votlin, in sicer iz dveh prednjih predalov (prednjic) in iz dveh predalov. V desni prednji predal *O* stopi kri po dveh velikih venah, namreč dolnji in gornji šupli veni *C* in *G*, ko je iz prednice v pravi predal *d* došla, gre od tod po plučni arteriji *B* v pluća.

V pljučah *PP* se kri z udihanem zračnim kiseljakom zmeša, kateri po dušniku *DD* v pljuča dojde. Ko se je kri naj hitreji z kiseljakom nasitila, poprej črna kri postane na enkrat rdeča, ali kak fisiologi pravijo, venina kri se spremeni v arterijsko.

Sadaj gre kri po pljučni veni *pp* nazaj in sicer v levo prednico *o* in iz tega v levi predal *g*. Iz levega srčnega predala, pa srce žene z svojo zelo veliko močjo kri po največji arteriji t. j. po aorti *A* v vse druge arterije in po teh v vse naj manjše in naj daljše telesne dele.

Po tem, ko je arterijska kri svoj posel opravila, t. j. svoje redivne delke onim tkaninam oddala, skozi katere je tekla, mora spet nazaj v srce iti, da od tod v pljuča pognana svojo moč spet dobi. V šematični podobi vidimo, da kri po venah spet nazaj k srcu gre. Nahaja pa še se tudi druga žilna sestava različna od ven in kapilarnih žilic, katera v šematični podobi ni zaznamjevana. To je sestava limfnih ali mlečnih žilic.

Ravno tako kot rastlinsko korenje hrano iz zemlje vleče, ravno tako tudi zizajo limfne ali mlečne žilice (zizajoče žilice) mleko ali limfo iz različnih organov v katerih se nahajajo. O teh limfnih ali mlečnih žilah še se bode kasneje govorilo.

Limfne žilice vlivajo svojo tekočino v venini potok, kateri na ta način uliva u različne druge potočiče, kateri vendar vsi k srcu tečejo.

6. Znajda kapilarnih žilic.

Harvey še z onemi pomočki, katere je imel, popolnega krvnega kroženja niti najti ni mogel; k temu je namreč potreben bil mikroskop, in prvi kateri je pri tej reči mikroskop rabil, je bil Malpigi, kateri je tudi štiri leta po Harveyovi smrti 1661 one kapilarne žilice našel, katere vežejo kot zelo male cevce arterije z venami, in po katerih zato kri iz arterije v vene gre. (Poglej podobo I. J.) Leta 1668 je tudi te žilice lepo popisal Leuwenhoeck in sicer tako, kot da še v njih prej niti nič čul nebi.

Na ta način je krvno kroženje čelo dokazano bilo. Potrebno pa je znati da so kapilarne žilice posebne cevi, različne od arterij in ven katere vežejo, in sicer so različne v njihovi anatomski sestavi in vredbi, katera je mrežju podobna. Jihova zelo tanka sestava je vendar bila celo nepoznana, dokler je niso Henle leta 1841 in za njim še mnogi drugi preiskali ni popisali. Te žilice pa niso samo zelo važne za celotno teorijo krvnega kroženja, temoč se mnogo več za nauk reje. S tim smo čisto zagotovljeni, da kri ne kroži samo zares, temoč da kroži

v sestavi sklenjenih žil, kajti samo na ta način kri telesno tkanino rediti zamore, ako skoz žilne stene premezi. Ako vendar bravec tega nebi razumel, kak je namreč mogoče, da toliko krvi skoz žilne stene premezi, mu priporočam, naj bere v fiziki o endozmozi, in kadar bode tam dokazano našel, kak lahko tekočina različne gostosti tudi pote jedna do druge nahaja skoz kožico ki jih loči, da se vendar zmešajo bode tudi zagotovo to zastopil.

7. Znajdba limfnih ali mlečnih žilic.

Harvey ni doživel, da bi čul o kapilarnih žilicah, nahaja pa še se druga žilna zastava v kateri je sicer on že nekaj čul, ali jene važnosti še vendar ni céniti znal. To je sestava limfnih ali mlečnih žilic. Te zlo male cevi se nahajajo v vsem drobju, samo v živcih se še dozdej niso najti mogle. Ako iz črevnih sten izvirajo, se tudi imenujejo Kilusove žile *).

Aselli, Pecquet, Rudbeck in Bartholin so naši limfne žilice, jim zato gre hvala.

Pred njimi so anatomi učili da se samo nahajajo tri vrste žilic v telesu; vene v katerih se nahaja kri, arterije v katerih se nahaja dušna kri, in živci (nervi), v katerih se nahaja živalski duh.

Nenadoma je zato došel glas, da je neki laški anatom Aselli še četrto vrsto žilic našel u katerih kilus teče. Ta znajdba je bila razglašena leta 1622 namreč tri leta kesnej, ko je Harvey svojo znajdbo prvokrat razglasil, in šest let prej ko je jegova knjiga izišla.

Aselli je razrezaval psa, in ko je trbuh odprl je nenadoma zagledal neko mrežje iz malih belih žilic sestavljeno. Kaj pa je to? — Morebiti te žilice kilus imajo? — Dregne zato v edno tako žilic in s največjim veseljem na enkrat zavikne „hevreka“ ko je namreč videl, da bčla tekočina iz nje teče. Ko je vendar zatim spet drugega psa odprl, je na enkrat zlo pobit postal, kajti v tim niti edne take žilice zagledati ni mogel. Ali se je dal po tim zmotiti? — Je jegovo veselje prerano bilo? — V ti zadregi dojde na misel, da se je prvi pes malo prej dobro najel, ko ga je odprl, drugi pa je gladoval. Z bistrim pogledom velikega uma je Aselli v tim našel kluč, kteri mu je resnične duri odprl. Krmil je spet drugega psa in ga je

* Kilus se imenuje on mleku podobna tekočina, ktera se po prebavljanju iz hran in jedi pripravlja, in ktero limfne ali mlečne ali tudi kilusove žilice iz črevnih sten zizajo in dalje v kri peljajo.

po četrteh urah odprl, in v njem je spet z največjim veseljem to zagledal, kar pri prvem, t. j. limfne ali mlečne žilice. Akoprem je Aselli po čeli Jeropi svojo važno najdbo teh novih žilic razglasil, ktere je on mlečne žilice imenoval, vendar ni najti mogel, kam te žilice svojo tekočino peljajo, in njegova misel je bila ta, da kilus po teh žilicah v jetra teče.

Leta 1648 se je neki francozki anatom odločil, prave resnice telesnih sostav v živečih živalih iskati, kajti se na to ni zanašati hotel, kar se v mrtvih telesah nahaja. Začel je zato žive živali odpirati. Trud mu je tudi bil s tim dobro plačan, da je našel, da kilus iz vseh limfnih žil u edno veliko medenico teče, ktero je on našel in ktera še zato tudi dandanašnji njegovo ime ima, in da na dalje po prsni mlečni veni idoči kilus, se zadnjič izliva v podključno veno kjer v kri stopi in tako v srce gre.

Leta 1650 je Rudbeck, neki mladi Šved, našel limfne žilice v jetrah in jihov istok v Pacquetovo medenico.

Leta 1652 je Bartholin, neki Danec, limfne žilice v drobju in udih zagledal in našel da vse skup tečejo in svoje tekočine v Pacquetovo medenico izlivajo.

Harvey je že zares znal, da se limfne žilice nahajajo, samo to ni veljati dal, da po njih kilus teče in te njegovi prigovori so zares zelo važni in še dandanašnji ne včisto podrti. Njegova naj vekša zmota je vendar bila ta, da je trdil, da v teh limfnih ali mlečnih žilicah zares mleko teče. On ima vendar prav ako pravi, da še se mora vse to dokazati, kaj se trdi, in posebno, da je ona tekočina, ktera se v limfnih žilicah nahaja, zares kilus, kteri iz črev dojde in da to zares celemu telesu hrano prinaša. Kesnej je tudi zares dokazano bilo, da se v limfnih žilicah samo limfa z mastjo zmešana nahaja.

Limfne žilice peljajo limfo iz vseh telesnih delov in jo izlivajo v vene in zato tudi one činijo delek celega velikega kroženja.

Po tim, ko se je po prebavljanju iz hrane v črevah kilus napravil, gre ta kilus po dvema potoma k srcu.

1. Naj vekši del kilusa gre po vratnični veni u jetra, kder se v kri premeni in od tod dojde po dalnji šupli veni v srce.

2. Gre kilus po sostavi svojih ali limjnih žilic v Pacquetovo medenico, od tod po prsni mlečni žili v potključno veno in od tod v srce.

Glejte! Tako se jed spremeni u kri, pride s drugo krvjo v srce in iz tega po že popisani poti v vse naj manjše telesne dele, da jih redi!

Arterije nesejo kri v vse telesne delke in zato se delijo kot drevo v neštnevilne vejice, ki so manjše prihajajo in katerih naj tančnejši skrajni delki v kapilarne (lasate) žilice vtekajo, skozi stene kapilarnih žilic stopijo nekateri redovni delki v telesno tkanino, katero redijo. Kapilarne žilice so zato nadaljave arterij in vene so nadaljave kapilarnih žilic. (Ali morebit bolj rečeno, kapilarne žilice so med arterijami in venami ležeče vezne žilice.) V vene stopi uni krvni delek, kateri je na svoji poti, idoč skozi kapilarne žilice svoj arterijski značaj zgubil. V vene izlivajo tudi limfne žilice svojo tekočino, ki je sestavljena nekoliko iz neporabljenih krvnih tvarin, ki so žilice iz telesnih tkanih zezajo, nekoliko pa iz porabljenih in izvrženih telesnih tkanih. Ako limfne žilice iz črev izvirajo, se tudi imenujejo kilusne ali mlečne žilice in v teh ne teče samo limfa, temoč tudi delki prebavljene hrane. Ta zmes, činjena iz premenjene krvi, iz neporabljene krvne tvarine, iz porabljene telesne tkanine in iz krane, čini venino kri, in to peljajo neštnevilne vene, ki so kot drevesne vejice po celem telesu razdeljene, v dva velika venina stebila t. j. v gornjo in dalnjo šuplo veno, ki so spet vso kri v desno srčno prednico izlivajo.

8. Harveyove pravice do najdbe krvnega kroženja.

Iz te razložene poti, po kateri je najdba krvnega kroženja šla, se vidi, da še Harvey ni vsega tega našel, kar mi krvno kroženje imenujemo; našel je vendar naj važnejšo resnico, da namreč kri zares kroži in da gre od srca po arterijah in k srcu po venah.

Po tim ko smo že dokazali, da Harvey ni našel celega krvnega kroženja, še sadaj dokazati moramo, da on tudi v zrokov krvnega kroženja ni poznal.

Prej ko vendar na ta posel grem, hčem opomniti, da je Harvey v neki važni reči še mnogo manje znal, kot Serwet, kajti on je mislil, da kri k srcu, kot k svojemu studentu zato nazaj gre, da bi tam one delke dobila, ki so potrebni za njeno popolno izvršenje.

Serwet pa je že mnogo prije prav rekel, da se kri v plučah popolnomo izvrši a ne v srcu. Namesto da bi Harvey rekel, da arterijna kri svojo lepo črno barvo od zračnega kiseljaka dobi z katerim se zmeša, trdi Harvey, da kri zato to barvo dobi, kajti se po svoji poti, kjer skozi mnoge male luknice iti mora, od debelejših delkov odcedi.

„Ako kri, kadar se žila odpre, po debelem v kokoršno posodo teče, je bolj debela in črna, kot onda, kadar sama skozi malo luknjo kapla, ta je namreč dosta bolj čista in črna,

kajti skoz male luknje idoča se precedi, tako da samo tančnejši delki iz žile stopijo.“

Nam je dobro znano da je ta krvna razlika v tim, da se namreč ložje vsa kri s zrakom zmeša ako samo iz žile kapla, in da zato lepa črlena postane. Harvey kteremu se to zračna moč do krvi niti dozdevala ni, je bil primoram bistrourne najdbe kovati, po kterih je to različno krvno barvo razlogal.

„V plučah,“ pravi on dalje, „še je kri bolj črlena kot v arterijah, kajti se tukaj, skoz zlo tanko plučno tkaneno idoča naj bolj precedi.“

Mislil je namreč, da kri samo zato skoz pluča gre, da se tam „razhladi,“ — „in da se po tim obrani, da kri v telesu ne kipi.“

II.

Vzroki krvnega kroženja.

Sem že zgora opomnil, da se za vzroke krvnega kroženja učeni še dandanašnji sučejo. Hčemo vendar malo pogledati, kak daleko so že v te važni reči došli?

Kaj pa je vzrok krvnemu kroženju? „Srce“ bo morabiti hitro odgovoril bravec. Da srce zares kri močno v arterije pumpa, in da ta srčna pumpa, ta krvni potok z veliko močjo naprej gnati more in mora, to ni dvomiti. Akoprem je vendar srce naj vekša delavna moč pri krvnem kroženju, vendar ni edina; in čim bolj to težko pitanje preizkavamo, tim več dvomimo, da bi kadaj mogoče bilo to pitanje celo razjasnati.

1. Krvno kroženje brez srca.

Hčemo neke težkoče navoditi:

So se že nahajali ljudje in živali, kteri so se brez srca rodili, ti brezsrčni šemari so živeli, akoprem samo kratek čas, in so tudi rasli, in zato je tudi njihova kri krožiti morala. Nadalje, pri mrtvih so se že mnogokrat srčni mišci tako zlo pokvarjeni ali celo okoščeni nahajali, da za gotovo niso več delovati mogli, in vendar še je kri po telu močno krožila.

Profesor Draper je tudi dobro opomnil, da se v jetrah tudi posebno malo krvno kroženje nahaja v kterem se nobena žilica ne nahaja, ktera bi bila in v ktero zato tudi srčna moč ne seže (?). To kroženje v jetrah pa je vendar tudi popolno, ravno tako, kot ono veliko, kteremu uzrok je srčna moč. Profesor Draper še vendar ni dokazal, da bi to kroženje bilo celó neodvisno od srčne moči, Draper se zato nadalje povra-

ča na krvno kroženje v ribi. Ribje srce žene namreč kri samo v ribje škrge (Kimen), dalje jegoya moč ne seže (?).

To ribje srce pa tu prav za prav ni celo sistematično, kajti ima samo jedno prednico in jeden predal. Kri gre iz prednice v predal, in od tod v škrge in v njihove kapilarne žilice, kjer se s zračnim kiseljakom napolni; od tod pa neide kri spet nazaj v srce, temoč po arterijah na vse telesne strani in od tod po venah spet nazaj v srce. Tukaj se zato lepo vidi, da tudi pri ribah kri celo popolnoma kroži, akoprem samo enkrat v srce gre, pri človeku pa in dajivkah dvakrat v srce iti mora. S tim še vendar tudi ni zadosta dokazano in zato še v te reči hčemo napredovati. Ako srce pri živalih mrzle krvi izrežeš, še bo vendar kri po kapilarnih žilicah in po venah močno krožila; ta resnica se je že po skušnjah mnogokrat potrdila. Dr. Carpanter pravi: Brž po smrti srce in arterije biti nehajo, in arterije so še polne krvi, ako pa nekatere ure kesneje mrtvo telo odpreš, bodeš skorej vsikdar arterije celo prazne našel; ta prikazen pa se drugači ruzlagati ne da, ko samo po tim, da še kri po smrti brez srčne moči naprej teče. Dr. Bennet Dowler je tudi opazil, da še se v onih mrtvih ljudeh, kateri za žolto trešliko vmrjejo, zvunešnje vene po smrti tako zlo z krvjo napolnijo, da kri na peden daleko iz njih teče ako se odprejo, akoprem srce že nekatere minute prej ni več bilo, ta prikazen se zato tudi samo posebni moči v kapilarnih žilicah pripisati mora.

2. Bistrost krvnega kroženja.

Oni, kateri nikada krvnega kroženje v kapilarnih žilicah niso pazljivo opazovali, morebiti bodo mislili, da je že samo ona srčna moč, ktera kri v ribje škrge žene, tudi zadosta, njo še dalje po celem telesu gnati. Pa se nam vendar vse drugače kaže, ako ribji rep pod mikroskop denemo in v njem krvno kroženje pazljivo opazujemo. Tukaj na eden hip opazimo, da kri v arterijah mnogo hitreje kroži, kot v kapilarnih žilicah; nadalje bomo tudi lahko opazili, da akoprem srce redno in močno bije in ravno tako tudi arterije, vendar kri v kapilarnih žilicah neredno kroži, tako da mnogokrat nekatere trenutke stoji ali celo nazaj gre. Mesto onih skakovnih in rednih udarcev se tukaj opazuje celo nestanovit potok, kateri nikada tako hitro in redno ne teče, kot on v arterijah. Ta počasen in celo nereden tok v kapilarnih žilicah se jemlje za zlo važno reč pri tem pitanju. Razlika v urnosti je zlo velika, v srednjih arterijah preteče namreč kri eden črevev v edni sekundi, v kapilarnih žilicah pa samo eden palec v edni minuti.

Kaj pa to pomeni? To nam kaže, da po tım, ko je srce kri po arterijah z veliko hitrostjo naprej gnalo, še v kapilarnih žilicah tečaj zastavlja, kateri zato spet drugo moč potrebuje, da se tako spet prva tečajna hitrost povrne. To nam zato že zadosta kaže, da, bodisi srčna moč kakor goder velika, ona vendar ne more biti edini vzrok krvnega kroženja.

Prej ko vendar še druge vzroke popišim, še moram preiskati, katero moč srce zares ima.

3. Srčno gibanje.

Srčno gibanje se nam kaže na sledeči način: stene srčnih predalov se menjajoč skrčujejo in raztegujejo. To pa tako gre: Oba prednja predala se naglo skrčita, taki za njima, ko še sta prednja predala skrčena, se skrčita tudi spodnja velika predala, ktere je prej iz prednjih predalov stopivša kri raztegnila. To srčno skrčenje imenujemo sistola. To na hip ostane, zatim se prednice hitro raztegnejo in tajki za njimi tudi sama predala; to raztegnenje imenujemo diástola.

4. Žilno bitje.

Žilno bitje je zelo različno ne samo gledé na različni spol in osebe, temoč tudi na različno starost in na mnoge druge stane one iste osebe. Sledeča tabela kaže srednjo številko v različnih človeških dobah.

Srce vdarja v vsaki minuti:

Pri detetu v materi	140—150krat.
Pri novorojenem detetu	130—140 "
V prvem letu	115—130 "
" 2. letu	100—115 "
" 3. "	95—105 "
Od 7ga do 14. leta	80—90 "
" 14. do 21. leta	75—85 "
" 21. " 60. "	70—75 "
V večji starosti pa	75—80 "

Te številke podpirajo zelo špekulacijo, posebno ako še pridemo velike razlike žilnega bitja pri različnem spolu, kajti pri ženi vdari žila v jedni minuti 10—14 večkrat kot pri možu. Tudi v različnih dnevnih časih žile različno bijejo; jutra žila naj hitrej bije, počasneje zvečer in naj počasneje po noči pri spanju. Ako se giblješ, žila hitrej bije, kot ako si miren, pomanje ako ležiš kot ako sediš, pomanje ako sediš kot ako stojiš.

5. Vzroki bitja.

Kaj pa je vzrok srčnemu bitju?

Haller in jegovi posnemalci so vzrok srčnemu bitju v dražljivosti srčnih mišcov iskali, ktera kri, ko v srce stopi, draži in tako čini, da se skrčijo. To hipotezo so stim dokazali, da so rekli, da srce, ktero je že celo mirno bilo, spet biti začne, ako se malo arterielne krvi v njega spusti. To se pa vendar z drugimi dokazi lahko celo potere, kteri kažejo da še se srce zmirom giblje, akoprem ni več krvi v njem.

Neki so spet poprijeli in mislili, ali vendar tudi krivo, da srčni mišci svojo dražljivost dalje obdržijo, kot drugi mišci; to pa se spet s tim potere, da se lahko dokaže, da drugi mišci ravno tako dolgo svojo dražljivost obdržijo, kot srčni. Srce zato v tim prednosti nima, da bi jegovi mišci svojo dražljivost dalje ohranili, kot oni drugih organov, temoč v tim, da ima to posebno moč, da se samo lahko skreci brez dražila in brez pomoči občne živčeve sostave, ktere moči nobeni drugi mišci nimajo. Drugi mišci se skrčijo, ako jih dražiš. Ako srce iz telesa izrežeš, še bode kratek čas celó redno bilo ravno tako, kot da bi še v živih prsah bilo. Ako srce po dolgém, po prek ali celó na križ urežeš, še se vendar kratek čas giblje in ako ga celo na polovino razdeliš, še se bo vsaka polovina gibala. Ta je edna onih velikih in čudežnih prikazni, ktera duha vsakega anatoma s strahom pretrese!

Od kot pa to dojde?

Mnoge leta se to ni moglo razložiti, sadaj nam je vendar že celó dobro znano, da se v srcu posebna mala živčeva sostava nahaja, ktera ni odločena od občne živčeve sostave, in ktero to čudežno srčno bitje čini. Sadaj tudi lahko razlagamo, kaka je namreč mogoče, da pri detetu v materi srce bije, ko še se kri v njem nahaja. Nekteri anatomi vendar tudi trditi hčejo, da pri takih živalih srce tudi bije ktere niti živcov nimaja. — Ali pa tudi srce živcov nima? — To še nam morajo dokazati!

Prej ko srčno bitje celó zapustimo, še moramo opomniti, da akoprem to srčno bitje kaže da človek ali žival živi, se vendar reči ne more, da bi že to vsikdar gotovo znamenje smrti bilo, ako srce ne bije.

Ako človek po dolgi in smrtni bolezní vmrje, srce s slednjem izdehljejem neha biti, ako ga vendar naglo smrt pograbi, še srce po smrti kratek čas naprej bije.

Harles je opazil da še je srce nekega morilca, kterega so ob glavo djali, eno uro po tim dalje bilo. Margo pa je opazil, da še je srce tudi nekega takega poldrugo uro dalje bilo.

Srčno in arterijno, bitje ne neha zato vsikdar tajki po smrti. Bouseau pripovedava, da še se je srce neke žene, katero so tudi ob glavo djali, 27 ur celó redno gibalo. Bosil je tudi v te reči nekaj zlo strahovitega doživel. Ta veliki anatom, kateri je prvi začel mrtve ljudi odpirati in opazovati njihovo sostavo, odpre nekteri dan truplo nekega mladega žlahtniča, kterega je zdravil, in pri katerem je pravi vzrok smrti iskal, in ne samo on, temoč vsi nazoči so se neizmrno prestrašili, ko so zagledali, da še srce mrtvega že razrezanega, redno in močno bije.

6. Arterijna moč.

Sadaj, ko nam je že srčno dělavanje nekoliko znano, še hčemo pogledati, kakova je jegova moč pri krvnem kroženju dalje?

Vsikdar kedar srce kri v arterije požene, je potrebno tiskavne moči, ktera se na 13 funtov ceni; kajti vendar tišavna moč ne tisči samo tekočino naprej, kakor nam namreč hidravlične postave pravijo, temoč tišči tudi na stene one posode v kateri se tekočina nahaja, t. j. tukaj na arterijne stene, ktere raztegne. Te arterijne cevi pa so zlo prožljive in stiskavne. Prožljivost, kot fizikalna lastnost še se po smrti nahaja, stiskljivost pa, ko telesna lastnost počas neha in v starosti skoraj celó premine

Arterije so sicer po celi svoji dolgosti prožljive in stiskljive ali vendar ni vsikder ednako. Prožljivost namreč tim bolj odjemlje, čim tenčnejše arterije prihajajo, stiskljivost pa tim bolj prihaja.

Kaj pa sledi iz tega?

Iz tega sledi, da ako se kri v arterije požene, se one raztegniti morajo in brž ko srčni tisk popusti, se spet po moči svojih mišcov skrčijo, da se tako kri tudi po arterijni moči dalje požene.

Srčna moč se tukaj na dvoje děli, jedna polovina je samo hipna in trpi samo tako dolgo, dokler je srce skrčeno, druga pa raztegne arterije. Ta druga polovina srčne moči se ne more vničiti, kajti se po skrčenju arterije krvi nazaj da. Vsako tako krvno sikanje pa da jedno žilno bitje. Ne raztegnejo se vendar vse arterije na jeden in isti hip; srcu naj bližnjiše se naj prej raztegnejo, naj bolj od srca oddaljene da naj kesneje. Zato se vali po celi arterijni dolgosti val raztegnjenja in drugi val krvnega gibanja. Čas pa med srčnim valom in med onem v prsteh znese samo sedmi del minute.

7. Moč kapilarnih žilic.

Srčno naglo suvanje in neprestano tiskanje žene kri hitro po vseh arterijah do kapilarnih žilic, ktere so sicer tudi prožlive a ne stiskljive. V teh zagledamo veliko premembo krvnega potoka. Kri ne skače več v teh žilicah tako, kot v arterijah, temoč teče čisto mirno in pomanje. Nestiskavnost kapilarnih žilic je temu vzrok, da kri mirno in pomanje teče; in ako premislimo, da je prerez kapilarne žilice petstokrat manjši, kot prerez naj manjše arterije, in na dalje, da kri po prestopu iz kapilarnih žilic v vene še po teh dalje k srcu iti mora; bomo lahko razumeli, zakaj se je poprijelo, (mislilo), da še v kapilarnih žilicah posebna moč biti mora, ktera kri dalje žene. Ktera pa je ta moč, ki še kri tadaj dalje žene, kadar je že srčna moč porabljena? Popolni in zadovoljni odgovor še današnja znanost na to pitanje dati ne more. Hčemo vendar naj novejšo sim spadajajočo hipotezo prof. Draper-ja malo pretresiti.

Prof. Draper stavi svojo hipotezo (verjetni a nedokazan uzrok) na sledečo fizikalno postavo: Ako dve tekočine v edni kapilarni cevi skup dojdete, kateri različno svoščino ali nagib k cevinim stenam imate, onda žene ona tekočino drugo naprej, ktera ima vekšo svaščino k stenam. V krvnih žilah pa se nahajate dve tekočin, t. j. arterina in venina kri, kateri imate različno svaščino k stenam kapilarnih žilic, vekšo svaščino pa ima artérijna kri, zato mora artérijna kri vénino naprej gnati. Ta Draperjeva hipoteza pa ima veliko pogreškov. On je namreč poprijel tukaj kemiško srodstvo med tekočino in stenam, kemiška svaščina pa ima samo tedaj moč kedar ni nazarja ali različnosti med steno in tekočino; tukaj pa se to nazarje celó lahko vidi. Ako zato tekočine v cevi krožijo, ako ima jedna izmed njih vekšo kemiško srodstvo k stenam kot druga, iz tega ne sledi da bi tudi tadaj tekočine v cevi krožiti morale, ako ima jedna izmed njih vekšo srodstvo k neki tkanini ktere ni v cevih, kajti ta tkanina oddaljena od krvi, svoje svaščinine moči niti rabiti ne more. To pa nahajamo v kapilarnih žilicah. Artérijna kri ima namreč veliko svaščino k tkanini; ta tkanina pa je ločena od notršnjih sten kapilarnih žilic v kterih kri kroži in ravno tako je tudi ločena artérijna kri od venine in zato ta artérijna svaščina k tkanini ne more biti vzrok veninega kroženja.

Kajti je dokazano, da ima samo artérijna kri veliko svaščino k tkanini, potem prof. Draper tako nadaljava. „Kakor jaz to reč spoznam, je v tem vzrok krvnega kroženja, da

kri po zračnem pristopu v plučah artérijna postane. Jaz zato mislim da je dihanje pravi vzrok krvnega kroženja, in akoprem vsaka živčeva in mišična nit tudi k temu pripomaga in še više drugih malih moči, vendar vse te mimo gredoče moči iz prvotnega čina izvirajo, namreč iz tega da se kri s zrakom meša. Draper se zatim ozira na to resnico, da vse kar dihanje moti, tudi krvnemu kroženju škodi. Ako kakoršen god za dihanje nerabljev gaz v pluća dojde, kri v plučah dalje krožiti ne more, in sledi zadušenje. Ako zrak v pluća ne more, kot p. pri vtopu, se krvno kroženje na enkrat vstavi, naj srce bije kakor goder močno.

Ako na krvno kroženje sedinjeno z dihanjom pogledamo, se nam tukaj mnogo dokazov za Draper-jevo hipotezo kaže, ali vendar tudi mnogo težkoč, ktere se nezagajo z njegovo hipotezo.

Za sadaj vendar naj bode ta kratek načrt nekterih dokazov in težkoč zadosta, ktere so temu poprijetju protivne, da je srčna moč jedina ktera krvno kroženje čini.

To, častiti mi bravci, naj Vam bo u veči spoznavanje krvnega kroženja, ki je tako sila važno za zdravo človeško kri, sila važno pri vračilu nekterih plučnih srčnih jetrnih in drugih bolezní. Saj je gotovo, da se le tadaj lahko do celega zvráči bolezen, kadar se ji uzrok odpravi. Uzroki bolezní pa so neredne anómalne opravila naših telesnih delov, naših organov. To je krvno kroženje zdravega človeka, toraj redno normalno kroženje. Ako se Vam je to dopalo, bom po priliki skušal tudi anómalno, neredno kroženje opisovati in bolezní odpravljati ki sledijo iz nerednega kroženja.

Kajti je dokazano, da ima srce, artérija, ki kri veliko svažina k tkani, potem pri Draper-jevi hipotezi, da kri od srca in zato, ta artérija svažina k tkani, ne gre po vaskih vanjega kroženja.

Kajti je dokazano, da ima srce, artérija, ki kri veliko svažina k tkani, potem pri Draper-jevi hipotezi, da kri od srca in zato, ta artérija svažina k tkani, ne gre po vaskih vanjega kroženja.

Pota človeške omike.

Spisal profesor dr. Simon Šubie.

* Po posebnostih človeškega trupla razpada vse človeštvo v pet glavnih debel. So: Kavkaško, mongolsko, zamursko, malajsko in amerikansko.

Ne poznamo drugega debela, da bi se bilo po vsih vejah izobraževalo kot kavkaškega. Pač pa tudi Indovsko ljudstvo ni že od starodavnih časov sèm kaj prida razvijalo svojih moči. Mongolskega debela, ki prebiva od kar ga pomni zgodovina, v srednji in vzhodni Aziji, so le Kinezi in Japanezi nekaj omike dosegli. Zamursko deblo v sredni in spodni Afriki nima skorej nobene zveze z drugim človeštvom. Malo narodov je med njimi dobilo kaj omike, in še pri teh je na nizkem ostala. Sami Egipčani so se povzdignili v predzgodovinskih časih že na visoko stopnjo, ali deželsko-duhovsko gospodarstvo jih je pripravilo k nič. Kakor veličanske so in čudovite njih dèla: piramide, tempeljni in obeliski itd., vendar le niso drugega kot žalostne priče njih vere, njih sužnega okamnelega duha, ki se ni vedil rešiti duhovskih ojníc ne otresti strašnega dušnega jarma. Malajsko in amerikansko deblo pa se nista vdeležila človeškega napredovanja kakor pravo zamurske ne.

V Aziji in v Egiptu je jela že v starodavnih časih človeška omika. Indovsko in posebno Kineško ljudstvo je pokazalo v tistih davnih časih obilnost svojih moči. Prišla pa je slana in zadušila je mlade kali. Deželske in duhovske naprave so pri tih ljudstvih kakor pri Egipčanih zadušile prosto dušno življenje. Pravega razvijanja dušnih in telesnih moči, ki dajo značaje evropskim ljudstvom, ni naiti ne pri Egipčanih, ne nikjer pri starih ljudstvih odkar so se jim posilile duhovske vlade; povsodi manjka naravnemu življenju mnogeversnih in lastnih posebnosti. Skorej ves čas kar jih pozna zgodovina, so ostale azijske ljudstva pri svojih nekadašnjih dèlih in pri zastaranem dušnem življenju.

Ko je pa jela zastajati razvitev azijskih ljudstev, je pa šla omika proti večeru. Prišla je v Evropo kakih tisuč let pred Kristusom. In ko se je pod perzovsko, grško in rimljansko vladno duh bližnjih narodov sila prerodoval, so se Azijatje novemu življenju nasproti močno držali starega djanja. Še le ko je

* Prebiraje Aleksander Humboldtov „kosmos“ sem po njem spisal ta sestavek. Pis.

krščanska vera ljudstva prerodovaje v Egiptu se vkorinila, so jemale tamkej stare šege k sreči svoj konec, ko že zdavnej ni bilo nobene posvetne moči tistega naroda, ki jih je na dan poklical.

V jutrovih deželah je človeški duh doprinesel svoje prvo delo, prižgal je luč svojega uma v Egiptu in Kini in Indiji in po družih prijaznih azijskih okrajnah. Vodil je človeka po zemlji in po nebu, pa ni povsodi prave sreče imel. Spametoval se je človek v Kini kakor skorej nikjer drugod, zgubil pa je srčno čutje in živo navdušeno djanje. V Indiji ste se mu ohranile one dve lasti, pa k jasni pameti pa ni prišel kakor k pravi zavednosti samega sebe ne. V Indiji kot v Kini se je zakopal človek v življenje starodavnih časov da sadaj naprej ne more. Na Babilonskem se je pa pri srečnem poljedelstvu navzel duh nesrečnega vmišljenja, da bi zvezde vižale posvetne dogodbe ter se je pogreznil v dušne zmote, kojih se znebiti mu dolgo dolgo ni bilo moč. Še le ko je zemlja stopila med planete in ko so bežali njih bogovi, se je oprostil duh starega zadušljivega bremena, ki so ga mu naložili Babiloni in Egipčani.

Po prestopu človeškega napredovanja iz Azije v Evropo se pa že čes 2000 lēt pota k srečni omiki tako na široko odpirajo, da nobenemu ni mogoče z enim pogledom vsega obzreti. Tedaj se tukaj tudi ne moremo soznaniti z vsimi pridelki človeškega duhá. Posebno so naprave človeških družeb in njih vlastnega življenja razcvetale se na toliko dušnih in telesnih vej da je treba ogledovati vsake posebej, če hče kdo natanjko zapopasti njih življenje. Mi pa bomo ostali pri premišljevanji tistega človeškega djanja, ki ga je dajala zveza z natoro človeku na pomoč k pravemu napredovanju. Naj žlahnejši je sad človeškega duhá, ki si ga je pridělalo človeštvo v spoznanji božjega stvarjenja in njegovih postav, po katerih se vse godi na nebu in na zemlji. Človek od začetka suženj prsti in zemlje si je s svojim dušnim trudom pridoboval ključ k shrambam natornih skrivnosti. Od tistega časa si je če dalje bolj zemljo storil sužnjo. Dušno posestvo njenih skrivnosti je dalo moč čez njo in čez mnogotere nje dogobe, ki jim dandanašnji človek že veljeva opravljati svoje dela. Spoznavanje božjih postav v stvarjenji nam ne pokaže le pot, po katerih naj hodi človeštvo, če mu je volja kaj prida storiti s svojimi dušnimi zakladi, ampak nas pripelje tudi v duhu k Očetu premodrega stvarjenja.

A. Grki.

Iz Azije so se preselile imenitne dogodbe k Grkom v Evropo. Grki so poklicali na dan novo napredovanje, nove obraze

dušnega in telesnega življenja, ki se je s časom razširjalo po vsih večernih deželah. Ako so azijske ljudstva, posebno pa Izraelci dali večernim deželam srčne tolažbe, so Grki jim odprli pota lastnega in prostega dušnega napredovanja. Grki so obudili tisto dušno življenje, ki pomaga k modrim družinskim napravam; k pravi zavednosti svojega početja in k mogočnim znajdbam. Grški duh se je lotil umnega premišljevanja, ki ga pri Azijatih ni bilo najti ter je odprl sebi in večernim deželam pota k pravi omiki.

Odkar so se vzdignili Grki je azijskemu ali orientalskemu duhu večidel ura odbila. Tam kjer je pri starih narodih že pred tisuč in tisuč letih duh zbudil človeka k umnemu djanju, tam je nastopila temota ali se je pa stara osnova kot železna srajca ohranila. Odkar so jele napredovati evropejske ljudstva, se v Aziji duh skorej ganil ni; kakor da bi bil oklenjen nima pravega življenja ni v umetnostih ni v vednostih. V Aziji so si pozneji posebno Arabje na noge pomagali; pristopili so k dušnemu napredovanju večernih deželá.

Grki so stvarniki novih časov. Ko so se vzdignili na noge je kraljevala sužnost in gola telesnost med večernimi narodi južnih dežela; med severno - večernimi ljudstvi pa je domovala srčna prostoljubnost in priljudna dobrotljivost, pa brez vse omike. Omika evropejskega duhá izvira od Grkov, pobožnost njih življenja pa iz Palestine ali iz obljubljene dežele in iz drugih azijskih okranj, kjer se zgodaj spoznavajo začetki naših tolažeb in potreb. Grki so prvi ločili kar tirja čista pobožnost od prostega lastnega spoznanja. Sadaj se je odprl veličansk prostor pred človeškim duhom, ki se pred od srčnih občutkov k lastnemu spoznavanju povzdigniti ni mogel. Grki so poklicali na dan pravo vednost, ker ločili so preiskovanje v duhu od vsaktere samopravnosti tega ali unega stanú, pa tudi od namenov vsakdajnega življenja. Matematika, ki je pred le vsakdajnim potrebam služila, je dobila od njih vtrjeno dušno stopnjo, enako natoroznanske vednosti itd. Grki so vstvarili moč vsakdajnega govora pa tudi moč jezika v pisanji. Grki so prvi dali ljudstvu pravico do tega kar je spoznalo po svoji previdnosti in pameti; pri njih je veljal glas tega kot unega, če je le misel bila zdrava sama na sebi. Pokazali so Grki kako more združeno ljudsko djanje oživiti vsaktere veje neskončnega drevesa človeških moči.

Pod prijaznem milem nebom, po krasnih bogatih okrajnah je prebivalo srčno ljudstvo, bilo je prepostega in vojaškega zadržanja. Kakor srcalo podobe va-se jemlje, je njih duh se navzel veselega obraza čistega grškega nebá, podeželske lepote

z mnogovrstnimi oblikami mogočnega natornega življenja: z bistrimi vodami in jezери, z rodovitnimi poljami in živozelenimi logi, z prijetno meuitvijo dolin in planin, malih in visocih gorá kakor živega primorskega obraza krog in krog polotočne dežele po globoko vsekanih njedrih in zajedih, po katerih se je menilo njih živenje s ptujem in se pretakali pridelki od njih do družih ljudstev in nazaj. Ni ga pa tudi nikjer tako gibčnega in djavnega življenja kakor ga najdemo pri lepočutnih Grkih. Aristotel je vpeljal svojo vmišljeno osnovo stvarjenja, zedinil je znanstva ter je vstvaril prave vednosti; Aleksander je s svojimi vojskami po Evropi in po Aziji zanašal življenje na vse kraje. Zgódej so primorski narodi: Grki in Feničani se podali po morji v druge večerne dežele in tje je šla omika za njimi. Prinesli so Hetruščanom v sredni Italiji svojega blaga, Rimljanom nekaj svojega ljudskega življenja. Rimljani pa so se spreobrnili k kerščanski veri, ki odslej veže večino omikanih ljudstev. Po prepadu rimskega kraljevstva so prišli iz Azije, Arabje s svojo vero in zanesli so svoje večidel od Grkov vzete vednosti v večerno Evropo.

Ako hčemo viditi izverne pota naj imenitnejših dogodeb človeškega življenja, moramo obiskati omenjene ljudstva po primorjih sredzemskega morja.

a) Feničani in Hetruščani.

Feničani so prebivali na jutrovem primorji sredzemskega morja blizo Palestine. Veči dušne omike jim manjka kakor tudi viših umetnosti, spoznali pa so druge potrebe življenja: menitev telesnih pridelkov. Bilo je kupčijsko ljudstvo. Od jutrovih dežel do dalnjih večernih krajev so prevaževali blaga po morji. Z naseljevanjem po zgornji Afriki, z mornarijo in z kupčijo so razširjali pravi pogled sveta. Zgódej že so bili vajeni pismenskih črk, od njih so jih dobile druge ljudstva, ki so žnjimi kupčevale; tako so se razšle črke s časom po vsi živi Evropi in tudi po drugih deželah omikanega sveta. Pismenke imajo silo velik pomen v izobraževanju ljudstev med saboj in v njih zvezah z ptujimi deželami. Črke se dajo primeriti z dandanašnjo fotografijo. Kakor ta v trenutku podoba posname in jo drugim gledati dá, enako posnemajo črke v pisanji naš jezik, da more nas razumeti tudi tisti ki ne šliši glasu, ki je skorej hipoma minul. Tako si ohranjuje človeštvo po samih oblikah minujoče obraze zunajnega in notrajnega življenja.

Vode so služile kot pota, po katerih so stale večerne dežele v zvezi z jutrovimi ljudstvi. Le malokadaj se šliši da bi bilo kaj prida šlo po suhem. Stare basni ali historije že pripo-

vedujejo od Jazona in njegovih tovaršev, da bi se bili pripeljali iz črnega morja gori po Donavi in Savi, pa bi bili pri Ljubljanskih blatih staro mesto Aemona postavili, od tod pa po suhem hodili čez Vrhniko do jadranskega morja. Od Feničanov pa vé zgodovina zagotovo povedati kod da so hodili po svojih kupčijah. Veslali so po vsem sredzemskem morji in po njegovih zajedih, pa tudi tje ven po atlantiškem morji gori čez današnjo angleško deželo v severne kraje. V sredzemskem morji so se bolj Laškega držali. Kupčevali so na Laškem s poljedelskimi Hetruščani. Ljudstvo Hetruško je nosilo pretežak duhovsk jarem kot da bi si bilo moglo pridobiti kak resničen dušen pridelek, so pa Hetruščani pri vsem svojem pustem vlastji vendarle imenitni za kupčijstvo po suhem. Kupčevali so ž njimi Feničani. Od Hetruščanov pa je šla kupčija skoz zgornjo Laško gori čez snežne gore ali alpe (planine) v severne kraje. Tako so si roke podajale ljudstva od jutra po morji proti večeru, od juga po suhem proti severu.

Hetruščani so pa še za drug del imenitni. Častili so veliko bogov ki so ostali od starega natoročastja. Duhovščina je imela skrivnosti njih vere v svojih rokah; prerokovanje večidel oblečeno v temne basni. Po ptičjem letanji in po blisku so spoznavali voljo božjo. Vlastje tega ljudstva saj v duhovskih opravkih se spoznava v nagibu k ogledovanji natornih prikazkov. Ogledovaje blisk in njegove pota so ga odvracevali in na zemljo potegovali! Njih odvracevanje pa ni bilo drugzega kot prazno zagovarjanje, ki se ga še dandanašnji preprosto ljudstvo znebiti ne more, če ravno bi ne verjelo več odrti oslovski glavi, ki je po njih véri varovala pred hudo uro. Kakor že — imenitnost za prihodne čase ima letó ljudstvo v svojih šegah, v vladi, v njenih napravah, ki so jih posneli njih premagavci Rimljani, in po teh druge evropejske ljudstva.

Ogledali smo v kratkem prve vezi med večernimi in jutrovi deželami. Odkar so stopili Grki na noge, odkar so Feničani po morji odprli pota v večerne dežele, se je hitela omika preseljevati v večerno Evropo. Natorna izpeljava evropejskih dežel je bolj pripravna za napredovanje kot Afrika in Azija s svojimi silnimi hribskimi mejami in s suhimi peščenimi ravninami.

Napredovanje in njegove korenine po okrajnah sredzemskega morja.

Iz teh krajev kjer so sloveli Egiptčani, Grki in Feničani, so prišli naj imenitnejši pripomočki človeškega napredovanja. Veliko je pripomogla razložna izpeljava primorskih krajev, da

je šla omika hitreje proti večeru. Sredzemsko morje s svojimi oddelki: z egejskim, jonskim in tirenskim morjem, ki zadevajo i grško, laško in spanjsko deželo, in pa po morji razdeljeni otoki so vabili mornarje v daljne kraje. Otoki in primorja so dobivali po barkah naseljevalcev, ki so ondi razširjali življenje jutrovih ljudstev. Po teh okrajnih sredzemskega morja pa ni le iz tistih deželá ki delajo morji meje na jutrovi strani, prevaževalo se orientalsko življenje, ampak tudi iz dalnih daljnih krajev unkraj obljubljene dežele. Feničani in deloma tudi sinovi Izraelskega naroda so jadrali po rdečem morji, ki sega med Egiptom in med Arabijo tje v Indiško morje, pa tudi po Arabski zajedi, v katero se stekate reki: Evfrat in Tigris. Kupčije so razširjale po teh krajih svoje gibčno djanje; življenje je šlo po otocih in po vodah na vse kraje.

Natorne naprave in njeni prikazki so služili mornarjem, ko so veslali po sredzemskem morji. Prijazni otok, rodovitne dežele in njih prijetno podnebje so jih vabili k sebi, vetrovi jim napenjali jadra in vesle in jih gonili proti cilju njih hrepenenja.

Moč egiptovskega ljudstva se pri svojih nevkretnih duhovskih in vladarskih napravah ni mogla tako prosto razvijati kakor pri Grkih, tadaj je njih življenje ostalo bolj v deželi. Še le ko je prišel grški duh v spodnjo Egiptovsko, je pognala kal bolj prostega živjenja ter se je od onod razširjala po Macedonskih deželah, med katerimi je v teh časih tudi Grška in Perzovska zapopadena. Vse močnejše in hitreje pa se je razširjalo feniško in grško življenje po primorskih deželah. Feničani so dosegli posebno imenitnost z naselitvijo v severni Afriki kjer so postavili kupčijsko mesto Kartago pri morji.

S časom se je pa množila njih oblast tako da so imeli tam svoje močno kraljestvo in se glasi po vsem svetu za Puničane. Tudi Grka je gnalo prostoljubno življenje po okrajnih in vodah, ki se drže sredzemskega morja, tje okoli črnega morja in sem proti Laškem.

Nikjer na zemlji ni bilo tako žive menitve med deželami in narodi, nikjer ni najti tako mnogovrstnih prerodeb kakor tukaj pod milim nebom po prijaznih okrajnih sredzemskega morja. Suha dežela in vode so budile s svojo natorno mičnostjo vsaktere moči živega naseljevalca.

Te dogodbe so veliko imenitnejše za dušno napredovanje kot feniške kupčije.

Vedno djavno grško življenje je podpiralo, spodbadalo dušno življenje. Kakor so šle različne dela spod njih rok, so tudi mnogoteri občutki ki jih je ohranila poezija in pa umetnost, pri Grkih domá. Več ko so podvrgli Grki svetá, bolj so napredo-

vale njih vednosti, veči prostor so dobile njih misli. Čudovitni natorni prikazki so jih spodbadali k umnemu premišljevanju.

Aleksander Veliki in njegove ljudstva.

Aleksander Veliki, Macedonski kralj, je okoli 330 let pred Kristusom si pridobil zapovelje čez grške dežele; peljal je macedonske in grške armade v Azijo nad Peržane, ki jih je premagal ter si podvrgel njih obširne azijske dežele. Peržanske vojske so odrple oddaljene jutrove kraje noter do Indije. Grki so prišli sadaj v dotiko s drugimi pred nepoznanimi deželami in narodi, posebno pa z Indijo, kjer se je jelo kupčevanje po suhem in po vodah.

Kdor se ozre po mapi ki obseže vse Aleksandrove dežele, previdi da je odprl Grkom pol več sveta ko so ga pred poznali. Široko okoli je gospodaril po sveti, imel je v svoji armadi Macedone, Ilirce, Tračane, Grke in azijsko ljudstva; soznanil je enega z družim, razjasnil njih pogled, jim dal boljši zapopadek svetá in pa bolj čiste misli o natornih zadevah. Od spodnjega Egipta tje unkraj kaspiskega morja pa noter da nas je segalo mogočno življenje njegovega kraljestva. Nezmeren prostor, mnogovrstne podnebja, različno izpeljane okrajne s pušavami in z rodovitnimi polji so učili človeka kakšna je zemlja, navdajali so ga pa tudi z drugimi občutki in mislimi ki jih pred ni poznal. Nov jim je bil pogled veličanskih rastlin in žival kakor človeškega obraza. Sadaj se je narašalo na moč dušno življenje posebno po Aleksandrovem prizadevanji, ki je htel zediniti vse narode pod grško dušno oblastjo. Rad bi bil Aleksander pri narodih oživel prav pogled sveta in pomišljujoče indovsko življenje po združenji z napredovavnem in vedno plodivnem grškim duhom, pa je umrl prehitro. Kar je storil je obdržalo svojo moč do evropejske omike, dajalo je vsi prihodnosti nje posebno vlastje.

Grki so pa bili za vse nove pozvedbe kakor nalaš rojeni; njih občutki, njih domače naprave trdnega dušnega djanja in pa živa radovednost so jih gnali po ptujem življenji, po ptujih dušnih pridelkih kakor po natorih darovih unih deželá. Za družbno, telesno in dušno življenje enako kakor za vednosti občutljiv Grk je bil ves ganjen viditi bogato obdarjeno tropično natoro. V občutljivih prsih se budi živ in zmiraj mogočnejši občutek natornih moči in okrajnih obrazov. Dušno vživanje pri pogledu mogočne tropične nature se vidi na pisateljih ki so sicer tihe in strezne popise dajali, sadaj pa ko so ganjeni veličanskih žival in v nebo segajočih rastlin, jim gre nadušenje spod peresa ko popisujejo kako se slon drži, kako visoko je

drevje da pušica do verha ne more, in listje širokeje kot škiti. Čudne se jim zdé palme, ki nosijo ombrelaste krone in pa grmovje ki večno zeleni.

Pri azijskih ljudstvih so dobili Grki tudi zvezdarske vednosti, ž njimi pa so zanesli v Evropo marsiktere slepe vere in šege, ki so zapopadene pod imenom: astrologija, t. j. vmišljeno razlagovanje zvezd in njih moči do človeka.

Astrologija.

Od Grkov je prišla astrologija k Rimljanom v večerno Evropo. Ko so pa ob času ljudskega preseljevanja divje drhali ptuih azijskih ljudstev rimsko kraljestvo podrle, se je vmaknila astrologija nazaj v Azijo. Tamkaj pa so se je navzeli Arabje ter jo podali s svojimi lastnimi pristavki večernim deželam. Tu si je še le prav opomogla, polastila se vsega človeškega početja: imela je moč da sklepov vladarskih vodjev ter je gospodarila čez cele kraljestva. Kristjanstvo jo je pa nekaj spremenilo. Pred so zvezde oznanovale osode človeško, sadaj voljo božjo.

Od Galileja in Keplerja sem je še le jelo prerokovanje po zvezdah vidoma omagovati, zvezde so zgubivale moč do človeka bolj ko se je čistil njegov duh. V sredi 18. stoletja je k sreči človeštva bilo skoraj vse šemarije konec. Odsihmal niso učeni in zvedeni možje nič več na to držali, temveč so se prizadevali izrovati krivoverne korenine iz prs malo podučenega ljudstva. Veliko hudih vraž je vzelo s tim svoj konec, veliko korenin se je posušilo pa vendar še sadaj med preprostim ljudstvom delajo strah repate zvezde!

Kdaj se bo nek posušilo tudi to cvetje babjevernega srednega veka?

Imamo pa še dandanašnji v rokah bukve pod imenom: „Večna pratika“. Leté so živa priča nekadanjega razlagovanja. Vsak planet (zvezda našega vsončja) ima pa tem vmišljenji svojo moč do gotove stvari na zemlji.

Med sedem planetov ki so jih starci poznali so razdelili gospodarstvo na zemlji. V vrsto so si jih postavili, pa so vrstili njih gospodarstvo leto za letom. V sedmih letih se zaporedoma zvrsti, potlej pa zopet prvi v vrsti prevzame gospodarstvo. Pravijo n. pr. lètos vlada Saturn i. t. d. Eni iz med njih so bolj moške drugi bolj ženske natore; sonce za ogrevanje, luna za rosenje; eni za oživenje drugi za pokončanje. Bere se v večni pratiki n. pr. od Saturna.

„Saturnus. Je med Planeti ta prvi, inu nar ta vikši, je „erjave, blede farbe, temne luči, ta se nar težej vidi med dru-

„gimi Planetmi, kir nar dalej je od Sonca, vsake 30 lēt dopolne svoj tek enkrat; je ene merzle nature, inu en malu suh, en moški, klavarni, posvetni, inu poreden Planet, kateri je „človeški naturi sovražen, inu škodliv, počasen v svojim djajnu, ima stare ludi, boršče, dedece, inu prededece, inu take ljudi, kateri globoko mislijo, podsaboj.“

Dalje se bere: „Spomlad, po leti, jesen, zima, popisane po vremenu. Za tem pa setve: spomladanska, zimska, jesenska; na dalje: sadje, hmel, vinu, vetrovi, nagli deži in germenje, škodlive pozemelske stvari, ribe, bolezni.“ Vse to je popisano po svojih posebnostih pod tem ali unem Planetom.

Iz omenjenega se vidi kaj da hče biti večna pratika: Poduka od poletnih opravkov bi bilo sicer želeti, pa ne v tej oskrunjeni obleki. V večni pratiki se je prihranila žalostna priča zapeljanih malikovavskih časov, ko je še od naj višjega uda v deželski kot duhovski gosposki do naj bolj zaničevanega rokodelca med kmeti vse ljudstvo sploh nosilo na duši strašan komat, ki je zrasel pri starodavnih Azijatih. Tam na lepih azijskih polih po okrajnah imenitnih rek: Evfrata in Tigrisa se je poljedelcom in pastirjem nebo skazovalo v svoji lepoti z neko posebno močjo do njih del in opravil ter je navdajalo prostega človeka s živim vmišljenjem, da bi nebo in zvezde imele svojo moč do vsih pridelkov in do njih lastnega življenja. Jelo se je tam častenje sonca in planetov. Kmalo se je vzdignil stan, ki je oskrboval letó službo, pa zraven tega zvezde ogledoval in njih sprehajanje in podruževanje s zemskimi dogodbami primerjal. K nesreči se je moglo primeriti da so se včasi na nebu in na zemlji stare znane dogodbe ob enem ponavljale ter je jel človek iz obhodnih prikazkov na nebu prerokovati kaj da se ima zgoditi na zemlji. Čedalje, trdneji je stal stan ki se je pečal s prerokovanjem, zmiraj močnejši je bila vera da imajo planeti moč do zemskih dogodeb. Da je duhovšina za tiste čase vedila umno opravljati svoje skrivnosti in da se je prerokovanje na storjene skušne opirati moglo, se vidi iz tega da so še druge ljudstva brez razločka svoje vere segale po astrologiji. Res je da so zvezde in dogodbe na nebu navdajale vse ljudstva z neko močjo, ki ni drugemu zapopadljiva kot kdor se truden posvetnega boja obrača dan na dan v serci in v misli tje po mirnem tolažbo dajavnem obrazu ponočnega neba. Temu pa je lahko si vmisliti da je v zvezdah z mirom in lepoto združena vsa moč in sreča tega svetá. Kaj čuda tedaj da se je astrologija prilegla vsem ljudstvom, kdo se ne ozira ko mu prsi pokajo od prečudnih čutov tje po milem nebu, odkodar se

mir razširja čez zaupljive duše? Takrat ko še duh človeški ni mogel odpreti neba, da bi bil povedal kaj da so zvezde, so imeli omenjeni občutki nam nezapopadljivo moč do človeka.

Sorodnost človeškega duhá in njega potreb se očitno vidi na tem, da ni nobena vera od izhodne Azije do večernih primorskih bregov astrologije za malikovanje ali za zmoto spoznala, temveč so se ji vdali Indi, Peržani, Egipčani, Grki, Rimljani in Arabje ko so bili še ajdje, pa se je niso mogli znebiti ko so postali kristjani. Tudi krščanska vera jo je trpela, nje služabniki so se celo ž njo pečali. Tako je starodavno vmišljenje nedolžnega poljedelskega ljudstva doseglo veliko, preveliko moč do človeškega početja. Vklanjali so se ji oblastniki, častili jo podložni in pred njo trepetali so vsi. Tisuč in tisuč let je gospodarila po svetu. Babilonska in Azirska vera, vera dveh ljudstev, ki so že 2000 let pred Kristusom imele svoje imenitne vlade in mesta, ima v sebi korenine poslednje astrologije; tedaj se more začetek tih občutkov več kot še enkrat tako deleč v nam neznane stare čase postaviti, ker treba je občutkom si podvreči vse srca, treba vzeti na se občno oblika predno postane iz njih vera kakega ljudstva.

Naj se je začejala astrologija kadar že, silno stara je bila vendar vera na planetovsko gospodarstvo, na zvezdarsko prerokovanje; imela je neizvekljivo moč do ljudskega dušnega življenja ker se je bila vrasla v toliko njih ver; to da odbila ji je ura, čast Bogu in zvezdoznancom! nehala se je nje silna moč, da si je dolgo zatirala prosto dušno življenje. Ko je že nevtruden zob preteklih časov zgloidal imenitni mesti Babilon in Ninive, pa ni davno kar duh je dobil po Koperniku, Keplerju in Newtonu tisto nepremagljivo moč, da se mu je mogla podvreči strašna krivovera, ki je čez štir tisuč let čez cele ljudstva in čez njih dušne in telesne dela gospodarila. Kar ni mogla storiti nobena vera, je storilo natoroznanstvo. Modri možje bistrumnega, razsvetljenega duhá se niso pri nobenemu ljudstvu pod nobeno vero tako visoko v spoznanji povzdigniti mogli, da bi bili razumeli stvarjenje božje in pa previdili prazne misli, ki so se vrasle v ljudsko dušno življenje.

Ako prašamo zakaj da Bog ni davnej že dal razsvetljenim možem spoznati resnice, pač nobeden ni v stani družega odgovora dati kot da Bog svojih resnic ne nosi za človekom, ampak da mu je dal umnega duhá, ki bi jih imel spoznavati v božjih delih s prostem lastnem prizadevanjem.

Aristotelin nasledki njegovih in Aleksandrovih del.

Ko je v Aleksandrovih duh silna množica novih stvari stopila pred človeka in ga silila k premišljevanji, se je vsrečilo da je ob tistem času živel mogočen duh v Aristotelu, ki je poravnal vse znanstva, vednosti stvaril in za človeško napredovanje vredoval.

Aleksander je dal izgled kaj da utegne storiti zmagavec sa napredovanje. Zbral si je več mož vsake vednosti: natoroznanca, zemljomerce, zgodovinarje, filozofe, zdravnike i. t. d., posebno pa je obrajtal Aristotela. Več jih je šlo žnjimi v vojskinih časih v Azijo.

Ni ga človeka zvunaj tistih ki so vpeljali ljudske vere, da bi bil toliko storil za dušno življenje celega človeštva kot Aristotel. Res je veliko čas k tem pripomogel, vendar le bi ne bil kaj storil brez posebne dušne zmožnosti. Aristotel je vživel skoraj vsaktero pravo spoznavanje; njegova modrija ali filozofija ni dajala le večernim deželam in keršanstvu neko posebno življenje, dajala je tudi jutrovin vladam postave. Bil je Aristotel učitelj kralja Aleksandra. V Aleksandru in Aristotelu sta stopila na svet dva namestnika človeškega duhá, ki sta objemala s svojim živim djanjem ves svet: Aleksander pozemskega, Aristotel pa dušnega. Aleksander je htel sediniti v svojem kraljestvu moč junaških dni in pa grško modrost; orientalsko življenje je htel zlit z duhom večernih krajev, vse ljudstva vse podnebja zvezati z živimi menitvami, htel je združiti ves svet z vezjo grške človečnosti v veliko kraljestvo kjer bi ne gospodarila sirova moč, ampak duh. Tistih misel je bil njegov prijatelj Aristotel na polji spoznanja in vednosti, htel je združiti dušne prizadevanja vsih časov, vsih dežel v edino rodovitno seme. Dá natoroznanstvu osnovo in učenosten jezik, združi preiskovanje s podučilom, razširi polje dušnega djanja, dá mislim novo podnožje in prestvari filozofijo, da se je stó in stó let za njim svet po nji učil.

Kar je Aristotel vstvaril v duhu je htel Aleksander vpeljati v djavno življenje, pa ni vsega dosegel. Zgodovina nam kaže v Aleksandru koliko moči da ima duh edinega človeka do dogodeb na zemlji in koliko da utegne koristnega storiti za vse človeštvo, ako ve zediniti dušne in telesne moči ki jih najde med tovariši. Na polju dušnega življenja sega moč človeška dalje kot po zvunajnem svetu; seme ki ga je sjal Aristotel, bogato donese in gospodari v duhu tisuč let po tem ko Aleksandrovih naprav ni bilo več spoznati v ljudskem življenji. Njegova filozofija je stopnja za prihodno premišljevanje in spoznavanje; vse

kar so Grki za njim v vednostih si pridobili, so jemali iz njegovih del. Arabje še in celó kristjani srednega veka so imeli njegove spise za edino in pravo podnožje vsaktere vednosti, pa so spri- dovali njegove dela s praznim tuhtanjem in z ničljivim bese- dovanjem. V srednem veku se je očitno pokazalo da ga ni no- benega tako čistega dela, da bi se ne dalo porabiti za hudo- bijo. Aristotelova modrost je mogla služiti za gole zvijače, ki so prinesle velike nesreče in razprtije med kristjanske ljud- stva. To da Aristotel je pri tem tako nedolžen kakor izveličar ne more za to, da so oskrnovali ljubezen njegove vere s sa- mopraznostjo, s hinavšino, z modrimi zvijačami in s paganskimi šegami pa s slepim divjim navdušenjem ali z fanatizmom in s trejalskim življenjem.

Ko je prepadlo Macedonsko kraljestvo koj po Aleksandrovi smrti, so pognale še močnejše kali, ki jih je vsadil ljudstvom- zavni zapovedovalec. Na vse kraje se je razširjala menitev te- ga kot unega ljudskega življenja. Posebno je napredovala Egip- tovska dežela kar je bilo grške. Vse dežele ob jutrovih mejah sredzemskega morja so razpošiljale omiko Aleksandrovih dni v večerno Evropo.

Vse se je prevrglo v Aleksandrovih časih, vse bolj nav- skriž drže odslej pota človeškega početja. Preprosto natoročut- no življenje, mično navdušenje in lepolične sanje so dajale po- prej slovečim Grkom posebno živost v svojem djanji. Vse njih početje je polno občutljivega življenja, kakor so dela njih umet- nosti. Umišljujoče notrajno življenje je bila prva stopnja, druga pa in veliko imenitnejša je prestop k pravemu spoznavanju vsega kar človeku prihaja pod roke in pred oči, vsega kar nas za- deva v življenji. Naj srečnejše se tamkaj razvijajo človeške moči, kjer človek pri svojem prizadevanji do pravega spoznanja ne odreče živemu srčnemu življenju, da se le varuje brez umnega vmišljevanja. Po spoznanji, ne pa po golih navdušenih mislih se utegne človek blizati čistemu dušnemu vživanju.

Nabiranje natornih stvari in njenih prikazkov, razlaganje vsega kar človeka zadeva, je od Aristotela sèm odprlo človeške- mu duhu pravo pot k potrebnemu spoznanju. Z nabiranjem, lo- čenjem in primerjanjem natornih stvari si je človek pridobival pripomočke k spoznavanju božjih postav, s svojim telesnim in umnim dušnim prizadevanjem si je pridelal sad današnje omike, si podvrgel mogočne natorne moči. In v tem obstoji značaj Pto- lomejske dobe in Aleksandrinskih šol v Egiptu. Komaj pol sto- letja po Aleksandrovi smrti je že bila Aleksandrija v Egiptu glavni sedež učenosti, šla pa je tudi naj živejša kupčija skozi to mesto po sredzemskem morji v južno Afriko, Arabijo in no-

ter do Indije. Močno so podpirali Ptolomeji dušno omiko s svojo ljubeznijo za vednosti in pomorske kupčijstva. Zaklad pravih vednostnih pridelkov je prišel od egiptovskih Grkov k Rimljanom.

K razvitvi človeškega napredovanja spadajo vsi primočki, ki so se z njimi bližale ljudstva pa dalnje kraje obiskovale. Pomorska pot v Indijo je podpirala mornarstvo, seznanila je človeka z dosadaj neznanimi prikazki. Pot iz rdečega morja v Egipt v tej vrsti je dosegla veliko imenitnost. Kupčije z egiptovsko deželo, vednostne preiskave po zadetih okrajnah, nabiranje zverine in neznanih zelišč je spodbadalo k natoroznanstvu. Sadaj je dobila preiskavna vednost svojo pravico, ko je bila moč pokazati natorne pridelke mnogoterih krajev in vtrditi svoje misli v mnogovrstnih rečeh. Z umnim nabiranjem in z ločitvijo so se razširjale zdrave misli od stvari, zgubovali so predni zapopadki svojo skrivno ničljivo obleko. V spoznavanju zemlje in neba je skušnja kakor ogledovanje dobila pod Ptolomeji svojo izvirno moč. Sicer ni odreči da bi razne modroslovske šole predstavljene v spodno Egiptovsko deželo ne bile veliko vmišljenega in basenškega med prave zapopadke zasejale; k sreči pa je Platonov uk dobil svojo podporo v matematiki. V spoštovanju tega modrijana do matematičnega preiskovanja tiče kali tega in unega napredovanja. Te kali so budile duh ob časih strašnih zmot ki so blodile cele stoletja po temoti, da mu ni pomrla vsa vednostna moč.

Zraven Aristotela, ki je vživel vse natoroznanstvo, slovè med Grki kar zadeva rečne vednosti posebno: Dioskorid, natoroslovec, učenik Arabov in Kristjanov srednega veka; Evklid, stvarnik zanesljive matematike; Eratosten, ki je iz prednih nabirkov zložil zemljopis in ga osnažil basenskih gob, tudi si je že prizadeval zmeriti koliko obseže zemlja; Arhimed, ki je v fiziki vstvaril matematično rabo za djavno življenje; Hiparh, stvarnik zvezdarstva, njegove dela so močno podpirale novo astronomijo. Posebno imenitno je njegovo delo, ki iz nebeških prikazkov izpeljuje določbo okrajne lege tega ali unega kraja na zemlji. Na Aristarhove dela se opiraje je prvi določil dolgost sončnega leta. Po takem je bilo sadaj že mogoče narisovati mape in leta šteti kar je silo potrebno za človeško napredovanje. Tako je zveza nebes in zemlje vživela zapopadek stvarjenja. Hiparhove dela so gospodarile do Kopernika.

Preden zapustimo stari grški svet, pa hčemo še pogledati kakšen da je bil pri njih zapopadek o stvarjenji. Lepo vmišljenje je vpeljal Aristotel, pa se ne prilega resnici. Bog mu je večni um, ki prebiva v okroglem prostoru svojega stvarjenja, sam negibljiv pa vzrok vsega gibanja. Zunajna stena

svetá je kristalasta s stoječimi zvezdami olepšana, pravimo ji firmament, ki ga po Aristotelu večni gibalec vsakih 24 ur krog srede zavrti. Pred zadnjo kroglasto steno je pa še sedem sten pa se skoz nje vidi firmament, na teh stenah se držé planeti pa jih vrtenje osme stene goni po nebu. Pod luno so le 4 elementi: nar zgoraj je ogenj, pod njim zrak, nar spodej zemlja na nji pa voda. Vse kar prebiva pred luno (na zemlji), ne obstoji z drugzega kot z teh 4 elementov in z njih moči. Združenje in zveze teh elementov pa se ravnaajo po zvezdah ter vodijo zvezde s svojimi močmi in s svojim gibanjem vsaktero življenje na zemlji.

Te izvirne misli so se pa zlo spreminjale. Ptolomej, ki je hotel dopovedati gibanje, je vzel še bolj sestavljene nebeške pohištva. Ohranil pa se je ta izmišljen pogled stvarjenja predolgo, košatil se v védnostih, prilegal se cerkvi ki ga je naj varnejši podpirala in ga dolgo varovala pred podrtjem. Šestnajstega stoletja še le je tej osnovi ura odbila, vzdignil se je Kopernik zoper Aristotelovo nebó; od začetka 17. stoletja tudi Galilej. In ko je pozneje v Keplerji in Newtonu stopil še oistrejši duh na noge, se je podrlo staro nebó, ki je tako rekoč zemlji služiti imelo kakor suženj gospodu. Sadaj je prosto nebo, prosto se giblje po njim med drugimi svetovi tudi naša zemlja.

B. Rimljani.

Rimljani nastopijo svoje gospodarstvo krog sredzemskega morjá, Grki predni gospodarji teh krajev postanejo njih sužnji. Tam kjer se je v Evropi duh nar pred razcvetati jel v Grški deželi in kamor je po Aleksandrovi smrti obrnila se moč pravega napredovanja, v spodnem Egiptu in po spredni Aziji, so gospodarili Rimljani krog začetka našega letnega števila. Rimsko kraljestvo po svojih deželah krog sredzemskega morjá in pa od večernega atlantiškega morjá do Evfrata, od Ingležke dežele do puste Libije je imelo posebne podnebja, važno združene suhe kraje in vodé, različno izpeljane dežele, mnogovrstne rastlinske in živalske pridelke pa natorne prikazni; pa tudi človeštvo se je nahajalo po tih deželah po vsih stopnjah omike. Kar je bilo kaj znanih deželá, vse so se odrple mogočnim Rimljanom.

Pričakovati bi bilo, da bi pri takih prilóznostih natoroznanstvo in zemljópisje kakor tudi pravi zapopadki o zvezah natornih prikazkov veselo se razvijali, — pa pri Rimijanih tega ni najti.

Premagali so Rimljani Hetruščane, poljedelsko in kupčijsko ljudstvo. Njih vlastje jim je bilo deloma sorodno, posnemali so

hnji šege in druževne naprave. Vse kar bi utegnilo zdržati spoštovanje do gosposke, so vzeli od Hetruščanov, naučili so se od njih duhovskega stanu, podpirati vladu s šleparsko krivovero.

Od nekadaj se je skazovalo rimsko vlastje v tem da Rimljan se le tega drži in za tem hrepeni kar kaj vrže telesnemu življenju. Zadeli so sicer pri Grkih na mnogovrstne učenosti in mogočno dušno življenje pa so pri svojih posvetnih skrbéh vendar le zanemarili skoraj vsaktere dušne pridelke, ki jih je Grk učil jih nabirati si po dotiki z zunajno natoro. Natoroznanstvo, matematika in fizika in druge vednosti ki so pri Grkih se jele razcvetati, so bile od Rimljanov ali opuščene ali pa so mogle clo njih vraže podpirati. Čudijo se jim nekteri presodovalci da Rimljani kakor so bili djavnega vlastja, vendarle za matematiko in fiziko niso celó nič storili. Temu pa se lahko na dno pogleda. Ko bi razlagovanje natornih dogodeb, kakor ga daje fizika s tem da pové zakaj da se ta ali una reč tako zgodi in ne drugače, ko bi to razlagovanje imelo na čelu načrkano, koliko bo nesla ta koliko una spoznana zveza natornih prikazkov ali pa ko bi bilo mogoče zatajiti samopridno prizadevanje, ki so ga Rimljani vsi polni, bi bili utegnili imeti več sreče pri téh vednostih. Matematika in fizika potrebuje bistroumnega človeka, ki ne išče dobička ampak dušnega vžitka ki prihaja od pravega spoznavanja natornih dogodeb. Posveten sad natoroznanstva pa ne pride koj, pride pa gotovo in pozno po tem ko je duh že povžil posamezne zveze med stvarmi. Napredovanje omike po natoroznanskih straneh je tadaj telesen sad dušno zavžitih postav božjega stvarjenja. Kjer pa telesna ali sploh posvetna mogočnost gre čez vse kakor pri Rimljanih, ni misliti da bi natoroznansko deblo obrodilo kaj sadu.

Kakor povsod kjer velja samopravno kraljestvo, ki obsega več različnih narodov in deželá, vlada vse si prizadeva da bi ne razpadle rahle veri, enako je iskalo rimsko gospodarstvo časti in sreče v vojaški moči; pri tem pa je zastajalo dušno izobraževanje. Ko je jela njih moč iti rakovo pot, so še vodniki porabovali krivoverno ljudsko boječnost pred bogovi, ki so jih dobili od Grkov in Hetruščanov, toda neizobraženemu ljudstvu je všla vsa moč kakor je obilno življenje in razujzdano veseljevanje pokvarilo njih vojaške napeljevalce. Nikjer se ne more zdržati nobeno kraljestvo ni brez občnega dušnega vmikovanja ni brez gotove delavne moži, ki ni vtrjena v krivoveri sužnjega ljudstva, ampak v poduku prostega človeka.

Pod vojaškim gospodarstvom rimske vlade je šla k nič vsa vrednost posameznih narodov, ker vladarstvo jim ni domislilo samolastne omike, da bi se ne oživeli občutki sprave in

edinost pri tem ali unem deblu združenih narodov.

Kdor hče narode z narodi vezati mora častiti njih pravice in dušne vrednosti, ker v teh je življenje.

Zavire kakor te zapirajo semtertje dušno napredovanje in izboljšanje družebnega življenja. V vsih prsih klije ogenj lastne in družebne proste omike, njegove korenine se dajo zakriti, a pokončati ne.

Če ne družega saj je svet ki so ga toliko posedli Rimljani, obudil veliko misel naj že po ogledovanji ali pa po skušnjah; nevedoma se je to in uno ohranjevalo za pozneje premišljevanje. Tako enostransko pa je bilo rimsko življenje, da so se na polji rečnih vednosti divje zelišča košatile, v vladarskih osnovah pa se je vstvaril zakon, ki daje še dandanašnjim vladam trdno poduožje.

Med Rimljani ni družega da bi bil kaj pisal od nature kot: Lukrec, Seneka, Plinij; pa še tih dela so prazne, naj že nabirki brez zapopadka ali pa posnetki, ne pečaje se ali ima Grk prav ali se moti.

Koliko da se je odprlo potov med ljudstvi, kako močno so se razvijale saj nekatere potrebe in naprave posvetnega telesnega življenja, nas uči Štrabon in Ptolomej. Zgodovina, natorni prikazki, tadajno dušno življenje pa popisi sveta se najde v njih bukvah; pa so še le k koncu srednega veka jeli Štrabona brati, Ptolomejev zemljopis je pa do 16. stoletja vodil vse popotnike.

(Dalje v drugem zvezku.)

Pravice in postave za vsakega.

I.

O varstvu in skrbstvu ali jerofovanju.

Po državljanskem zakonu spisal Ivan Gršak.

A. Uvod in pomen.

Večkrat žalost spreleti marljivega očeta, če pogleda na nježne otroke svoje ter mu nehoté misel pride: Kaj bi bilo s tebo, ko bi tudi jaz moral k malu odriniti za ranko materjo u mrzli grob? Kdo bo skrbel za tebe, kdo te podučeval, kdo na tvojo prihodnost mislil?

Ne boj se preveč, sivi starček, za take zapuščence skrbi postava, skrbi država in občina, ker vsi smo udje velikega državnega društva. Osebam, ki nimajo očeta da bi za-nje skrbel, in ki so še maloletne, ali ki iz kakega drugega uzroka ne morejo same oskrbovati svojih reči, podeljujejo postave po varhu ali skrbniku posebno brambo. Kako važna je ta bramba posebno pri nezakonskih otrocih in kako potrebno je posebno županom dandas paziti dá vsi varha ali jerofa potrebni maloletneži dobijo tudi pripravnega varha, to se že iz tega lahko presodi, ker taki otroci pozneje celo občino nadlegujejo, ako se nič naučili niso, da bi si živež lahko pošteno služili. Večkrat tudi se spogovorita nezakonski oča in mati ter pogodita za mali denar, kateri preide izpod matrnega palca; otrok pa vbogo ostane, še varha ne dobi.

Varuh (jerof) se pa loči od skrbnika ne le po imenu, nego i po opravilih. Varuh ima skrbeti vzlasti za osebo mladoletnežovo, ob jednom pa njegovo premoženje oskrbovati. Skrbnik (kurator) se postavlja za oskrbovanje tistih reči, ki jih sami oskrbovati ne morejo zavoljo kakega drugega uzroka kakor pa le zavolj mladoletnosti.

Postava daje ne le maloletnim varstvo, temuč tudi oskrbnitvo sledečim osebam: 1. maloletnim v opravilih, ki se med maloletnim otrokom in starši ali varhom namerjajo; 2. blaznim in bebam. Blazen (norec) pa je le tisti, kterega ima za blaznega sodnija, ko se je na tenko prepričala njegovega dušnega stana; 3. zapravljivcem, ki svoje premoženje brez pomislika tratijo in prihodnjo revščino pripravljajo sebi in svoji rodovini; 4. nerojencem, da se jim že sadaj varujejo pravice, kterih drugače morebiti vživali ne bi; 5. gluhomutcem, gluhonemi, če so ob jednom bebi, ostajajo stanovitno pod varstvom; če so pa dovršivši 24 let zmožni oskrbovati svoje opravila, se jim proti njihovi volji ne sme postaviti noben oskrbnik; samo pred sodnijo ne morejo nikada priti brez zagovornika; 6. nepričujočim in neznanim deležnikom v kakem pravilu. Ako je pa nepričujoči doma postavil zastopnika, rednega opravnika svojih opravil, mu ni treba postavljati oskrbnika; tudi ne če se opravilo lahko odloži do onega časa, kadar se ima spet domo vrniti nepričujoč. Ta primerljaj naleti večkrat pri obravnavi zapuščine. Pa tudi tistim se postavlja skrbnik, ki jih sodnija za mrtve razsodi zarad uzrokov, ki delajo njih smrt verjetno.

Uradnija nima samo za to skrbeti, da varha potrebni tudi gotovo dobijo varha ali oskrbnika; ona mora tudi gledati, da varhi dobro spolnujejo svoje dolžnosti bodi si zastran osebe

varjenca, bodi si zastran njegovega premoženja. Zavirati mora sodnija nezvestobo, odpravljati nemarne varhe, pa tudi kaznovati jih zavoľj očitne škode, ki so jo storili varjencu. U teh pravicah obstoji višje varstvo in skrbstvo, ki je natenko združeno s sodniško oblastjo.

B. Kako se varstvo ustanovi.

Kdo lahko prevzame varstvo?

Varstvo sploh lahko prevzamejo le osebe možkega spola ki same za sebe ne potrebujejo nobenega varstva. Ne zmožni so toraj za varstvo: 1. žene; le mati in stara mati (babica) očetove strani lahko prevzamejo varstvo črez otroka, samo da se jim mora sovarh pridati; 2. redovni duhovni; 3. tujci; 4. maloletni; 5. blazni; 6. zapravljljivci in sploh taki, od katerih ni pričakovati dobrega oskrbljevanja in dovrševanja svojih varskih dolžnosti, post. ki so sami na duši ali na telesu bolehní, da jim ni mogoče dolžnih opravil opravljati. Sploh ima sodnija gledati, če morebiti pozneje po prevzetem varstvu ne nastopi kakov uzrok, da se ima koj varh odpraviti ali da se mu saj drugi varh pridene. Te osebe so za vsako varovanje nezmožne.

Je pa drugih oseb, ki ne smejo prevzeti le nekterih varstev, ki so le odnošno (relativno) nezmožne. So 1. ktere je oča razločno izklenil od varstva; 2. ki so s starši maloletnega ali ž njim samem v sovražtvu živele; 3. ki so z maloletnim v kako pravdo zapletene, ali ki bi se utegnile zaplesti zavoľj še ne poravnanih tirjatev ali dolgov; po nevadnem pravu tudi 4. tisti ki se k varstvu silijo.

Kdo je k varstvu poklican? Delacija.

Po treh potih lahko koga varstvo zadene. 1. po oporoki (po testamentu); pred vsemi gre varstvo tistemu, ktereга je oča k temu poklical. Če pa mati ali kdo drugi otroku zapusti kaj premoženja, pa ob jednom tudi varha imenuje, se postavlja skrbnik le za to premoženje. 2. po postavi; nar pred se zaupa varstvo dedu očetove strani, potem materi, babici, in drugemu izmed žlahte in sicer tistemu ki je možkega spola naj bližji ali izmed jednako bližnih starši. 3. po sodniji, če ni dobiti varha ni po oporoki, ni po postavi, bodi si zavoľj kakega god uzroka, mora ga sodnija postaviti, gledaje na njegovo zmožnost, premoženje in njegov stan.

Vendar sodnija ne more vedeti zmirom, kje da je kak varh potreben, je sicer po uradni dolžnosti dolžna koj varha

postaviti kjer ga je treba; vendar se ji mora taka potreba naznaniti.

Dolžni pa to sodnji naznaniti so nar pred žlahitni, posebno ako dedujejo kaj iz zapuščine; potem pa tudi vsak ktermu je ležeče na prihodnjem blagoru sirote (zapuščenca). Po postavi 5. febr. 1855 pa je županom posebno zapovedano, da imajo zmirom dosti k redi takih mož, ki bi bili pripravi in zmožni za kojegod varstvo, da jih koj naznanijo sodnji, ki si iz njih zbere pripravnega moža. Župan pa naj s prijazno besedo može pregovori, da radi prevzamejo breme opravil, ki jim res včasi dosta skrbi delajo; ali storijo dobroto ne le siroti, temuč tudi celi občini, ki si tako po tehtnih in zvestih možeh izredi in odgoji človeka, ki ima nekada biti priden ud njihove občine, ne pa potepuh nemaren, ki bi jim pozneje morebiti sramoto in škodo delal.

Lahko pa bi se uradnji tako-le naznanilo, ako je kje varuha treba:

Slavna c. k. okrajna uradnja!

Ker je Ana Vrbinjakova, neomožena dekla, 1. nov. tukaj sina porodila, ktermu bo varuha treba, naznanjam, da bi po moji misli za to varstvo nar bolj pripraven bil kožar Ivan Možganov.

Š. Vidska občina.

J. J. župan.

Kdo je varstvo prevzeti dolžen?

Varstvo je res javno opravilo, ki v marsikterih prilikah varuha česti; ali za to le ostane breme ali naloga, kateri se ne more vsak odreči po svoji volji. Dolžen je toraj prevzeti varstvo vsak, kateri je praviloma poklican in kterege postave ne oprostijo tega opravila. Je pa nekaj izgovorov, ki varstva rešijo; le materi in babici je pripuščeno brez vseh izgovorov varstvo prevzeti ali se ga ubraniti. Zoper njih voljo se k prevzetju varstvenem siliti ne morejo: neredovni (svetni) duhovni, vojaške osebe, ki so v djanski službi in javni uradniki, ravno tako ne, kdor je že 60 let star; komur je treba skrbeti za petero otrok ali vnukov; ali ki je že jedno težavno varstvo ali tri male opravljal. Kdor pa zavolj jednega teh uzrokov varstva vendar prevzeti nehče, ali če meni da sploh za varstvo ni, se mora v 14tih dneh, odkar mu je bilo sodno naročilo oznanjeno, na varstveno sodnijo, če pa ji za svojo osobo ni podvržen, na svojo osobno sodnijo obrniti, ktera bode potem njegove izgovore predložila varstveni sodnji, pristavlja je jim svoje mnenje. Kdor zatajivši svojo nezmožnost nastopi varstvo, ali kdor ga brez uzroka nastopiti nehče, daje odgovor za vso kvar, ki jo mla-

doletni po tem trpi, in za vso korist, ki mu je spodletela. Po navadnem pravu se oporočnega varstva ne more ogniti ni tisti, ki je od oporočnika (testatorja) kaj dobil iz zapuščine nalašč zato da varstvo prevzame, ali ki mu je že poprej obljubil prevzeti varstvo čez njegove otroke.

Kako se varuh postavlja?

Vsakemu imenovanemu varhu brez razločka mora varstvi-
na sodnija precej ukazati, da naj varstvo prevzame. Varh je
dolžen varstvo prevzeti, če je ravno za svojo osebo pod d. ugo
sodnijo, in je varstveni oblasti podložen zastran vsih opravil, ki
si urad (varstvo) zadevajo.

Pristojna sodnija mora varhu posebno naročiti, da var-
stvo prevzame. Vsak varh, razun deda, matere in babice, mora
roko podajaje obljubiti: da hoče maloletnega napeljavati k po-
štenosti, k bogaboječnosti in kreposti, ga po njegovem stanu
izrejati za koristnega državljana, pred sodnijo in zunaj sodnije
namestovati, premoženje zvesto in marljivo oskrbljevati, in v
vsem ravnati po postavah. Varhu tako zavezanemu naj sodnija
čez to izroči pismo, da je poverjen zastran svojega varstva
(urada), in da se opravičiti more, kadar je treba. Po navadnem
pravu je varuh varvancu odgovoren za vso škodo, ki ga zade-
ne zavolj varhove zamude; zamuda pa se šteje že od tistega
časa, ko je varuh kakorkolj zvedel, da je poklican k varstvu
in da je varstva treba, dasiravno še ni dobil poverjajočega
pisma od pristojne sodnije.

C. Konec varstva.

Varstvo neha kadar ga pri varvancu več treba ni; včasih
pa tudi kadar se pri varhu pokažejo uzroki, ki samo pri njem
veljajo; varvanec pa zato ne zgubi varstva, samo spremeni
se varuh.

Kar prvo vrsto uzrokov zadeva, nehava varstvo, če var-
vanec umrje; če otrok spet pride pod očino oblast; če do-
seže polnoletnost (24 let), pa tudi če se mu po oblastniji pol-
noletnost podeli, če oblastnija maloletnemu dovoli kupčijo ali
obrtinjo, ga s tem ob enem za polnoletnega izreče. Tako tu-
di, kadar norec spet pride k pameti, kadar zapravljevca sodnija
spet razsodi za zmožnega, da sam oskrbljuje svoje stvari, kadar
se je dovršilo opravilo, zavolj kterega se je oskrbnik postavil.

Druge vrste uzroki končavajo le za varuha varstvo; to je
smrt varuhova; njegova nezmožnost; začasni varuh se od-
pusti, ko ta čas preide. Če za varha taki uzroki nastopijo, ki
bi ga bili po postavi oprostili od varstva, ima pravico pro-

siti, da ga oprostite; ko bi ga pa ti uzroki izklenili, ima dolžnost prositi za odpust od varstva. Pa ni pričakovati da se bo vselej varuh sam obtožil da ne velja več za varstvo, posebno ako mu njegova nezvestoba dobiček daje na škodo varvancov. Zato so varvancovi žlahtni nar prej dolžni naznaniti sodnji varhovo nemarnost ali kojegod uzroke, ki ne trpijo več varstva u njegovih rokah; pa tudi varvanec sam se lahko sodnji pritoži, da mu naj drugega varha ali skrbnika postavi. Sodnja bo potem reč preiskala ter nezmožnega varuha odpodila od varstva.

D. Pravne razmere varstva.

Skrb za osebo varvanca.

Varuh ima ravno kakor oča dolžnosti in pravico skrbeti za izrejo maloletnega; to je posebno onod potrebno, kjer je ravno zavolj dušnih ali telesnih slabosti bil postavljen. Vendar postava ne terja, da bi sam nek podučeval ali krenal varvanca, temuč le, da skrbi da se to vse zgodi vsaj po drugih osebah, po zdravnikih, učiteljih itd. Vendar si mora u važnih in dvomljivih stvareh popred sprostiti potrjenje in predpise varstvine sodnije. Maloletnik je svojemu varhu dolžen spoštovanje in vbogljičnost. Ima pa tudi pravico se pritožiti pri svojih bližnjih žlahtnikih ali pri sodnji oblastniji, ako bi varuh svojo oblast kakor si bodi krivo rabil ali dolžnosti potrebne skrbi in reje zane-marjal. Na voljo je dano to ovaditi tudi žlahtnikom in slehernemu, ki za kaj takega zve. Na to oblastnijo naj se tudi varuh obrne, ako pogreškov maloletnega ne more zavirati z močjo, ki mu je za izrejo podeljena. Oseba sirote se ima zlasti materi tudi takrat zaupati, kadar varstva prevzela ni ali kadar se je zopet omožila; razun ko bi za blagor otroka bilo potreba druge naprave. Potroške izdržavanja odločuje varstvena sodnja in gleda odločevaje jih na zaukaz očeta, na mnenje varha, na premoženjena starost in druge razmere maloletnega. Ako prihodki ne zmagujejo za opravo teh potroškov ali za izplačilo stroškov, s katerimi se ima maloletnik do stanovitnega preživljevanja pripraviti, se sme z dovoljenjem sodnijskim seči tudi na poglavno premoženje. Ako so sirote brez premoženja, naj varstvena sodnja skuša premožne najbližje žlahtnike pregovoriti, da bi jih živeli. Dolžna jih živeti pa je pred vsim mati, ako pa tudi matere ni več ali če je brez premoženja, prehaja ta skrb na dede očetove in za njimi na dede matrne strani. Zunaj tega sme varuh po pravici prositi od javnih milodarnih ustano-

vitev in ubožnic, dokler maloletni ni v stanu preživeti sebe sam z lastnim delom in prizadevanjem.

Pomoč pri pravnih opravilih varvanca.

Da pravne opravila varvancev imajo tudi postavno moč, je treba tudi da jih varuhovo privoljenje potrdi. Pa tudi povsod, koder bi lahko kaka premožna škoda zadela varvanca, mora varuh ga zastopati. Maloletni ne more ni kakor tožnik, ni kakor toženec priti pred sodnijo; njega mora varuh ali sam, ali po kom drugem namestvati. Maloletni ima sicer pravico s pripuščenimi deli svojega premoženja brez pripomoči svojega varha kaj pridobiti; vendar ne more nič svojega oddati brez potrjenja varstva, ni kake dolžnosti na se vzeti. Sosebno ne morejo maloletni brez dovoljenja varstva nobenega veljavnega zakona skleniti. Ako je maloletni brez dovoljenja svojega varha v službo stopil, ga varuh brez važnega vzroka ne more nazaj poklicati pred postavnem ali pogojenem časom; lahko varvanec prosto ravna in se zavezuje s tim kar si je s svojo pridnostjo zaslužil, kakor tudi s tistimi rečmi, ki so mu bile izročene za njegovo rabo potem ko je dorastel.

Oskrbovanje varuhov.

1. Oskrbovanje vsploh.

Varuh je po navadnem pravu dolžen in ima tudi pravico povsod skrbeti za varvancevo premoženje, ravno kakor za svoje. Kjer kolj bi lahko kaka škoda zadela njegovega varvanca, mora povsod pokazati skrb, ki jo ima sam pri svojih opravilih. Po našem državljskem zakonu pa mora tudi odgovor dati za ono škodo, ki je varvanca le zato zadela, ker ni varuh ravnal kakor pošten in marljiv gospodar, toraj za yso krivico dober stoji. Vse jedno pa je, ali je sam opravila opravljal, ali če je tudi varvanec sam bil poleg, zmirom mora gledati na korist in hasen varvancev. Sploh odgovarja varuh le svojo krivnjo, a ne tudi krivnjo svojih podložnih. Če je pa vedoma nepripravne osebe v službo vzel, ali če ni silil da bi se škoda povrnila, katero so one napravile, je tudi zastran te nemarnosti odgovoren.

2. Ohranjenje in množenje premoženja.

Pred vsem je treba da varuh to ohrani kar je premoženja. Zato mu je na tenko treba zvedati, koliko ga je, ker pozneje bode enkrat moral položiti račun črez svoje oskrbovanje. Zato mora varstvina sodnija nar pred gledati da premoženje preišče in

da ga zavarje z pečatom, s popisom (inventarjem) in s cenitvijo. Pod sodniški pečat se stvari le takrat devajo, če je posebno potreba; popis pa, to je natančni zaznamek vsega sirotinega premoženja, se mora vselej napraviti in se ne gleda na prepoved očeta ali kakega drugega zapustnika. Popis premoženja in cenitva pomakljivih reči se more napraviti brez odloga; če je treba, tudi še preden se varuh postavi. Popis se hrani pri zapuščinskih spisih, varhu pa se da poverjen prepisek od njega. Cenitva nepremakljivega premoženja se mora napraviti brž ko je mogoče. Lahko se pa tudi opusti, če se vrednost kako drugače vidi; vrednost se lahko spozna po kupni ceni, po dohodkih ali po prejšni cenitvi, če ni se preveč že odsihmal spremenilo v premoženji. Če nepremakljivo blago v ravno tisti deželi, pa pod drugo oblastnijo leži, gredo tej oblasti vse pravice, ki blago zadevajo, toraj tudi popis in cenitva. Tiste reči, ki na kakem blagu bivajo z namembo, da bi stanovitno na njem ostale, se imajo za del tega blaga. Vse druge nepremakljive reči, tudi dolžna pisma in celo kapitali (jistine), ki na nepremakljivem blagu leže, gredo pod varstvo sodno oblast.

Juvelij, druge dragotine in dolžne pisma kakor tudi vse druge važne pisma se polagajo v sodniško shrambo; od prvih dobiva varuh zaznamek, od poslednjih prepise, ki jih za svojo rabo potrebuje. Gotovega denarja ima le toliko ostati v varhovih rokah, kolikor je potrebno za izrejo sirote in za redno gospodarenje; kar ostane se more posebno v izplačilo dolgov obrniti, če jih je kaj, ali u kako drugo koristno rabo, in če se nikakor koristnejši porabiti ne da, se more uložiti na obresti (interese) v javnih denarnicah ali pri privatnih osebah s postavno gotovostjo. Gotovost je pa samo takrat postavna, če se z vavarovanjem, prištevši bremena, kar bi jih od poprej bilo, hiša ne obteži črez polovico, kmetija ali zemljišče pa črez dve tretjini svoje prave vrednosti.

Drugo premakljivo premoženje, ktereга ni treba ni za rabo maloletnega, ni v spomin rodovini ali po očetovem zaukazu hraniti in ki se ne more kako drugače koristno obrniti, se more v obče prodati na javni dražbi. Pahišje se sme staršem in sodedičem po sodnijni čenitvi brez dražbe prepustiti. Varh s dovoljenjem varstvine sodnije tudi lahko proda spod čenitno vrednost reči, ki se pri javni dražbi niso prodale.

Nepremakljivo blago se sme le v sili ali v očitni prid in hasen maloletnega z dovoljenjem varstvine sodnije in praviloma le na javni dražbi prodati, iz važnih vzrokov more pa sodnija tudi prodajo brez dražbe dovoliti. Sploh ne more brez privolenja sodnije ničesa početi varuh v vsih opravkih, ki ne zade-

vajo rednega gospodarjenja. On toraj iz svoje moči ne more odpovedati nobene dedine ali prevzeti je brezpogojno; nobenega blaga oddati, ki je njegovemu varstvu zaupano; nobene zakupne pogodbe skleniti; nobenega s postavno gotovostjo uloženega kapitala odpovedati; nobene tirjatve odstopiti; nobene pravde poravnati; nobene fabrike, kupčije in obrtnije brez dovoljenja sodnije začeti, nadaljevati ali opustiti.

Varuh ne more sam od sebe prejeti nobenega maloletnikovega kapitala, kadar se nazaj plača. Dolžnik mora v svojo varnost od varha tirjati, da mu pokaže sodnijsko dovoljenje, po katerem lahko kapital sprejme, in se ne sme s samim plačilnim listom od varuha zadovoljiti; dano mu je tudi na voljo plačilo naravnost sami sodnji opraviti.

Kolikorkrat se premeri, da se ima kak dolžen kapital vrniti, mora varuh prevideti, kako bi ga bilo koristno obrniti; kadar pa ga hče djansko obrniti na varvancovo korist, mora si vendar poprej izprositi sodnijsko dovoljenje. Varuh si mora pisma zadobiti od terjatev, za ktere nima nobenega pisma u dokaz; skušati mora, da zavaruje kolikor je mogoče tiste ki niso zavarovane, ali da jih ob končnem času (izteku) tirja. Vendar naj se kapital staršem ne odpoveduje, če ravno ni postavno zavarovan, pa maloletni vendar le verjetno, v nobeni nevarnosti zgube ni, posebno če bi jih povračilo težko stalo brez oddaje svojega nepremakljivega blaga ali brez odstopa od svoje obrtnije.

Varuh ni dolžen pri nastopu dati zagotovšine ali kavcije. On ostaja tudi za naprej zagotovšine prost, dokler na tenko spolnuje, kar postava za varnost premoženja veleva in dokler o pravem času redoma račun daje.

3. Dolžnost račun dajati.

Praviloma je vsak varh in oskrbnik zavezan dajati račun od oskrbovanja, ki mu je zaupano. Zapustnik sicer lahko varha odveže od računodajstva gledé tistega izneska kterega je prostovoljno zapustil. Tudi varstvina sodnija to lahko stori, če ni verjetno da bi stroške za izdržavanje in izrejo maloletnega presegali dohodki; v popis vzeto poglavno premoženje pa in kapital mora varuh vsigdar izkazati in obznaniiti (poročiti) tudi o stanu maloletnega, ako se v njem zgodi kaka važna prememba.

Računi se morajo konec vsakega leta ali nar pozneje u dveh mescih po njegovem izteku varstvinu sodnji izročiti s vsemi potrebnimi izkazali. V teh računih se morajo dohodki in izdajki, preostanek ali pomanjšanje kapitala na tenko zaznamovati. Ako v premoženji maloletnega kupčija biva, se ima sod-

nija z predloženo poverjeno sklenitvijo računa ali s tako imenovano bilancijo zadovoliti in jo skrivno imeti. Proti varhu, ki bi v odločenem času računa ne podal, se je poslužiti pravnih silnih sredstev okoljšinam primernih. Varuh se toraj lahko prisili da račun da.

Če ima maloletnik nepremakljivo blago v posesti po različnih deželah ali sodnijskih okrogih, in če je njega oskrbovanje samo jednemu varuhu zaupano; mora varuh za vsako deželo poseben račun pisati in ga ondašnji oblastniji predlagati, vendar mu je prosto v prid maloletnega v drugi deželi porabiti ostanek premoženja v jedni deželi ležečega.

Varstvena sodnija je dolžna varhove račune po posebnih predpisih od oseb v računstvu vajenih in zvedenih pregledati in popraviti dati ter njih rešitvo varhu podeliti. Če se je v računih samo kaj pozabilo ali kakoršna kolj druga pomota zgodila, ne more to v škodo biti ni varhu ni maloletnemu.

Varh je zavezan nar manj u dveh mescih po dokončanem varstvu sodniji podati svoj končni račun, in po tem ko ga ona pretrfese in prav najde, dobi od nje sprično pismo da je svoj urad pošteno in po redu opravljal. A to pismo ga ne odvezuje dolžnosti iz kakega djanja pozneje razodetega.

Na konec varstva je varhova dolžnost predati (izročiti) premoženje polnoletniku ali novemu varhu proti prejemnemu listu, in to pri sodniji izkazati. Napravljen zaznamek premoženja in potrjeni letni računi so vodilo pri takih predajah.

4. Plačilo varha.

Marljivim varhom sme sodnija iz prihranjenih dohodkov odkazati primerno letno plačilo. Vendar ne sme to plačilo nikoli več kakor pet od sto čistih dohodkov znašati in k večem štiri tisuč goldinarjev doseči.

Če je premoženje maloletnega tako majhno, da se malo ali nič ob letu prihraniti ne da, se varhu, ki je premoženje neumanjšano ohranil, ali mladoletnemu spodobno oskrbljenje pridobil, saj konec varstva lahko podeli plačilo okoljšinam primerno.

To so pglavitne postave državljanskega zakona o varstvih in oskrbnistvih. Nar navadnji in gostejši pisma pa, ki jih varuh ima s sodnijo naj po priliki tu pridenem. Kadar se bi imela glavica (kapitali jistina) načeti u bolji korist varvanca, bi se prošnja do sodnije lahko tako le glasila:

kolek 36 kr.

Slavna c. k. okrajna sodnija!

Po pisnu pridjanem sem postavljen za varuha maloletnega Kožarjevega Franca. Letni dohodki znašajo le 120 goldinarjev, kakor je po mojem izvešiji tudi slavni sodnji znano. Ker ima pa moj varvanec posebno veselje se učiti živinozdravništva, da bi potem sam pri svojem gospodarstvu živino dobro glesal, pa tudi sosedom bil dober pomočnik u sadašnjih živini zavolj kuge posebno nevarnih časih, prosim slavno c. k. sodnijo, da mi odloči 80 gld. varvančevega kapitala, da si pridobi zaželjeni poduk. To prošnjo bo slavna c. k. sodnija tem bolj obrajtala, ker v Ljublani živinozdravniški tečaj le jedno leto trpi.

S. Peterska županija dne ... 18

J. J. varuh.

Večkrat se pripeti, da varvanec ne more prevzeti kmetije, bodisi da je postal vojak, da je v višjih šolah, da je že u cesarski službi itd. Če bi gospodarstvo sam prevzel, bi mu šolske leta malo hasnile, moral bi službo zapustiti; brž ko ne bi pa sam predal kmetijo kadar bi postal polnoleten.

Do tistih mal pa ga že lahko pri kmetiji veliko škode doleti in večkrat bi boljši bilo, da se že poprej napremakljivo blago proda, če je verjetno, da ga varvanec ne misli nikada sam oskrbovati in si ga pridržati. Tudi tu se ima prositi za oblastno dovoljenje, le da tako prodajo lahko dovoli samo prva instanca; okrajna sodnija mora toraj okrožni sodniji poslati prošnjo in dotične preiskave. Prošnja:

kolek 36 kr.

Slavna c. k. sodnija!

Moj varvanec ima posestvo ki meri 8 oralov. Ker je pa sadaj že u peti šoli in ker se po svojih spričalih dobro uči, ni verjetno da bo on sam prevzel posestvo. Tudi ga jaz lahko ne oskrbljujem, ker imam še dve druge varstvi na skrbi, a tudi moja kmetija mi precej posla dela. Njegov vinograd ima tudi tako lego, da večkrat pozebe in dohodki vsakletni toraj niso gotovi.

Zato sem sklenil po očitni dražbi prodati varvančovo zemljo, ter prosim sl. c. k. okrajno sodnijo: da u tej zadevi preišče česar je treba ter c. k. okrožni sodniji izroči potrebna pisma.

Podsredska županije dne ...

J. J. varuh.

Takim prošnjam se dodane varstvino pismo na koleku 15 kr.

Kratka povestnica avstrijska.

Spisal Ivan Gršak.

Bamberžani.

Vvod. *) Po stanovitnosti svojih vojvodov in pametnem obnašanju u dosego svojih dobro zapopadenih dobičkov se je Avstrijska iz malih začetkov izcimila in zrastle do velimoči jeropejske. Niso naravne zvezi narodov, ki delajo današnjo Avstrijo, a niso ni z mečem podvrženi narodi, ki delijo med sebo srečo in nesrečo pod mogočnim avstrijskim orlom. So pravične pogodbine pridobitve večih ali manjših delov bodisi po kupu, zmenjavi, dedini itd., koder so posebno gledali na zvonajne okroženje in povikšanje zemlje avstrijske, ne pa na narode, ki prebivajo na nji. Zato nahajamo v Avstriji različnih narodov, različnih pravic, različnih običajev, različne omike. Ker pa se vsaka stvar bolj zapopade, ako zvemo kako je postala, bomo tudi mi lažje zapopadli današnje avstrijske razmere, če prebiramo zgodovino avstrijskih dežel. Kako bi tudi se lahko predrznili trditi, da ljubimo svojo veliko mogočno domovino, ako je še dobro ne poznamo!

Zgodovinarjem prepustivši prejšnje dobe zgodovine naše zemlje nas mika bolj srednja in nar noveji zgodovina, ker jeni razvitek še dandanas pred sebo vidimo. Začnimo toraj z Bamberžani.

Država Karla velikega se drobi; hirajo Karloviči; jaka moravska država se trese po smrti Svatoplukovi, ker sinovi mu se nemirno prepirajo o jej; ni več Cirila, ni Metoda. Kako pa po dolgi soparnici močan vihar spet zrak okuženi osnaži, dasi lepa drevesa poruši, tako so tudi privihrali ravno o tem revnem času (proti koncu devetega stoletja) Madjari iz severnih krajev. Naselijo se ob severnih obalih Donave reke. Mikala jih je prilika polastiti se i slovanskih dežel Svatoplukove države; nesloga konča moravsko. A ne zadovoljni s temi dobički priderejo v Avstrijsko okrajino (marko) ter i jo osvojijo. Tako so se zabili kakor zagvozda med Slovence in med severne Slovane ter otudjili jednega drugemu, velika zavrница občeji omiki, od tod strašijo svoje sosede Nemce in Vlahe.

*) Porabil sem poleg drugih zgodovinskih knjig posebno Poelitz-ovo in O. Lorenz-ovo povestnico.

To je Nemce primoralo zvoliti si krepkega moža za kralja, da bi bil tako ljutemu sovražniku kos. Bil je Henrik prvi, saksanske rodovine, koji jih je nabil pri Merseburgu, alj jegov sin Oton prvi, s priimkom „veliki,“ jih nažge na Lehi reki tako, da se ne upajo več na Nemško. Bavarsko je branil krepko Ljutpold, potem pa jegov sin Arnolf. Sadaj je bilo spet trēba obnoviti one straže proti sovražnemu sosedu, koje si je Karel v. že zdavnej bil ustanovil, namreč mejne okrajine z mejšaki. Oton I. ustanovi toraj z novā izhodno okrajino, po nemško „Ostmark“, ali Oesterreich, Avstrijsko, lēta 955. Prvi mejni grof je imenovan Burchard. Vendar še le lēta 976 poda Oton II. mejino Leopodu iz rodovine bamberške, ker mu je zmirom bil zvest pomagač in branitelj kraljevih pravic. Ta mejšak Leopold pa je bil podložen vojvodu bavarskemu, dokler ni lēta 1056 avstrijska mejina sama postala vojvodstvo, grofovi tega časa so bili samo uradniki in Leopold je poprej bil grof donavskega okroga. Ko je pa bil sēm preseljen u obživljeno Avstrijsko, odbije kmali Madjare, ki so že bili osvojili Pasavo, ter jim vzame trdnjavo Melk, kjer so imeli precej blaga. Brzkone je potem sam u Melki stanoval, ker je tam ustanovil samostan ter ga bogato obdaril. Umrli je u Würzburgu lēta 994.

Avstrijska mejina se je razprostirala z kraja od Enze reke do Erlafa, po zmagi Leopoldovi pa do Kahlenberga, ki je od neki nekada mejil Norik od Panonije. Na južnem kraju (desnem obalu) Donave je obsegala 102 □ milje, na levem obalu pa je obsegala 226 □ milj. Tako je tadašnja mejina skoraj tolika bila, kakor obe današnji vojvodstvi avstrijski skupaj.

Henrik I., † 1018.

Mirno je bilo njegovo grofovanje; njegov sodobenik namreč ogrski bil je Štefan prvi, prvi kralj ogrski in jih svetnik. On je kristjansko vērō upeljal pri svojih rojakih, on je utemeljel šole in cerkve. Zato se je pa tudi lahko avstrijska krepila. Henrik je dobil od kralja Henrika (drugega) precej posestev. U poročnici se nahaja prvokrat ime Avstrija. Piše kralj: „Nos quasdam juris nostri res in regione vulgari nomine Ostirrichi in Marcha et in Comitatu Hainrici comitis, filii Luitpaldi archionis, in loco Niuvanhova — concessimus“, ko mu je Novidvore na avstrijskem podaril.

Adalbert I., † 1056.

Adalbert je spet imel opraviti z Ogrji; bojeval se je z njimi na strani nemških cesarjev Konrada II. in Henrika III. Ustale so na Ogerskem razprtije po smrti Štefanovi. Sestranec

jegov Peter je Nemcem obljubil, da jim ostane udan, ako mu zagotovijo prestol. Narodna stranka vendar tirjala je narodno samostalnost ter ni htela se podvreči nemškim sosedom. Henrik tretji, močan cesar, res pripomore Petru na prestolj in Peter prevzame tudi celo Ogrsko od njega kot fevd ali len; pa po dveh lètah ga narod odpodi ter si bratranca Štefanovega Andreja vzame za kralja. Tega Henrik III. braniti ni mogel ker je že doma imel sila posla, manj še pa mlad jegov sin Henrik štrti. Vendar avstrijska je pri vsem tem pridobila pod krepkem Adalbertom kojih 50 □ milj zemlje ter si uztanovila za naravno mejo reko Lajto ktera še dandanas meji avstrijsko od Madjarskega; to je pa velike vrednosti bilo, ker sadaj se dala je lažje braniti že precej prostorna Avstrija.

Ernest, † 1075.

Ernest bil je drugorojeni sin Albertov; ker je pa prvorojenec Leopold že pred očetom umrl, mu sledi Ernest, koji je priimenovan hrabri (strenuus), od ljutih bojov s svojimi sosedmi Madjari, koje sili, da priznajo nad se nemško nadvlado. Bil je zvest služabnik svojega cesarja Henrika IV. za kojega je i življenje zgubil. Saksonci namreč so se uprli saleški rodbini ter od cesarja odpadli. Cesar zbira vojsko ter udre na nje; na njegovi strani bije se krepki mejni grof avstrijski, naš Ernest. Ali bitva mu je prinesla tudi smrt, smrtno ranjenega nesejo iz bojišča, da drugi dan dušo izdahne za svojega cesarja. Pa cesar je vedel tudi čeniti tako hrabrega junaka ter ga obilo obdari s marsikojimi posestvami, ktere so bile razpršene po grofovi deželi. Sledi mu sin

Leopold II., † 1096.

Prišli so slabi časi za cesarja. Tam u daljni Italiji stopi na prestolj apostolski Gregor sedmi. Ta močni papež, pred kojim so se vladarji tresli, je namenil velike spremembe upeljate posebno u cerkvenih zadevah. Vidi, da ima ta škofija dva škofa namesto jednega, vidi, da se u samostanih goji nasprotni hudi duh ter razsajajo glavarji med sabo, vidi nenaravne in neredne razmere povsod kamor pogleda njegovo bistro oko. Trdne volje sklene pomagati, kjer se pomagati da. Cesarju prepove, da nima več razdēlovati duhovnih služeb po svoji volji, temuč da mora papež škofove in opate potrjevati; uzame mu toraj iz rok scepter in prstan, s kojimi je podareval cesar svoje udance. Pa cesar Henrik je tudi bil hrabrega saleškega rodú, močan mož, koji bi precej dobrega storil bil za človečanstvo, da bi živel u drugih ugodnejših časih. Ali prešibil ga je boj s nar večem

papežem. Tudi Leopold je ukusil težave tega borbinega časa. Majal se je kakor šiba na vodi; sadaj stoji na strani papeževi, sadaj je udan cesarjev podložnik. Pasovski tadašnji nadškof Altmann, mož trde volje in bistrega uma, si je prizadeval spraviti Leopolda na papeževo stran. Važno bi to res bilo, ker je pravica Altmannova segala daleč v Avstrijsko mejino. Tudi Leopold je že bil tak krepak in mogočen mejšak, da so si cesar in papež želeli njegovo prijaznost. Vspeh ima Altmann, Leopold podpira protivnega kralja Rudolfa Švabskega. Na Elsteri reki pade Rudolf; Hermann Luksemburški je sadaj protivni kralj Henrika. Leopold je na Hermanovi strani.

Na to ga odstavi cesar njegovega mejništva ter poda avstrijstvo mejništvo vojvodu českemu Vratislavu, koji je zmirom cesarju udan bil. Vratislav kar udere na Avstrijo ter razkadi slabe vojake Leopoldove pri Mailbergu 1082. Vendar je Leopolda Altmann krepko podpiral ter mu še izročil večje pravice v svojih deželah, tako da je Leopold saj u jednem nekem kotu avstrijskem se kot mejšak še zmirom obnašal, pričakaje ugodnejših časov. dPrišli so. Nar večji politički papež Gregor sedmi umrje leta 1085, moč Henrikova spet raste ker mu protivnika jakega več ni; i naš mejni grof Leopold vidi da je boljši se spraviti s cesarjem ter obdržati svoje lépe posestva kakor pa gledati jih u rokah tujega českega vojvoda. Mislijo res, da se je umiril s cesarjem, ker vidimo, da je u mirnem posestvu svoje oblasti tje do svoje smrti leta 1096, po tem ko mu je ngodilo Vratislavove vojake izgnati iz Avstrije. Cesar Henrik se ni ustavljal nasledovanju njegovega sina Leopolda III., kteri še je dandanas u blagem spominu pri narodu avstrijskem.

Leopold III., † 1137.

Cerkveni duh je prešnil takrat velike duše, kakor Gregorovo, Altmanovo. Tudi Leopold je bil odrastel ravno u teh cerkvenih borbah; vendar njegov dah ni bil pokvarjen od posvetnih vladarjev tadašnjih, kterim kotolička vëra ni imela one vrednosti in časti, ki ji sodi. To je pokazal brž po smrti Altmanovi. Solnograški nadškof izvoli Ulrika, avgsburškega prošta za Altmanovega naslednika u Pasovi. Vendar cesarjeva stranka ni bila zadovoljna s toj volitvijo ter hče Tiemo-ta, cesarjevega udanca. Ker pa so Bamberžani že imeli veliko posestev u Altmanovi škofiji so gotovo tudi pravico imëli prezirati in napeľjati volitev škofovo s tehtno besedo. Tu se odloči Leopold za Ulrika ter sopet spodrine cesarjevo stranko.

Vendar ni misliti, da je Leopold bil sovražnik cesarjev. Cesar je namreč se velikokrat moral bojevati s vojvodi, s mogočnimi knezi, ki so mu zmirom kratili cesarsko moč. Ti vojvodi pa so pod sebo imeli grofove in druge gospode, ktere so večkrat stiskali po svoji volji, tako da so ti mali gospodje bili prisiljeni pri cesarju pomoči iskati. Bili so toraj naravni prijatelji med sebo, ker so imeli se ustavljati občemu sovražniku. Zato je cesar Henrik kmalu se pogodil z Leopoldom. Vendar mlad Henrik, cesarjev sin, ko cesar Henrik V. se upre proti očetu svojemu štertemu Henriku. Iz kraja pomaga L. staremu cesarju. Vendar je mladi Henrik ga tako dolgo nagovarjal, da naj na njegovo stran stopi, dokler ga ne pregovori. Obljubil mu je namreč svojo sestro Nežo za ženo, ako mu pomaga pobiti svojega očeta. Leopold se da pregovoriti ter si s to žalostno pomočjo pridobi ženo slavnega rodu. Vendar je stari cesar kmalu vmrl. Neža bila je vdova vojvoda Friderika Švabskega, s katerim je imela dva sina, Friderika in Konrada. S Leopoldom tretjem pa je imela še 18 otrok; med temi je jeden še tudi posebno slaven kot nemški zgodovinar (annalist) Otto, škof Brizinški.

Štavelki (ali švabski) Konrad je pozneje postal nemški cesar in tako je bambenberžka rodbina bila u zlahti z mogočnimi štavskimi cesarji. S svojo ženo se poda Leopold v svoj grad na goro Kahlenberg pri Beču. Ne daleč od tistod bil je samostan Neuburg, ktereга je Leopold obilo obdaril. Posebno veselje bilo je Leopoldovo podpirati samostane po svoji moči; daril jim je zemljišč, vinogradov; oprostoval jih navadnih davkov, zalšal njihove cerkve. Alj ne zabstonj je Leopold tako ravnal; spoznal je pravo kulturno moč samostanov, spoznal je da vednosti le u samostanih životarijo, da le iz samostanov dije nov duh prerodjenja in znanosti. Samostani Neuburg (Klosterneuburg), Melk, St. Miklauž, St. Peter so bili središče in viri cvetečega blagostanja avstrijske mešine. Sklicaval je tudi tuje, učene v svojo zemljo, svoje ljudi pa pošilja na svet, da se kaj nauče. Tako pošle dva svoja sina u višje šole v Pariz med kterimi je Oton Brizinški, izvrstni pisatelj delovanja Friderika rdečobradca. Veliko knjig ne bi bilo prišlo do nas, ako ne bi bili pridni menihi jih prepisavali in nabirali.

U politici se je Leopold bolj na svojem mestu držal; ni se vtikal veliko u razpor med cerkvijo in državo, koji je še zmirom trpel od Gregora sēm; vendar je misliti da niti svaka ni htel pustiti u zadregi, niti cerkve ni htel zapustiti; zato ni tudi rimskih potovanj potoval, se po nemških zborih ne glasil, temveč je svojo mešino čuval napada ogrskega, ker dosihmal

so Ogri spet začeli se gibati. Jedni zvolijo si za kralja Kolomana, narodnega korenjaka, druga stranka pa njemu protivna izvoli Almusa, kateri je spet kakor poprej že Peter zbežal pod varstvo nemškega cesarja. Henrich V. se koj potegne za Almusa, ker pobivši in iztiravši papežu udanega Kolomana misli tudi tu slabiti svojega nar večega protivnika. Pri tem vojevanju mu krepko pomaga Leopold, da si je moral brez vsega uspeha zapustiti ogrsko zemljo, vendar je to draženje Ogrov bilo krivo, da je še pozneje Leopold dolgo časa imel se bojevati na meji proti ogrskim sosedom.

Léta 1126 je Leopold umrl; vendar je čudno slišati da je avstrijska bila čelo léto brez mejnega grófa. Vdova Leopoldova, Neža se poda toraj v Italijo da poprosi papeža Inocenca II., naj bi on pregovoril (novega) kralja Lotharja, da potrdi njenega sina mladega Leopolda štrtega za mejšaka avstrijskega. Kmalu se je to tudi zgodilo, bržkone po priprošnji papeževi, ker je Leopold III si za cerkvo toliko zaslug pridobil, da ga je postavila rimska cerkva med svetnike. Leopold III. je dandanas deželni patron avstrijski.

(Dalje v 2em zvezku).

Književni oglasnik.

I.

Valenštajnov ostrog. Spisal Miroslav Šiller, poslovenil Fr. Cegnar.

V Ljubljani 1864.

Odkler se je Avstrija vsaj malo sprijaznola z mislijo narodnosti, zbudila se je tudi med Slovenci narodna zavest i ž njo skrb za narodovo čast i omiko. Zlati sad, kega nam pri naša ta skrb, mnogobrojno se razodeva v zboljšanem druževnem življenji, še bolj pa na slovstvenem polji. V malo letih se je spravila knjiga za knjigoj med svet, med temi izvrstna dela, ka bi slavila i kinčala slovstvo tudi naj omikanejega naroda. Ta ki kinč našega slovstva je tudi prestava „Valenštajnov ostrog“, s kem si je v najnovejših časih čelo ovila mati Slovenija. Sicer se jih mnogo s predstavami nikakor ne more sprijaznoti. Rad pripoznam, da bi nam dobro došla izvorna dela, toda če premislim, da izvorna dela, naj si bodo uže te ali une vrste,

ne rasto kakor gobe po deži iz zemlje, ampak da jim je treba dolzega, trudapolnega pripravljanja, zdi se mi čisto naravno, če se naši pisatelji radi lotevajo prevodov. Zakaj jih mnogo zahteva, naj bi se prestavljalo le iz slovanskih narečij, ne gre mi v glavo. Mnogo nam morejo koristiti tudi dobre prestave izvrstnih nemških umotvorov, vzlasti ker jezike vežejo tistim, ki zaljubljeni v nemški jezik neprenehoma še trdijo da slovenski jezik nejma dosti izrazov, da je še premalo olikan i kar je več tacega. Paziti je samo, da se ne dela v tacihi prestavi slovenskemu jeziku krivice. Da se mu pa ta v „ostrogu“ ne dela, porok nam je ime g. prestavljalca, kega poznamo uže iz prejšnjih prestav. Da se loči sedanja pisava Cegnarjeva od prejšnje, vidi vsakdo na prvi pogled. Besede, ktere mu je govoril „Naprej“ o prilici Viljem-Tellove prestave, globoko si je bil v srce vpisal g. prestavljalec. „Ostrog“ kaže napredek, ki more biti slovenskemu jeziku le na miloto i krasoto, a g. pisatelju na čast i slavo. Da g. Cegnar marsikomu ne bode vstrezal sè svojo pisavo, tega sem si svest, pa naj ga to nikar ne moti; kajti „strašno bi bilo, vsacemu streči“! Meni pa se zdi — filologi naj to bolje preduhitajo, — da Cegnarjeva „nova“ pisava v marsikterej obliki dobro vgaja pravilom i izpeljavam slovanskega jezika. Treba je le, da se uho i oko privadi pravilnej obliki; zato bi rekel tudi gledè na parlamentarni jezik: Piši, kakor pravila jezikova terjajo, a izgovarjaj kakor je pisano.

Da pa imajo čest. bralci izgled izvrstne prestave, krepke i gladke besede, pristavim tù mali oddelek.

Osmi nastop.

Kapucinec.

„Júheja! Hopsasa! Dideldidám!
To je ropòt! Prišèl sem tudi jaz k vam!
Tí vojščáki da so Kristijáni?
Ka Turci smo, ali smo psijani?
Mordà je to na čast presvete nedélje?
Ali roké so Bogú oboléle,
Da ne more užgáti več stréle?
Zdaj li čas je vinom se zaliváti,
Pojédati i praznováti?
Quid hic statis otiosi?
Čemú brez dela tù križem roké držite?
Ob dunajskej réki vojne rohné grómovite;
Sovražnik je trdni bavarski jéz požrl,
Nohti je v Ratisbono zadrł;

Vojska pa tukaj med Čehi leži,
 Trebuh si pase ter nič ne skrbi;
 Rajša brenka steklom nego jeklom
 Jezik če rajša brusiti nego sablje ostriti,
 Rajša z babami se jezdihá,
 Rajša goveda žré nego Švéda.
 V pepéli i prahi krščanstvo drgetá,
 Voják pa le grabi i v torbo nabira.
 Svét joče, ker ga nadloga zatira,
 Na nebi vidimo čuda i prikazni,
 Krvavi plašč je vójskine bojázni
 Obesil Bog v obláke nad glavó;
 Vteknól v nebeško je ôkno gorečo metló,
 Ko šibo, ktera grozi nam strašno;
 Po zemlji stiske i žalosti je brez mére,
 Po krvi plava ladija svete vére.
 Bogú se usmili! rimska država
 Zdaj bi se morala zvati rimska mršava;
 Šuméča Rena je krvavéča péna;
 Samostanišča so prazna gnjezdíšča;
 Vladikovinstva samo še jadikovinstva;
 Opatije i vérski zalôgi
 Razdrtije so zdaj i tatinski brlôgi;
 Vse nemške oblážene krajine
 Promenjene so v obnážene pustíne —
 Zakaj pa je to? Vam hočem jaz oznaniti:
 To zarad vaše hudobe je moralo priti,
 Zarad gnjusa i zarad poganskih mlak,
 Po kterih se valja čestnik i prosták;
 Kajti gr h je magnetni kamen,
 Ki vléče v deželo železo i plámen.
 Za krivicoj se plázi gorjé,
 Kakor za trpkój čebúloj solzé;
 Za ukánijem je todi v ekánije
 To uči abecédno znánije.

Ubi erit victoriae spes
 Si offenditur Deus? Kako bi zmagáli,
 Ko v cerkvi nikoli nej vaših ušés,
 Ker brani k božijej besédi vam ples,
 I k maši vam brane vinski bokali?
 Evangeljska bila ženica
 Našla izgubljeni denár je spét,
 Savel očetove oslice sled,

Jožef poredne brate spét;
 A med vojaki nihče né ugléda
 Ni božijega strahú ni lepega reda,
 Ni sramožljivosti kratko ni malo
 Pa naj bi se mu sto svetilnic prižgalo.
 K oznanjevalcu v puščavi,
 Kakor sveti evangelist nam pravi,
 Tudi vojaci so tekáli,
 Pokorili se i krstiti dajáli,
 Vprašaje ga: quid faciendum est?
 Kaj treba, da pridemo k Abrahamu sést?
 Et ait illis. Ter odgovori:
 Neminem concutiatís,
 Nikar ne odirajte ljudi,
 Neque calumniám faciatis,
 Oprávljivost i grde laží krotite;
 Contenti estote, zadovoljni bodite
 Stipendiis vestris, da se plača vam dáde;
 Odslovite vse hudobne razvade.

Zapoved uči: ne kvási
 Imena bož'jega v nepotrebnem časi!
 A kje se toliko proklinja i psuje,
 Ko tù, kjer Fridolanec šatorúje?
 Naj vsak obzvoniti bi morali sákramént
 I vsako strelo v deželi i plent,
 Kar se izproži jih z vaših jezikov,
 Hitro imeli bi premalo zvonikov;
 Naj vam zarad vražije vsake molitve,
 Ktera iz ust umázanih vam rogovili,
 Padel iz glave bi lasec, brez noža i britve
 V enej bi noči gladko pléšo dobili,
 Pa ko bi Absolonove kodre nosili,
 Saj tudi Józuva bil je voják;
 Golijata je usmrtil David junák;
 A kje pa kdo je zapisano bral,
 Da jima jezik je zlodej majál?
 Menim, da ust nej treba širje odpréti,
 Na „Bog pomagaj!“ nego na „hudič prokléti!“
 A česar v sebi posoda preveč ima.
 To kipi iz nje, to iz nje vrvrá.

Še druga zapoved veléva: ne krádi!
 Zarés, to po črki dopolnjujete radi,

Ker úzmate vse spred oči ljudém.
 Vašim grabljivim, jástrebiim nohtém,
 Vašim zvijačam, vašim urnim pestém,
 Nej spravljeno v zaprtej skrinji blagó,
 Ni skrito v kravi teléčije nej mesó;
 Z jajcem še kuro umaknete v svojo rokó.
 Kaj pravi oznanjevalec? Contenti estote,
 Bodite veselí, da komisa dobote.
 Ali kdo bi hlapeem pohvalo dajál,
 Ker mednje glavár je greh zasejál!
 Kakoršni udije, taka je glava;
 Kaj on veruje, to se še zdaj povprašáva! —

A. T. Mačkov.

II.

Makrobiotika, ali nauki, po katerih se more človeško življenje zdravo ohraniti in podolgšati. — Spisal in založil
 Dr. M. Prelog.

V Mariboru 1864.

Nej nam treba dokazovati, da duševnega razvoja prvi pogoj je zdravo telo. Prégovor: mens sana in corpore sano, veljal je uže pri Rimljanih, koliko bolj naj bi dandenes, ko moré svét razne bolezni, ki so bile prednamcem še čisto neznane. Idi, kdor ne veruje, pa štej, koliko ljudi umrje dandenes zarad starosti. Gotovo bi jih našel le malo, pa še té samo na kmetih, tú se razvija človek še tam pa tam le pod naravinimi krili. Ali uže tudi sém so se zaplodili in vgnezdili vsakovrstni sovražniki človeškemu zdravju. Cepi jih večidel strast in pa nevednost. A ravno njim je treba še za časa stopiti na rep, dokler nejso občna šiba vsemu narodu, saj vsakdo vé, da iz piškavega jedra ne bode drevesa in drevo, ki hirá, ne rodi zdravega sadú. Bolezen je pa tudi laže odvracati nego vraciti. Ali ravno to polje v našej literaturi je še skoro celína. Razun kratkih spisov, ki jih donašajo slovenske večernice, imamo le malo podukov, kako naj se varuje zdravje, ki je človeku najdraži zaklad. A to prevažno naloga je prevzela Makrobiotika.

Hočemo biti sicer le skopi s hvalo, kajti dodro blago se samo hvali, ali vendar morámo reči, da je Makrobiotika zaklad

kamor naj hodi vsak stan in vsaka starost po bisere, ki se sè zlatom ne dadé odvagati.

Mnogo se greši pri nas posebno v izreji otrok. Nevednost pri stariših in odgojiteljih otrokom mnogokrat izkoplje prerani grob. Potlej se iščejo, kakor pravi gospod pisatelj sam, vzroki po vseh kotih, kjer jih nej, ali kjer so, tam jih ne vidi nihče, naj so še tako očiti. Mnogokrat bi se odvrnola smrt, ko bi se taki vzroki potrebili in često, ko bi se zatrle grde razvade pri otrocih in vraže pri stariših, ki izročajo v enacih nevarnostih najdraže, življenje svojih detet golufivim mazačem in sleparjem. Gospod pisatelj nej mogel tedaj boljšega storiti, nego to, da je vplel v svoj spis mnogo naukov, kako naj se ravna z mladino.

Živa potreba, da se ta knjiga razširi po vsej Sloveniji, in se vdomači bodi-si v gosposkeji hiši ali v kmečkeji bajtici, očita je kakor beli dan. Naj bi tedaj vsi Slovenci brez razločka segli po njej. Kdor jo bode pridno bral in slušal njene zlate nauke, obljubimo mu, da mu bode Makrobiotika najlepše cvetlice sadila po licu, v srce pa srečo i zlato zadovoljnost, ki je nebo uže tú na svetu. Da se čestiti bralci sami prepričajo o resnici naših besed, podamo jim tú — da molčimo o mnogih drznih izvrstnih — samo dva sestavka, ki smo ju ponatisnoli dali iz Makrobiotike:

Omehkuzenje, — predraženje, — fizična in moralna mehkužnost.

Gotovejšega sredstva ni življenje vsaki stvari pokratiti, kakor ako se v mladosti, ktera še skoro druga ni, kakor stanovitno rojstvo in razvijanje, prav toplo in obmehkuzno odreja, t. j. ako jo od vsakega naj menjšega vetriča varjemo, naj menje jedno leto v perje zakapamo, in kakor pišiko v toplém plodengu redimo; poleg vsega pa še ne zamudimo, jo brez mere z hranami pitati, in z kavo, čokolado, vinom, dišavami in še z mnogimi drugimi takovimi rečmi, ktere detetu druga niso kakor strnp, celo jegovo delavno življenje preveč dražimo.

Stem se pohitri iz početka noteršno potrošenje, močnostno (intensivno) življenje se zaran prenapne, organi postanejo slabi, tenki in čutljivi, in po pravici se reči more: dvojletno takovo odrejenje more na 60 let vrojeno življenje lahko napolovico, ali še tudi več pokratiti, nerajtaje bolezni, ktere še pri odgojenju razvun tega lahko pristopijo. Nič naših organov in moči tako hitro ne razvije, kakor tako odgojenje, rekel bi mu odgojenje v rastlinjaku. Videli smo kako tenka je razmera med hitrim in počasnim razvijanjem kterega tela in med kratkim in

dolgim življenjem. Hitri zrelosti sledi hitra pokončanje. *) To mora biti tudi glavni vzrok vmrlivosti dece. Ljudje vendar na naj bližje vzroke nikdar ne mislejo, in rajši dalečnje, neumne in nenaravske iščejo, samo da se ž njimi pomirijo.

Zadosti naj bo rečeno, da so nečisti zrak, nesnaga, predraženje z pretoplim obnašenjem, in težke za otroka premočne hrane in pijače glavni vzroki, z katerimi se ne krati samo v detinstvu življenje, temoč kar je še dosti več in na kar se še ne misli, v obče k rani smrti pot pripravlja.

Ne kar se premalo, temoč kar se preveč čini je, z čim se v detinstvu naj več kvara napravi; preveč ljubljena in preskrbljivo odrejena deteta redko ostarijo. Siromašno, prosto in trdo odrejenje je glavna podlaga, z katero se naj bolj trpežno življenje v mladosti priskrbi in z katero je edino mogoče, da se velika in zdrava storost dočaka, kar nam vsi primeri naj vekše starosti podučivno kažejo.

Škodljiva in življenje pokrajšajoča zmota našega odgojenja je še: fizična in moralna mehkužnost. Pod tem razumevam, ako se skrbljivo vse trdo, tiščeče in težavno tako od telovnega, kakor od duševnega življenja brani, kar bi za močno rabo moči, za preobladanje nasprotnih reči in neugodnosti potrebno bilo. Tako se odgojijo slabe narave, kajti brez vaje ni moči. — Še več o tem bode rečeno v poglavju: razumno, življenje podoljšavno odgojenje.

Telovno gibanje.

Kralj Miroslav Veliki je rekel: „Ako naravsko stran človeka prav pregledam, se mi vidi, kakor da bi nas narava bolj za pošne hlapce kakor za sedeče učene storila bila.“ — In gotovo, akoprem je ta izrek nekoliko prenapet, ima vendar veliko resničnega. Človek je in ostane srednja stvar, ktera zmirom med živali in angeli visi in ravno tako, kakor bi svojega višega namena ne dosegel, ako bi samo žival ostal, tudi greši, ako bi samo duh biti, samo misliti in čutiti hotel. Človek more telesne in duševne moči jednako rabiti in vaditi, ako hoče svoj namen popolnoma doseči; in posebno je to v tem važno, kar se dolgega življenja tiče. Jednakost ali harmonija v gibanju je glavna podlaga, na katero je zdravje, jednako ponavljanje in

*) Naj čudovitnejši primer, da se je narava presilila, je bil Ljudvik II. kralj Ogrski. Rodil se je tako prezaran, da še skoro ni imel kože, v drugem letu življenja je bil kronan, v 10tem je nastopil vlado, v 14tem je imel popolno brado, v 15tem se je oženil, v 16tem je že bil čisto seri, in v 20tem je ostal v bitvi pri Mohaču.

trpež življenja položen; to se pa nikakor zgoditi ne more, ako samo sedimo in mislimo.

Nagon k telovnemu gibanju je človeku ravno tako naravski, kakor k jedi in pitju. Poglejmo na dete, sedenje mu je največja muka. Gotovo je zato, da je sedenje cele dni brez nagona k gibanju že nenaravski in bolen stan. Zvednost nam kaže, da so oni ljudje jako ostareli, kateri so mnogo v čistem zraku hodili. Mislim zato, da je k dolgemu življenju neogibljivo potrebno, da se človek vsak den naj menje eno uro v prosti naravi in čistem zraku giblje. Naj zdravejše gibanje je pred jedjo, ali 3—4 ure po jedi. Gibanje z polnim želodcem ni zdravo, in pri zlo polnem celo škodljivo. Potovanje, jezdenje, zmernen ples in druge gimnastike so tudi v tem namenu hasnovite; vredno in potrebno bi bilo, ako bi v tem obziru starim prednikom sledili, kateri so to važno pomoč k zdravju umetno rabili. V sedanjem času se je gimnastika sopen hvale vredno začela rabiti, samo to pomenkanje v nji opazim, da se več delu zaprtih hišah rabi, in da se v nekojih delih premočno, ja celo pogubljivo rabi, sem spada posebno jako visoko skakanje.

Naj hasnovitejše so vaje, kjer se ne vadi samo telo, temuč tudi duh. Zato bi se v lepi prosti naravi, v lepih krajih in z lepimi rečmi zabavlja vadi in sprehajati morali. Gibanje ne sme biti premočno, ako hočemo, da je k zdravju in k dolgemu življenju hasnovito. Pita se zato, kako se določi trpež, moč in hasnovitost gibanja? — Gibanje ali telesna vaja ne sme tako močna biti, da bi se pri nji preveč potili ali oslabei. — Moderata durant, t. j.

Kar je zmerno dolgo trpi in hasne.

D.

Dijačka govornica.

I.

Gospod!

Komaj in komaj sem se odločil Vam kaj pisati za Vašo novo čitalnico, ker sem v povabilu bral da imate skoraj same doktorje za pomagače, med ktere seveda se nas jeden nima vtikati. Pa Vi sami ste se podpisali za doktoranda in vem kako se morate učiti za svoje izpite morebiti še bolj ko jaz za

svojo maturo. Zato — ne zamerite! — še tudi Vas prištevam dijakom; ker le tako mi tudi lažje gre od srca, če si mislim: *aequalis aequali delectat*.

Novega res nimam kaj pisati; preživeli ste brž ko ne vse to kar jaz in sicer zato ker ste Slovenec, Slovenci pa so vsi sami reveži. Če je kateri sošolec le količko bogat, pa se koj ne prištevava rad nam Slovencom, ki si moramo že sadaj po gimnaziji kruh služiti z učenjem. Marsiktera glava bi se lahko bolj izbistrila, ko ne bi bilo treba iz šole letati u privatne hiše dečkov učiti, da si zasluži kojih 3 do 5 gl. na mesec. Koliko bi se lahko tadaj za se učili! Zato pa je treba dan napeti in noč pristriči, da še časa pridobimo za Homera, Vrgila, Tacita itd. Če pa potem v šoli ne vemo kakove opazke ali kojega razloga dobro tolmačiti, pa je slaba za nas. Zato dosihmal še zmirom nisem nič pokusil od tistega veselega sladkega dijaškega življenja, kterega se spominjajo čast. gospodje, ki jih o vakancah potovaje obiskujem. Brž ko ne velja tu: *tempora mutantur et nos mutamur in illis*, seveda se bomo mi morali tako spremeniti, da bomo črno imeli za belo.

Rad bi vedel ali so le klasikarji res tako potrebni za djansko življenje, posebno pa tudi ali niso v nekterih stvareh še celo škodljivi? Sprehajaje se včasim samotež večkrat premišlujem o njih pa malo dobrega nahajam; morebiti pa le zato ker mi maturo kvarijo. Ali o teh „klasičnih mojih mislih“ Vam bi rad drugikrat kaj napisal. Sadaj bi rad le potrkal, ali ste pri volji tudi nas kaj obrajtati in nam prijazno desnico podati. Pristavim pa koj osnovo, kako bi se za dijake lahko skrbelo v Čitalnici.

Glejte gospod, matura mi res skrbi dela, bolj pa še misel, kam da se obrnem po maturi? Treba bi mi pa bilo poznati dijačko življenje tudi po vseučiliščih v Gradcu, na Dunaji, v Pragi, da bi se lažje ravnal; lahko odgonite, da bi rad vedel, postavim ali je drago živeti u velikem mestu, kako drago, dražje v privatnih hišah ali v gostivnicah itd.

Po tem pa tudi kakove družtva naj bi iskal, je-li kje posebno slovansko družtvo, ali bi se utikal u kakó dijačko zvezo, kterim pravijo nek Burschenschaft. U teh vrstah bi se mi nižji dijaki kaj učili od višjih.

Pa če tudi sošolci potovalci popisujejo svoje potovanje, svoje vesele in nevesele dogodjaje, bodo saj naši domorodci in starši marsikterega reveža zvedli, da dijak tudi marsikaj prestopi dokler stoji da ne pade — pri maturi! Spet mi je uže matura na jeziku! Napišite vendar lépo prosim, kadar bote vtegnili; kaj bi nek pravnik rekel o maturi, ali je pravična,

pametna prikladna itd.? Meni se pri srcu tako dozdeva, da ni precej vredna, pa dokazati tega ne morem, Vi pa te postavite bolj veste

Mislim pa tudi, da bi tadaj pa tadaj tudi majhne poskušnje dijačke jemali v zvezke; postala bi to druga šola za nas in kazala bi tudi njih dušno življenje, razvitek njihovih vednosti. Saj bomo če Bog da tudi mi postali enkrat možje in jako nam bo na hvalo, če uže bomo saj nekaj vajeni v peresu, kadar bo treba stopiti u pisarnico. Le tadaj ima rodoljubje pravi pomen, če mi na desni visi tudi zmožnosti in vednosti oyster meč, da morem svoje domorodne želje uresničiti. Da bi tudi Vi k tej zmožnosti, izurjenosti kaj pridjali, je uzrok mojega pisma. Drugikrat pa kaj bolj šolskega, ako Vam bo všeč. Z Bogom!

Ipsilonov Zetič,
osmošolec.

Dostavek vredništva.

Ni le tisti dijak ki v šolo hodi, temuč i tisti ki se uči. Ker se pa imamo u djanskem življenju učiti in učiti dokler nas moči ne zapuste, sledi da smo vsi dijaki ki hodimo u šolo živjenja. Vendar se še bodo djanski možje radi spominjali pravega šolskega živjenja, misloč da so tiste leta bile jim nar veselejši. Alj šola jih ni naredila vesele, temuč mlade leta: ker na pretekle mlade leta mislimo s jihovimi goljufimi sanjami in nježnem razveseljevanjem, se nam zdi da so šolske leta krive našega spomina. Stavimo si toraj blage spomenike grenkih dijačkih let, da se v pozni starosti spomnemo sladke mladosti.

Od neki nekada se že vadijo naši slovenski djaki v Ljubljani, v Celji in Mariboru v slovenskem pismu, nabiraje doma narodnega blaga, ki je položeno u povestnicah pregovorih itd., zapisaje vse na tenko in spravljaje ga med sebo v redni časnik, ki roma od roke do roke; še na Nemškem Slovenci ne opustijo te marljivosti. Zato mladi mi prijatelj, ne pričakujem samo iz teh zbirk izvrstnih poskušenj od Vas, temuč tudi jaz si bom prizadeval da Vam bom podajal razne obraze vsenučeliščnega, velikomestnega živjenja, — srečo dobro!

1. Materam v izgled. — Če potnik pride u Rim, lahko vidi u cerkvi „della Minerva“ spominek, kojega je Salvestro Aldobrandino postavil svoji ženi, srečni materi pet sinov, ktere je u težavah izredila. Bereš tam: „svoji dragi ženi Leza, iz rodbine Deti, s ktero je složno živel sedem in trideset let“. Salvestro Aldobrandino je pa bil pravnik, iz svoje domovine Florence pregnan zavolj različnih političkih misel. Od kraja do kraja, od mesta do mesta se je vlačil in le težko si kruh služil. Sloveli so pa mož in žena po širokem kot naj boljši starši. Dobila sta pet sinov. Prvi je bil sila učen; kmalu je postal kardinal, in brž ko ne bi bil izvoljen tudi za papeža, ako ga nebi bila nemila smrt poprej pokosila. Ta

je bil Janez. Bernard je slovel pri vojništvu; Tomaž je bil slaven jeziko-slovec; Peter je bil pravi praktičen in sloveč pravnik; Ipolit je leta 1592 postal papež — Klemens osmi. Za Ipolita so se starši nar bolj bali, da ga ne bi mogli čisto odgojiti. Pa starji bratje so mu precej pomagali in prekosil je vse. — Res blažena je mati takih sinov. Ne sinovom temuč materi se stavijo spominki na kamenu in železu, da opominajo žene še poznih časov, naj skrbé u odgojiteljstvu si zaslužiti ono slavo, koja le mali množici pripade na svetu.

2. Delo je Bogu všeč. — Prišli so hudi časi za katoliško vero. Martin Luther je po Nemškem ljudi spreobračal na svoje vero, kteri se toraj pravi luteranska. Za njim je prišlo spet drugih luteranskih apostolov in velike zadrege in boje so užročili ne le cesarjom in drugim knezom, temuč tudi celi katoliški cerkvi. Pa naša sveta cerkva se je zdramila in pokazala spet svoje čudeže. Ustali so možje in žene, kterih imena bliščijo u cerkveni in posvetni zgodovini in učili spet narode, da naj se varujejo prepada, ki jim preti od luteranske vere. Obnovilo se je skoraj celo katoliško življenje. Nar več sta pa pripomogla k temu obnovenju sveta Tereza in pa Franz Saleški. Ker bi utegnili morebiti Slovenka brati te vrstice, bom le male črtice iz življenja naše svetnice povedal.

Za čas francozkega kralja Henrika štrtega je živela na Španskem sv. Tereza, ki je ženski red karmelitarški čisto spreobrnila in prenaredila. None niso smele s ptujimi govoriti, še celo od žlahte niso nobenega k sebi smele pustiti brez dovoljenja njih predstojnice. Jako strogo jih je sv. Tereza imela. Vendar ne le zvonajni red je bil njen jedini namen. Htela je omikati in posvečiti tudi srce svojih non, da bi potem bile iz korena Bogu udane. Naj vsako odgojenje more začeti odspodaj, in srce in duh more biti krščanski, ako od človeka terjati hočemo, da bodo tudi njegove dela polne krščanskega duha. Pa same besede neza morejo srce starih navad odvaditi.

Kaj je toraj sv. Tereza storila, ko je videla da nobeno kaznovanje, nobeno pregovarjanje, nobena odpoved srce ne obdrži u tistih sponih, kterih potrebuje da Bogu dopade? Prepričala se je, da ima k vsem odrekam tudi še priti delo. In ravno hišno delo je ženskam za potrebno spoznala; ker delo varuje nas vseh pregrešnih misli in hrani posebno nežno žensko srce vseh napadov. Vendar ni sv. Tereza zapovedala svojim nonam toliko dela, da nebi mogle od dela se povzdigniti spet u nebeske višava, da nebi lahko tako živele, kakor da bi Bogu u obličje gledale. Htela jih je tako spreobrniti, da „njih duša na se pozabi in čuje besede svojega odrešenika.“ S svojo bogaboječnostjo je zdramila tudi druge redove u drugih deželah. Francozi so, brž poslali Petra Berulle-ta na Špansko da se nauči Terezinih prenarodb in jih na Francozkem upelja, kar se je tudi kmalo zgodilo. Po jednakem potu je tudi kmalo zgodilo. Po enakem potu je tudi deloval Franz Saleški.

Pa kaj se imamo tu spet mi učiti? Hočemo kar svoje drage zapustiti in, u klošter (ali samostan) zbežati, da posnemamo sv. Terezo? Ne! Posnemajmo jo rajši doma u očetovi hiši. Nar več zapoved naj nam bo poleg čistega zdržanja: delo. Starši, ki bi radi svoje otroke dobro izredili, naj jo posnemajo, naj otrokom dela dajo; varovali jih bodo s tem mnogih gredih navad in posebno lenobe. Delo je tista moč na svetu, ki giblje celi svet, ki nas živi in zdrave ohrani. Delo je prva socialna (družtvena) dolžnost, ker brez dela nismo vredni da živimo: Kdor ne dela, je brez jela.

3. Koliko ljudi je na svetu? — Preračunil je neki statistikar, da je na celi zemlji okolj 1000 milijonov ljudi. Ti govorijo 3064 različnih jezikov in imajo 1100 različnih ver. Poprek trpi življenje vsakega človeka 32 let in pol. Med otroci umrje štirti del že pred sednem letom in polovica pred sednajstem letom. Od teh 1000 milijonov ljudi jih vmrje vsako leto 33 milijonov. to dá 91 tiscoč (stavžent) vsaki dan, 3730 vsako uro, 60 vsako minuto in

jeden človek vsako sekundo. Porodi se jih pa čez 41 milijonov vsako leto. Ker na 120 ljudi pride jedna ženitva, je toraj čez 83 milijonov ženitev vsako leto na celem svetu.

4. Smešnice. — Nемеc dojde na terg in opita neko kmetico ktera je slive prodavala „koliko daš za krajcar?“ odgovori mu „deset“. „Dobro“ reče Nемеc, „jaz vse kupim, ako dovoliš, da si te lepše smem izbrati“.

Neki mestjan je dal novi hram staviti, in tudi klet pod njim kopati; ko so začeli klet kopati ga opita mojster „gospod kam pa se bode prst vozila?“ mestjan mu reče, „dajte v dvoru veliko jamo skopati in prst v njo mečite“.

Neka kuharica je živo ribo drla, ktomu dojde gospa in jo krega rekoč „ti si pa res zelo trdosrčna, da živo ribo dereš.“ — „O! gospa, pomirite se zarad tega, to že delam više 25 let in zato so ribe že na to privajene!“

V malem trgu V. izide ogenj pri katerem se je pokazalo, da so škropilnice nerabljive. Trško predsedništvo je zato drugi den ostro zapovedalo, da se škropilnice vsikdar eden den prej ko ogenj izide, dobro skusiti in z vodo napolniti morajo.

Pridejo svatje k neki mestjanski gospodični na ogled. Mati stopi iz kuhinje, kjer se je ravno pripravila nekaj jaje u mek skuhati. Pa sadaj ne vtegne, ker mora svatom pripovedovati kako lepo jena hčer govori francozki, taljanski, kako lepo vé plesati tudi na glasovir igrati. Mislila se jim je prikupiti, če hčeri priložnost da izurjenost u kuhinji pokazati ter jo poprosi, da naj ona jajce u mek skuha, čes da tudi znaš delo v roke prijeti, kadar je treba. Gospodična odide. Dolgo je ni. Mati začne klicati: Pozno se oglasi iz kuhinje: „Potrpíte ljuba mamka še le majhinčko; že pol dobre ure kuham, pa jajca še nehčėjo mehke postati!“

Dr. M. P.

Vrednikov oglas.

Nate prvi zvezek, častiti čitatelji, zvesti rodoljubi! Kakor žulati oratar želi, da bi dobro obrodilo seme ki ga je ravno zagrnil z rahlo zemljo, tako i jaz mladi „Čitalnici“ naročam: romaj srečno po milih slovenskih krajinah in pozdravljaj mi brate domorodne!

Viditi je res literarni zažetek u zadržku in obliki. Z jedne strani so nekteri sestavki dolgi postali, ali zavolj celote jih kršiti nisem htel, tudi se zadržaj ni mogel že sadaj prilagati bralcem, ker še jih ne poznam. Mislil sem si pa ljudi ki so že vendar kaj brali, ki so poklicani vladati nad prostem narodom saj po svoji izobraženosti: častito duhovstvo, dijaki in uradniki so posebno narodne vrste, kterim mislim vstreči z Čitalnico; seveda sem mislil tudi na prostega župana in mu odločil šopek priličnih spisov o različnih postavah, ktere naj bi vsak človek dandanašnje ustavne Avstrije vedel. Zato sem mislil da si bo po praktičnih spisih sečasoma Čitalnica pot predrila tudi do kakega prostega kmetovalca, ki bi ob nedeljah in praznikih se tudi dalje oziral po mnogovrstnem djanji vsakdanjega živjenja.

Da bo pa Čitalnica lahko širila djanske vednosti u razumljivi besedi, sem si prizadeval pridobiti si izvrstnih pisateljev, znanih že in slavnih domorodcev za sodelavce, tako da bo Čitalnica s časom dober del slovenske inteligencije

zbirala okoli sebe. Kako potreben pa je poduk u razumljivem jeziku, u malih razpravah, vsak pravi rodoljub lahko sprevidi; vsak sestavek skoraj kaže resnico: da um in pamet gospodari črez neumnost in neomiko.

Ta zvezek je malo narasel; opustiti pa nisem htel nič da se lahko vidi pot mojega podvzetja in prizadetja. Po skušnjah pri 1. zvezku bom uravnal izdajo drugih: morebiti se bo dal ustanoviti redni časnik izhajajoč vsaki mesec ali vsakega pol mesca. Sadaj pa sem sklenil sledečo uravnavo:

1. Zvezki bodo prinašali, različnih podučnih razprav vsake vrste z lesorezi.

2. Izhajali bodo v nedolžnih časih, blizo vsaka 2 mesca.

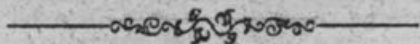
3. Zvezki bodo nedoločne velikosti, toraj tudi nedoločne cene; pola vendar pride na 11 — 12 krajarjev.

4. Ker mi je mar da se lahko in brez velikih stroškov prodavajo zvezki, — pri 6 posameznih naročilih je 1 gld. zgube pri poštnini, — sem opustil naročilo; toraj se vsak zvezek plača brž ko se prejme⁴ a ne zanaprej.

5. Da pa vendar vem koliko iztiskov (eksemplarov) 2.ega zvezka bo treba tiskati dati, lepo prosim, da se častiti čitatelji oglasijo bodisi pri meni ali pa ondi kjer so dobili 1. zvezek.

6. Ker bom le toliko iztiskov dal tiskati koliko se čitateljev oglasi, prosim da se mi oglasijo do 1. februarja t. l.

Denar in oglasila naj se mi pošlejo v Herbersdorf, P. Wildon.

Pota človeške omike.

Spisal profesor dr. Simon Šubic.

II.

C. Ljudsko preseljevanje.

Kakih poldrugo sto let pred Kristovim rojstvom so v notranji Azii pri Kitajskem (Kineškem) ozidji jela ljudstva proti večeru se pahati. Kinezi (Kitajci) so butili na ljudstvo po imenu „Hiungnu.“ Od tod se je valilo ljudstvo pred ljudstvom proti večeru, kakor je ték katerega zadel. Čez 5 sto let potem je zadelo ljudsko preseljevanje tudi naše večerne dežele.

Rimsko kraljestvo je bilo takrat že na dvoje razcepljeno z enim poglavarjem v Carigradu, z drugim v Rimu, pa je Rimski bolj pešal. Prišli so Huni iz Azije sem čez Ogersko, ober-nili se na Laško, in ni manjkalo dosti, da niso Rima vzeli. Za njimi so se pripodila druga z Germani in s Slavjani sorodna ljudstva; pred temi je padlo večerno Rimsko kraljestvo. Na razvalinah nekdanjega rimskega kraljestva se je jelo novo življenje med ljudstvi, ki so lepo Italijo po ljudskem preseljevanji vzela v last.

Narodi, ki so ta čas nastopili po večernih evropejskih deželah, prinesli so s sabo vse tiste čednosti, ki jih ima skoraj vsako ljudstvo, ko je še na pol divje. Preprosto natorno življenje, kateremu so bili doslej vdani, dalo jim je posebno moč v udih, pa tudi dosti krepkega duhá, da so mogli postati gospodarji posvetnega in dušnega življenja. Prinesli so moči svojega trupla in duha v rimske dežele, kjer je že pomanjkovalo živega telesnega in pa dušnega življenja. Zadeli so tukaj na ostanke stare omike, ki se je komaj na nogah držala; zadeli so pa tudi na kerščansko vero, ki je bila že precej razširjena po rimskih deželah.

Pri vseh spremembah pa se morajo poravnati zadeve telesnega in dušnega življenja, potlej še le utegne nastopiti rodovitna lastna delavnost.

Kar je še bilo omike tam, vmaknila se je pred njihovo močno telesno delavnostjo in pogreznila v temoto, kjer je čakala Arabov, ki so jo spet k življenji pripravili. Kar je pa

v prvih stoletjih po naselitvi še ostalo moči čez potrebe telesnega življenja, požerlo jo je neizrekljivo imenitno prerodovanje dušne delavnosti. Druge šege in navade, druge društvene naprave so prinesli s sabo na pol divji ljudje. Ljudskim napravam, ki so kaj vredne, pomaga čedalje bolj lastna skušnja na noge, vse drugače pa se godi s serčnimi občutki, z notrajnim, prirojenim dušnim življenjem.

V rimskem kraljestvu so zadeli na kerščanstvo, s sabo pa so prinesli premagavci živo vero mičnega natoročastja. Germanska ljudstva in Slavjanska, ki so ostala v tih krajih, so imela vero, ki je častila natoro, nje prikazke, in neke po človeku posnete lastnosti za svoje bogove. Natorno življenje je navdalo ta v prekrasnih deželah prebivajoča ljudstva z otročjim umišljenjem, da bi bogovi bivali po natori okoli njih. V mislih teh narodov natora ni bila le stanovanje bogov, ampak natorne moči samé so bile bogovi. Vsak mogočnejši prikazek je imel svojega boga, vsaka dogodba v natori svojega; vse kar biva in živi, vse kar se kaže spremenljivega človeškim očem: vse je bilo polno bogov. Po hribčkih in po dolincah, po drevji in po vodah, po živalih kakor po terdi zemlji so imeli bogovi svoj sedež.

Akoravno je natora tako močno vodila človeka in njegovo dušno življenje, vendar se dobé pri vseh teh v natoročastji zapopadenih narodih tudi čistejši misli na najvišega, modrejšega in dobrotljivšega Boga, ki vodi po svoji volji vsa djanja nižjih njemu podverženih bogov in pa ves svet. Najvišemu Bogu je šlo po natoročastji tudi najvišje češčenje, ki se je opravljalo na posvečenih krajih, tudi pod prostim nebom po prijetnih logih, pod hrasti in pod lipo in pod drugim košatim drevjem.

Germanska in slavjanska ljudstva so zadela s svojim natoročastjem ali z malikovanjem na kerščansko vero, ki je prišla sèm iz obljubljenе dežele v rimsko kraljestvo. Huda je bila vojska z natoročastjem, dolgo se je malikovanje vstavljalo pred kerščanstvom, pa je vendar pred njim konec jemalo. Dolgo se je pretakalo življenje od ljudstva do ljudstva, predno so mladi narodi opustili prirojene malikovavske misli, predno so se dali kerstiti. Poglejmo tedaj tudi, kaj je prišlo s kerščansko vero iz obljubljenе dežele.

D. Kerščanska vera.

V rimskem kraljestvu, kjer je vsakdanje in vladarsko življenje bilo naj bolj razvito, zmešala je silna zmes o božjih rečéh ali o serčnih občutkih vse zapopadke. Terpelo je zaderžanje

in zaviranje na vse kraje. Treba je bilo človeškega duhá rešiti iz grozne temote, oznaniti mu više skrivnosti božjega zakona, ki sega globoko v dušno življenje. Po kerščanski veri je dušna zveza z Bogom in človekom ljubezen. V tej ljubezni in v zaupanju na Boga korenini vera na previdnost božjo in na neumerljivost človeškega duhá. Ne vednost, marveč vera je bila, ki je povzdignila človeka iz natornega malikovanja na viši od Boga vživilen svet.

Kerščanske resnice so pa le težko prižigale pravo luč po ljubih temotah starih malikovavskih ver; stare šege, stare misli in človeška samopravnost so še dolgo časa napačne zapopadke močno podpirale.

Zares sila imenitno delo naše kerščanske vere je, da je premagala misli celih narodov, da jih je rešila večidel njih krivovernega početja, kar se je dalo, in pa da je združevala vsa ljudstva večerne Evrope v povzdigljivih mislih, da so vsi ljudje vseh narodov otroci edinega, vsmiljenega Boga, vsi pred večnim očetom enako vredni.

Ni dosti, da se odpira več in več svetá pred človeškimi očmi; če ni v duhu edine podpore za razne narode, ni upati posebnega pridelka. Kerščanska vera je doprinesla v Evropi sile rodovitno združenje človeškega početja. V duhu kakor v telesnem življenji je dala vera večnim narodom v ljubezni močno vez med svojim bližnim in med Bogom, ter je zedinila pota človeške delavnosti.

Zgodovina prvih stoletij našega števila pa nam kaže očitne priče, da s samo vero niso odpravljene vse dušne potrebe človeškega življenja. Bog tirja od nas, da bi ga po njegovih delih zmiraj bolj spoznavali, kar pa vera človeku brez lastnega prizadevanja nikdar dati ne more, kakor pričajo dogodbe tistih stoletij, ko je verno navdušenje jemalo vse človeško delavnost, da je za lastno spoznavanje božjega stvarjenja ni ostajalo nič.

Vera ima v ljubezni vterdovati žlahne vezi med bližnim in med Bogom in podpirati človeka, da mu ne zmanjka moči pri svojem lastnem, umnem spoznavanju božjih resnic. Vera ima voditi serčno navdušeno in vmišljivo življenje, lastno prizadevanje pa mora odkrivati v našem duhu žlahne zaklade božjega uma, da ne ostane dar božji zakopan v nerodovitni zemlji, kakor se je godilo v tistih žalostnih časih človeške delavnosti, ko je po prepadu rimskega kraljestva pri razdertem ljudskem življenji veljalo slepo navdušenje in gola telesnost. Zgoditi se je vendar le moralo, ker človeški duh, ako hoče napredovati, mora premagati popred posvetne zavere. Vera je dajala mesto sirovega žlahneje zadržanje, vera je združevala narode z narodi,

ter bi bilo od nekaj združenih moči dočakovati večega dušnega in telesnega napredka; ali v večernih deželah se je lastno-umno človeško prizadevanje pred posvetnimi prekucijami tako globoko potopilo v temo, da je morala drugič priti ptuja moč iz jutrovih deželá, ktera je pripravila spet človeško lastno delavnost na pot pravega spoznavanja in srečne ljudske omike.

E. Arabi.

V tistih časih, ko je po Evropi od ljudskega preseljevanja sem gospodarilo sirovo djanje šestega in sedmega stoletja, dobil je orjentalški duh zopet velik pomen za človeško omiko. V Arabii se je Mahomed v začetku sedmega stoletja vzdignil za preroka. Poznal je ljudske potrebe in njih šege, soznanil se je bil pa tudi na svojih kupčijskih potih s kerščansko vero; vpe-ljal je novo mahomedansko vero. Kar se je prilegalo živemu in vmišljivemu arabskemu duhu, vzel je od kerščanstva pa ni po-zabil veri prihraniti pravega arabskega navdušeno-vmišljivega življenja. Kmalo so gospodarili mogočni Mahomedani čez razna ljudstva jutrovih deželá.

Česa ne spremeni dotika z družimi narodi in pa vneto serčno življenje! Od nekdanj je živelo v sredni Arabii vmišljivo ljudstvo, nagnjeno k ogledovanju vsega, kar se je godilo pod milim nebom. Tisuč in tisuč let je ta narod brez dotike z družimi narodi večidel čede pasil; ko so ga pa kupčije soznanile s ptujim življenjem, ko mu je mahomedanska vera vnela serčne misli, jel je gospodariti po svetu in se omikovati pri dušnem združenji z narodi stare omike.

K svoji veri svet spreobrniti in si zaslužiti po smerti rajsko življenje so padli nad druge narode. V Sirii in Perzii kakor v egiptovski deželi so pa zadeli na gerško omiko, ki se je posebno v Egiptu pečala z natoroznanstvom. Nagnjeni k ogledovanju nature so se Arabi hitro poprijeli gerških vednosti. Zadevali so pa pri svojih zmagah tudi na kerščanske naprave. Zdravniška delavnost med Nestorjani se je rada prijemala Arabov, ki so bili še zdravih misli in prosti sinovi mile nature in svoje vere. Arabi so imeli nagib k vsemu, kar je vstvarjenega na svetu, ter so pripravili mnogo vednostnih preiskav o natornih prikazkih na dan.

Arabi so priča tega, da se ljudsko življenje ne ravna le po notranjem dušnem djanji, ampak tudi po zunanjih zadevah z ljudmi in z natoro. Kdaj so že na arabskem polotoku kupčevala primorska ljudstva s ptujimi narodi, z Indijo in z notranjo Afriko, z Gerki in Rimljani! Ko se je jela združevati

njih delavnost, so na enkrat mogočno pognale njih zbujene dušne in telesne moči. V deželi, ki ima okrajine večidel s tropičnim vremenom, živeli so med čverstimi živalimi in rastlinami tam, kjer je zrak polu dišav, zelišča polna dišečih sokov, ki utegnejo podpirati zdravje ali ga pa pokončati. Tedaj je ljudstvo na vseh svojih potih moglo misliti na vsaktere stvari svojih krajev. Kaj čuda, ko so serčni občutki gnali Arabe k spreobrnjenju svetá, da se je njih pripravljeno dušno življenje tako močno razcvetati jelo!

Imeli so Arabi imenitne lastnosti vsega poprijeti se in pomagaje spodbadati k napredovanju od Evfrata do atlantiškega morja. — Bolj živega gibanja se nahaja kaj malo pri narodih, kakor je njih naseljevanje po okrajinah sredzemskega morja. Kamor so prišli, so se spremenili z narodi, dasi ravno niso odrekli svojemu vlastju ali navdušljivim spominom svoje domovine. Prerodovala so se pa tudi ljudstva ž njimi posebno na duhu; povsodi se je prikazoval žlahni sad njih bistrornega učenostnega djanja.

Aristotelovo modrovanje je popolnoma prerodilo arabsko bogoslovje. Arabi so Aristotela skoraj imeli za družega preroka; pa so marsikje zabredli v modrovanji; od njih so pa prišle pomote v večerne dežele. Toliko so vsi narodi deržali se Aristotelovih spisov, da je bil on skoraj duša mahomedanskega, kerščanskega in judovskega svetá. Arabi so od njega posneli osnovo učenostnega bogoslovja; na Španjskem so ga od njih prejeli Judje in Kristjani v večerni Evropi pod imenom „sholastičnega bogoslovja.“ Kristjani so ga tako porabovali, da kerščanska omika srednega veka skoraj nima družega pokazati, kakor prestavljanje in razlaganje malokedaj zapopadenega Aristotela.

Pravo spoznavanje božjega stvarjenja ni pred Portugiškimi in Španjskimi znajdbami nikolj bolj obogatelo, kakor pod Arabi. Na vse kraje se je odpiral svet, popisovale se in preiskovale vse dogodbe. Njih prizadevanje pa tudi obsega okrajne primere; doline ob rekah, hribovje in pridelke, ki jih daje zemlja, posebno rastlinstvo. Ibn-Baithar, arabski rastlinoslovec, je popotoval po Perzii, Indii in po Egiptu ogledavat z lastnimi očmi rastline raznih podnebij po jutrovih in večernih deželah, da bi mogel dati od rastlinstva prave zapopadke. Začetek vsega tega pa je zmiraj bilo le zdravništvo. Z zdravniško vrednostjo so gospodarili Arabi tudi po kerščanskih šolah. Mahomed ibn Zaccaria je bil tako imeniten, da so ga obiskovali od vseh krajev svetá. Njegovi uki djavnega zdravništva so veljali še 15. in 16. stoletja naj več med laškimi učenimi možmi. Še

imenitnejši pa je bil Abu Ali Hosain ben Abdallah ibn Sina ali Avicenna, kakor so ga Evropejci popačeno imenovali. Veljal je med Kristjani kakor med Mahomedani za prvega modrijana za Aristotelom; on je bil Orakel čez Aristotela in Platona. Z Arabi se je omika vselila na Španjsko. V mestu Kordovi je bil prvi sedež Kalifov (njih poglavarjev) in pa njih omike. Pevci, učeni možje in umetniki so se po orjentalški šegi zbirali krog kalifove mize. Kalifi so jih poklicali iz Azije za sabo; kmalo je bilo 70 velikih knjigarnic na Španjskem in pa 17 imenitnih učilišč. V Kordovi je bil rojen sloveč zdravnik in modrijan: Mahomed Abul Walid Ebn Ahmed Eben Roshd, ali po evropejsko: Averroes. Tudi on je razlagal Aristotela, pa je govoril nasproti temu, kar je mislil Avicenna. Kerščanske šole so se pa tudi njegovih ukov navzele in do 14. stoletja so se delile v mislih od dušne in telesne zveze v dve stranki: Avicenniste in Averroiste.

Natoroznanstvo je vzelo vase vse, kar se je dobilo dobrega pri Gerkih, pa si je tudi po širokih deželah veliko novega pridobilo. Tudi zvezdarstvo se je pridno obdelovalo, odkar so se Arabi soznanili s kaldejskimi in indiškimi pridelki na nebu. Veliko imenitnost je dosegel zvezdarski zbor na Španjskem pa zvezdarnica pri Meraghi v jutrovi deželi. Sad tega časa se je ohranil do 16. in 17. stoletja ter je pomagal novemu zvezdarstvu na noge. Luč, ki se je prižgala tam v jutrovih deželah, pomagala je bistroumnim možem omenjenih stoletij k pravemu zapopadku božjega stvarjenja na nebu. Kar zadeva matematiko, povzeli so jo Arabi po Gerškem in po Indiškem; dobili so pa tudi v Perzii in po Evfratu v devetem stoletji indiška znamenja za številke. Od Bagdada noter do Kordove je šlo njih djavno življenje z znajdbami in pridelki, ter so se drugi narodi od njih lahko veliko naučili.

F. Počasi se duh vzdiguje iz temote.

Arabi in ž njimi večerna ljudstva so še le po dotiki z gerško omiko in z rimsko-kerščanskimi napravami jeli posebno napredovati. Omika se je razširjala iz šol in iz bukev med ljudstva, ki jih je preseljevanje prineslo od severa in jutra.

Podučevanje se je deržalo cerkvá in samostanov. Duhovni niso le cerkvá oskerbovali, ampak tudi pismenska, djavna in vednostna dela.

Gerški, rimski in arabski učenci so učili po šolah noter gori do Angleške dežele. V Yorku je dobila šola posebno imenitnost; iz Yorka in iz Laškega so dohajale bukve, kamor je

segalo kaj omike. Leto oživljenje omike je rodilo veliko do-brega med Franki, ki jih je Karl veliki čisto divje dobil v roke. Z mečem v rokah in z armadami je razširjal omiko in kerščanstvo med Nemci in Slavjani.

Med možmi, ki so 10. stoletja po samostanih in po cerk-vah razun vmišljive filozofije tudi vednosti, kakor matematiko, fiziko itd. učili ali podpirali, najimenitnejši je Gerbert. Izučil se je na Španjskem v arabskih šolah; obiskoval je pa tudi laške šole. Ko ga je življenje zaneslo v Rheims, je učil tamkaj rečne vednosti oziraje se na telesne potrebe. Kmalo je bil Gerbert voditelj te učilnice; tukaj je razlagal zdravništvo in druge vednosti, ki jih je na Španjskem nabral. Ko je postal papež Silvester II., storil je še več za ljudsko napredovanje; več je pomagal omiki, kakor vsi poglavarji srednega veka. Ko je že bil papež, se je še učil zvezdarstva; sam je gledal na zvezde, sam je narejal zemske in nebeške krogle, solnčne ure in druge inštrumente, s kterimi je delal reči, da so ga nemški knezi in vojaki imeli za copernika.

Večkrat je stopil ostreji človeški duh med zapuščena ljud-stva, pa se jih le ni moglo prijeti nobeno napredovanje. Kar je bilo omike, če tako imenujemo sirove prepise in nezapopadene prestave gerškega modrovanja, ohranilo se je po samostanih. Zgubilo je človeštvo sploh pravo pot, prazne sanje, slepo na-vdušenje so mu motili in kalili čiste zapopadke. Cerkev sama se je tako obnašala, da je bil malokedaj mir med papežem in med deželskim poglavarjem, ker je eden bolj hrepenel po po-svetni oblasti kakor drugi.

Zdaj so se pa h koncu 11. stoletja jele križanske vojske. Slepo, neprevdarjeno djanje, kakor je bilo v navadi, se je po-kazalo v križanskih vojskah. Goreča beseda je vzdignila cele trume vojščakov iz vseh večernih dežel. Lep je bil njih namen: rešiti kristjane jutrovih dežel groznega zatiranja; škoda da jih ni vodila skušnja, zmerno in edino ljudsko djanje.

Večerne dežele so sicer spet stopile z jutrovimi v neko zvezo, pa ni bilo drugega dobička, kakor da so se enim glavé zjasnile, da prazno navdušenje ne prinese pravega sadu. Kako upanje jih je gnalo čez nepoznane kraje; kake žalostne resnice so morali doživeti v 200 letih praznega neprevdarjenega početja! Kjer kaj beremo od teh časov, povsod se sliši le milovanje in žaljevanje; k večemu se nahajajo junaške dela v ptujih deželah.

Če so večerne dežele v teh vojskah veliko tisuč in tisuč svojih ljudi po neznanih potih, po ptujih deželah pogubile, če se ni nič storilo za pravo omiko, vendar se je silna resnica če-dalje bolj odkrivala človeškim očem, da samo modrovanje in

slepo navdušenje ne stori človeka srečnega, pa da mora, kdor hoče tu ali tam kaj doprinesti, z modrimi mislimi iti na delo.

Dostikrat smo že omenili, kako je v teh časih od Arabov sem vse napredovanje zastalo. Gerške aleksandrinske vednosti pa arabske učenosti so ostale v bukvah kakoršne so bile; v teh časih so prežvekovali staro modrovanje, pa niso poznali pota zdravega duha.

Do konca 12. in še od začetka 13. stoletja so imeli v šolah napačno zapopadene uke Platonovega modrovanja. Ko je Aristotelovo modrovanje Platona zmagovalo in dobivalo več moči do dušnega djanja, odperli sti se dve poti: premišljevanje duhtajoče modrosti pa umno obdelovanje natornih prikazkov. Neskončno brezdno pa je po tej modrosti ležalo med mislimi in med stvarmi. Ločili sti se imenitni šoli Realistov in Nominalistov. Nezadovoljni s praznimi povzetimi zapopadki, spoznali so Nominalisti, da je treba skušenj pa vsakega spoznanja stvarjenih reči, ako hoče človek priti na pravo pot. Te misli so zmagovale 14. in 15. stoletja.

Po tej poti se je jelo ogledovavno premišljevanje natore. Zdaj je budilo soznanjenje z arabsko pismenostjo ljubezen k natori; v tem času so pa tudi jeli spoznavati, kako nepopolnoma so prestave izverstnih gerških in arabskih spisov, ter so se vernili k studencem, jeli so prebirati perve gerške in arabske spise in popuščali so pokvarjene latinske prestave.

V trinajstem stoletji se že pričinja vesela lastna delavnost. Albert Magnus in Roger Bakon sta najimenitnejša moža srednega veka. Albert je mislil spreminjati rudnine v zlato ali srebro; s tem je saj krojivna kemična dela izboljšal in bistro-umne naprave iznašel; tudi rastlinsko življenje se mu je deloma že dosti čisto odkrivalo. Kar pa zadeva razširjenje natoroznanstva, ponarejanje natornih prikazkov, pa gre vsa čast Bakonu. Bakon je opominjal na lastno premišljevanje, terdo je svaril slepo vero v šolskih ukih. Papež Klement IV. ga je podpiral in varoval pred hudim početjem spačenega časa; ali Miklavž III. in IV. sta ga obdolževala magije ali copernije in ga zapirala.

H koncu 14. stoletja je jela na Laškem cvesti učenost; klasični jeziki rimskega in gerškega duhá so dobili spet veliko moči do dušnega življenja in do človeških misli sploh. Djanje velikodušnih mož, ki so spoznali praznoto tadanjega dušnega življenja, pripomoglo je k večemu bogastvu zdravih misli. Gerško jezikoslovstvo, pregnano iz jutrovih dežel je v večernih dobilo podporo na velicih učiliščih, ter se je duh pripravljaj za izobraženje svojih moči. Od začetka so jemali, kar so mogli iz

starih spisov, le do duhá gerških časov niso povsodi mogli ni v narodnem djanji, ni v stvarjenih dušnih pridelkih. — Dosti je, da pride pravo spoznavanje, — prestop je počasen. — Petrarca in Boccaccio sta uk starih jezikov najmočnejše podpirala; najbolj sta vedela buditi veljavno življenje klasičnih časov. Kmaló je tudi Dante s svojimi navdušenimi spisi od natornih prikazkov povzdignil natoročutje, ki ga je nekđaj prekleta natora čisto zadušila.

G. Ozir po prerodovanji.

V kratkem smo posneli človeško življenje od gerškega in rimskega kraljestva sem; videli smo, kako je za časa ljudskega preseljevanja vzelo konec vse, kar je pred imel človek v svoji dušni in v omikani telesni lasti. Sirova telesna moč je razderla za dolgo časa prešnje društvene naprave; pomešanje toliko raznih narodov, vsak s svojimi mislimi, rodilo je zmes dušnega življenja, ki ga je kerščanstvo le počasi k pravemu redu napeljevalo. Telesne in serčne potrebe so bile perve na versti, ker so one najbliže vsakemu narodu; toda dušne moči človeške zavednosti so ostale zakopane v temi, dokler niso Arabi z mečem v rokah prižgali nove luči v zmešanih možganih večernih ljudstev. Globoko je ležal um človeške zavednosti, zasut od telesnih in serčnih prerodeb. Arabi so oživeli spet njegovo moč, pa so morali prehitro bežati iz Evrope. Iskra lastnega, umnega človeškega početja je sicer nevgasljiva v zavednosti bistroumnih namestnikov človeškega duhá, ali Bog si je le malo takih serčnih namestnikov izvolil, le malo jih je poklical k taki zavednosti, da so mogli odreči sleparskemu modrovanju in spoznati, da je človek poklican k spoznanju božjega stvarjenja, ne pa k slepi veri na modroslovske zvijače in na prederzne naprave tega ali unega stanú. Ko bi Bog ne bil podpiral z dogodbami lastnega zavedenega djanja pravih spoznavavcev, bi jih bile menda koli prazne misli požerle.

K sreči pa Bog po svojih večnih postavah tepe tistega, ki je zgrešil pravo pot svojega namena. Razpertil je njih brezumno djanje in dal drugim priložnost spoznavati žalostne zmote golega telesnega in poželjivo-vmišljenega djanja. Kolikokrat jim je pokazal njih slepoto z repastimi zvezdami na nebu. Goreče repaste zvezde so bile krivovernemu času poslanci, ki so oznanovali božjo serd. Dostikrat so prišle repaste zvezde na nebo, ko se je na zemlji godilo po volji večernim narodom; ker je pa ljudstvo bilo navajeno doživeti več nesreče kot sreče, mu ni bilo težko za to kot za uno repasto zvezdo dobiti nesreče, ki jo je imela prinesti. — Sedaj nam kaže zgodovina, kako krivično so dolžili nedolžne zvezde. Pa kaj bi se temu

čudili, saj so se v teh časih take zmoté godile, da se je prederznil človek preklicati božje stvarjenje za pregrešno natoro!! Pri vsem kerščanstvu je bil vendar duh tako slab, tako zmedene njegove zdrave misli, da se je duh v take pomote pogreznil. V svoji slepoti je človek hotel v letu 1000 imeti konec svetá! pa ga je Bog spet podučil, kako prederzno on sodi, kako nezanesljive so njegove modrije. Pa še ni bilo dosti poduka, šibe je moralo iskati večerno-evropejsko ljudstvo. Kakor visoko so letale njih misli tako globoko so jih pogreznile. S serčnim navdušenjem in božjo pomočjo so hotli rešiti jutrove dežele iz malikovavskih rok. Bog pa je pokazal, da ne pomaga, kjer si človek sam ne pomaga; pokazal je pa tudi, kako prazno je slepo navdušenje, če ga človek ne združi s svojim lastnim zavedenim djanjem.

Bog je tepel narode preden je pripravil njih duh k spoznanju, da so se daleč zašli od prave poti človeškega življenja. — Počasno pripravljanje je vendar toliko prerodilo človeka in njegovo dušno življenje, da je vsaj v nekih bistrournnejših glavah stopil na dan zdrav duh, ki je rešil vrednost človeškega uma in božjega stvarjenja. Albert in Bakon sta odverгла jarem „in spet je bila očiščena natora,“ dobivala je svoje stare pravice do človeškega telesnega in dušnega življenja.

(Dalje v tretjem zvezku.)

Pravice in postave za vsacega.

II.

Katekizem avstrijskega ustava.

Spisal Ivan Geršak.

Kaj je deržava?

* Deržava je organično združenje ljudi pod jedno naj višo voljo in močjo, da laže dosega jo svoje pametne namene.

Pomen deržave je marsikomu glavo belil; težko pa še ga je kdo naišel nepodertljivega. Jedni, posebno Angleži, med njimi

*) Kdor se v tej verstí hoče še bolj podučiti, naj bere za obče nauke: Ahrens, organische Staatslehre, R. Mohl, Encyklopädie der Staatswissenschaften; za posebni del pa: Staatsgrundgesetze der österr. Monarchie, Manz'sche Ausgabe.

temeljiti Bentham, mislijo, da je država zato, da ljudje postanejo srečni na zemlji. Le prašajte soseda, če je res tako srečen! Pa vendar je sreča za njega, da živi v državi; drugače bi bil brez vseh pravic, brez vsega imetka itd. — Drugi noveji pravijo da je država pravna naprava, da se le v nji pravica nahaja in vresniči. Je že res, da pri sodnikih naših pravice iščemo; vendar kdo bo nam skerbil za više šole, železnice, ako ne država? Drugi še drugače mislijo, vsaki po svoje.

Kaj je pa organično združenje ljudi?

Združimo kakegod stvari, ako jih zjediniimo, da dosežemo kak poseben namen. Združijo se ptice lastavice pripravljaje se zapustiti naše omerzle kraje; združijo se potniki na Božji pot itd. Vendar je ta družba le kakor se ravno naleti. Če pa se postavim več ljudi tako združi, da se razdeijijo v pojedina dela v tisti namen, postane združenje organično; jedno delo sega v drugo, vsa opravila skup opravijo reč. Tako je v državi treba organiškega združenja vsih prebivavcev, da podpiraje eden drugega dosežejo visoke svoje namene. Kar kmet davkov plačati ima cesarju, pride v državno denarnico, zato pa lahko vživa vse državne dobrrote; cesar plačuje svoje uradnike s tem denarjem; uradniki pa, ker služijo občenemu blagoru, ne utegnejo si še posebej kruha pridelavati; morajo toraj živež kupiti od kmeta, tako mu pride po dolgih potih večkrat oni denar spet nazaj. V tem velikem društvu toraj prevzame eden dela, kojim drugi ni kos; vendar pa vsi le edno želijo: napredek, povzdigo celega človeka na višo stopnjo blagora in omike, t. j. tako društvo je organično.

Organičnost je države bitna lastnost. Ni dosti reči samo: da je društvo. Res je da je društvo utemeljeno tudi na postavah, ki morajo biti ujemne. Vendar društvene postave veljajo le za družnike, ki se jim prostovoljno podveržejo, toraj jim tudi sledijo dokler hočejo. Pri državi pa za to združenje postav ni. Nekatere države so postale iz velikega razvitka občine, druge so bile uravnane po volji edinega moža zmagavca (Mahomed, Napoleon); tretje so res po društvenih pravilih se združile kakor v severni Ameriki. Prilega se toraj širji pomen združenje bolj kakor društvo. Da pa tako združenje obsega namene vsakega družega društva, mora biti organično, živo.

Zakaj pod edno naj višo voljo?

Kot organizem je država edno bitje, edno telo. Sledi toraj, da mu mora biti tudi le edna volja, ravno kakor ima človeško telo le edno glavo, kateri na miglej služi roka, noga itd.,

(ako je zdrava, prosta...). Ker državina vlada ravna za vse državljane, mora njena volja biti tudi najvišja; ravnati ima tako, da si ostane zmirom dosledna, nameraje svoje, t. j. državljanov namene; zato mora biti edina. Da je pa tudi najvišja, gotovo je, ako hoče brez škode drugih državljanov doseči najvišje namene vseh; drugače tudi edina biti ne bi mogla, t. j. nobena volja se ne bi kazala v njenih delih, morebiti bi videli državljani celo nasprotna dela, kar bi še obstanku države lahko na večno škodilo.

Nekteri učeni učijo, da vladina (opravljajoče države) volja mora biti volja vseh podložnih. Vlada ima to želeti in storiti, kar vsaki državljan hoče. Mislijo si toraj tako vladino voljo sestavljeno iz posameznih volj izmed ljudstva. Vendar je to jako napačno; saj sta še dva človeka komaj edne volje, kadar se tiče občnih stvari. Kako bo pa še le p. avstrijska vlada pozvedovala pri svojih 35 milijonov ljudi, kaj da naj stori! Zato mora le veljati vladina volja črez vse, dasi ravno se marsikomu ne prilega. Vsaki ne ve preceniti različnih pripomočkov vladinih v dosego njenih namenov; podvreči se toraj mora posamezna volja občni, edini, najvišji državni volji.

Zakaj je pa treba edne najvišje moči?

Kaj bi pomagala volja, ako država ne bi imela tudi dosti velike moči v rokah, da podere vsako nasprotno gibanje! Ker je pa na svetu še dosti takih nespametnih ljudi, kojih se je treba braniti in se njih krivice varovati, treba jih je siloma odverniti; zato pa je treba tudi take moči, ki je vsakemu napadu kos, t. j. najvišje moči je treba.

Statistika nam kaže različne vojne moči; ta vlada ima silno vojaško moč, da bi lahko poderla tudi pohlevnega sosed, ne samo znotranji mir zderžavala; ona ima spet tako malo vojakov, da posamezni prosti državljani pripomagajo nemirneže umiriti. Vzroki so lahko trojni. Koder je ljudstvo bolj omikano, ni samo mirnejše od neomikanega naroda, ampak država mu tudi marsikako delo lahko zaupa, ktero bi v neomikani državi sama morala v roke vzeti. Na omiki toraj stoji samovlada (selfgovernment). Drugi vzrok pa bi bil lahko ta, da je vladina volja res taka, da se nikakor ne ujema z namenom države, toraj nikakor z voljo velike večine svojih podložnih. Državljani se toraj le neradi uklanjajo najvišji volji; treba jih je toraj s prevelikoj siloj siliti k nedoslednemu, morebiti celo nespametnemu ravnanju. Tretji vzrok velike moči je pa spet čisto dober, namreč nemirni, sovražni sosed, ki bi rad državo razrušil, da sebe krepí itd. Kdor želi, da se zniža najvišja moč, to je, kdor misli, da ne bi bilo treba toliko vojakov

v tej ali uni državi, mora gledati na vzroke, ter vzroke odpravljati. Tišči pa res deržavljane zderžavanje te moči, ker od 100 gld. davkov jih pride dobrih 37 gld. za vojake *), toraj vzamejo črez tretjino vseh dohodkov.

Kteri so nameni deržave?

Dokler je človek na jako nizki stopnji omike, dokler še nima drugih potreb kakor zderžanje sebe in svojega roda, ne nahajamo deržav. Kadar pa se množijo potrebe, začnejo se tudi moči posameznih ljudi družiti, da dosežejo vse ono kar ustreže višim potrebam. Namen ali naloga deržave je toraj, da priskoči ljudem, bodisi posamnim ali celim društvom, povsod kjer iščejo pripomočkov za potolaženje svojih viših pametnih potreb. P. ker je potreba pri pomnoženih ljudeh iz malega kosa sadaj toliko pridelati kakor se je pred sto in sto leti pridelavalo na štiri do petkrat večem polji, treba je vedeti kako se ima umno kmetovati; zato terja ljudstvo od deržave poljedelskih šol tako kakor viših. Železnice, pošta, občne deržavne zastave le deržava lahko vzderži z velikimi pripomočki, kterih druga društva nimajo. Nameni so toraj jako različni: obsegajo vse človeške strani.

Namen (Absicht) je prav za prav dušni opravek, ne pa vzrok našega dela (Zweck); vendar je razložek tako mali, da sem brez otezanja se odločil namene imenovati vse vzroke deržavnega delovanja. Teško je res razložiti, kteri nameni spadajo v deržavnega dela krog, in ktere še človek lahko sam ali v zvezi z drugimi namerava in doseže? To je po različnih deržavah zavolj okolnosti narodov, omike, zemlje, vere itd. jako različno. Gotovo je, da le tam ima deržava priskočiti, kjer deržavljan sam ali v društvih ne more doseči svojih pametnih namenov.

Zakaj morajo nameni biti pametni?

Ako že prosti človek mora obžalovati svoja nespametna dela, mora škoda še večja zadeti deržavo, koja opravljuje v večih razmerah, v imenu celega naroda. Pametni so pa nameni tedaj, kadar se ravna le po pameti človeški, t. j. po njenih postavah, koje spoznamo v okolnostih ali v vsakdanjem življenji. Vse kar je, nikakor ne da bi moralo biti. Pamet toraj odgovarja zmirom na prašanje: kako ima to biti da bo prav? Zato se lahko zgodi da je to letos krivo, kar je vlani pravo bilo, da letos tam potrebujemo deža koder je vlani suša pekla. Krivo je to-

*) V celi Evropi poprek pridejo 3 gld. za dvor, 35 pa za deržavne dolgoce; torej le šterti del dohodkov se oberne na notrajne naprave, šole, ceste, uradnije... Glej: Kolb, Vergleichende Statistik, str. 374.

raj misliti, da je le edna naprava mogoča, koja nam blagor obeta, da je le sosed bogat mi pa revni, da je le angleški ustav najizverstnejši, vsi drugi slabi, da se le po eni cesti pride v Rim. Kadar toraj vlada uravnava tako da okolnostim in življenju najbolj pogodi, uravnava pametno; kadar bi rada dosegla namene, ki lahko povzdignejo človeka k višemu blagoru dušnemu in telesnemu, ima pametne namene. Nasprotno pa, kadar njeni nameni niso čisti, dobri, pametni, mora terpeti država. Zgodovina uči, da so se bojevali boji le zato, ker so se razdražile nekatere osebe vladine, ministri, poglavari itd. (Francoska zgodovina!)

Zakaj pravimo le, da „laže“ dosežejo svoje namene?

Mislili bi drugače, da človek sam ali v društvu ne sme nič storiti za svoje življenje, da bo že vlada mu vse preskerbela. Človek se mora sam truditi; storil bo pa tudi rad vse kar mu sodi k blagoru. Le da vlada sama tudi rada se polasti vseh človeških namenov tako da človeka čisto odstavi, ter se ona sili delati za njega. Vendar pamet in pomen države terja, da vlada le tam pripomore, koder posamezen ali združen človek višega namena doseči ne more. Vlada se v vse še tako majhne stvari utikati ne more in ne sme.

Tako zvana birokracija ni družega kot nepotreben razvitek vladinega utikanja pri delih, koje sami državljani oskerbijajo brez škode za celo državo. Bili so pa časi, kadar se je kmetom zapovedavalo, kako imajo svoje njive nasjati, kako se imajo nositi, kako dolgi da smejo biti škornji itd. Viši nameni državni so spodrinili take napačnosti; namesto tega skerbi dan-danas vlada za asekuracije (zavarništva) vsake sorte, da se množijo občila (komunikacije), koja nam prinašajo blago boljše cene iz daljnih krajev, ter oddalijo pošast lakote. Pri državah toraj stoji na banderi vsakega državljanca: „Pomagaj si sam; če si ne moreš, potem še le ti bo država pomagala.“ Drugače si nakopaš na pleča birokracijo, ktera te bo sčasoma zadušila. —

Kaj pomeni beseda ustav?

Ustav pomeni vse tiste postave, po kterih se država ima vladati.

Kako da so te postave ali zakoni oživali, je vse edno, le da so po postavnem potu ustanovljene. Mogoče je, da se vladar pogodi s svojimi narodi o ustavnih postavah, koder je dosihmal že prisiljen postave davati le potem, ko je svoj državni zbor poprašal. Koder pa narodnih zastopnikov (poslancev) dosihmal bilo ni, je vladar sam postavodavec, toraj tudi ustav

lahko spremeni. Naš presvetli cesar so sami iz prostega nagiba dali postaviti, da hočejo prihodnjič se porazumiti z državnim zborom ali pa z deželnimi zbori o nekterih postavah.

Ktere so pa v Avstrii te postavbe?

Te postavbe so pragmatična sankcija, tako imenovana postava Karola šestega od 6. dec. 1724, Cesarski patent Franca I. od 1. avg. 1804, diplom cesarja Franca Jožefa I. od 20. okt. 1860, patent cesarja Franca Jožefa I. od 26. febr. 1861. —

Kaj je pragmatična sankcija?

Pragmatična sankcija je postava Karola šestega o dedinskem redu za vse njegove tadašnje dežele, t. j. kako imajo slediti mu v vladi njegovi rojenci.

Cesar Karol VI. je bil zadnji moški naslednik Rudolfa Habsburškega. Brez sina, hotel je saj hčeram prihraniti podedovane prostore dežele. Vendar je to bilo za njega težko delo, ker še ni bilo postavbe, da se dežele ne smejo razdeliti po njegovi smrti. Prizadeval si je toraj skoraj celo življenje z velikimi zgubički ustanoviti postavbo o dedinem redu, ki je podlaga avstrijskemu ustavu bila in še je.

Kaj ustavlja pragmatična sankcija?

Pragmatična sankcija ustavlja, prvič da se avstrijske dežele nikada ne smejo razdeliti, drugič te dežele pridejo pod vladavino Karolovih hčeri in njih naslednikov po pravici prvorojenstva, ako umerje brez moških naslednikov; tretjič, če pa rod njegovih hčeri izmerje, naj sledijo hčeri njegovega brata Jožefa, ki je pred njem že umerl.

Njegova hči Marija Terezija je sledila po njegovi smrti v avstrijskih deželah; omožena s Francem, vojvodom lotrinskim, velikim vojvodom toskanskim, dobi sina Jožefa družega, ki je vladal po Marije Terezije smrti (1780 do leta 1790). Njemu sledi njegov brat Leopold II. do 1792, kteremu sledi spet Franc I.

Kaj pa ustavlja patent cesarja Franca I.?

Ta postavba je dala vsem kraljevinam in deželam avstrijskim čast in ime cesarstva; Franc sam se je začel imenovati avstrijskega cesarja. Tudi je bilo kakor v sankciji zapovedano, da se dežele nimajo keršiti, da pa tudi vsaka dežela obdrži kakor pred cesarstvom svoje posebne postavbe in pravice.

Avstrijske dežele so že bile tako velike, da se je njih vladar lahko meril s Francoskoj in z Ruskoj. Zato se je deželam tudi moralo dati ime cesarstva. Vendar čez dve leti ko se je pod varstvom Napoleona I. ustanovila rinska zveza (Rheinbund), odreče se cesar Franc nemškemu cesarstvu, ter je Nemška kot

cesarstvo razpadla; za to pa je avstrijsko cesarstvo oživel in obveljalo.

Kaj ustavlja diplom cesarja Franca Jožefa I.?

Diplom ustavlja, da bo postavodavno pravico cesar posihmal delil z zastopniki narodov svojih, t. j. vsaka postava se lahko da, spremeni ali odpravi, ako zastopniki (poslanci) privolijo.

Po osem in štiridesetem letu je vlada spet vajete nategnila, da bi takim razpertijam v okom prišla; vendar je na drugi strani terpela. Davki in dolgovi so rasli, nezadovoljnost narodov se je spet čutila, hudobni sosed jih je pa še podpihoval. Tako je bil potreben boj leta 59tega, v katerem smo zgubili lepo Lombardijo, krasni biser avstrijske krone. Cesar se spet oberne k svojim narodom, ter svoje svetovavce iz naroda pomnoži, da se posvetuje o novih prenarodbah. Vsled vsega tega smo dobili ustav važni za celo prihodnost avstrijskega cesarstva. Ta ustav drugi imenujejo konštitucijo, reprezentacijo, parlament itd.

Koliko različnih zborov ustavlja ustav?

Ustav ustavlja dva različna zbora, deželni zbor in državni zbor. Ker je deželni zbor le za edno deželo, ima Avstrija več deželnih zborov, pa le eden državni zbor, ki je za vso dežavo, t. j. za vse zastopana dežele.

Sila težko je bilo ustaviti ustav v Avstrii, kjer so potrebe tako različne, kjer je toliko jezikov, toliko različnih narodov. Zato je bilo potrebno vsaki deželi ustreči s posebnim zborom, ki le deželne potrebe pretresava. Le kar se tiče vseh dežel vkup, posvetuje državni zbor.

(Dalje drugikrat.)

O borenji.

Govoril tajnik „južnega Sokola“ Franc Ravnikar.

* Vsaka žival naše zemlje ima kako orožje, s katerim si življenje brani ali hrano išče; ptica ima kljun in perute, ribe imajo plavote, bistro oko; nektère živali imajo hude zobe, druge velike kremplje; zajec urne noge, bek z glavo v zid buta, osel ima ušesa itd. — Ako ravno se večkrat bere, da človek se v tem razloči od živali, ker se nag rodi, brez pomoči, brez orožja

*) Ker ima „Čitavnica“ deloma nalogo vseh naših narodnih čitavnic, da širi omiko, bo rada prinašala tudi čitavniške govore, da dober sad obrodijo tudi onod, koder se slišali niso.

— prah si bil, prah boš, — vender se mora človek tukaj tudi med živali šteti, ker brez dvombe tudi on oborožen na svet pride. — Le omenim da govorim, ako rečem človek, o možu, kteremu gre bojiti in ruvati se. Ženska ne spada med oborožene živali ali sploh med živali, ker veste, da je večidel ete-rična oseba, angelček. — Mož ima tedaj pest, s katero se lahko brani, napaduje, ubija. — Kdor zgodovino borenja popisati hoče, ne more si družega misliti, kakor da je s pestjo boril se mož v starodavnih, v prvih časih, ko je na dan stopil, ko je pa- radiž zapustil, in od kedar je človeštvo začenjalo. Zgodovina nam poterjuje to misel, iz zgodovine borenja sem posnel sme- tano, katero Vam tukaj podani. Lukrec pravi: „Arma antiqua manus, ungues, dentesque fuerunt.“ Roka in pest je prvo naj- prostejše in najbolj naravno orožje človeka; borba s pestjo je potem v svoji primitivni obliki kot „Ring- in Boxkunst“ mati borivne umetnosti. Da je pa možu mnogo moči dano v roko, v pest, to je sključena roka za sunek ali vdarec, dobro veste. Komu ni znana pravljica o Simsonu, kateri je s svojo močno roko toliko Filistrov pobil in pred smertjo še stebre tempeljna potresel, da je božja hiša razpadla v razvaline. Ali spomnite se 12 opravkov Herkulovih, Tesejevih ali mogočnih Gigan- tov starega sveta, kateri so se celo z nebom borili, ter cele hribe enega na družega postavljali, dokler jih ni bogova strela zadela — ali Ciklopov z ednim očesom v čelu. Če ravno never- jetne povesti, gotovo je tega, kar se od tacih mož govori, ne- koliko resničnega. Od Helenov se bere, da je neki Glaukos orál na polji — in ko se mu drevo zlomi, ga s pestjo namesto kladva skupaj stolče. Filumen je imel tako močno pest, da je bronasto podobo z udarcem utisnil. Neki Titonas, pastir, je z edno pestjo najmočnejšega in najbolj divjega bika svoje čede za nogu prijel, in ob enem z drugo pestjo drugega bika deržal. Neki Palimados je nag premagal oboroženega sovražnika, in voz v polnem teku je s pestjo ustavil. Milon je za šalo na sprehodu vsaki dan mladega teleta in še pitanega vola nosil. Teagen je v svojem življenji 1400krat zmagal v dvoboji s pestjo, in že v 9. letu svoje starosti je, ko iz šole pride, bro- nasto podobo nekega boga domu na ramah prinesel. Snedel je celega vola. Po smerti mu stavijo kamenito podobo. Eden nje- govih protivnikov se je maščevati hotel nad njim in je z bi- čem podobo hodil ponoči pretepat. Enkrat podoba pade, in ga vbije. Žlahta je šla podobo tožit zavolj umora. Podobo so ob- sodili in jo v morje zagnali.

Take pravljice se sicer ne ujemajo z našo telovadsko na- logo, le toliko da veste, s kakšno ljubeznijo so učili stari telo-

vadstvo. Govori se dalje o Damonenu, kateri se je s Kreugom boril. Ko ni nobeden mogel zmagati in že večer postane, se pogodita, da eden drugega udari. Damonen dobi zaušnico, sune pa potem Kreuga z razpetimi persti v trebuh tako, da se mu cela roka noter vdere. In neki Odisej je Inosa le malo pobožal in mu je obraz zdrobil. Vsaki tudi med nami ima nekaj moči v pesti, ktera moč se vterdi in pomnoži, ako se vadi v mladosti, tedaj nas morejo prilike, kakor sem jih imenoval, spodbujati. Nikar ne smemo misliti, da se take moči sedaj ne najde več; že novejša zgodovina nam pripoveduje, kako je neki vitez cesarja Erdečobradca oboroženega Saracena z ednim mahom na pol preklal, tako da je na vsako stran konja eden kos padel.

Govori se tudi o Raubarji, kateri je s perstom podkov zlo-mil, z edno ženo je imel 8 dvojčkov in nekemu židu je brado s čelusti vred zderl. Lahko berete, kako močni so Švajcarji v svojih borbah, ktere imajo v vsaki vasi. In tudi ne vošil bi nobenemu skušati pest slovenskega kmeta.

Ali sama pest ne opravi zmirom vsega. Že Homer govori, da je v borenji večkrat zvijača slabjšega boritelja zmagala močnejšega. In ravno v tem leži druga stopnja borivne umetnosti, ktera se je naprej in naprej do sedanjega časa pri vseh narodih vpeljevala in se uri posebno na angleškem pod imenom „Boxkunst.“

Kakor je poprej sirova moč vse zmagala, so Helenci že mislili borbo pod gotova pravila staviti in res so postali v tem prvi naši učitelji, ker so imeli učiteljev po gimnazijah, ter učili mladost v prostem borenji s pestmi. Najžlahnejša borba je bila tista, pri kateri so roke razpete deržali in nasprotnika samo se branili tako dolgo, da se je utrudil in obnemagal; tudi to je bilo imenitno v borenji, da zmagavec je ostal brez vsake rane.

Neki Hipomah je v Olimpi 3 nasprotnike zmagal, pa ni se mu bila najmanjša rana poznala, in Melankam je dva dni zaporedoma boril se in život njegov je ostal zdrav in cel.

Tretja in viša stopnja borenja je potem postala borba z orožjem.

Gerki nam v tem niso bili učitelji, ker so oni, kakor sim dopovedal, bolji bor s pestjo vadili, pa še to v estetičnem pomenu; razum tega so se učili umetnosti in modrosti. V borenji z orožji so bili bolj imenitni in tako rekoč pervaki Rimljani in sicer zavolj njihove večje sirovosti in še iz tega vzroka, ker so kakor znate le vojsko črez vse ljubili in so perve stalne vojne napravili, soldaščine, katerim je bila naloga, orožje umetno rabiti.

Iger, kakor so jih imeli Gerki, se tudi ne najde več. Rimljani so že bolj mehkužni postajali, so za svojo osebo raje drugo zabavo iskali, kakor ravno borenje; so raje borenje gledali nego se sami borili. Igre borivne so tedaj prepustili sužnim, vjetnikom iz raznih dežel, kateri so se morali prvič vaditi v borenji in potem na javnih glediščih se boriti. Ime jim je bilo gladjatori. Kakšno imenitnost so imeli ti gladjatori, se vidi iz tega, da jih je Cezar sam čez 20.000 imel; cesar Trajan jih je neki 10.000 v pol leta daroval. Gladjatori so bili večji del močni, lepi ljudje. V vednih vajah borenja se je njih duh osi-rovil; ni jim bilo več mar za dom, od ktereга so bili siloma odpojeni, in kar je posebno zanimivo, ženstvo jih je posebno ljubilo. Gospé najviših stanov se niso sramovale, za take močne junake se potegniti, za junake, katerim je bila naloga v Cirkusu z divjimi zverinami in posebno s človekom svoje mēre se boriti. Sladko in gorko je moralo biti, na sercu tacega moža se ogrevati, kateri je človeško kri prelival! Alj pustimo take temne strani človeštva, preveč nas stare oblike na nove spominjajo. Gladjatori tedaj so se razveseljevali mnoge simpatije in so v Cirkusu napovedani dan v pričo tisoč in tisoč ljudi se skazovali.

Začeli so od kraja boriti se z neostrim orožjem. Kmalopaja je to gledavce dolgočasilo — *Remove lusoria, decretoriis opus est*, in tako so tirjali resnobno borbo. Eden proti drugemu se ustavlja, in nesmé se ganiti od zarisanega prostora. Od začetka z navadnim udarcem so kmalo umetnejše borili se. Prav po šolsko se je moral vsaki braniti in varovati se. Kdor je bil boječ, so ga z gorečim železom zbujevali. Ko je bil kdo ranjen, je večidel orožje preč zagnal. Ljudstvo zamaknjeno je upilo: „*hoc habet*.“ Večidel je šlo ranjenemu za življenje. Vsmiljenja je smel prositi, „*provocare ad populum*.“ Ljudstvo je potem reklo: *police presso*, ali *verso* in so tako razsodili življenje ali smert bojeavca. Večidel je cesar sam o tem razsodil. Izjema je bila, kadar so borbe bile brez vsmiljenja „*sine missione*.“

Kadar ljudstvo reče „*police verso*“, je moral ranjen revež po posebnih pravilih prav lepo postaviti se za smertni udarec, „*ferum recipere*“; gledavci so bili razžaljeni, ako ni s posebno gracijo umerl. Truplo so potem z železom prijeli in skoz „*porta libitinensis*“ v smertno sobo „*spoliarium*“ vlekli, kakor pri nas ubitiga vola. To je zgodovina borbe rimljanske.

Pozneje se je vpeljevala pri vitezih srednega veka. Ko je že cela srednja Evropa sedanja Francija in Nemčija zedinjena bila, so se v teh deželah in deloma tudi na Angleškem začeli

tako imenovani turnirji. Kakor so se poprej gladjatori kot sužni med seboj klali v posebno veselje Rimcev, tako se sedaj vitezi niso sramovali v turnirjih za malo darilo, večkrat za nič drugega, kot za kratko ljubezen lahko misleče deklice, boriti se med saboj in dika njihova je v tacih igrah končala. Vender so bili turnirji tempeljni novejšega borenja z orožji; v njih se je vadilo umetno boriti se in vitezi, po takem potu izurjeni v tacih znanstvih, so lahko podjarmili prostega mestjana ali kmeta. Z borenjem je bil temelj postavljen sedanjim monarhijam, sedanjemu vojaštvu, zakaj bi ne rekel telovadskim društvom in vsi sreči, katero danes uživamo. Na zdravje!

D r a g i n a.

Narodarska *) razprava.

Spisal Ivan Geršak.

Človek je na svetu čudna stvar. Cvetlice na livadi, na travniku so tako lepo pisano oblečene, stojijo tako ponosno na svojem prostoru, da se le oko naše raduje oziraje se na nje: vendar človek si mora obsvojiti prostor, kjer stoji, kjer živi na svetu; mora se truditi, da si preskerbi saj nekakošno oblačilo varujoče ga hude zime, merzlega vetra; zver po goščah in hostah nahaja povsod živeža, tičice vendar žanjejo, akoravno niso sejale, kakor pravi sveto pismo: vendar človek seje, — seje — alj nemila osoda mu večkrat nič žeti ne dá; sadaj pride velika suša, požgé in zaduši pridelke kmečkih žulov, sadaj potere toča ali povodenj najlepšo stern, — spet je proč sreča in up pridnega delavca! Tužnega serca toži sosed sosedu: Moj Bog, letos bo dragina!

Kaj pa je dragina? Kaj je drago sploh, kaj je k ceni ali dober kup? —

Gotovo je že vsaki izmed nas kaj prodal ali kupil. Kar je koli prodal, dobil je denarja za stvar ali pa zamenjal jo je za

*) Od več strani slišim, da „narodarstvo“ ni koj pripravna beseda za „Nationalökonomie“. Ne bi se tudi jako branil izraza „obče gospodarstvo“, kterega mi č. g. J. Šolar svetuje. — Ker še pa sam besede „narodarstvo“ zagovarjal nikjer nisem in ker se še stvar nikjer dobro pretresla ni, ostal sem še pri zgornji besedi.

drugo njemu prijetnejšo stvar. Ako je toliko dobil čevljar za škornje, kar ga je usnje in delo veljalo, rekel bo, da je škornje k ceni prodal; ako je pa manj dobil, kakor ga je naprava veljala, prodal jih je pod ceno, t. j. slabo; ako jih je pa zadnjič nad stroške prodal, ako je dobil golega dobička, prodal jih je drago. To bi bil obči pomen besede drag. Pri takih bolj nepotrebnih stvareh si človek navadoma premisli, ali jih bo kupil ali ne, ker so „drage“; ali bo rajše kupil zlato uro ali sreberno. Vendar človek ima tudi silnih potreb, kojim ustreči mora, ako hoče živeti. K temu pa spada živež vsakdanji. Tu si ne premišljuje več, ali bi kupil sterno ali ne, ker je „draga“; še sam rad ceno povikša, da le dobi še žita poprej ko zgine iz terga. Zemeljski, poljski pridelki namreč se ne morejo po volji pomnožiti; eden oral dobre zemlje donaša toliko vaganov pšenice pri dobrem obdelovanji, a ne več. Ako še zemljo zboljšaš, ako še več stroškov na delo oberneš, dal ti bo res nekaj več ta oral, vendar ti bo komaj večje stroške povernil. Vsi drugi stroški za povikšanje pridelka bi bili zastonj. Je pa na svetu skoraj povsod toliko prebivavcev na vsakem mestu, kolikor se jih ondi preživeti zamore od pridelkov, koje jim dá naša obča mati zemlja. Če toraj neprevidoma stern propade, če žetve ni ali če je jako slaba, vse plane po teržnem žitu, ter boječi se smerti ceno sami povikšajo po svojem prehitrem strahu.

Dragina se že precej zgodaj prikazuje, berž ko se vé, da žetva ne bo obila, začnejo kupci skupovati žito, kjer ga še kaj najdejo; pridelavci (producenti, proizvojitelji) pa ga tiščijo še morebiti bolj ko je treba. Najvišjo stopnjo doseže cena v postu. Čudo je pa to, da ne raste kakor cena drugih stvari. Pri drugih ne silno potrebnih stvareh raste cena tako-le: Če je dvakrat toliko stvari na tergu, ko jih je treba, pade jim počasi cena na polovico sadanje cene; če je pa komaj pol toliko stvari na tergu, kakor jih ljudstvo potrebuje, jim bo cena poskočila še na dvakrat toliko. Potrebe in potrebne stvari so zmirorom v ravni razmeri: dvakrat večje potrebe terjajo dvakrat več takih stvari, ako jim ima cena obstati ednaka. Vendar pri žitu to ni tako; cena tu skače jako močnejše kakor navadoma. Lauderdale in Tooke, izverstna angleška narodarja, sta preračunila, da cena raste tako-le: če 10ti del žetve izpade v kaki deželi, ne poskoči cena tudi za 10ti del, temuč blizo za tretji del; ako izpade 4ti del žetve, že velja skoraj dvakrat toliko vagan žita kakor navadoma v srednjem letu, če pa pol žetve izpade ali se pogubi, velja vagan blizo 5krat toliko. Postavimo da je vagan pšenice po 3 gld. v deželi, koja pridelava v srednjem letu 2 milijona vaganov vkup. Ako pa je polovico suša vzela in se

vé da ako od drugod žita dobiti ni, veljal bo eden vagan posihmal 14 gld.

Kaj je pa vzrok dragini, koje ima nasledke in kako ji je mogoče v okom priti ali saj nasledkom se nekaj zogniti?

Na ta prašanja moramo polagoma odgovarjati. Šiba božja res ljudstva največkrat obišče; sadaj pride suša, sadaj velika povodenj, tu je toča vzela lepe pridelke, tam je vojsko kerdelo poteptalo setve, pod podkvo vojnega konja se šibi klasnata pšenica. To so res stvari, kojih človek sprevideti ne more, kojih siromašni človek odverniti ne more, da bi si jih sprevidel. Vendar dasi že drugače ni moglo biti, bi človek le pomagal lahko, ako k tem naravnim, brezvoljnim vzrokom ne bi se pridružili še drugi, ktere pa človek, ali po pravici država vendar le lahko odverne. So pa vzroki te druge verste neomika ljudstva pri obdelovanji polja, slaba občila mednarodna in meddržavna, kakor pomanjkovanje cest, železnic itd. in napačne postave, ki zaderžujejo prosto trgovino, prosti promet najpotrebnejših stvari. O vsem tem bomo pozneje še obširneje govorili. Preglejmo na kratko še velike nasledke hudih let. —

Dragina ni le strašna za tiste, kateri morajo stradati živeža, dragina še ima veliko drugih silo važnih nasledkov, ki se še daleč v zarodu pri naših vnukih kažejo. Velikega upljiva je na ženitve, porode in umerlost. Statistikarji so preračunili na nizozemskem kraljestvu porode in merliče od 12 let, 1815 do 1826. Iz njih računa vidimo: (Gesellschaftsökonomie von Dr. Chr. Fr. Grieb, stran 214):

Leta	Porodi		Merliči		Ženitve	Cena, gld.	
	y mestih	na deželi	y mestih	na deželi		sira	erži
1815	59.737	135.626	49.007	88.592	48.854	4.90	3.50
1816	58.095	138.507	47.327	88.796	40.801	9.56	7.17
1817	55.207	122.348	55.240	97.368	33.881	6.79	4.28
1824	67.030	151.636	47.662	87.253	44.665	2.48	1.51

Dragina se je že prikazala leta 16tega, ko je cena sira poskočila od 4 gld. na 9 gld., erži pa od 3 gld. na 7 gld. Ženitve so se res berž zmanjšale za dobrih 8000 parov, vendar še porodi tega leta ne kažejo velikega razločka, kakor tudi mertveci ne. Dragina pa še drugo leto terpi. Sadaj se pa jako

pozna na številu novorojencev, kakor tudi merličev. V dobrem letu 1824tem se je čez 49 tisoč ljudi več narodilo, kakor jih je pomerlo; leta 17tega pa se jih je le blizo 25 tisoč več porodilo; zgubilo se je toraj že tu čez 24 tisoč ljudi v mali deržavi; v veliki deržavi gotovo znese zguba več, kakor na Ruskem leta 1848, ker je deržava prišla ob 730 tisoč prebivavcev po razmeri drugih navadnih let. Primerimo le kratko še avstrijske zadeve dobrega leta 1851 in hudega leta 1855:

Leto	Porodi	Merliči	Razloček	Ženitve	Cena, gld.	
					pšenice	erži
1851	1,360.573	1,034.161	316,411	336.801	3.67	2.80
1855	1,214.119	1,525.497	311.378	245.389	6.70	4.69

Kdo se ne bo prestrašil takih števil? Le pogledjte jih dobro, pazljivi bravci! Sredna cena žita kaže leta 52tega, da se je 316.411 ljudi več narodilo, kakor jih je zamerlo; cena poskoči leta 55tega skoraj še za toliko, in sadaj skoraj za ravno toliko prevagajo merliči: toraj vkupna zguba od 627.789 duš, t. j. čez pol milijona duš je v Avstrii vzelo edno hudo leto 55to. Primerno so se tudi ženitve zmanjšale, tako da se jih je 90 tisoč parov manj ženilo, kakor v drugih srednjih letih. — Pa to še ni vse; tudi pri vojakihi tega leta se vidi, da so rojeni v dragem letu; našli so, da jih pomanjkuje tega reda proti drugim, da celo še ti niso dosti krepki ter bolj mali zaostali za vojaki drugih dobrih let. Tako naj tudi jaz si s Kolbom (stran 399) izposodim resnične besede nekega belgiškega statistikarja, ki pravi: „Zdi se, da se huda leta globoko vtisnejo človeškemu rodu, ravno tako kakor hude zime svoj sled zapuščajo v rasti hostnega lesa.“ Kakor si mora toraj ters še nektera leta loviti živeža, da se po toči spet okrepi, tako človeštvo hira še dolgo na posledkih hudega dragega leta. Pa še strašnejša se nam ta leta zdijo, ako pomislimo, kdo da najbolj terpi? Bogatinec gotovo ne, ker ima s čim si odverniti pošast lakote; vsi ti nasledki le zadenejo reveža; med reveži je toraj ona jaka vmerlost, katero smo statistično dokazali. — Pa tudi v politiki je važno paziti na hude nasledke lakote. Sila kola lomi. V lakoti človek pozabi na postave človeške in božje; kruha hoče imeti, naj ga dobi od koder kolj. Veliko prekucij se je s tim začelo, da je siromašno delavno ljudstvo terjalo kruha od vlade (Panem et circenses!); pa vlada ni dolžna, niti

zmožna rediti množico delavno — česar v takih časih nikdo ne pomisli. Kdo se ne spomni vriska in stiska francoskih žen v veliki prekucii, ktere so v dolgi procesii vihrale do kralja in vriskele: kruha hočemo imeti, kruha! Niti država, niti pridni drugi malo bolj zmožni posestnik-ni v miru; sila sili krasti in ropati, ali pa — lakote umreti! —

Kdo ne bi tedaj milega serca in bistrega uma se oziral po pripomočkih ali sredstvih, kako bi se dalo v okom priti tako veliki nesreči ne le države, ki zgubi toliko pridnih rok v ednem dragem letu, temuč tudi reveža samega, ki od previdnosti svojih zmožnih prijatlov pričakuje zboljšanja svojega stanu ali saj onih naprav, po kojih se lahko ta silna pošast odverne? Poskusimo tudi ta sredstva pretresti.

Tu nahajamo jako različnih misli, ki so si deloma celo nasprotne. Država se je že tudi polastila vseh mogočih sredstev, da le odverno tako veliko nesrečo od svojih podložnih; vendar uspeha pričakovanega ni imela. Edni so jo nagovarjali, da naj si v dobrih letih sterna nakupi, da bo potem v slabih imela česar prodati in s čim revne prerediti ali saj pomagati jim; ravno kakor je egiptovski Jožef sanje razlagal. Vendar to sredstvo, da država nakupuje žita, ne velja. Pervič namreč, ko bi tak mogočen kupec stopil na terg kakor je država, kdo bo še potem kos kaj za se kupiti? Država bi vse preobilo žita kupila in cena bi po takem že v dobrem letu rasla, ker kupec (država) dobro plačuje in ker pridelavci tiščijo z žitom čakaje še vzgodnejšega časa. Drugič je gotovo treba tudi premisliti, ali bo država mogla dosti žita nakupiti za vso prihodno potrebo. Ker se še potreba prihodnih let ne dá dobro prevdariti, toraj tudi ni mogoče pametno ravnati. Vendar tretjič mislimo si, da oboje država premore, da toraj precej nakupi in čaka prerokovanega hudega leta. Kam bo djala sterna? V velike magacine jo shraniti? To malo velja, ker ni lahko gledati na žito ter ga premetavati, sušiti, da miši ne pridejo do njega, da se ne spridi itd. Tudi tu je neokornost velika in skoraj se mi tudi zavolj prilične naprave in sprave zdi nemogoče, da bi država nakupovala žita za huda leta v dobrih letih. Pa na drugi težki politični in društveni nasledek je paziti. Bolj ko drugi za me delajo, manj bom sam za se skerbel: tako tudi narod in država; če vsaki vé, da mu bo že država dala v sili žita dober kup, ga sam ne bo se učil ceniti, ga pridno pridelovati in hraniti, zanašaje se na tujo pomoč. Škoda je že tu dvojna. Pa kaj še pride, če po takem nakupovanji se pri revnih delavcih izcimi misel, da je država dolžna jim dajati živeža! Ta misel je pa lahko pri nevedni množici ter lahko preverže celo

državo, kadar pride sile čas. Zato je iz političnih vzrokov nevarno, da se država polasti žita ter da ona dela žitno ceno po svoji volji: hoté dobroto deliti, škodovala bo sebi in svojim. —

Drugi so ji pa svetovali, da naj prepové država izvažati žito iz domačih dežel v ptuje sosedne; tako bi namreč morebiti državljanji sami segli po pridelkih ter tako bi se po privatnih ohranilo žito za večje potrebe drugih let. Pa tudi tako ravnanje ne bi bilo dobro; pridelavci namreč bi v dobrem letu ravno tako denarja potrebovali kakor v hudem, ker preobilega žita ne bi smeli prodati iz dežele; sosed bi pa poleg vsega svojega denarja lakoto terpel, ker pri nas žita kupiti ne bi mogel.

Med pomočki (sredstvi) pa bi bila prvič omika naroda, posebno v poljedelstvu; tu terčimo na narodne šole ali ljudske učilnice, ktere so prava mera in podlaga narodne omike. Da pa so ljudske šole zmožne spodriniti vse hude nasledke, izvirajoče iz neomike, iz dušnega spanja narodnega, morajo tudi biti pravilno ustrojene; so pa, da le kratko omenimo memogredé, posebno dve terjatvi do narodnih šol, ako hočejo napredku narodnemu pripomoči; te so odgovor na prašanje kaj se narodu uči, in kako se mu razlaga. Na prvo prašanje odgovarjamo, kakor pamet terja: da se prihodnemu kmetu to uči česar bo nekadà potreboval, na drugo prašanje terja pamet prosta edini ta odgovor: da se mu te potrebne stvari razlagajo tudi razumljivo, t. j. v razumljivem jeziku, od zvedenih učiteljev. Glejmo pa, kaj in kako je pri nas nauk. Prvič se naj uči poleg potrebnega branja, pisanja in računstva tudi poljedelstvo; le če poljedelstvo napreduje, smemo pričakovati, da se bo obdelovala zemlja z razno-verstnimi sadeži, da se bodo po časi vpeljale mašine, da marsikaj ne pojde v pod zlo, kar bi samo na sebi bolj shranjeno marsikteri družbi odvernilo hude dneve lakote. Pri razno-verstnih pridelkih ni mogoča lakota tako, kakor pa pri le malem številu pridelkov. Dokler niso Evropejci imeli krompirja, dokler so le piro, erž in pšenico sejali, jim je toča lahko vse potolkla, jim suša vse vzela. Odkar pa smo začeli krompir saditi, ozimino zmenjavati z jarino, ni več slišati od tako hudih let kakor v srednjem veku. Če nesreča edno vzame, pa drugo ostane. Perva potreba je toraj kakor povsod, tudi tu omika naroda.

Drugi pripomoček pa bi bila povzdiga občil (Verkehrsmittel), t. j. cest, železnic, brodarstva. Vsaki izmed nas je že skusil, kaj je slab pot; še slabejša pa je, če ni nobenega pota,

ceste itd. med sosedoma. Lahko se ravno to med sosednimi narodi pripeti. Ker je pa svet velik, je mogoče, da je na ednem kraju jako obrodilo, na drugem pa niso siromaki nič imeli žeti. Da bi le tje mogli do onih mejašev, kojim žito skoraj na kupih že plesnuje, ker ga prodati ne morejo! Vendar med narodoma ni občila (ceste itd.), nesrečna sta oba, eden strada živeža, pa ima morebiti lepega sukna, platna, orodja itd. na prodaj; oni bi pa rad platna, sukna, orodja itd., vendar si žita ne more v denar spraviti. Kako velika dobrota bi bila obema cesta ali železnica do edendrugega! Mogla bi si potem potolažiti marsikoho potrebo. Tako lahko sprevidimo, da pošast lakote gine bolj ko vidimo ceste delati, železnice napeljavati, reke poravnavati itd. Se vé pa da poleg blagora telesnega tudi dušni blagor pospešuje; kjer se blago menjuje, menjujejo se tudi misli, želje itd., kjer se dregajo narodi s svojimi pridelki, tam se rodi tudi dušna iskra vednosti in umetnosti.

Kako pa je spet pri nas v teh zadevah? Gotovo je, da imajo nektare dežele več cest kakor druge; tako beremo v državopisu (Statistik v. Schmitt S. 182), da ima poprek vsaka $\square$ milja v Mletkah (Venedig) okolj 6 milj ceste, na Sedmograško pa tri desetine, t. j. še le na deset poveršnih milj pridejo tri milje ceste. Imajo toraj Mletke po razmeri 20krat več ceste kakor Sedmograška. Pa glejta tudi, kak razloček med omiko, med blagostanom teh obeh dežel! Mletke so skoraj na čelu omike v celi Avstrii; na Ogerskem in Sedmograškem pa še tavajo ljudje po temnih stranpoticah, — ker še nimajo lepih cest!

Če smo se ozerli v domačii po cestah, ozrimo se v soseski še po železnicah. Med vsemi državami bo vendar le Ingleška najbolj slovela, poglej jo od ktere strani kolj hočeš. Dasiravno ima le pol toliko zemlje in precej manj prebivavcev kot Avstrija, ima vendar 3krat več železnic kakor mi. Ni jim pa tudi skerbeti za živež. Če tu ne plenja, imajo ga mahoma od drugod dosti po železnicah in ladjah; celo iz Egipta, Indije, Amerike ga vvažavajo in nikdar ni slišati kriča od lakote zavolj pomanjkanja žita; le to jih najbolj peče, če dela nimajo delavci, ker si potem nimajo s čim kupiti žita. Nasproti pa ima nad 35krat več Rusija le komaj šterti del naših železnic v svojem prostornem carstvu. Tam pa so huda leta tudi bolj pogosta kakor tu na zapadu. Kako nizka pa je tudi omika na Ruskem! — Tretji pripomoček pa bi bil postavodavne naprave. Postava namreč mora se deržati prostosti tergovanja ali prometa, ne pa da bi branila izvažati stvari ednake mere, p. žita. Tako se še ni nikolj v okom prišlo dragini in hudim letom, da je branila postava žito izvažati v sosedne države. Zakaj ne? Če

pridelavec vidi, da je doma žita malo, da bo mu prej ali slej cena poskočiti morala, gotovo ga ne bo ponujal sosedu, tadaj bi bila postava nepotrebna, napačna; ako pa imamo dosti žita, sosed ga pa išče za drag denar, postava ga pa prodavati brani, velika je škoda pridelavcu in tudi krivica, zoper katero nima nobene besede; tadaj je postava krivična in ne bo dosegla svojega namena, ker se bo vendar le na tihem žito prodajalo; taka bi postava pospeševala zopernravna dela, bila bi gotovo slaba, overgljiva postava. Če je trgovina prosta, kar tje letijo stvari, kjer so potrebne; kjer žita pomanjkuje, bodo ga kmalo trgovci na kupe prodajali; kjer orodja pomanjkuje, kmalo se Vam ga bo ponujalo. Trgovina je naravna prikazen in je podveržena naravnim postavam. Kakor pa si naše telo posebno prizadeva, da zaceli rano na roki vsekano, pošilja posebno tje svojo kri in vračilno moč: tako tudi tergovce tje sopiha, kjer društveno telo terpi, kjer ljudje terpijo skleče potrebe. —

Prepoved izvažanja ne bi toraj dobro dela. Res mislijo edni, da ta prepoved ne bi samo lakote branila ljudstvo, pomogla bi mu tudi na višo stopnjo omike. Povsod je namreč — tako so govorili zagovorniki te izvozivne prepovedi — povsod je ljudi, ki morajo žita kupovati, kakor obertniki in drugi delavci. Če bo precej žita, bo mu cena nizka, zato bo tudi dnevni zaslužek pomagačev in prostih delavcev nizek, ker dnevna se skoraj povsod ravna po žitni ceni. Pri ceninem delu si pa celo obertništvo jako pomore in to tudi poljedelstvu pomaga. — Pa tu je ravno vse napek. Če je postavim dobro leto pri nas, pri sosedu pa slabo, bi naš kmet lahko po ceni prodal svoj pridelek, denar bi prišel v našo deželo, kmet bi z denarjem si lahko dal napraviti oblačil, in orodja, ter jih z denarjem, pa ne z golim žitom plačal; to bi bilo tudi po volji obertnika samega, ker le tadaj mu dobro pospešuje obertnija, če ima dosti dela, ne pa tadaj če ga pomagači ne koštajo veliko. Toraj prosta trgovina z žitom naj velja državi, prosta trgovina sama poravna vse razločke v ceni. Če je pri nas žita, ne bo mu tadaj pri prosti trgovini čisto cena padla, ker bo kmalo prišlo kupcev od sosedu, kateri bodo popraševaje ceno zderžali. Za mali dobiček bodo potem to, kar imamo mi preveč, odpeljali v druge kraje, katerim lakota žuga. Tam že cena žitu poskakuje nenavadoma, kakor smo poprej slišali. Če žita ne bo, bo vagan 5krat dražji; pa glej! kmali je spet tergovce tu z žitom iz našega kraja; ker jih pa več tergovcev želi nakupljeno žito tam razprodati, pa eden družega tišči k nižji ceni, tako da lakote ni duha ne sluha; le nekaj draže je žito kakor pri nas; tako se tergovce skaže ljudem tu in tam veliki dobrotnik. — Druge

države pripustijo sicer žitno trgovino, pa jemljejo vvožnino in izvožnino za vagan žita. Izvožnina je pri nekterih zmirom edna, pri drugih pa pada in raste z žitno ceno, t. j. če je žito draže, jemlje država tudi več krajcarjev od vagana izvožnine, če je cena nizka, je ne jemlje nič, terštvo je čisto prosto. Ni se toraj treba bati lakote, če eden dá drugemu, česar ne potrebuje sam in si tako denarja dobi za druge potrebe, davke itd.

4. Ali pa vendar ne bi država imela gledati, da v srednjih letih imajo kruha dober kup, da pekem predpisuje ceno, po kateri ima peči in prodajati? Tudi tu se ne dá zagovarjati, da bi se vlada vtikala. Pod zgubo ne bo nikolj prodaval pek kruha, če ravno vlada terjá nizko ceno. Toraj vladina cena zmirom le peku pride na hasen. Tudi ni spreviditi, zakaj ne bi tudi pri peki kruha gledali na to, kdor ima najcenejši in najboljši kruh, zakaj tudi tu ne bi veljala konkurencija, posebno onod, kjer je pekarija prosta, kjer vsaki lahko začne pekariti. Slab nasledek je pa tudi ta, da pek ostane pri zapovedani ceni, dasiravno je žito ali kurjava boljši kup postala. Take prisilene cene so toraj zmirom onim na škodo, ki morajo kruh kupovati. Prostost je pa le na podlogi omike mogoča, zato je treba gledati, da se z omiko širi tudi prostost prometnega življenja. Na Ingleskem so se o teh zadevah dolgo sukali v parlamentu in veleslavni rajni Robert Peel je zapisal svoje imé z zlatimi čerkami v zgodovino, ker je ravno on zagovarjal in vresničil prostost žitnega trgovanja.

5. Še eden pripomoček bi imenoval, a le za samice, posamezne osebe. To bi bilo zavarovanje svojih pridelkov. Saj zavarovanec sam vendar laže živi, ako nesrečo poverne kakovo društvo, dasiravno se ne dá nesreča odverniti od velikih dežel v slabih letih. Mogoče je pa, da p. toča ali povodenj le ne-ktore soseske zadene, zavlój teh se vé da ne bo obče dragine, vendar sami bi stradati morali, ako jih dobrotniki ne podpirajo. Zato bi bilo dobro tudi v teh stvareh se zavarovati kolikor mogoče.

Polovimo še nekaj iz kronik in zgodovine, kar vemo od dragine in hudih let. Beremo v Celjski kroniki (Celjska kronika, spisal Ign. Orožen stran 22 in 158), da je leta 1270tega toliko ljudi gladu pomerlo, da so kupe merličev v velike jame zakopavali. Leta 1757 je bila tukaj velika dragina in lakota. Graški četvert pšenice je bil po 6 gld. 45 kr., celjski mernik ali škař pšenice po 2 gld. 15 kr., zato je moralo veliko ljudi terte, grozdne in koruzne bate mleti, da so si iz te moke kruha pekli. Otroci so zapuščali starše in so si šli živeža po svetu iskat; mnogo jih je gladu pomerlo. Ob sabotah jih je prišlo v

Celje po 300 ubogih ljudi prosit, da so nekoliko kúhe dobili. Prašajte ob dolgih zimskih večerih svojega starega očeta, povedali Vam bodo marsikojo žalostno iz draginskih let, ki so jih sami preživel! Novi zarod pa si misli: Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal.

Pravice in postave za vsacega.

III.

Gospodarske pravice o živalih.

Po državljanskem zakoniku spisal Ivan Geršak.

Koliko hasni nam daje ljubo živinče! Ne le da nam volec delati pomaga na polji, dati nam mora tudi svoje meso za naš živež, svojo kožo za našo obutelj; rogovi, parklji, dlake, kosti, vse se porabi od naše domače živine. Alj kako se živina glešta, kako je treba gospodariti živinorejcu, ne spada sem; naravopisje in poljedelstvo, posebno živinoreja ima to učiti. Tu bomo le pogledali tudi pravniško stran, kadar namreč živali postanejo vzrok kakove terjatve, kakove pravice. Marsikdo izmed nas se bo spomnil, kak posel ima včasí pastir s svojo živino na paši, da mu ne uide v sosedovo koruzo, marsikdo se bode spomnil prepira, ki sta ga sosedu imela zavolj kakega svineta, ki je v škodo zahajalo na sosedovo njivo. Gotovo je pa tudi, da bi se marsikteri prepir lahko odverní, ako bi se kmetje ozirali včasí saj po tistih (gospodarskih) pravicah, ki se najbolj kmeta tičejo. Zato bom poskusil na kratko omeniti dotednih postav našega državljanskega zakonika, da se polagoma privadimo saj najpotrebnejšim postavam.

A. — Postava govori o pitomnih (domačih) živali in pa od takih, ki so pripitomljene (udomačene). Pitomne bi bile goved, ovce, svinje itd., zato ker so človeka vajene že po celem spolu. Pripitomljene pa bi bile tiste, ki so se posebej še le človeka privadile, da mu sledijo, ali saj da ne bežijo pred njim, postavim privajene serne, golobi itd. Za pripitomljene se imajo tako dolgo, dokler se same od sebe nazaj vračajo k svojemu gospodarju; ako so pa enkrat se odvernile za zmirom, postanejo spet divje, to je take, ki pred človekom bežijo ali take, ki bi spet rade pridobile si naravno svobodo, ako jih človek

ujete derži. Divje živali vendar ne spadajo pod to razpravo, ker zastran njih veljajo posebne pravice, namreč o lovu.

Ker se brez imena in brez pridobitnega načina (p. kup) ne dá doseči last, terja postava kot pridobitni način prisvojenj je tistih reči, ki nikomur ne slišijo, se vé da s tem namenom, da bi ž njimi ravnali, kakor s svojimi. Ali pitomne in pripitomljene živali niso reči slobodnega prisvojenja ali lova, marveč ima lastnik pravico, po nje na tujo zemljo iti; vendar mora zemljiškemu posestniku škodo poverniti, ako bi se mu bila storila. Če je pripitomljena žival dva in štirideset dni sama od sebe izostala, sme jo na občni zemlji vsakdo, na svoji pa lastnik zemlje za se vzeti in obdržati. — Tudi bčele se imajo za pitomne živali; samo da tu lastnik ne sme čakati 42 dni, temuč mora mahoma ali pa saj v dveh dnevih iti za rojem; drugače si ga lahko prilasti vsakdo, kakor druge pitomne in pripitomljene živali (§. 384 d. z.). Občna zemlja je razun drugih občinskih zemljišč postavim cesta.

B. — Kar se pa oškodovanja po živali tiče, zavezan je lastnik skrbeti, da žival ni brez pastirja; posebno je pri tistih živalih skrbti treba, ktere so že po naravi bolj divje, ki bodo, postavim; drugače še propade posebni kazni. Izvoliti si mora pa tudi dobrega pastirja, ker tisti, ki je nevedoma najel takošno osebo, ali se v kakem opraviu nepripravne osebe poslužil, odgovoren je za škodo, ktero je kdo drugi zavolj tega terpel (§. 1315). Ako koga kaka žival poškodje, odgovoren je zato tisti, ki jo je k temu naganjal, dražil, ali jo varovati zamenjal. Ako se ne more proti nikomur dokazati, da je čemu tacemu kriv, šteje se poškodba za naključbo. Ko bi se bila toraj komu škoda pripetila, ker so sosedovi konji zdivjali, vstrašili se itd., ne bo mogel terjati odškodbe, ker se ta škoda ni mogla odverniti po pazljivosti lastnika konj, ter se ima za naključbo. Če je pa kdo žival dražil, odgovoren je on za vso škodo, a ne lastnik živali; tudi se ima kaznovati po kazenski postavi.

Ako kdo na svoji zemlji tujo živino najde, zavoljo tega še nima pravice, ubiti jo. On jo sme s primerno silo odpoditi; ali ako je po nji škodo terpel, ima pravico sam (privatno) toliko glav živine zarubiti, kolikor jih je za njegovo odškodbo zadosti. Vendar pa se mora v osmih dneh z lastnikom poravnati, ali pa pred sodnikom tožiti; drugače pa mora zarubljeno živino nazaj dati (§. 1321). Zarubljena živina se mora tudi tadaj nazaj dati, kadar lastnik kako drugo primerno zavarvanje dá. —

Ko pa ne bi obškodovanec imel druge moči, da bi žival vernil iz škode, imel bi vendar pravico jo ubiti (ustreliti), pa

polastiti se je ne sme, ampak pustiti jo da lastnik pride po njo. Po gojzdni postavi se toraj smejo ovce, koze in svinje ustreliti, ako ne bi bilo mogoče jih zarubiti. — Zarubljenje gre tistemu, ki ima pravico do pridelka, toraj vsaki najemnik, kteremu tuja žival škodo dela, dasi bi tudi ta žival bila zemljiščnega lastnika. Ali nikdo ne sme loviti živali zunaj svoje zemlje, da bi jo zarubil, to le sme na poškodovani zemlji. —

C. — Kako je pa pri terštvu z živino? Kaj je storiti, če mi kdo drugi hoče vzeti vola, ki sem jih ravno kupil, rekoč da so njegovi, ali če nimajo tistih lastnosti, ktere jim je prodavec pripisal? Postava pravi: Kdor kako reč proti odplačilu drugemu prepusti, porok je zato, da ima reč tiste lastnosti, ki so izrečno izgovorjene, ali se navadno na njej pričakujejo, in da se mora po natori opravila, ali po storjenem dogovoru uživati in rabiti (§. 922). Ako se hoče posestnik zavolj tega, ker kdo drugi reč terja, dobrostojstva poslužiti, mora to svojemu predniku (dobrostoju) naznaniti, in po predpisu sodnega reda prositi, da ga namestuje. Ako to prošnjo opusti, še sicer zavolj tega ne zgubi pravice do odškodovanja; pa njegovi prednik mu more vse vgovore, ne storjene zoper tretjega, nasproti postaviti, in se s tem odškodovanja toliko oprostiti, kolikor se razsodi, da bi bila po teh vgovorih, če bi se bili prav porabili, razsodba proti tretjemu drugače storjena (§. 931). Če je pa kupec prodavca prosil, da ga namestuje, pa če obadva zgubita pravdo proti tretjemu, ima kupec pravico odškodbo terjati od prednika. Ko bi pa kaka stvar lastnosti ne imela, ktere ji prodavec pripisuje, treba je razločevati, ali so ti pogreški očitni ali skrivni; ako so očitni, ne more se terjati, da bi kdo za-nje porok bil, razun če bi bil izrekoma zagotovil, da je reč vseh pogreškov prosta. Drugače je pa navadoma prodavec zato odgovoren, da ima reč take lastnosti, da je za rabo, ali pa da ima vse ji posebej pripisane lastnosti, postavim če prodavec terdi, da ima krava na dan 10 bokalov mleka, porok je zato, ker je to kravjo lastnost izrekoma zagotovil; drugače bi le zato porok bil, da spleh krava molze, kolikor je pri taki reji in od takega plemena pričakovati. V kupčevo varnost se postava derži nekterih domnév (misli), dokler se nasprotno ne dokaže, namreč:

Če kako živinče v štiri in dvajsetih urah po prevzetji zbolí ali pogine, domneva se, da je že pred prevzetjem bolno bilo (§. 924).

Ravno ta domneva velja:

1. če se v osmih dneh pri prešičih ikre, in pri ovcah koze (osepnice) ali garje (lišaj); ali če se pri ovcah v dveh mescih metljaji na pljučih ali na jetrih zapazijo;

2. ako se pri goveji živini v tridesetih dneh po prevzetji pojatnica ali tako imenovani francozi najdejo;

3. ako se pri konjih in tovrni živini v petnajstih dneh po prevzetji kužna smolika ali smerkelj, kakor tudi naduha, ali, ako se v tridesetih dnevih tiščavka, červivnost, termoglavnost, jasna slepota ali mesečna slepota razodene (§. 925).

Kar že postava domneva, nima se še posebej dokazati; ali nasprotnik lahko dokaže, da to ni res, kar je postavi resnica. Zato v teh ravno imenovanih primerljajih kupec nima dokazati, da je že žival tadaj bolna bila, ko jo je kupil; on ima samo dokazati, da je v tem od postave terjanem času poginila, ali, da je v tem času tako bolezen opazil. Da pa bo to pozneje lahko dokazal, treba bo, da berž zvedence pokliče k živinčetu, kateri potem bolezen lahko spričajo.

Ako prejemnik to previdnost zanemari, njegova je dolžnost dokazati, da je živinče že pred sklepom pogodbe to napako na sebi imelo. Vsigdar pa je tudi predajniku na voljo puščeno dokazati, da se je zapažena napaka še le po prodaji pritaknila (§. 927). —

Je še drugih razmer, ki se tičejo živine, da postavim lastniku živali priraščajo vsi vžitki, ki izvirajo iz te živali, da je najemnikova živina zastavljena za najemščino. Ali marsiktere razmere naših kmetov se ravna po drugih pravicah, večidel po posebnem pogovoru, po navadnem pravu ali po družbinah pogojih. Taka velja, če kdo dá vole v rejo, ali telico iz telec itd.

Mično bi bilo in potrebno vediti postave zastran paše, napajanja živine na ljudski zemlji itd. Dasiravno bi to tudi spadalo med pravice „o živalih“, bomo pa le rajši takrat omenili teh razmer, kedar bomo govorili o služnostih (servitutah), ki tako močno segajo v vsakdanje gospodarsko življenje. —

Nekaj o papirji i njegovej zgodovini.

Spisal A. T. Mačkov.

Nekdo je kerstil sedanjí naš vek papirnatí. Ali je govoril resno, ali se je le šalil, tega ne vem. Ali je pravo pogodil, ali sodil le krivo, ne bodem preiskaval; samo o tem sem prepričan, da se temu izreku ne bode čudil nihče, tudi tisti ne, komur bi sicer ne bil čisto po všeči. Kajti če se ozremo le malo okoli sebe, opazimo že čuda veliko papirja: na moškej glavi

se blišči ponosno kot cilindar, ženska ga stavi rada v raznih barvah in oblikah kot cvetlice na klobuček, i to tem raje, kolikor bolj so se jej že osule cvetlice po licu; marsiktera kodrolasata glavica, ktero občudujemo po dnevi, zahvaluje svojo lepoto, svoje zavijače le skrivnej ponočnej delavnosti papirja in igle. Dan današnji krijejo že strehe s papirjem, i kdo izmed nas ni še videl šam, da je izpodrinol papir celo steklo iz okenj. Koliko pa se porabi i popiše (kaj pa da le v blagor človečanstva *) papirja po raznih pisarnicah! Deržavopisci ali statistikarji imeli bi tu hvaležno nalogo. Marsiktero jako smešno so že izračunali; statistikar ti vé, koliko ženskih gre na ednega moškega, koliko bokalov vina pripada ednemu človeku. Nekdo je celo preštel čerke svetega pisma. Ali kolikor jaz vém, tega nihče ni še preračunal, kolikokrat i kako na debelo bi se dala zaviti naša blaga mati zemlja v papir, kar se ga popiše eden dan.

Ko so se iznašli hlaponi, čudil se je stermeči svet neizmernej moči soparjevej. Ali kaj je sopar ali hlap memo papirja? — Zlato i srebro sta bila od nekđaj ljubljenca človeških sere, i vendar jih je spodrinol papir. Zlate romenjake, sreberne križake pozná sedanjí zarod komaj po imenu; najdeš jih več vkup neki le v kletih kake banke, i posamezne plesnjevce sem ter tje v nogovici kake stiskavke. Kako bi se čudil slavni kralj Filip makedonski, ki je terdil, da preleze z zlatom obloženi osel naj stermeje ozidje, ko bi zvedel, da se oblagajo v 19tem stoletji taki osli s papirjem. Papir je dan danas tisti „movens in agens“, ki suče i verti svet: papir od močnega aristokrata tisučaka noter doli do vmazanega nemaniča, metuljčka šestaka.

Težko bi tedaj po vsem tem išlo sedanjemu zarodu v glavo, ko bi mu kdo pripovedoval, da si je moral nekđaj pomagati svet brez papirja. Namenil sem si tedaj pregovoriti pri tej priložnosti nekoliko o papirjevej zgodovini i zdi se mi, da to ni popolnoma neprilično, saj je papir zanimiva i važna stvar omikanemu svetu sploh, kakor tudi učenim možem. Ne dá se namreč tajiti, da imamo zahvaliti ponajviše iznajdbi papirja veličastno omiko evropejsko, ki jo nahajamo dan danas v vednostih, umetnostih in obertnii. Zatoraj bom govoril najprvo malo o spomenikih sploh, kterih nalogo je prevzel sedaj papir, in potem o papirji posebej, kje i kako se je iznašel itd.

*) Ko bi se dal osrečiti svet s papirjem, morala bi biti Avstrija prav „eldorado.“ Kakor smo brali po časopisih, prodali so pred kratkim 20.000 centov papirnih ostankov nakopičenih iz Bachove dobe v deržavnej tiskarnici.

Papir je prvi berzozjav, po katerem so na lahki način jeli med seboj občevati razni narodi, po katerem so si naznanjali svoje misli in iznajdbe. Papir je podloga človeške blagovitosti. Naj lepša iznajdba je svetu le mrtva stvar, dokler se ne razširi. Postati mora obče blago; sicer koristi le malemu okrožju i živi i umerje s svojim iznajdnikom vred. Vsaka iznajdba, ktera bi mogla človečanstvu koristiti, naj bi se širila, zboljševala i hranila potomcem — kar velja ravno tako pri visocih vednostih, kakor pri realnih tvarinah. To pa se dá doseči le na podlagi pisave — papirja. Papirjeva zgodovina je toraj zgodovina omike. Kolikor več papirja porabi ta ali uni narod, toliko bolj omikanega ga smemo soditi.

Kako dolgo pa je trajalo, predno je dospel človek le na toliko stopinjo omike, da je čutil v sebi potrebo, to kar je doživel i skusil sam, zapustiti i naznamiti tudi svojim prihodnikom. Geologi ali zemljioslovci so izduhtali (kar pa naj le zagovarjajo sami), da je star človeški zarod kacih 80—100 tisoč let, t. j. toliko kakor tako imenovana naplavena lega (Alluvial-schichte), na kterej je prvič človek živeti zamogel. Temu nasproti presega zgodovina o človeku, tedaj tudi človeška izobrazljivost le malo, še ne popolnoma 6 tisoč let. Celih 80 tisoč let i še več je potreboval tedaj človek, predno se mu je izbudila gori omenjena želja. Odkler se mu je pa izbudila, skušal jo je uresničiti. Rabile so mu v ta namen naj različnejša sredstva i pota. Pervi spomeniki bili so gomile *), kamnene gromade **), stebri ***), posajeno drevje i. t. d. ****). Te stvari spominjale so prihodnji zarod dogodkov, ki so jih doživeli njih predniki na tem ali unem kraji.

Tako iz početka. Ko se je pa izvišalo število ljudi, rasla je tudi množina spominov, ktere je bilo treba ohraniti prihod-

*) Abraham napravil jo je svojei ženi.

**) Dan današnji še ne hrani priprosti svet svojih spominov drugače. Potovaje po Dolenskem nahajal bodeš sem ter tje ob cestah na samotnih krajih orjaških gromad nanešenih iz berstja. Če poprašas bližnjega prebivavea o pomenu take gromade, natanjko in obširno ti bode pripovedoval, da so tega i tega leta (berž ko ne bo vedel še dan) na tem mestu ubili ti i ti hudobneži tega i tega nesrečneža, da se je potem v spomin žalostne dogodbje nanesla gromada, na ktero je vsaki memogredoči položil malo vejico ali berst. Znan mi je kraj, kjer je postala taka gromada tolika, da je dala bližnjaj vasi ime. Kakor mi je pravil prijatelj iz Istrije, ima tudi po Istrii takih gromad, samo da so nanešene iz kamenja.

****) Križi ob cestah i na pokopališčih veči del družega niso, kakor stebri, ktere je vernost naših Slovencev spremenila v križe.

*****) Kaj je voz, ki si ga v robec narediš, družega kakor priprosti per-votni spomenik?

nemu svetu. Zatoraj niso zadostevali več taki priprosti pripomočki, kakoršne smo ravno kar videli. Tudi temu prišle so okoliščine v okom. Vodstvo javnih opravil je pripalo prostovoljno izbranim ali vsiljenim samovladarjem. Ti so pa že skerbili, da ne bi se pozabila njih dela. S silno prizadevo, nenavadnim trudom in poterpeljenjem vidimo jih staviti velikanske spomenike — tempeljne, obiliske, piramide, — ki jih dan danas nahajamo po Egiptu, pri katerih ne vemo, ali bi občudovali njih orjaško velikost ali obžalovali sužnji zarod, kteremu je nakladala despotična volja tolika dela. —

Kasneje so opisovali take spominske stavbe s podobopisi (hieroglifi), katerih je naj več in naj bolj znanih po Egiptu. Z zagozdami i dleti vpisovali so se ti podobopisi najprvo na kamnene plošče in opeke. Razun tega rabile so tudi kovne ali rudne plošče, bodisi svinčene bodisi bakrene; pisalo se je nanje z ostrim kamenjem i železom. Kasneje prišle so lesene plošče v navado. V te so se vrezovale pismene s kostmi i bakrenimi pisali. Tudi so jih povoščevali i potem pisali nanje z roženimi i srebrnimi pisali. Toda tudi to ni zadostevalo s časom, ko je napredovala človeška omika. S tako okornimi pripravami namreč bukve pisati, bilo je čisto nemogoče. Človek si je toraj iskal lažih pisavnih priprav, i jih je tudi našel. Bilo je to drevno listje, i še dan danas pišejo nektera ljudstva na listje, ktero na solncu suše, i tako dolgo ribajo, dokler se vgladi. V ravno ta namen rabile so nekđaj tudi lanene tkanine. To nam spričujejo mumije, katerih je nekaj zavitih v popisano tkanino. V istem času pisalo se je tudi na živinsko kožo i čreva.

Malo po malem pa je spodrinol s časom vse te pripravke tako imenovani papyrus, ktereга so delali Egipčani iz papirjevega tersja. Papirjev ters (cyperus papyrus) raste, kakor nam pripoveduje že Plinij (L. 13. cap. 11) v Kalabrii, Sicilii in Egiptu na bregovih rek.

Papir pa se je pripravljaj, kakor pripovedujejo, takole: Ko se je papirjevo tersje mežilo, odlepili so s tenkimi iglami ali ostrimi, robotimi školjkami (mišeljni) kožico ali vlakno od posamezne bilke. To vlakno so razgernoli po mokrih tablah in omočili ali oblili z vročo klejasto Nilovo vodo. Na to prvo lego položili so drugo; obé so stisnoli ali sprešali, na solncu posušili i z velikim zobom vgladili.

Največ papirja se je delalo v Aleksandrii. To imenitno mesto, ktero je slovelo kot središče nekdanje učenosti, mnogo je kupčevalo s papirjem. Koliko dobička je mestu prinašala ta kupčija, kažejo nam besede egiptiškega kneza Firinija, ki se je bahal, da ima toliko papirja, da bi si lahko z njim napravil

celo armado. Srečni mož! gotovo bi ne hotel menjati z marsikacim modérnim ministrom.

Da v primeru vidimo, koliko se je na papir že takrat pisalo, naj le omenim, da se je našlo samo v Herkulani blizu 1800 rokopisov, ki so bili pisani na papirnate svitke. Taki rokopis, $8\frac{1}{2}$ črevlja dolg, hranjen je v British Museum, enaki rokopis v Parizu je 30 črevljev dolg.

Ko je bil enkrat iznajden papir, pridno so se spisovale knjige in Aleksandrija je imela v kratkem (?) bogato knjižnico, ktera je slovela po vsem svetu. Tudi pergamski kralj Eumen je slišal o njej. Skoraj vsaki tadanji kralj, prvi v deželi, rad bi bil prvi na svetu. Tako tudi naš Eumen. Sklenol je toraj napraviti si knjižnico, ktera bi bila, če že ne večja, vsaj toliko kakor egiptiška. To pa je zvedel tadanji kralj egiptiški. Ptolemeju je išla ta novica tako za nohte, da je ostro prepovedal izvaževati papir v Pergam. Pa to ni motilo Eumena. Čem večje overe, tem lepša zmaga, misli si slavohlepni kralj ter jame iskati i premišljevati, kako bi si nadomestil papir. Kakor sem že gori omenol, pisalo se je od nekda na živinske kože. Izraelci pisali so na-nje že za kralja Davida. Teh se je poprijel tudi naš Eumen, i jih je s časom tako priravnati znal, da se je kaj lahko dalo na-nje pisati. Zbog tega se je tudi dolgo časa njemu pripisovala nova iznajdba, kar je pa napačno, ker je Eumen iznajdbo le izboljšal in izpopolnol pa ne iznašel na novo. Ime je dobila od kraljestva, kjer je prvo zadobila obširneje veljavo. Dan danas se še rabi i je znana pod imenom pergament.

Tadaj ko se je pisalo razun pergamenta le na papir, kupčevali so Egipčani posebno z Rimljani i ker se je pobiral že tačas col od te kupčije, dohajali so lepi dohodki v državno blagajnico. Ko so pozneje Rimljani gospodarili tudi v Egiptu, moral je pripravljavec papirja tolike davke odrajtovati pohlepnim rimskim cesarjem, da Egipčani niso hoteli več pošiljati papirja. To je za cesarja Tiberija ljudstvo tako razdražilo, da se je izpuntalo, i Tiberij ga je potolažil le s tem, da je ves papir, kar ga je bilo dobiti v deželi, enakomerno razdelil med ljudstvo. Ko je pozneje gotiški kralj Teodorik dopuščal dovaževati papir brez davka, voščil je Kasiodor, zgodovinar tiste dobe, človeškemu zarodu k temu dogodku srečo.

Egiptiški papir ostal je v rabi noter do 11. stoletja, le sem ter tje ga je izpodrinol dragi pergament. Popolnoma izpodkopal ga je še le gombažati papir, kterega so Arabi zanesli v Evropo. Ta papir je bil prvi, kteremu je sedanji vsaj nekoliko podoben, ker se je izcimil iz njega. Arabi so ga našli

okoli leta 704 v Buharii, Kitajcem je bil neki že znan konec 1. stoletja po Kr. Pozneje so si ga pridelovali Arabi sami iz persnega (sirovega) gombaža, ktereга so s kiji tolkli in phali, dokler se je vredil kakor sok; potem so ga sprosterli po rebrovitih deskah, sušili ga i gladili. Tak papir je bil grozno neraven i kerhak, dalo se je le počasno s čopiči (penzeljni) namalati.

Ko so prišli Arabi na Špansko, našli so mlinov i stóp na vodi ter napravili so jih kmalo tudi za papir. V teh niso več mleli samo sirovega gombaža, nego tudi stare gombažaste cunje, katerim so se odkraja berž ko ne le po naključbi primešavale sem ter tje tudi plátneue, včasi celo konoplje. Ta gombažni papir je bil znan pod imenom charta serica, cottonea, gossypina, xilina ali damascena, tudi pergama graeca. — Na Nemškem je napravil prvi papirnati mlin neki Ullmann Strommer v Norimbergu leta 1390. Ni dopovedati, koliko si je Strommer prizadeval, da bi se ne razvedelo, kako on pripravlja svoj papir. Ni ga vzel pred delavca v službo, predno mu je zaprisegel pri živem Bogu, da ne bode tajne obravnave niti razglasil družim, niti polnil z njo lastnih žepov. Mislil je tako ohraniti svojei hiši kravo, ki bi vedno molzla. Dobri mož pač ni vedel, da je ta umetnost že znana na Španskej, odkoder se je hitro razglasila po Francoskej, Laškej, Angleškej, Nemškej, Českej, po Galicii, Švici, Danskej, Švedskej, Ruskej in celo po Ameriki. Francoska in Holandija posebno pridelovali ste papirja naj več in naj uspešneje. Zlasti ste ga vvaževali dosti na Angleško. S časom pa se je izboljšala in izpopolnola papirjeva pripravnava tudi po družih deželah, tako da so si pridelovale same papirja, kar so ga rabile za-se. Leta 1558 je napravil na Angleškej perve stópe za papir nemški juvelier (bisernik) Sir John Spielmann. Tadanja kraljica Elizabeta bila mu je zato tako hvaležna, da ga je napravila viteza i mu dovolila, da se 10 let ne sme za nikogar nego za njega pobirati cunj po deželi.

Kakor daleč pa je bila nova iznajdba že prišla križem sveta, tako malo je bila verha dorasla. Zgoraj sem že opomnil, da je bil gombažnati papir okoren i kerhak. Kar se ga je pridelovalo iz konopelj, bil je kakor konoplje same nečeden, terd i siv. Kolikor več pa se je rabilo papirja, toliko bolj je čutil svet njegove nepopolnosti, toliko lepšega je zahteval. Treba je bilo toraj ozreti se po novej reči, iz ktere bi se dal napraviti papir čist, gladak i voljan. Dolgo so iskali, končno so jo zavohali — „biser v blati“ — v starem perilu, obnošenej obleki, v ogoljenih cunjah. Ta iznajdba pričjenja novo dobo v papirnem

pripravljanji. Iz lanénih cunj se je prideloval papir, na ktereга se je dalo lično pisati i tiskati.

Čegava pa je vendar nova iznajdba?

Galleti pripoveduje v svojej „Allgemeine Weltkunde“: „Lanéní ali platnéní papir so menda iznašli Nemci, ker se v Nemškej tak papir nahaja poprej kakor v družih deželah i sicer že leta 1308.“ (cf. Novice 1864, list 47).

Tukaj pač moti ljubezen do Nemčije sicer slavnega zgodovinarja. Starejih laneno-papirnatih rokopisov nahajamo na Francoskem i Španskem. Tako na primer hrani arkiv Barcelonski na Španskem na lanenem papirji pogodbo miru med Ildefonzom II. aragonskim in Alfonzom IX. kastilskim iz leta 1178; i mesto Valencia tudi na Španskem ima iz leta 1251 mestne pravice (tako imenovane Fueros), ki jih je mestu dovolil Ivan zmagovavec, zapisane na papirji, kakoršnega so delali Arabi na Španskem iz konopelj i lanu. Po vsem tem smemo iznajdbo z dobro vestjo pripisati Arabom, ki so si napravili v Xativi (zdaj San Felice) prvo fabriko za papir. —

Odkler so iznašli stope za papir ter jeli papir delati iz cunj, od teh mal noter do novejših časov pa ne nahajamo nikakoršnega napredka v pripravljanji papirja. Še le iznajdba papirnih strojev (mašin) ali papirnic naznanja novo dobo na tem obzorji. Papirnice so iznajdba francoska. Neki Louis Robert sestavil je leta 1798 v Essonne pri Parizu strojni obrazec (model), na katerem je zamogel delati papir. To je podloga našim sedanjim papirnicam. Iz Francoske je romala iznajdba na Angleško; kjer so jo učeni in izkušeni možje popravili in izboljšali. Ali kakor se navadno godi, preteklo je dokaj vode, predno si je pridobila iznajdba praktične veljave, predno so se obče vpeljale papirnice. Temu se ni čuditi, saj tudi dandanas ni drugače. Koliko izverstnega ali izboljšanega ali čisto novega kmetiškega orodja trohni pri prodajavcih odrešenika pričakovaje, alj kmet se ubija in ukvarja še vedno z okornim krampom, kakoršnega je podeđoval po svojih očakih. Tako so se tudi papirničarji dolgo deržali starega kopita. Vendar so se po malem prikazali možje, ki so si še kaj upali i vpeljali papirnice. Hoté ali ne morali so za njimi capati tudi drugi počasneži, ako niso hoteli, da bi zaostali njih pridelki za boljšimi i cenejimi ter se izgubili počasi iz kupčije. Prvo papirnico v Parizu so osnovali leta 1815, na Nemškej 1816 v Weidi (veliko vojvodstvo Vojmir). Ti čas dobil jo je tudi Berolin. Na Avstrijskej začela sta gospoda Sterz in Peschier v Obergassingi prvo papirnico leta 1819. Splošno pa so se vpeljale papirnice še le okoli leta 1837.

Papirnice so sedaj do malega razširjene po vseh deželah

i tudi Slojenci nismo brez njih; imamo jih ednajst, sedem na dolénjem Štajarji, štiri pa na Kranjskem; Štajarske pridelajo na leto 25—26 tisoč centov papirja i čez, ki je vreden dobrega polj miliona gold. Na Kranjskem napravljate največ papirja papirnici v Fužinah pri Ljubljani, — 8 tisoč centov na leto i porabite zato kakih 13 tisoč centov cunj. Da je papir iz teh papirnic pa tudi lep i ličen, i da se mu ni treba skrivati za pečjo, pričate nam častni medalji, kateri ste si zaslužili papirnici pri velikih obertnijskih izložbah v Monakovem i Parizu.

Ozrimo se končno le še malo po svetu, da videmo, koliko pridelujejo papirja po družih deželah. Sama Angleška ga naredi na leto okoli 15 milijonov cent., Francoska 5 milj., Nemčija z Avstrijo vred 1 milj., i druga Evropa vkup kacic 9 milj. cent., toraj cela Evropa blizo 30 milj. cent. Zato potrebujejo naj manj 40 milj. cent. cunj. Če premislimo, da so zraven tega predelale združene države v severnej Ameriki pred vojsko na leto 405 milj. cent. cunj na papir, i da so dobivale dve tretinji tega blaga iz Evrope, ne bomo se čudili, če potrebnih cunj od dne do dne bolj pomanjkuje, i če so se jeli ozirati po družih tvarinah, ki bi nam mogle cunje nadomestiti. I res je ni že dan danas trave, listja, lubja, lesa, da bi ne bili iz njega vsaj za poskušnjo delali papirja; na Francoskem so se lotili neki celo gnoja, iz kterega pridelujejo na pol belega i papirja za časnike. Naj bolje pa se še obnaša med temi surrogati les za slabiji i srednji, i turškovo liče za bolji papir.

● živežu.

Spisal Franc Gabron.

Zeló bi se reč raztegnila, ko bi hotel visoki pomen živeža od vseh strani razjasniti. Veliko bi se dalo pisati, ko bi hotel omeniti vseh okolnosti, v kterih besedica „živež“ svojo obširno veljavo prav kaže. Pač smemo reči, da se že iz živeža dovolj vidi, kakošen da je človek. Zgodovina živeža nam je povestnica izobraževanja vsakega naroda. Jako se razločujejo Hunci, ki so za jed namenjeno meso poprej mehko zjahali, od omikanih Evropejcev, kterim bi taka jed presedala.

Nezmerne pojédine Rimljanov, pri kterih se je volja do jedi v živinski požrešnosti zadušila, popisujejo nam vso razuz-

danost v jedi in pijači tistih časov. Kako pa tako življenje ljudstvo omehkuži, kaže nam sv. Atanazij v svojem popisu Feničanov. Gotovo ne moremo v obnašanju tako ostrih Spartancev starih časov primeriti z našimi bogatinci, katerim se mize šibé pod izbranimi jedmi iz vsega sveta!

Če ravno človek ne živi samo od kruha, vendar je jed zmirom podlaga vsemu življenju. Hrana ima pač velik upliv na vse življenje in opravila v njem. Iz divje mačke je živež domačo žival naredil. A pri človeku bi bilo brez vsake važnosti, kako in kaj je?! Ker iz živeža kri in iz kervi meso, kosti in možgani postanejo, je živež na tanko v zvezi s človeško bitnostjo. Kdo ne pozna dušnega nagiba, če je čašo dobrega vinca izpil? Kdo pa tudi ne vé, kaki upliv ima ravno tista pijača na človeški organizem, če jo kdo neizmerno vživa? Groza nas obide, če vidimo, kako zamore ta pijača človeka vživiniti!

Misel — da je duh od telesne snove odvisen, je za naše stoletje dognana reč; učena preiskovanja so nam to uterdila. Počasi tekoča kri hladnokervnika je drugače sestavljena od kervi lahkokervnega človeka. Tužnost in vse misli lačnega slede večidel iz tega, ker je pri njem kri drugače sestavljena. Teče kri hitrejše po telesu, pospeši tudi združenost misli. Dokaz temu vidimo, kedar slišimo o bledenju bolnikov, da bolnik blede pri vročnici.

Če zdaj premislimo, da je vsa kri le spremenjeni živež, bomo tudi njegov visoki pomen za življenje spoznali. Da — vse življenje je le menja snove! — V naravi se nobeni tudi najmenjši delček snove ali materije ne izgubi. Iz ene sstave pride le v drugo zvezo. Vertovec je to občno postavo le posebno izrazil, če pravi: „Misliti bi se moglo, da ga znabiti ni človeka na svetu, kateri bi kake drobce ali pervine iz Adamovega telesa — ktera je pa že skoz tavžente ljudi, živalj in rastlin šla — v sebi ne imel.“ „Tako bi bili tedaj mi tudi po kemijškem zapopadku iz Adamovega mesa in kervi.“ — Tudi pri prostem ljudstvu se je misel vkoreninila, da človek v določenem času — mislim v sedmih letih — popolnoma drug postane.

Kaj pa je menja snove pri človeku?

To še ni dognano. Doslej samo vemo, kako se rožnira — koža, lasje, nohti — prerediti, vemo da se pri teh rečeh zunanji deli odergnejo in novi deli njihovi prostor izpolnijo. Tudi prerivanje kosti poznamo. Kako se pa kite, žile in čutnice prerediti, tega ne vemo. — Gotovo je, da naše telo k svoji delavnosti določeni del svoje snove porabi. Potrošeni del se z živežem, ki se v kri spremeni, poverne in nadomesti. Če se pa

potrebovani del ne poverne, mora človek lakote umreti. Skušnje so pokazale, da človek, ki je gladu poginil, štiri desetine ($\frac{4}{10}$) svoje teže izgubi. Mično je vediti, da ne izgubi vsak organ ali ud enaki del svoje težave.

Več ko 0.4 zgubijo:

Mast	0.933*
vranca	0.714
trebušna slinavka	0.641
jetre	0.520
serce	0.448
čreva	0.424
volji pokorne mišice	0.423

Menj ko 0.4 zgubijo:

Želodec	0.397
ješčenik in goltanec	0.342
koža	0.333
ledvica ali obist	0.319
pljuče	0.224
Adamov kerhelj)	0.214
sapnik)	
kosti	0.167
oko	0.100
čutništvo	0.019

Možgani in čutnice izgubijo tedaj najmenj svoje teže. To je jako važno, ker so možgani večidel iz beljakca in masti sestavljeni. Morda najdemo v tem razjasnjivni vzrok, zakaj človek v lakoti vendar pameti ne zgubi in zakaj se včasih človeška duševna delavnost v zadnjih urah v celi svoji moči pokaže.

Kar nam je o menji snove pri človeku znano, v kratkem je to: Z ustnimi slinami in dalje z želodčnim sokom se spremeni pojedeni živež v take reči, ki se tudi v kervi najdejo. Tako spremenjeni živež pride v posebne cevi ali žile, drugi k prerejenju telesa nepotreben del se skoz čreva izverže. Spremenjeni živež se tekoč in mleku enak v kri vlija in nji enak postane; s kervjo pa se uživljajo vsi deli človeškega telesa. Tamkaj namreč oddá kri vse reči, ki so potrebne, da se život preredi in sprejema vá-se take, ktere telo izverže. Ti izveržki se potem skoz pljuče izdišejo ali pa se s scavnico ali s potom iz trupla odločijo. Če se pri vsem tem zmislimo na prvi početnik in podbudnik menje snove — na kislec, ki po dihanji v pljučah v eno mer nove zveze sklepa, imamo komaj za silo izraz menje snove. Ona je večno zvezanje in razkrojenje (ali ločenje) snove.

Živež je tedaj k temu pripravljen, da zopet poravna zgubo, ki jo napravijo potrebe našega telesa.

Kaj pa je živež?

K živežu prištevamo vse reči, ktere iz narave v svoj organizem sprejemamo, da živimo. Živež zna tedaj tudi tekoč biti p. pivo, vino. Le voda je v stanu ugasiti našo žejo, kateri

* Izgovarjaj: 9 desetina, 3 stotine, 3 tisočine itd.; to je: od 10 funtov se jih zgubi 9, od 100 pa 93, od 1000 pa 933 funtov.

je posebni stan naše kervi uzrok. Če pa le nektere, posebno ženske, vidimo, ktere ne pijó niti vode niti kake druge pijače, razlaga se to lahko iz tega, ker ima vsak živež veliko vode v sebi, skoraj polovico svoje teže. Za varovanje našega telesa je zelo važno, da dosta vode v njega pride. Kajti naša kri in meso je večidel iz vode sestavljeno. Zato pa tudi žejo poprej čutimo in poprej se žeje, ko gladu umerje. Brez vsakega živeža zamore človek 14 dni zderžati; pripovedujejo pa, da je leta 1831 v Toulous-i jetnik, ki je vodo pil, pa ničesar ne jel — 63 dni živel.

Če kaki živež p. mleko premislimo, vidimo, da se lahko dobode iz njega po raznih potih sir, zmetek, maslo itd. Mleko mora tedaj iz teh reči biti sestavljeno. Pri družem živežu se bomo z vodo, z etrom ali z vinskim cvetom prepričali, da se dá v take posamezne reči razdeliti. Take reči imenujemo jedilne reči ali živelje. Sir, zmetek, maslo so tedaj take posamezne jedilne reči. Živelji so pervine vsakega živeža. Pa zelo se razločujejo od kemikarjevih pervin. Kemikarju so namreč tiste reči pervine, ktere se ne dajo z močnejšimi sredstvi, kakor so voda, eter in vinski cvet, razdeliti v drobce, ki bi razun barve in oblike različne lastnosti imeli. Živelje pa zamoremo z raznimi kemičnimi sredstvi v take pervine razkrojiti. Take kemijske pervine, iz katerih naš živež obstoji, so: kalium (pepelik), natrium (solik), calcium (apnenec), magnesium, železo, fluor, klor, fosfor, žeplo, kislec, vodenec, oglelec in gnilec. To so same proste stvari, ki kažejo razne lastnosti in ki se potem tudi razno imenujejo.

Pervih devet spada v rudstvo; sestavljajo neorganski živež; k temu prištevamo tistega, ki je brez vsake pomoči živečih stvari postal. Organe imenujemo pri živalih in rastlinah vse priprave, katerih k svojemu prerejenju potrebujejo. Živež, ktereга si od živali ali rastlin pridobiti prizadevamo, imenujemo organski živež.

Naše telo je po svoji večini iz organskih reči sestavljeno. Pa tudi nekaj neorganskih najdemo v njem. — Pri menji snove porabi naše telo večidel svoje organske dele. Pri živeži se bo moralo na to paziti, da dosti organskih delov v sebi ima. Naše telo obstoji večidel iz ogleca, vodenca, gnilca in kisleca. Tudi živež bo moral enake sestave biti. Kemikar pozná mnogo reči, ki so enako sestavljene in vendar jih ne moremo za živež rabiti. Vsak živež, ki iz teh pervin obstoji, mora le prav malo kisleca v sebi imeti. Učeni imenujejo namreč živež le take reči, ki ne vpokojijo samo našo lakoto in žejo, ampak tudi našemu životu gorkoto dajejo. Životna gorkota postane pa iz tega,

da se kri v pljučah z zračnem kislencom snide. (Zrak obstoji iz 79 delov gnilca in 21 delov kisleca). Kri se s kislecem zveže in po takem se gorenje napoti. Gorenje se zna zgoditi, če se luč vidi ali ne. Zmirom pa postane pri vsacem gorenji gorkota. Če se gorkota v to porabi, da k gorenju pripravljeno stvar razgreje in razbeli, vidimo zunanjo prikazen gorenja — ogenj. Če se pa gorkota odvrta, ne vidi se ogenj. Ako zmešamo dve pervini, zedini se ena z drugo s prikaznimi gorkote pri navadni toploti, ali če jih zagrejemo. Ako polijemo živo apno z vodo (gasimo), tudi nastane toplota, čeravno ne vidimo ognja. Pri dihanji se združi zračni kislec s kervnimi deli tako, da določeni del oglenokislina in vode iz kervi prežene. Izveržena oglenokislina naše rastline preživi. V njih ostane oglenec, kislec se pa verne zopet v zrak. Gorkota telesa znese do 37° C; pri zdravih ni nikdar razločka za celo stopnico. Z ogleno kislino in vodo izdihamo vsak dan skoraj tretji del pojedenega živeža!

S tem smo prvo lastnost vsakega živeža zaznamovali. Le malo mora kisleca imeti. Drugače bi tisti Francoz prav imel, ki je rekel, da bi se v hudih letih revni s strelnim bombažem preredili, ker strelni bombaž ima veliko oglenca, vodenca in gnilca, pa tudi veliko kisleca v sebi. — Živež mora tudi to lastnost imeti, da je rediven. Zato mora pa lahko prebavljiv biti in v določeni množini obsegati vse reči, ktere se v kervi najdejo. Živež bo toliko prebavljivši, kolikor raje se v želodčnem soku razmoči in kolikor laže se v kervene dele spremeni. Od dveh pojedenih reči, iz katerih tudi kri obstoji, je tista prebavljivša, ktera se laže v želodčnem soku razmoči. Beljakec in vlaknec sta deli kervi in živeža. Beljakec je prebavljivši ker se laže razmoči. Druge jedilne reči se morejo še le v take spremeni, ki se v kervi najdejo — p. močec se mora v gumo (cediko ali drevesno smolo), potem v sladkor in iz tega v mlečno kislino spremeniti in še le ta pride v kri. Kteri živež iz več takih reči obstoji, ki so s kervnimi enake sestave, ta je prebavljivši. Seveda pri tem ne smemo na vodo misliti, ker ona se najlaže v kri spremeni in bi bila tedaj najboljši živež. Voda postane le tam najvažniši živež, kjer je manjkuje — p. v puščavah. Posamezni živelji morajo živež v tem razmerji sestavljati, kakor kri sestavljajo. V 100 delov (funtov) kervi najdemo:

beljakca	6·94
vlakneca	0·22
posušenih kervnic (Blutkörperchen)	14·11
masti	0·16
rud. soli	0·68
vode	77·90

Meso brez vsake masti je skoraj enako sestavljeno, zato je najprejdivniše. Tečnost živeža se bo primerila njegovi sestavi.

A s posameznim živeljem se ne mora noben človek prerediti, ker se mu vse zgube ne povernejo.

Že popred sem rekel, da so živelji pervine vsakega živeža, pa da se še zelo od kemijskih pervin razločujejo. Med posameznimi živelji je zopet ta razloček, da so razno sestavljeni iz pervin. Iz dveh pervin obstojijo voda in naša domača sol; voda iz enakih delov vodenca in kisleca, sol iz klora in natrija. Iz treh pervin, iz ogleńca, vodenca in kisleca so sestavljeni: mast, sladkor in rastlinske kisline; iz štirih obstoji beljakec, iz petih: lim. Beljakec imenujemo živelj, ki se z vodo zmešan v jajčnem beljaku najde. Ima veliko sorodnih, enako sestavljenih živeljev.

Ločili smo živež v organski in neorganski. Pri menji snove porabi naš život tudi nekaj svojih neorganskih delov. Ti nobene moči ne nadomestijo, ampak le mehanične uspehe in razvezo pervin v životu učinijo. Neorganskih delov najdemo veliko v telesu: v možganih fosfor, v solzah, v potu, v scavnici in v drugih izveržkih sol, v kosteh fosforokislo apno itd. Potrošeni rudninski deli se večidel z živežem, posebno z vodo povernejo. Dognana reč je pa, da si moramo svoje jedi soliti. Angleški pravdoslovec, ki si svojih jedi zavoljo tega ni solil, ker je menil, da je solenje le nepotrebna navada, zbolel je in še le ozdravil, ko se je jel s soljo in vinom zdraviti. Večkrat se morajo divji lovci v doline podati, če jim soli zmanjkuje. Ali moramo tudi druge neorganske reči v se vzeti, ni določeno. Pa večkrat vidimo, da bleđična dekleta melj ali kredo jejo. Tako pripoveduje tudi Humboldt, da si Otomaki o času, kedar reka Orinoko izstopi, iz neke glinè pekò kruh, katerega potem s praprotom pojéjo. Tudi nekteri zamorci, če se v zahodno Indijo kot sušni prodajo, iščejo si nekako glino za jed. Navadoma pa morajo po taki jedi umreti. V Mongoliji je glina, ki prav dobro diši. Iz te se kozarci narejajo in posušijo. Pri pojedinah si napolnijo kozarce z vodo in če je dober duh dobila izpijejo jo in kozarce pojéjo. Tudi na Portugalskem se najde taka dobro dišeča glina, ktera se jé. Takih povestnic se še več najde. Nam je le to važno, da je človeku tudi neorganski živež neobhodno potreben.

Veči važnosti pa je organski živež. Zmirom je obveljala navada, k veči razumljivosti posamezne živelje razdeliti v take, ki nimajo gnilca v sebi in v take, ki ga imajo. Pervim prištevamo vse reči, ki so iz ogleńca, vodenca in kisleca sestavljene in ki se zamorejo v mast spremeniti, imenujejo se tedaj mastniki (Fettbildner) in pa mast. Od masti se lo-

čijo mastniki, ker imajo zmirom toliko delov vodenca, kolikor kisleca. Taki mastniki so: Močec, guma ali drevja smola in sladkor. Močec je obstojni del vsega žita in je bel prah, ki se v merzli vodi ne razmoči, v vroči pa se skuha, da je popu podoben. Med masti spada: lojec, oljec, margarin ali biserneč itd. Vse masti se ločijo tako, da nekatere imajo več oglenca in vodenca od drugih. — Popolnoma druge sestave so taki živelji, ki imajo tudi gnilec v sebi. Na to mesto sliši beljakec in vsi mu sorodni živelji, vlečec (Kleber), vlaknec ali dlačec (Faserstoff), lim in mnogo drugih.

Ti imajo največ redivne moči, ker tudi naš život sestavljajo. —

Ta razprava se mi je potrebna zdela, da si postavimo kako podlogo v razum sledečega.

Naravnega pota bi se deržal, ko bi zdaj vsakega ravno omenjenih živeljev popisal. Pa zapustim ga iz tega uzroka, ker nam ne more k pregledu sestave našega živeža pripomoči, ampak hočemo se deržati delitve, ktera se tudi občno rabi, če živeže po jedilih in pijačah razločujemo.

Najvažniša jed je meso. Že v starodavnih časih najdemo pri vseh omikanih narodih navado meso rabiti le takih žival, ktere se od rastlin ali želišča redijo. Ta navada je tudi nam ostala. Mnogo žival nam daje svoje meso v živež. Posebno navadno se pa govedina in svinina je. V sestavi govedine se upodobuje sestava mesa vseh drugih živali. V mesu so vse verste živeljev zastopane: rudninske soli, masti, beljakec in njegovi sorodni živelji. Rudninske soli se preselijo iz živeža večidel v naše kosti, ktere z mastjo vred sestavljajo. Naše meso obstoji iz kitic, ktere se dalje v sesavke ločijo. Pri kuhani podvojeni svinini se to lepo vidi. Med vlaknino je beljakec in mnogo mu sorodnih živeljev. Posamezne kitice zvezujejo limnate stvari eno k drugi. V sestavi je lim beljakcu enak, samo da se njegove sestave tudi žeplo udeleži. V životu se lim v beljakec spremeni in še le tako spremenjen pride v kri. Pri kuhi se v juhi razmoči in ji podeli krepčavno redivnost. Barvo dobiva meso od kervi. Sirovo meso je prebavljivši od kuhanega. Kuhamo si pa meso le z avoljo okusa in zato, da se odstranijo vsa oskrnila. Velik razloček je pa, kako se meso kuha. Če ga denemo v vrelo vodo, ali če ga pečemo, dobimo dobro okusno meso; če se pa v merzli vodi pristavi, dobimo dobro juho. Beljakec, ki se v mesu najde, ima lastnost da se v vroči vodi sterdi. Tako se okolj mesa zavoj napravi in vsi deli, posebno lim, se ne morejo v vodi razmočiti. Če se meso peče, postane v njem še nova reč: jesihiokislina. V nji se beljakec rad razmoči

in zato ona meso redivniši naredi. Če ravno je meso raznih živali prav različnega okusa, razločuje se med seboj v sestavi le malo. Zverinsko meso ima v sebi več vlakneca, meso naše domače živine je mastnejše. — Pa tudi mast se zelo razločuje. Že okus nam pokaže, da kopunova, zajčja, svinška mast ni enake sestave. V mladini imajo živali več beljakeca in lima v svojem mesu, pozneje več vlakneca. Tudi v našem mesu najdemo več vlakneca in menj beljakca; v kervi je ravno nasprotno. Zato pospešijo tudi mesna jedila narastenje našega mesa. Indianci v severni in južni Ameriki, ki se le od lova živijo, Tartari in Kalmuki, vsi planinci, ki se od živinoreje redijo, so terdnega, močnega života. Angleški delavec, kateremu svoj „roastbeef“ moč daje, razločuje se zelo od talijanskega lazarona, katerega lenobo rastlinska jed razjasnuje, in od Samojeda, kateri živi le od malo tečnih rib. Prebavljivše je tisto meso, ki ima več beljakca v sebi. Zato je kurje meso prebavljivše od teletine in ta prebavljivša od govedine. Tudi konjina bi bila dober živež. To vedó Mongoli in Patagonci prav dobro in že mnogi kristjan je v hudih letih poskusil, da se konjsko meso dobro jesti dá. In vendar sta sv. Bonifaci in papež Gregor III. konjsko meso jesti prepovedala, ker je to ajdovska navada. — Ribje meso ima prav malo vlakneca v sebi, pa neka fosforova sol prebavljivost krati. Najredivniše meso je sernina in govedina. Svinina ni zavoljo tega tako redivna kakor govedina, ker ima menj beljakca v sebi in več masti, ktera se v prebavnem soku rada ne topí. Sploh mesna jedila našo kri množijo in prereditjo v boljši razmeri naš život.

Skoraj mesu v sestavi enaka so jajca. V beljaku najdemo več vode in beljaku sorodne reči, v rumenjaku ali čmerljaku več masti. V obeh so neorganske reči enako razdelene. Lastnost beljakca je, da se pri kuhanji sterdi. Če se jajca menj kuhajo, bojo se tudi menj sterdila in so prebavlivša. Z jajčnimi jedmi se beljakec in njemu sorodni deli našega života povernejo.

Kar se naše rastlinske jedi tiče, obvelja tudi tukaj postavna resnica, da so tiste jedi redivniše, ktere imajo več gnilca v sebi. Pa zelo bi grešili, ko bi rekli: jed ni redivna, ker nima gnilca v sebi. Naš život izgubi pri menji snove tudi dele, ki ne obstojijo iz gnilca, p. mast. Tudi ti deli se morajo poverniti ali z mastjo ali z mastniki, to se pravi z jedjo, ki se v životu v mast spremeni. Od živeljev, ki imajo gnilec v sebi, najdemo pri žitu beljakec in vlečec, pri sočivji legumin. Vlečec (Kleber) se dobi iz pšenične moke, če se v perteni ruti tako dolgo pere, da voda čista ostane. Vlečec uzrokuje redivnost kruha. Legumin je v sestavi beljaku enak in

se posebno v leči nahaja. Če hočemo po obilnosti gnilca redivnost meriti, je leča najredivniša.

V 1000 delih ima namreč:

leča	264.	del.	gnilca
bob	225.	"	"
grah	223.	"	"
pšenica	135.	"	"
erž	107.	"	"
koruza	79.	"	"
ajda	77.	"	"
rajž	50.	"	"
krompir	13.	"	"

Naš kruh si večidel pečemo iz pšenice in erži, pa tudi iz ječmena in koruze. Vlečec in beljakec sta v žitni skorji. Zato je sorščini kruh redivniši od belega. Pa kolikor je tečnejši, toliko teže ga prebavimo, ker se rastlinski vlaknec ne raztopi rad v prebavnem soku našega želodca. Sploh kruh ni tako prebaven, kakor meso, ker se tudi vlečec tako rad ne topi, kakor meseni vlaknec.

Veče redivnosti so: leča, bob in grah, ktere sočivje imenujemo. Redivnost je pa odvisna od legumina, katerega pri sočivji mnogo najdemo. Razun njega najdemo še vlečeca, nekaj gume in sladkorja. Tudi nekaj rudninskih soli se tukaj nahaja. Legumin se v deževnici razmoči, v drugi vodi pa ne. Deževnica ima namreč prav malo apna v sebi. Zato se tudi sočivje v deževnici mehko skuha. Juha, katero dobimo pri kuhi sočivja, izdatnejša je iz tega uzroka od kuhanega sočivja. Bobova ali grahova koža ni prebavljiva, ker se v želodčnem soku ne razmoči. Zato imajo kuharice dobro navado sočivje skoz rešeto prestreči, da kože na rešetu ostanejo. Zavoljo svoje redivnosti se je sočivje tolažba revnih imenovalo. Lahko se namreč vidi iz gnilčevega pregleda pri sočivah, da leča revnim najbolj nadomestuje meso, potem bob, grah itd., najmenj pa krompir.

Ne brez vse resnice se je pri nas običaj vgnjezdil, da se k mesu zmirom tudi zelenje uživa. Naše prikuhe so večidel iz tekočih delov sestavljene in pripomorejo, da se jedi laže prebavljajo. Zgube pa našega telesa ne zamorejo nadomestiti. Navadno se k zelenjavi tudi krompir in repa prištevata, pa ne po pravici. Kajti imata v svoji sestavi veliko menj vode, skoraj toliko kakor meso. Krompir je sicer precej prebavljiv pa rediven ni.

Že poprej sem omenil, da morajo v redivnem živežu v tej razmeri posamezni živelji se najti, kakor kri sestavljajo. Kri

ima v sebi veliko beljakca in le malo masti. Krompir pa večidel iz mastnikov obstoji. Krompir je tedaj v stanu našo kri preobilo z mastjo napolniti, a našemu mesu ne more moči dati. Ali je človeku le ta namen, da se pita in masti?! In maštiti se mora, ko bi toliko krompirja pojediti hotel, da bi si izgubljeni beljakec povernil. Po krompirjevem živežu postane kri zmirom mastniša in če prebavljivost tudi ne neha, postane taki človek na duhu len, in zgubi še oživljajoči up, ki nas k delu spodbada. Tužne izglede nam v tem obziru Irlandija in njeni prebivavci dajejo.

Med pijačami je voda najvažniša. Brez vode tvarjenje kervi ni mogoče. Sicer sem že omenil, da vsaka jed tudi vodo med sestavljajoče dele šteje. Pa ni je zmirom zadosti. In vsak vé, da je po redivnih jedilih bolj žejen, kakor po sadji. Voda ni za tega voljo živež, ker so tri četertine naše kervi iz vode sestavljene, ampak ker ima v sebi veliko raztopljenih rudniških soli, ktere s prebavljivim sokom jedila razmočijo. Kar se preveč vode popije, odpravi se je po zimi v pomnoženi scavnici, po leti s potom.

Kar je meso med jedili, to je mleko med pijačami. Mleko je zapopadek življev vsake verste, — je jedilo in pijača. V njem se najde: beljakec, mast, sladkor in rudninske soli. Beljakca sorodna je sirnina. Masti najdemo v verhuji (smetani). V ženskem mleku je več mlečnega sladkorja, kakor v kravjem. Ker je mleko tako prebavljivo, je najredivniši živež za otroke. Žensko mleko tudi toliko masti nima, kakor kravje in je zavoljo tega prebavljivše. Oslovsko mleko je važno, ker ima v sebi veliko sladkorja pa prav malo masti. Že mnogemu bolniku je zdravje zopet ustanovilo. Te besedice naj bi si dobro premislile matere, ki bi raje s kravjim mlekom odgojevale svoje otroke nego s svojim.

Našim omotljivim tekočinam daje svojo moč alkohol. Alkohol je iz ogleńca, vodenca in kisleca sestavljen. Z vodo zmešan se imenuje vinocvet ali spiritus. Pivo, vino in žgano vino imajo v veči ali menjši razmeri alkohola v sebi. Alkohol postane iz sladkorjevega kipenja. Grozdje ima, če dozori, veliko sladkorja v sebi, ki se, če mošt začne vreti, v alkohol spremeni. Pri tem se še oġlenokislina stvari. Če se vrenje vina vduši, praši se vino. To vidimo posebno pri Champagnerju. Biseru podobne kaplice so oġlenokislina. Ne samo iz grozdja, tudi iz družih reči se vino dela. V starih časih so že pili palmovec. Tartari si iz mleka svoj upijanljivi „kumis“ delajo. Pivo ima navadno 2—3% (Porter 4.76%, Ale 6.1%), vino do 20% in žgano do 50% alkohola. Dobro pivo je take re-

divne moči, kakor sad; vino pa, kakor — sladkorjeva voda. Ker alkohol namesto delov našega života pri dihanji zgorí, so vse alkoholične pijače tudi živež. Če jih pijemo, kar je prav, podpirajo prebavljivost, pospešujejo kervotok in oživljajo vmišljenost.

To bi bil v kratkem zapopadek tega, kar o našem živežu vemo. Ostane nam še nasledkov omeniti, ki nam iz znanja našega živeža izhajajo. Gotovo je najlepša hvala za vsako učenost, če v svojih vseh občno koristí. Tudi znanje naših jedil in pijač nam bo brez vsake važnosti, če nam ne bo kazalo pravil, po katerih moramo živeti. In takih pravil je dovolj.

Srečno moramo navado imenovati, da jemo o poldne k mesu kako prikuho. Najboljša prikuha je sočivje. Nesrečen pa je običaj, če se o poldne sami krompir vživa. Bolje bi bilo, da bi naše njive, v katerih skoraj vsako leto krompir gnije — s sočivjem nasadili. Kjer je mogoče, naj bo meso poglavitna jed. Kajti meso dá meso — dá dovolj moči. Če samo fežol in jedi iz moke jemo, preobloži se želodec in kri napolni tako, da človek k delu veselje zgubi. Da naše telo raje dela, treba mu je spodbuje. Zato ne smejo vsak dan tiste jedi na mizo! Še sprehod nas ne razveseljuje več, če se gremo vsak dan o tisti uri na tisti kraj sprehajat. Da se jedi tople vživajo, je pametno. Kajti v vročem se lim in mast raztopita in sta prebavljiva. Včasi je škodljivo, če na vroča jedila mahoma prav merzla sledé. Večkrat se je pripetilo, da je steklenina zob počila, če so se usta hitro shladila. Vse eno je, kedaj se je, posebno za take, ki ne delajo. Delavci pa porabijo v 6 urah toliko svoje snove, da morajo o poldne jesti. Sploh je menja snove pri delavcih več. Kdorkoli dela na polji, porabil bo več svoje snove, kakor tisti, ki si prihranjuje v mirni lenobi svojo mast. Zatoraj mora delavec redivniše jedi imeti, kakor vsakteri drugi. Svetovati je, da se menj večerja. Med spanjem ni tako hitra menja snove in če zvečer veliko jemo, preobložijo se vsi deli našega telesa, tako da nam težke sanje kratijo spanje.

Pri odraslih ostane telesna teža enaka — pri otrocih zmirrom več postaja. Narast otročjega telesa mora tedaj več biti od zgube. Zato je otročji organizem tako sestavljen, da zamore več v sebi obderžati in otroci jedó iz tega razloga več in večkrat. Dobra in v otročji naravi uterjena je navada, da se otroku po njegovi volji zizati dá. In če otroci že nekaj odrasejo, naj se jim še slobodno daje večkrat jesti. Tako si zgube svojega života povernejo in pri vsem tem si želodca ne preobložé. S tem pa ni rečeno, da moramo otrokom vse dati, česar poželé. Prebavljivi sok potrebuje nekaj časa, da opravi svoja dela. Če

otroci v eno mer jedó, ne bo se povžito popolnoma prebavilo in otroci ostanejo slabi in bolehní, če se ravno večkrat o pol-dne k jedi silijo. Mladeneč potrebuje redivniših jedil od moža. Pa tedaj, ko zapusti otročja leta, škodile bi le, ker so krive nesrečnega prezgodnega dozora. Preobilo življenje po mestih nam razjasnuje tiste blede in slabe fantiče in deklíče, katerim je vzel tužni prehitri dozor mozeg in moč iz života. Možu je le toliko živeža treba, da si poverne zgube. Zato se tudi popred nasiti kakor mladeneč. Če pa čez zgubo jé, postane ostalo mast in tako se izredé k telesnemu in dušnemu delu nepripravi trebuháči. Postava pa je, da ljudje, ki hitreje mislijo, ki so rahlega čutja, več živeža potrebujejo. Pri njih je hitrejša menja snove. Pri starih je prebavljivost oslABLJENA. Za nje je meso brez vsake masti, divjačina, juha, korenje in nekaj starega vinca najboljši živež. Pri ženskih je menja snove drugača kakor pri moških — je menjša. Za to ženske ne potrebujejo toliko živeža, kakor moški; zato pa njih život ni take telesne moči, njih možgani ne razvijó tolike duševne moči. Mož je tako rekoč za svet, — a ženska za-se vstvarjena. Moževo življenje je viharo — a tiho in mirno žensko! Svete pa morajo ženske biti dolžnosti, ktere prevzame, če postane mati. Zdaj nima več samo za-se skerbeti, ampak tudi za stvar, ki se človek imenuje. Zato si naj izbere za živež posebno takih reči, ktere so lahko prebavljive in iz katerih se mleko dela: meso, jajca, dober kruh, kostanj, sočivje in tudi krompir. Če je mati zdrava, zdrav bo tudi otrok. Varovati se bo morala kislih reči, ker je znano, da jesih napravljanje mleka pomanjšuje. Škodljive so ženskím, posebno nosečím, močne pijače. Noseče naj tudi kavo le po malem vživajo.

Različén kakor človek je tudi živež. Človek je sin svojega časa, odvisen od zračja in od krajev, kjer živi. Tako tudi živež. — Po zimi in po leti ne potrebujemo živeža v enaki meri. Po zimi jemo več, ker potrebujemo več gorkote, h kateri nam le živež pripomore; po leti menj, ker je o tem času prebavljivost počasnejša. Živež se sme slobodno imenovati eden izmed najvažniših vzrokov različnosti med ljudmi. Pa kakor nobena moč, tudi moč živeža ni edina v zgodovini človeškega rodú. Drugače bi omika kar napredovati ne mogla. Vsepovsodi vidimo, da je ena reč drugi vzrok. Živež veliko pripomore k izobraženju duševnega značaja posameznega človeka in celega naroda. Pa človeka spremeni občenje in omika — in z njim tudi živež!

Živež ima veliki vpliv na človeško telo — tudi v bolezní. Pa to bi določili le možje, ki človeško naravo popol-

noma razumijo in poznajo. Zmirom naj nam pa bode poglavitno vodilo, da nezmernost v živeži dela veliko bolezni.

Nekoliko o selitvah v naravi.

Naravoznanska črtica.

Spisal A. Gorenc.

Kar se tiče odgovora na vprašanje: kako se je živalstvo in rastlinstvo geografično razširilo *) po sveti, o tem so učeni naravoslovci dvojnih misli; eni terdè, da samo iz enega središča, eni pa pravijo, da je bilo v začetki več tacih središč, od koder so se živali in rastline širile na vse strani okoli.

Pervo misel je izrekel sloviti sistematikar v naravoslovji, učeni Linné; za njim pa je nepremišljeno potegnola velika množica.

Drugo misel zagovarja dandenes ves učeni svet.

Iz teh kratkih besed lahko presodi čestiti bravec, kako važna prikazen v naravi so selitve. Selitve so pa tudi tako splošne, da se jim ne vstavi nobena stvar. Od najmanjših živalic, infuzorij, do gospodarja v naravi, bistrornega človeka, vse potuje in seli se. Kdo nej bral v zgodovini, kako so se selili nekaj celi narodi iz enega kraja v drugi, iz enega sveta na drugi? A to se godi še dandenes, ko potuje — da pustimo druge — samo naših rojakov na sto in sto iz Evrope v Ameriko, Afriko in drugam.

Rekli smo, da potujejo celó infuzorije, dà! kajti najdemo jih skoro povsod; preiskave v novejšem časi pa so tudi pri najnižih stvareh čisto overgle „generationem aequivocam.“ Vse, kar živi, rodi se ali iz jajc in kali, ali pa odganja in deli se **).

Pa tudi kamenje in zelišča se selé. Kamenje, pravim; ko bi se to komu čudno in neverjetno zdelo, naj le pomisli, koliko peska in šute znesó vode ena v drugo, ali pa v morje. Kdo tudi še nej slišal, kolike peščene oblake gonijo vetrovi po puštinji Zahari? Voda in zrak (sapa) sama potuje, pa tudi najbolj pospešuje selitve, posebno tam, kjer so živalice ali semena tako majhina, da jih vsaka sapica lahko dvigne in odnese; rekam,

*) Širi se dandenes še vedno, pa tu nam je le za začetek.

**) O tem pri drugej prilici kaj več.

posebno derečim, vstavljajo se tudi večje stvari težko. Tudi morje nikakor ne zaostaja v tem oziru. Kdo more reči, da Kolumb sam ne bi bil obupal, ko bi mu valovi z različnimi zelišči in družimi rečmi ne bili prinesli veselega sporočila, da je suha zemlja blizu. Valovi podé semena in korenine po morji od otoka do otoka, često pride še človek in pomore elementom.

Najvažnejše in naj znamenitejše so selitve v rastlinstvu in živalstvu. Kdo ne vé, kolicega pomena za človeško izobraženost je konj, krava, osel, ovca? Znano je, da je ovca prinesla v Avstralijo prvo podlogo, kamor so zidali prva нравna društva in na ktere je najprej začela omika cvesti za tamošnje narode. Da so naši verti, naše livade tako lepo pisane; da je na našem polji toliko raznega žita; da ima svet povsod toliko plemen raznih prebivavcev: zato gre hvala samo selitvam. Naša zemlja nam nej rodila niti žlahnejšega žita, niti boljšega sadja; preiskovanja večjih mož so nam pokazala, da je njihova zibelj v vzhodi, v Azii. Od tam smo dobili kavo, bombaž in mnogo dišav; konoplje in lan sta iz Indije, samo za pšenico, erž, ječmen in koruzo sicer še ne vémo prav, od kod so, pa vsak narod in njegove pravljice pravijo, da jih je prejel od vzhodnih sosedov. Posebno lahko se dá dokazati, da je turšica v Azii domá, čeravno dandenes mnogi terlé, da je iz Amerike.

Ta zelišča, prišedša k nam (v Evropo), počivala so nekaj časa, Kolumb pa jim je pokazal pot za daljno romanje. Odkar so ljudstva začela seliti se od nas v Ameriko, sejejo tudi tam naša (če smémo tako reči) žita in cepijo naše sadje. Za ta neprecenljivi dar nej dala Evropa Azii nič, Amerika Evropi pa skoro še menj *); sè slabimi podzemljicami smo dobili iz Amerike samo duhan, ki je čisto odveč.

Selitve v rastlinstvu pa so večidel take, da zelišča le širijo, koder jim vgaja vreme in tla, čisto pa jih ne zateró. Vendar se tudi često zgodi, da ta ali una zel čisto izgine iz kakega kraja.

Naj bode to zadosti o selitvah v rastlinstvu!

Živali potujejo iz dveh razlogov:

1. da ohrané same sebe (Selbsterhaltung),
2. da se ohrani zarod (Fortpflanzung).

Pervi razlog požene živali vselej takrat po sveti, kedar jim primanjkuje hrane. V jesenskem mrazi in v prehudej vročini pomró zelišča; male živalice, ki so bile prej družim večim v živež, tudi poginejo in pospé, njihovi dušmani morajo tedaj tje iti živeža iskat si, kjer ga zima še nej zaterla. Mnogokrat

*) Tu govorimo samo o zelišjih.

se pa živali tudi tako pomnože, da jim začne primanjkovati hrane, treba tedaj zopet s trebuhom za kruhom.

Živali, ki potujejo samo zaradi hrane, te se sicer ne podajajo dalje nego do tje, kjer dobodo živeža. Ako so morale pobegniti samo zaradi zime, take se spomladi zopet vernejo; ako jih je pa prisilila prevelika množica svojih bratov in sorodnikov, potlej se vračajo le malokdaj.

Da se ohrani zarod, selé se živali le tam, kjer je kraj sam ali pa njegova toplota tako nevgodna, da nej mogoče izrediti novega zaroda.

Ali za romanje nejso vse živali enako pripravne. Sicer je veliko taci, katerim po zimi živeža zmanjka v svojem rojstnem kraju, posebno med tiči, tako da je značaj zračnih prebivavcev v katem kraju po zimi ves drugi kakor poleti, vendar so pa tudi živali, ki morajo ostati tam, kjer so zagledale beli dan. Nejso vstvarjene za noben ni najmanjši trud, njihova telesa so slaba ali okorna, pa vendar tudi za-nje neusmiljena zima ne pusti živeža. Morale bi revice pocerkati gládú, ko bi jim mati narava ne bila postlala posebne postelje, kjer kakor mrtve prespé zimo in mráz. Zimsko spanje je tedaj tako važnega pomena za te živali, kakor selitve za prave selivke.

Najboljše selivke v živalstvu so tice in ribe. Tice so sploh zelo občutljive, kmali jih prevzame mráz in vročina. Ako jim zmanjka pa še hrane, ne čaka jih nič družega, nego slovo dati svojej domovini. Povodne tice primora led na vodah, da pobegnejo, mnogo se mora seliti tudi tisti, ki zobljejo zernje, mnogo taci, ki žive od žižkov, tisti pa vsi, ki love merčese leté. Narava jim je bogato preskerbela vse, česar jim je treba za tako dolgo in nevarno pot: dala jim je urne peruti, s katerimi kar splavajo od nas po gladkej cesti, po zraki tje, kamor jih žene nagon; tem ticam rekamo selivke (Zugvögel). So pa tudi tice, katerih ne prežene niti mráz niti vročina, naj jim tudi pri živeži priterga. Rajše stradajo, kakor da bi zapustile ljubo domovino. Poterpežljivo čakajo po zimi pri pičlej hrani boljših dni, prijetne pomladi; tacim rekamo stalne tice (Standvögel). Najnavadnejše stalne tice pri nas so: vrabec (*Pyrgita domestica*), najzvestejši prijatelj vsacemu kozelcu in podu, družina krokarjev (*Corvida*) i. t. d. Še drugi gredó počasi za živežem in ostanejo tako dolgo na istem kraju, dokler jim ne zmanjka hrane. Ko pa pride pomlad zopet v tiste kraje, kjer so domá, vernejo se vselej nazaj valit, n. p. navadni škorec (*Sturnus vulgaris*), cizek (*Fringila spinus*) i. t. d. To pa vendar nej nič gotovega, nekteri tiči letajo v katem kraju od nas do nas, kje drugej pa so stalni prebivavci in zopet narobe. Vsa druga je pri pravih

selivkah, ki periodično pridejo pa zopet odidejo. Potovanje je tako vkoreninjeno v njihovej čudi, da jih ne zaderži nobena zapreka, samo sužnost. Nej jim mar niti za hrano niti za gorkoto. To se vidi pri zaprtih tičih, ki so zelo nemirni, kedar pride čas, preseliti se.

Tice začno potovati spomladi v sredi svečana meseca in nehajo v sredi meseca majnika. Takrat pridejo ene iz južnih dežel k nam nazaj, ene pa pobegnejo proti severju. Na jesen pa se zopet začne romanje v sredi avgusta meseca in traja do srede septembra; takrat pridejo ene tice iz severnih krajev, ene pa gredo od nas proti jugu sè svojimi mladiči, ki so jih izvalile pri nas. Sploh odidejo tiste poprej, ki so poznej prišle, tiste pa, ki so zgodaj prišle, odidejo pozno.

Ali pridejo tice kmali na spomlad k nam, ali v jeseni kmali odidejo, iz tega ne moremo zanesljivo soditi, kakovo vreme bode pozdaj. Mnogokrat nas zapusté, ko je vreme še čisto lepo, pa tudi često prileté, posebno zgodnejše, ko jim zarad mraza še primanjkuje hrane. Različno je tudi, o katerih urah tice potujejo; nekatere leté le po dnevi (lastavica, *Hirundo*), nekatere le po noči, n. pr. race, gosi (*Anatidae*), prepelica (*Perdix coturnix*); jerebica (*Perdix cinerea*) ostane tudi po zimi pri nas; še druge pa najrajši zutra, n. pr. poljski škerjanček (*Alauda arvensis* in *Alauda nemorosa*; *A. cristata* nej selivka).

Predno tiči odleté, zberó se navadno na kadem kraji (lastavice), po poti se jim druge pridružé ali pa napravijo nove trume. Navadno jih leti mnogo skupaj, pa tudi samo po dva in celo posamezno potujejo. Kedar se jih zbere mnogo ene družine, leté ali zmešano, ali pa lepo v versti, ki je kakor dolga rida, ali pa ima tako-le podobo: >, trivogel, kteremu vselej manjka zadnje ride. Na čeli leti večidel samec ali pa močna babica. Ko je načelnik že truden, gre nazaj in nasloni glavo na svojega sprednika, na njegovo mesto pa gre drugi. Tudi kar se tiče visokosti, nej nič splošnega, nekteri tiči leté nizko, nekteri pa se tako visoko dvignejo, da jih človeško oko komaj vglada (žerjav, *Grus cinerea*).

Tice potujejo iz obeh razlogov, namreč, da si ohrané življenje, in da se ohrani zarod, zato gredo v jeseni proti jugu, ker jim pri nas primanjkuje hrane, na spomlad pa zopet pridejo valit v severne kraje nazaj. Pri teh selitvah nikoli ne izgrešé pravega pota. Tudi ima vsaka družina že odločen kraj, kamor pojde in kjer bode ostala čez zimo.

Najnavadnejše selivke med ticami pri nas so te-le: kljunjač (*Scolopax rusticola*), drožeg (*Turdus musicus*) in brinjevka (*Turdus pilaris*); te tri pridejo še le na zimo k nam iz severja,

kjer so valile. Gavec (*Ibis religiosa*), šterk (*Ciconia alba*), žerjav (*Grus cinerea*) in lastavica (*Hirundo*) gredo v Afriko, pastaričica (*Motacilla*) potuje celo do Senegala. V Afriko gre tudi kukavica (*Cuculus*) in vdab (*Upupa epos*), ki pa večkrat ostane že pri Stambuli. Poljski škerjanec (*Alauda arvensis*) potuje na južno Francosko, na Laško, sredzemske otoke, v Afriko, Egipt in Sirijo. Premili pevec po naših logih, slavček (*Lusciola luscinia*) gre z gerlico (*Columba turtur*) in golobi (*C. livia*) proti vzhodu v Perzijo, Kino in na Japonsko. Celoprepelica preleti sredzemsko morje; kobilar in srakoper (*Lanius collurio*) jo potegneta v Afriko.

Tudi drugi deli sveta imajo med ticami selivke, ker so pa menj važne za nas, zato jih rajši pustimo. Najvažnejše so selitve severno-amerikanskega goloba (*Columba migratoria*). Ta golob živi v severni Ameriki med 20--60° s. š., po trikrat ali štirikrat na leto vali in se tako namnoži, da severna Amerika nejma za-nj dosti živeža; zato mora zapustiti svojo domovino in izseli se v tolike množici, da goste trume solnce zakrije. Kamor sedejo ti golobje, pokončajo vse, drevje se polomi in poljščina je vsa preč, za njimi ostane tako, kakor bi požgal. Kedar leté, pada blato od njih tako gosto, kakor sneg. Kolika mora biti škoda, ki jo napravijo, to si lahko misli vsak.

Za ticami najboljše selivke so ribe. Voda je za selitev ribam tako ugodna, kakor ticam zrak. Morje se razteza na dolgo in na široko; koder pa nej morja, tam je dosti rek, ki so kakor mreža; vanjo je zavita vsa zemlja. Ena reka se izteka v drugo ali pa v morje. Pot je ribam tedaj na vse kraje odperta in plavute so jim to, kar ticam peruti. Vendar pa se ribe nikoli ne selé, razun takrat, kedar se dersté, tedaj samo zato, da se ohrani zarod. Morje pa in globoke reke, posebno ako so ob kraji obzidane, nejso nič kaj ugodne, da bi se razvila v njih ribja mladež. Ribe dobro poznajo svoje sovražnike, pa tudi vedo, da se najrajši potičejo po morji daleč od brega in po globinah v rekah. Tedaj, kedar se ribe dersté, najrajši priplavajo iz globočega morja k bregu, ali potujejo pa v reke; tiste pa, ki živé po rekah, gredo najrajši v potoke.

Ne bodemo na dolgo in na široko razlagali, od kod in kam potuje kaka riba; le kratko hočemo omeniti najboljše selivke med njimi. Prištevajo se tem-le družinam: makrelam (*Scomberida*), vahnjam (*Gadoidei*), lososom (*Salmonida*), slanikom (*Clupeida*) in jesetram (*Acipenserida*).

Nektere ribe (druž. *Salmonida*) poiščejo stara mesta, kjer so se derstile prejšnja leta. O tem so se prepričali prebivalci v Bretaniji. Vteknoli so lososom železna znamenja v repe in

po teh znamenjih so jih izpoznali drugo leto. Po poti gredo nekatere ribe (*Salmonida*) v lepem redi, kakor med ticami žerjavi in nekteri drugi. O tacih prilikah je ribji lov najizdatnejši. To je znano vsacemu, zato nečemo s tem tratiti prostora, omenimo le samo ribo polenovko in slanika.

Polenoyka (*Gadus morrhua*) živi v severnem atlantiškem Oceanu med Evropo in Ameriko 40—70° s. š. Po zimi pride k bregu med kamenje derstit se: najljubši so jej taki kraji, kjer ima dosti rakov za živež. K severnej Ameriki in pa k otoku Neufundland jih pride največ. Tam jih polové včasi po 200 milijonov in po 15—20 tisuč ljudi je pri deli, da jih suše; suhe pa razpošljejo na vse kraje.

Enako važen je tudi slanik (*Clupea harengus*), dobra postna jed. Slanik živi po globinah v severnem morji (Nordsee) in pride samo derstit se k bregu, potlej pa se precej verne nazaj. Romati začne že julija meseca in dersti se do novembra. Včasi jih pride toliko, da se manjši čolniči komaj prerinejo skozi nje. Najboljši slaniki (babice z jajci) se dobodo poleti; Angličanje jih polové dandenes največ, po 40—50 milijonov na leto.

Najstalnejši prebivavci v živalstvu so dojivke (*Mammalia*). Njihne selitve so redke in čisto neperiodične, ker se dojivke nikoli ne selé, kakor takrat, kedar jim primanjkuje hrane, tedaj samo, da ohrané same sebe, pa še takrat rajše nekoliko postradajo, kakor da bi šle drugam za živežem. Večidel potujejo le takrat, kedar jim zmanjka hrane zaradi prevelike množice svojih sorodnikov, kajti takrat nejmajo upanja na boljše čase. To velja posebno o miših, ki so med dojivkami najnavadnejše selivke. Razlaga se to iz tega, ker se miši zelo množé. V neizmernih trumah zapuščajo svojo domovino in terdovratno naprej deró, ter pokončajo kakor povodenj vso poljščino, kamor pridejo. 1741tega in 1742tega leta so se klatile poljske in gozdne miši (*Hypudaeus arvalis* in *Mus sylvaticus*) v strašnej množici po Švabskeji in ob Rini, 1772tega leta pa po Nemškeji in Poljskeji. Povsod so napravile neizmerno škodo. Vse reke so bile polne te nesnage, tako da so morali zakopavati jih, da smerad ne bi okužil zraka, kajti na poti jih pokrepa zelo veliko; nekaj jih vtone v vodah, nekaj jih pomoré razne živali, bodi-si domače, kakor mačke, psi, ali pa druge, ki jih vselej spremljajo, kakor dihurji, lesice, medvedi, nekteri (ropni) tiči i. drg. Ena žival gre za drugo, naposled pa pride še človek in tako nastane splošen lov.

Spomina vredne so tudi selitve norveške miši (*Mus norvegicus*, *M. Lemmus*). Ktere dežele hči je, to pové njeno ime. Kedar se ta miš preveč namnoži, jame jej primanjkovati hrane,

treba odpraviti se drugam. Na poti so te miši strašno termoglave. Kakor se od začetka spravijo v red, tako potujejo naprej, nobena zapreka jih ne zmeša. Reke preplavajo; čolnu se ne vmaknejo, ako jim pride na pot, kar zlezejo na enej plati na-nj, na drugej pa zopet poskačejo v vodo. Kupu sena se ne ognejo; čez sicer ne morejo, zato se prerijo skoz-nj; celo človeka ogrizejo, ako se jim ne vmakne. Cesta za njimi pelje na ravnost, ker nikoli ne delajo ovinkov; koder gredo, pa je na dolgo in na široko tako, kakor bi požgal.

Siva miš (*Mus decumanus*) je prišla še le 1730tega leta iz Indije v Evropo; izpodrinola je domačo podgano (*Mus rattus*) skoro čisto.

Med družimi dojkami so kot selivke samo te-le spomina vredne: severni jelen (*Cervus tarandus*) v Sibirii, črni medved v severnej Ameriki, kvaga (*Equus Quagga*) v južnej Afriki in divji osel, ki se v velikej množici klati okoli Aralskega jezera, po severnej Indii in Perzii. Tudi družina Balaenida, morski som, odpravi se včasih za družimi ribami na pot.

Tudi merčesi (*Insecta*) ne potujejo periodično, ker jih primora, kakor dojkve, samo živež, da se izselé. Zarad prevelicega zaroda jim kaj mnogokrat zmanjka hrane. Ako potlej treba pobegniti, nej jim mar niti za letni čas, niti za kraj, kamor gredo. Navadno gredo le po sapi, ako se zasučé sapa, obernejo se za njo tudi merčesi.

Najstrašnejša selivka med merčesi je znana orientalska kobilica (*Acridium migratorium*). Ta kobilica je prava povodenj za tista polja, kamor se zaleti. Najhujše razgraja po zahodnej Azii in severnej Afriki, dobi se pa posamezno celo okoli Dunaja in po južnej Švedskeji. Na poti se jih nabere toliko, da so kakor oblak, ki se razteza včasih več ur na dolgo in na široko; leté tako na goso, da zakrijó solnce. Kamor sedejo, tam pokončajo vse, ostane le golo drevje in pusta zemlja. V Senegali, v severnej Afriki, Arabii, Sirii, pa tudi po družih deželah jih nabirajo in jedó; vró jih v dobro osoljenej vodi, populijo jim perute in posušé jih na solnci. Arabi jih jedó s persnim maslom, po družih krajih jih pa tudi meljejo in moko za kruh rabijo. 1693tega in 1799tega leta so bile te kobilice zadnjič na Nemškeji. Imajo pa še nekaj sorodnikov, kakor *Aeridium aegyptiacum*, *tartaricum* etc., ki razsajajo po vzhodi.

Te kobilice leté večidel od vzhoda proti zahodu; za njimi pa pride navadno kuga, lakota in dragina.

Menj važne so selitve družih merčesov, navadnejše so le pri mravljah in metulih (posebno *Liparis Monacha* in *Bombyx processionea*), celo polonica (*Coccinella*) se včasih zmoti, da se

napravi na pot; pred nekoliko leti so romale po Angleškej v strašnej množici.

Merčese zanesó največkrat popotniki iz enega kraja v drugi. Svilode (*Bombyx mori*) sta prinesla v šestem stoletji za časa cara Justinijana (Upravde) dva mniha iz Kine v Stambul. 1130. leta so jih dobili na Laško in 1470. leta na Francosko, v sredi 18. stoletja pa na Nemško. Potuhnjeno stenico (*Acanthia lectularia*) so zanesli iz Indije že skoro po vsej Evropi. V 11. stoletji se je prikazala najpervo v Strassburgi. Hugenoti so jo v svojih posteljah zanesli v London, kjer je do takrat še nejsjo poznali. Nepošteni kuhar, gril (*Blatta germanica*), razposlal je „per mare“ po vsem sveti svoje kolonije. Tudi domača čebela (*Apis mellifera*) je morala potovati, predno se je naselila po tujih deželah. V Ameriko so jo dobili še le 1675tega leta, un-kraj Urala pa se skoro ne dá privaditi.

Videli smo, kako vse življenje visi na naravnih pogojih, — na živeži; a čuditi se moramo, da neme živali tako naravno skerbé za-se in svoj zarod.

Pravice in postave za vsacega.

IV.

Županovanje.

Spisal Ivan Geršak.

*Novih postav smo dobili; treba se jih bo učiti in privaditi. Natori je Bog vdahnil nepremakljive, večne postave; človeške pa se spreminjajo. Po naravni postavi voda teče le navdolj, drevo raste le kviško, kar svet stoji in dokler bo stal; ali ljudje sami sebi različne postave delajo, kakor ravno nane-sejo čas in okolnosti. Nova občinska postava terja novega ravnarja, terja postavnega županovanja. Zato bi v kratkih besedah

*) V „Čitavnici“ posebno se ozirajte na srenjsko opraviljstvo in praktično pokazujte pot, kako se bode dalo slovenski uredovati. Dobro bi bilo, da bi prinesli obširno popularno razlago občinskega zakona. Naši župani hudo nemškutarijo in tako nemštvo sedaj utegne veči vpliv dobivati v narod, kakor doslej.“ —

Da bi vendar te Vaše besede, slavni naš Davorin, našim praktičnim pravnikom tako v serca segle, kakor so meni!

rad spregovoril o sejah in protokolih (zapisnikih), ker bi beseda o pravem času utegnila vstreči marsikteremu kmečkemu županu. Omenili bomo pa, kako se zbor odbornikov skliče, kako se v zboru posvetujejo posamezne reči in končno kako se predmeti in sklepi zapisujejo v zapisnik ali protokol. Pred pa ko se te razprave lotim, bi rad odgovoril na prašanje kakega domoljubnega ali pa nemškutarskega župana ali odbornika, v kakem jeziku se ima posvetovati in v katerem jeziku se ima pisati protokol?

Volivci res lahko rečejo, da so volili le može, do katerih imajo zaupanje, da bodo ravnali v blagor cele občine; ali zato volivci niso prosti že vseh pravic, da se tudi prepričajo njihovega ravnanja. Kako lahko se volitev spreverže na tisto stran, na katero prevagajo drugi bolj osebni vzroki! To je tudi postavodavec sprevidel, ter v paragrafu 43tem ukazal: „Odborove seje so javne.“ Po tej postavi toraj ima pravico vsak občinski ud iti poslušat posvetovanja v sejo, ter se tako lahko prepriča, kako govori ta ali uni zastopnik; vendar se mora mirno zadržati, ker ravno tisti postavni paragraf dalje pravi, da ima pervosednik pravico odpraviti vse tiste, ki bi kakorkoli motili posvetovanje. To je dobra kontrola ali opazovanje izvoljencev, če so njih dela javna, ter če državljani tudi obilo javnost rabijo v svojo in občinsko hasen, to je, če obilo in pridno hodijo k sejam poslušat, kako se tu ravna. Imajo poslušavci tudi hasen za-se, ker tu zvedó, kam da se dene občinski denar in ker se naučijo tudi obravnavanja in opravljanja za prihodnji čas, kadar morebiti na njih versta pride županovati.

Tu sem le govoril o hasni javnosti za občino in za poslušavca; kaj pa sledi za jezik, v katerem se imajo odborniki posvetovati? Drugà nič ne, kakor, da se onod mora slovenski govoriti v seji, koder je občina slovenska, ker „seje so javne.“ Ko bi se med slovenskimi poslušavci govorilo in posvetovalo nemški, to ravno drugà ne bi bilo, kakor zatajevati posvetovanje in sklepe drugim udom občinskim, ki nemškega ne razumejo; to pa bi ravno postava rada odvernila, da se ne bi delalo na skrivnem in terja toraj javno sejo, t. j. slovenski govorni jezik na Slovenskem.

Pa vendar zapisuje se lahko v drugem jeziku, p. v nemškem, ker je zapisovavec ali pa župan bolj vaje nemščine, kakor slovenščine? Tudi to ne bo obveljalo. Marsikteri izmed nas je že bral v nemških časnikih oglase in dopise nemških županov (morebiti že tudi slovenskih), ki so jih nalašč zato natisnili, da svet zvé, kako bedarijo je ta ali uni župan poslal bodisi drugi občini ali pa celó uradni. Časniki potem se res

ne posmehujejo takim čenčarijam, pa hudi so, zakaj vlada ne skerbi bolj za ljudske šole na Nemškem; malopridneži seveda se tudi smejijo taki revšini v svojem maternem jeziku. Veselilo bi me toraj slišati, da slovenski naši župani ravna jo pametneje, ker se vsplah ogibljejo nemščine pri svojem županovanji, zato ker jih je mati ni naučila; v šoli pa seveda se je na deželi nikdo še ni mogel dobro naučiti. Ljudske šole imajo čisto drugi namen, kakor pa nemščino učiti za prihodnje županovanje! Zastran protokolov bi bil toraj moj prijazen násvet, da se povsod na Slovenskem rabi slovenski jezik. Pa kaj pravim násvet? Dolžnost je protokole na Slovenskem zapisovati slovenski. Paragraf 44. občinske postave namreč pravi: „Vsak sočlan občine lahko pregleda protokole.“ Kaj pa pomaga pregledavanje, če jih zato ne razume, ker so nemški? Zapisavati jih nemški je toraj zatajevati njih zaderžek onim, koji nemškega ne znajo; a to je nepostavno. Ker je toraj postava že določila po svojem duhu, v kakem jeziku se ima posvetovati in zapisavati, prestopimo k pravemu razpravljanju nekterih občinskih opravil.

Kedaj se mora odbor sklicati, odločeno je na družem mestu v postavi; tu bomo le na to gledali, kako se ima sklicati. Postava terja v 37tem paragrafu:

„Odbor se zbira, kedar je kolj treba, naj menj pa enkrat vsake 3 mesce. Skliče ga župan, ali če on ne more, pa podžupan (županov namestnik). Sklicati se ima zbor pismeno, tako da vsak odbornik naj menj 24 ur pred zborom povabilo dobi v roke. V sklicavnem pismu se tudi odbornikom imenujejo predmeti posvetovanja. Vsaki zbor, ktere ga ni sklical župan ali podžupan, je nepostaven in njegovi sklepi so neveljavni.“

Koder ni občinskega stražnika (Gemeindewachmann ali Gemeindediener), mora župan drugače skrbeti, da se seja in predmeti zanesljivo naznanijo odbornikom. V dokaz postavnega sklicanja se ima vsak odbornik podpisati na oznanivnem listu. Obrazec takega lista bi bil:

Podpisani naznanja častitim odbornikom, da bode v nedeljo popoldne ob treh v županovi hiši seja, v kateri pridejo sledeči predmeti na versto: 1. Resekov račun za farovško delo. 2. Bohinčeva prošnja za dovoljenje, da se z Mlakarjevo Mico oženi. 3. Postava zavolj ponavljajočega nauka. 4. Prošnja Ane Černjakove za domovnico za njenega nezakonskega sina, ki je dosihmal pri Pavleku. 5. Prošnja siromaka Boriča naše občine za občinsko oskerbljenje.

Š.-Peterska občina dne 9. marca 1865.

F. Sandri, župan.

Če se je zbor postavno sklical, sedi v seji župan ali podžupan prvi; ko pa bi oba pri kaki reči ne bila čisto prosta,

da bi njihove besede lahko navažale na lastno hasen, sedi naj starji odbornik na prvem mestu, ter vodi posvetovanje; drugače sklepi te seje ne veljajo nič.

Posvetovanje začne župan blizo tako-le:

Gospodje, poznate predmete, o katerih se bomo posvetovali; prvi je J. Resekov račun, ki je berž izpolnil gospod-župnikovo voljo, da jim je derv narobil, ko je težko bilo dobiti težaka, ker je vsak za-se enakih del imel; terja 3 gld. za 3 dni, kar se mi preveč ne zdi; ali odbor dovoli, da se mu izplača omejenji denar?

Odbor sklene ednoglasno: da se mu plača delo s 3 gld. iz obč. denarnice.

Župan: Bohinec Tone je položil prošnjo, ki se tako-le glasi (bere):

Slavna občinska uradnja!

Ker sem si pri dosedanem svojem gospodu Ribič-u nekaj zaslužka prihranil in ker tudi Mlakarjeva Mica ima dobiti toliko denarja, da se bova lahko preživela, želim se oženiti in zavolj obilnišega dela v Vaši županii naseliti in toraj prosim ponižno za dovoljenje ženitve z Mlakarjevo Mico.

Tone Bohinec,
dosedanji hlapec pri g. Ribič-u.

Vsaki izmed nas, mislim, pozna Bohinca in ni mi treba dalje govoriti o njegovih okoljšinah; kaj je pa Vaša misel o dovoljenji, častiti gospod fajmošter? (Ako sedi v odboru duhoven gospod, gre povsod naj pred poprašati njega za dotično mnenje, kar že terja omika in spoštovanje).

Gosp. fajmošter: Kolikor je meni znano, stopil je Bohinec iz dobre službe pri g. Ribič-u še le o Svečnici tega leta. Pa vendar ne mislim, da je v stanji bil si toliko prihraniti, da bi družino (ali familijo) lahko preredit s svojim sadašnjim zaslužkom; da bi si pa lahko v naši občini za naprej tudi zmirom lahko kaj zaslužil, ne vem, ker veči kmetje imajo precej družine in le tedaj potrebujejo posebnega delavca, kedar silna dela pridejo, to pa dolgo ne terpi; ves drugi čas bi si Bohinec ne mogel ničesar zaslužiti in mislim, da ne bi mogel pošteno živeti; zato pravim, da se mu ženitev nikakor ne dovolji.

P prvi svetovavec: Mlakarjevo Mico dobro poznam; po očetu ni dobila nič; mati, pravijo, ima nekaj denarja; pa ni gotovo, če bo ji ga kaj priostalo po njeni smerti, in če bi tudi kaj priostalo, ni gotovo, da bi ga Mica dobila, ker še ima eno sestro, ktera si tudi nekaj dedšine po materi obeta. Ako bi pa vendar Bohinec spričal pismeno, da ima vsaj Mica toliko premoženja, da lahko pošteno živita, bi privolil k ženitvi, ker vem, da človek že dela najde, ako ga išče in ker je vsakemu znana

resnica, da družinski oča pridniše dela od najetega hlapca, ker ima skerbeti tudi za prihodnost svojih otrok. Bil bi toraj za to, da se Bohincu naroči, da naj do celega spriča stan svojega in nevestinega premoženja, predno se mu ženitva dovoli.

Odbornik A.: To bi bila lepa, ko bi vsaki hlapec iz bližnje občine koj k nam priderl pa se tu oženil, češ, bo že občina skerbela za me in za moje otroke, če sam ne bom kos! Tudi ne najdem nikakovega vzroka, zakaj je Bohinec iz dobre službe stopil, ter se zdaj že dobrih 5 tednov po naši občini klati in gladuje brez vsega dela. Zato tudi jaz mislim, da se mu poprej nikakor ne dovoli ženitva, dokler ni dokazal, da lahko živi pri svojem imetku, ali da saj razume kakorkoli obert ali rokodelstvo; kot prosti delavec pri nas ne more živeti.

Odbor sklene po daljnem posvetovanji ednoglasno: da se Bohincu za zdaj prošnja odbije, pa da se mu naroči, naj se izpriča s potrebnim premoženjem, ako bi hotel drugič prositi dovoljenja.

Župan: Tretjič je c. kr. okrajna uradnija občinski uradnii poslala pismo zavolj ponavljajočega (nedeljskega) nauka. (Ponavljajoči nauk ni zmirom nedeljski, ker tu pa tam po delavnikih odraščeni hodijo v šolo). Temu dopisu je prideta postava od 5. junija lanskega leta o ponavljajočih šolah. Uradnija piše posebno, da morajo politiški šolski ogledavci ne le sami se ravnati po pridjani postavi, ampak tudi občini naj se priobči, da vé se ravnati, kolikor njo zadeva. Postavo samo si vsak lahko prebere. — V dopisu pa še posebej stoji, da naj občina pridnemu učitelju odloči razmerno plačilo še na verh za njegov trud, če se bo prepričala, da ponavljajoči nauk dobro napreduje; za ta primerljaj predlagam, da se učitelju plača 15 gld. konec leta.

Drugi svetovavec: Res vidimo sami, kako potreben je nauk; saj mi sami, že vendar skušeni možje, večkrat tavamo po temoti, ker nismo prilike imeli se kaj boljšega naučiti. Ponavljajoči nauk je pa tem bolj potreben in hasljiv, ker je že učenec veči, ima že podlago iz prešnje vsakdanje šole in vé tudi ceniti bolj pravi nauk, kakor poprej, ko so ga starši večkrat morali priganjati v šolo. Mislim toraj, da se naj gospodu učitelju dá 15 gld. konec leta, če se bo dobro prizadeval podučevati ponavljajoče učence; vendar si odbor priderži, da se sam prepriča napredka v šoli.

Odbornik B.: Ako bi tako redko hodili v ponavljajoče šole fantje, kakor dosihmal, ni nobenega napredka pričakovati; zato mislim, da se gosp. učitelju že zdaj naroči, naj mu bode nauka

jako mar, ter da strogo gleda, da učenci pridno hodijo v šolo; nemarne učence naj odboru berž ko mogoče naznani; tudi mu ni treba povedati, koliko dobi pri dobri skušnji, temuč naj se mu le obljubi, da bo dobil kolikor bo občina dati mogla pri slabih njenih dohodkih, ostane pa naj 15 gld. za posebno plačilo.

Č. g. fajmošter: Ker tudi iz sosedne občine učenci hodijo v našo šolo in ker ima g. učitelj res veliko posla z mladino, mislim, da se mu dá iz občinske denarnice 20 gld., pa da šterti del tega denarja plača tudi soseska občina.

Odbor sklene ednoglasno: Učitelju se naroči pridno oskerbljenje ponavljajočega nauka; odbor sklene mu plačati 20 gld., če se pridnega nauka prepriča in mu že zdaj obljubi dati, kolikor bo prav in mogoče; ob ednem povabi odbor sosesko občino, da prevzame 4ti del teh stroškov.

Župan: Ana Černjakova prosi, da ji občina izroči domovnico za nezakonskega sina, ki je že 4 leta v naši občini pri Pavleku. Na ta čas se upira in misli, da je naši občini sin pristojen postal.

Č. g. fajmošter: Mati je služila v soseski C., ko je otroka dobila, in po novi postavi leta 1863tega je otrok tisti občini pristojen, v kateri je bila mati ob času poroda; dasiravno je toraj otrok že precej dolgo v naši občini, vendar mislim, da je uni občini pristojen postal, kjer se je porodil, domovnica se mu toraj ne bi smela izročiti.

Župan: Tudi jaz sem gospod fajmoštrovih misli, vendar bi potrebno bilo to reč predložiti c. kr. okrajni uradni v razsodbo.

Odbor sklene: da se Ani Černjakovi prošnja za zdaj odreče, da pa se ta primerljej predloži c. kr. uradni v razsodbo.

Župan: Zadnjič imamo odločiti prošnjo siromaka Boriča; rojen je leta 1799tega, ter si ne more več živeža služiti; prosi oskerbljenja na občinske stroške.

Odbornik D.: Res je, da Borič podpore potrebuje; tudi bi se občina nikakor ne kratila mu pripomoči, kolikor ji se dá; vendar mislim, da bi se mu oskerbljenje dovolilo le dokler pride boljši čas, do mesca maja. Potem ga morebiti kak kmet lahko k sebi vzame, da mu saj na dom gleda, če so delavci na polji in da si po leti saj še kaj gleda zaslužiti.

Odbornik E.: Mislim, da bi odbor se obrnil do farne siromašnice ter siromaku Boriču izprosil male podpore za letne mesce, da se saj lahko oblači na stroške farne siromašnice.

Odbor sklene: Oskerbeti siromaka B., pa le do mesca maja; ob ednem pa oběrniti se do farne siromašnice, da tudi ona pripomore zderžavati občinskega siromaka.

S tem so vsi predmeti v oznanilu odločeni in seja se sklene.

Kako pa bi treba bilo „posvetovavne protokole“ zapisavati, bom tu sem še enkrat posnel vse sklepe današnje seje. Da se pa vsplah protokol pisati mora, terja občinska postava v 44. paragrafu, ki pravi:

„Sklepi se imajo zapisavati v protokol, v katerem se imajo podpisati pervosednik, dva odbornika in zapisavec.“

Obrazec protokola bi bil:

Posvetovavni protokol

občine Š.-Peterske dne 12. marca 1865.

Pričujoči:

Pod pervosedništvom F. Sandri-ta odborniki:

Č. g. fajmošter Zevnik, Iv. Stadler, G. Pscheid itd. (vsi odborniki se imajo imenovati, na zadnje pa še)

Zapisovavec: Iv. Stadler.

Predmet posvetovanja:

št. 1.

Župan priobčuje Resekovo terjatvo od 3 gld. za narobljenje farovških derv.

Odbor ednoglasno sklene, da se mu plača delo s 3 gld. iz občinske denarnice.

št. 2.

Župan priobčuje prošnjo J. Bohinea zastran dovoljenja ženitve z Mlakarjevo Mico.

Odbor sklene ednoglasno, da se Bohincu za zdaj prošnja odreče, pa da se mu naroči, naj se izpriča s potrebnim premoženjem, ako bi hotel drugič prositi dovoljenja.

št. 15.

Župan priobčuje postavo zavolj ponavljajočega nauka in predlaga, da se naj h koncu teta izplača učitelju 15 gld. iz obč. denarnice.

Odbor sklene ednoglasno, da se učitelju naroči pridno oskerbovanje ponavljajočega nauka; odbor sklene mu plačati 20 gld., če se pridnega nauka prepriča in mu že zdaj oblubi dati kolikor bo prav in mogoče; ob ednem povabi odbor sosesko občino, da prevzame šterti del teh stroškov.

št. 21.

Župan priobčuje prošnjo Ane Černjakove za domovnico za njene-
ga nezakonskega sina, ki je dosih-
mal pri Pavleku v naši občini.

Odbor sklene, da se za zdaj Ani Černjakovi ne dovoli ta prošnja, da se pa ta primerljaj predloži c. kr. uradni v razsodbo.

št. 30.

Prošnja siromaka Boriča za o-
skerbljenje na občinske stroške.

Odbor sklene, o skerbeti siroma-
ka Boriča, pa le do mesca maja, ob
ednem pa obrniti se do farne si-
romašnice, da tudi ona pripomore
zdržavati občinskega siromaka.

Št. 31. S tem je bil protokol sklenjen in podpisan.

F. Sandri, župan.

M. Zevnik, odbornik.

J. Deržič, odbornik.

Iv. Stadler, zapisavec.

(Se bode nadaljevalo.)

O drenaži

ali

o primerni razpeljavi vode v mokrih tleh po cevih *).

Spisal Ivan Papež.

Voda, ki pokriva blizu dve tretjini naše zemlje, poglavitni je pogoj rasti in obstanku vsem organskim stvarim. Voda ni samo živež rastlin in živali, ona temveč tudi prevoduje gnoj v rastlinski živež. Voda je živelj v naravnem kroženju — spremenivši se v sop se zdigne v višine in obrodilni dež ali poživljiva rosa se verne nazaj. — Vendar le v pravem razmerju je voda koristna, preobilnost in pomanjkovanje vode steno enako škodljivi ter zaderžujeta razvitek in rast v naravi.

Poljedelstva poglavitna naloga je tedaj vodo v pravem razmerju razdeliti in o ravnavah premišljevali, po katerih se doveršuje ona naloga.

V starem veku že so spoznali obraženi narodi dobrotljive nasledke v poljedelstvu, kateri so jim izvirali iz primerne raz-

*) Vodio tem črticam je F. Kreuter-ova knjiga „Das Drainiren“; katero vsem nemškega jezika zmožnim kmetovavcem živo priporočam.

delitve vode. Najbolj je bila Rimljanom umna razpeljava vode velika skerb. Za njeno odpeljavo in razpeljavo so naredili velikanske vodovode, katerih ostale podertine ostanejo za vselej častiven spomin svojim zidavcem.

V novejši dobi so v tej zadevi posnemanja vredni vsi obraženi narodi, naj bolj Angleži, Francozi in Nemci.

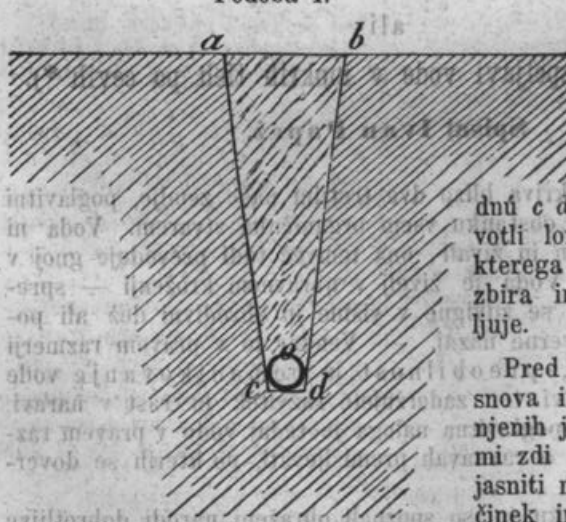
Namen teh črtic je, tudi slovenske kmetovavce seznaniti z važno novejo ravnavo, po kateri je mogoče izboljšati mokra polja, namreč z „drenažo.“

Drenaža ali drenaštvo v obče se imenuje umetno osnovanje in narejenje takih jarkov (rovov, jam, grabnov), v ktere se nepotrebna voda zbira in odpeljuje po lončeni žlebi. Žlebi so navadno kroglovotli in na dnú jarka tik drugzega razpeljani. — Posamezni taki žlebi se imenujejo dréni. Vodovódi ali dréni se razdeljujejo v dvojne verste:

1. Oni, v ktere naravnost doteka mokrota iz zemlje, kateri tako rekoč mokroto iz zemlje sezajo, imenujejo se sezavni dréni ali sezavni jarki;

2. oni pa, v ktere iz sezavnih jarkov voda doteka in se po njih odpeljuje, imenujejo se poglavitni jarki ali poglavitni dréni.

Podoba I.

Podoba I. naj razjasnuje v obče napravo omenjenih jarkov. Tu pomeni *a b c d* prerez, ki ima na dnú *c d* navadno kroglovotli lončeni žleb *o*, v kterega se nabrana voda zbira in po njem odpeljuje.

Pred ko se popisuje osnova in narejenje omenjenih jarkov, treba se mi zdi ob kratkem razjasniti njih dobrotljivi učinek in zraven omeniti škodljivih nasledkov mokrih zemljišč.

Korist drenaže in škodljivost mokrih zemljišč.

1. Drenirano polje postane gorkeje, zemlja se zrahlja in je tako zračnemu vходу ugodniša.

Gorkota, zrak in razmerna mokrota so poglavitni pojavi razvitka in napredka rastlin. Ta trojica namreč učini, da razpadejo organske reči v zemlji in se preuredijo v rastlinski živež. Silna mokrota pa zaderžuje gorkoto in jo ne prepušča globokeje v zemljo; temveč je vzrok, da po nji lahko dospé vsaka zunajna merzlota v globine. Ti škodljivi učinki mokrih tlá so nasledki one vodne lastnosti, po kateri manj gosta in po takem laža postane, čem bolj se ogreva.

Po skušnjah se je pokazalo, da je voda, ako dospé + 3° R. (tri stopinje gorkote po Réaumurevem gorkomeru), naj gosteja in tedaj naj teža, in zgubuje svojo gostobo, ako postaja gorkeja in ravno tako, ako merzleja. Te važne vodne lastnosti se vsak lahko prepriča tako-le:

Napolni kozarec z vodo in derži ga nad svečnim plamenom in videl bodeš čez malo časa, kako se vzdiguje sogreta voda od dná k verhu. Kolikor bolj se kozarec ogreje, toliko bolj hiti voda k verhu in začne vreti. Še očitniša ti bo ta prikazen, ako potrosiš v vodo malo prahu smolnega kamena (Bernsteinpulver). Videl bodeš prah po sredi od dná kozarca proti verhu se vzdigovati, in od verha ob kraju kozarca spet proti dnú hiteti. Vidi se iz tega, ako v kakí posodi ni vsa voda enake gorkote, da je vselej naj gorkeja na verhu in da tedaj voda, ako se ogreva, od verha proti dnú gorkeja postaja, in ako se shladije, shladije se vselej od dná proti verhu *).

Ravno to lastnost ima voda v zemlji. Ako solčni žarki ogrevajo mokra tlá, ostane sogreta voda na verhu, in se po takem tudi zemlja le po verhu ogreva in le pozno ali celo malokdaj dospé gorkota v globine. — Ako se pa zunanji zrak shladi in merzel postane, ohladi se tudi voda pri verhu naj prej in po tem hiti v globine in shladi zemljo.

Še druga vodna lastnost je kriva, da mokra zemlja omerzuje; ta je, da se voda spreminja v sopar. Pri tem spreminju pa potrebuje voda vselej veliko gorkote, ktero jemlje svoji okolici. Pa tudi zrak ne more v mokra tlá, ker je zemlja

*) Kakor je že bilo rečeno, velja ta natorna postava vode le dokler njena gorkota ni nižja od treh stopinj Réaumurenega gorkomera; ker potem je vodna lastnost z ozirom na njeno gostobo gori omenjeni ravno nasproti tako, da voda zgubuje svojo gostobo in postane laža, čem bolj se znebuje gorkote. Ta vodna lastnost dokazuje neskončno previdnost stvarnikovo; brez nje bi zadostila samo ena zima, in potoki, reke, jezeri i. t. d. bi sterdili in zledenili do poslednje kaplice in poginilo bi ne le kar živi v vodi, temveč vse, kar v zemlji dočakuje pomladanskega vstajenja!

preveč kepasta; tudi seme ne more kaliti, ker nima dovolj kislega, zadušila se tedaj in strohni.

Mokrota zadržuje tedaj gorkoto pri verhu, je vzrok, da prihaja merzlota v globine in da potrebni zrak ne more v zemljo.

2. Drenirano polje se dolgo brani suši.

V dreniranem polju je perst rahleja, ker jo voda pri svojem teku prevotli na vse kraje tako, da postane zemlja sčasom gobi enaka. Ako dežuje, napije se zrahljana zemlja vode, kolikor ji je ugodno, drugi del pa se steka v jarke. O suši zemlja pri verhu mokroto zgubuje, pa kmalo prihiti po rahli zemlji bližnja mokrota, da zadomesti spet, kar se je vode v sopar spremenilo in to terpi, dokler je kaj moče v globini. Huje pa prime suša mokra tlá. Premočena perst je zmirom gosta in stlačena, ter se po zgubi svoje mokrote tako sterdi, da se ji more mokrota iz globine le malo in težko vrniti.

3. V dreniranem polju se rastline bolj vkoreninijo.

Da se na mokrih tleh rastline ne vkoreninijo dovolj globoko, temveč se le pri verhu, kjer je zemlja bolj obela, plitvo razprostirajo, navadna je in kaj škodljiva prikazen mokrih zemljišč. Iz tega izvirajo trojni hudi nasledki:

- a) Rastline dobivajo svoj živež le iz one plošče zemlje, kamor korenine segajo; primanjkuje jim tedaj živeža, ostanejo slabe in majhne in njih sad je malo vreden;
- b) na plitvo vraščene rastline lahko na spomlad merzlota izruje;
- c) suša jim vselej hudo škoduje, ker se zemlja na verhu najprej posuši in jim tedaj čisto živeža pomanjkuje.

4. O hudem deževju zgubujejo mokra tlá najbolji rastlinski živež.

Mokra tlá so že same na sebi jako gosta in z vodo napoljena. Ako dežuje, ne puščajo deža v globine, temveč je voda primorana, da okteka po verhu v nižave, in pri ti priliki pobere drobno, lahko in najrodovitnišo perst saboj.

5. Drenaže očistijo tlá škodljivih pleveli.

Znano je vsakemu, kako naglo se na mokrih tleh pleveli zaraščajo in velikokrat ne hasne ni pridno plevanje, ni raba naj boljšega semena. Mokre senožeti so večidel ločkaste in dajo le slabo in škodljivo kermo. Nekatere teh pleveli so tudi strupene in živina boleha, če jih vživa. Po dreniranji zginejo vse te pleveli in njiva ali travnik se očisti.

6. Po mokrih travnikih in njivah ni hoditi ali voziti, ker se vdira in se perst, ki je že sama na sebi gosta, še bolj stlači.

7. Drenirano polje se lahko o pravem času obdela, ker se sme vselej po njem hoditi.

Skoraj vsako žito ima svoj čas za setvo, kateri se ne sme prezirati. Če se pripeti, da ob času setve dežuje in da postane njiva za obdelovanje premehka in premokra, mora se delo popustiti in ugodnišega vremena čakati. So li bila tlá že mokra, bodo tudi več časa potrebovala, da se znebijo mokrote. Vsled tega se lahko ugodni čas setve zamudi, zraven se še druga poljska dela naverstijo, in kmet je prisiljen delavcev najemati, in vrinejo se mu po takem novi stroški.

Da so na dreniranem polju pridelki obilniši in boljši, lahko je presoditi, ker ima le v razmerno mokri zemlji gnoj svojo veljavo, stern začne po celem polju na enkrat kaliti in dozori tudi ob enem času.

Pa tudi zdravju je drenaštvo koristno. V zemlji zastajoča voda je vzrok gnilobe, po kateri prihaja mnogo škodljivih gazov iz zemlje. Skušnje so pokazale, da se je zgubila po dreniranju bolezen v krajih, kjer je živina zavolj prevelike mokrote bolehal.

Sljedeča tabela, ki je vzeta iz W. Protz-ove knjižice „Das Drainiren“ dokazuje dovolj, kako različni so pridelki mokrih memo dreniranih polj:

Čerke namestujejo imena lastnikov	Ime žita	Pridelek pred dre- naštvom	Pridelek po dre- naštvu
		v vaganih	
A. v Charmelu	Pšenica	11.4	27.6
B. v Dünkirchnu	"	27.6	35.6
C. na Angleškem	Ječmen	17.9	53.6
	Oves	27.6	65.0
D. v Belgii	Erž	30.9	48.7

Kdaj je mokrota polju škodljiva in kdaj je treba tlá drenirati?

Po pretehtovanji škodljivih nasledkov mokrih zemljišč se lahko presodi, je li potreba njivo ali travnik drenirati ali ne; vendar pa bodo ugodna nektera praktična pravila tem bolj, ako

iz skušinj izvirajo. O tem piše W. Protz v gori omenjeni knjižici tako-le:

Vsako zemljišče se mora drenirati:

1. Če po deževji voda več časa po brazdah zaostaja.
2. Če se grudasta ali kepasta (bündig) perst obutelji prijemaj in se vdira, kedar človek ali živinče po nji hodi.
3. Če se o suhem vremenu po verhu njive napravlja koža, ki na vse kraje razpoka in korenine hudo stisne ali preterga.
4. Če zaostaja voda v jamicah, ki so 2 do 3 čevlje na globoko skopane. Take jamice je naj bolje o setvi izkopati, ali jih s kakim ošpičenim bolj debelim kolcom zvertati.
5. Povsod, kjer se mora njiva v ozke krajevce orati.
6. Če močvirnate rastline po polji rastejo.

(Dalje prihodnjič.)

Kratka povestnica avstrijska.

Spisal Ivan Geršak.

II.

Leopold IV., † 1141.

Leopold je bil prvi vojvoda babenberskega rodu; vendar Avstrija še takrat ni bila vojvodina, ampak Bavarska, ki je bila za kratek čas združena z Avstrijo. Da pa zvemo, kako se je Bavarska podelila Leopoldu avstrijskemu, treba nam je nekaj iz občne zgodovine poloviti.

Ko je berž po Leopoldovi ustanovitvi kralj Lothar saksonski umerl, bil je njegov zet Henrik, s priimkom ponosni, vojvoda bavarski. Temu je njegov očiuh toliko moči podelil, da je že takrat vse mislilo, da po Lotharju bo nemška krona gotovo njegovemu mogočnemu zetu pripadla. Imel je namreč zoper vso navado dve vojvodini združeni, bavarsko in saksonsko, tako da se je včasi hvalil, da njegova zemlja sega od severnega morja noter do sinjega, jadranskega. Vendar se je vojvoda Henrik vkanil. Zdel se je tadašnjim velikašem premočan, ter so se ga bali; tudi ni bil unet za cerkev, tako da je papež Innocent sam rajše poterdil Konrada iz štavskega ali švabskega rodu. Ta Konrad je pa bil polubrat Leopoldov. Henrik se mu je vstavljal, ter ga ni hotel spoznati za svojega kralja. On je že imel v rokah tudi vladarska znamenja (Reichsinsignien), krono, križ in buzdovan (Streitkolben), brez katerih Konrad ne bil bil

mogel vladati. Pokliče ga toraj prijazno na zbor v Regensburg, ktero je bilo glavno mesto Bavarske. Ondi dobi tudi ta vladarska znamenja. Berž Konrad čuti svojo moč in neodvisnost, ter terja od Henrika, da mu izroči svoje vojvodine kot novemu kralju, da jih on sam spet podeli če njemu ali pa družemu. Navada je namreč bila takrat, da je vsak nov vladar z novega razdelil vojvodine ali pa saj poterdil prešnje vojvode v njihovih posestvih, samo da so mu zvestobo in udanost obljubili. Henrik pa se je temu kratil, dasi je brez vse pravice dve vojvodini imel. Berž ga je Konrad preklical, to je, izgnal iz njegovih vojvodin, ter jih drugim podelil. Henrik gre na Saksonsko s svojim bratom Welf-om, ter zbere tam prijazne bavarske in saksonske viteze, da se bojujejo zoper Konrada in zoper nove vojvode v njegovih posestvih. Novi vojvod saksonski pa je postal Albrecht brandenburški mejšak, s priimkom medved; bavarsko pa dobi polubrat cesarjev, Leopold, avstrijski mejšak. Leopold se kar polasti nove vojvodine, vzame glavno mesto Regensburg, ter ukroti druge nepokorneže. Silili so ga, da je večkrat moral ljuto razsajati ter gradove podirati po bavarskem, ker se mu nekteri močni vitezi niso udali, ter zmirom Welfa podpirali. Sadaj namreč je sam Welf branil še Bavarsko in Saksonsko, ker je Henrik že črez leto nagloma umerl zapustivši 10letnega sina Henrika, kteri se je pozneje imenoval oroslan ali lev. Narod ves je ljubil Henrika ponosnega tako, da se je za njegovega sinčeka tako bojeval pod stricom Welf-om, kakor poprej pod samim Henrikom ponosnim. Meščani v Weinsberg-u so se kaj terdno ustavili Konradu, kteri je Leopoldu pomagal upokojiti Bavarsko. Dolgo časa leži Konrad z vojsko pred mestom, ter ga čisto oklene, da niso nič živeža mestjani dobiti mogli. Videli so, da se bodo morali udati cesarski moči, ter se ukloniti Leopoldu. Sklenejo prositi cesarja, da jim prizanese, ako se mu udajo, ali cesar je terd, ter jim žuga pogubo brez vsega vsmilenja. Jako se pa začudi, ko vidi, da cela procesija žensk pride k njemu v šotor z novimi prošnjami. Žene ga prosijo, da naj samo njim življenje pusti, ter naj jim še dopusti, da vzame vsaka saboj iz mesta, kar ji je najdraže. Cesar ženam te prošnje odreči ne more. Jako pa se začne smejati s svojimi vojvodi, ko vidi, da vsaka žena nese na herbtu svojega moža iz mesta, ker se je res vsaki ženi njen mož najdraži zdel. Prizanese celemu mestu. Počasi je Leopold vendar vojvodoval po celi Bavarski.

Leopold je za avstrijsko precej storil; udeležil se je utemeljenja samostana Zwettl, podaril obilo Klosterneuburg in druge samostane, ter jim posebnih pravic dal. Sam je večkrat od sebe

rad pravil, da nasleduje v teh stvareh svojega očeta Leopolda svetega. Na Dunaju dokonča zidanje Š. Peterske cerkve, ter jo postavi oblasti Pasavskega škofa leta 1137. Da je bil postal bavarski vojvod, bilo je vzrok, da je se Avstrija kmalu razširila, posebno pa, da je njegov brat Henrik drugi postal avstrijski vojvod, ko je bavarska bila spet ločena od Avstrije.

Henrik II., † 1177.

Mlajši brat Leopoldov, Henrik, je berž po smrti Leopoldovi dobil avstrijsko mejino; vendar bavarsko vojvodino mu izročiti si Konrad ni upal; prizadeval si je sovražne stranke bavarske in avstrijske pomiriti. Še le čez edno leto se mu je odreklo. Mislil je namreč, da bo najboljše, ako nekako pravico pripravi Henrik na bavarsko, ktero je dosihmal brez posebne pravice samo po besedi cesarjevi vladal; tako bi bil prepiru konec. Zapustil je pa Henrik vdovo Jero, ktera se sadaj omoži z Henrikom družim, ter bavarsko tako ostane pri starem rodu. Mati Jera je pa tudi svojega mladega sina Henrika oroslana pregovorila, da je odrekel pravici na bavarsko, ter samo saksonsko obderžal. Jera pride z možem Henrikom II. v glavno mesto Regensburg, pa ni našla tu miru. Še je živel oni stari Welf, mladega Henrika stric, ter pridere z močno vojsko čez reko Izar in bavarsko spet podverguje v imenu Henrika bavarskega. Najšel je precej prijatljiv v tej vojvodini, ter jako stiskal Henrika bamberskega; celo pasavski škof je stal na strani Welfovi proti Bambersčanu. Jera je v Saksonsko pobegnila, ter tam kmalu umerla.

Da so ravno iz kraja bili le Welfovci in Bambersčani, ktere je cesar Konrad večkrat podpiral, vendar se je bojišče širilo. Welfovcem se pridruži štajarski mejšak Otokar in ogerski kralj Gejza; avstrijskega Henrika pa podpira vojvod česki Vladislav. Tudi siciljski Roger in papež se vtikata v nemške zadeve. Tako je žugala strašna vojska razdirati Nemčijo in morebiti tudi Avstrijo; pridruži se še hudo leto 1144; vendar je Henrik imel opraviti le z Ogri in Štajarci, koji so z veliko vojsko napadli Avstrijo. Henrika so naderli ter mesto Požun oblegli. Bila bi se gotovo še večja nesreča zgodila nemškim krajinam, ako ne bi bil papež Evgen III. pozornosti prepornikov drugam obrnil.

Prišle so žalostne novice iz juterne dežele, kjer je naš gospod in zveličar terpel. Turki so se polastili Jeruzalema in drugih mest, ter zlobno prizajali ondod, od koder je nam prišla večna luč. Papež Evgen toraj večkrat poterka pri nemških vla-

darjih kakor pri francoskih, angleških in drugih kristjanskih knezih, da ne bi terpeli, da neverniki trejo ta sveta mesta. Posebno je Peter Amienski užigal serca za križevo vojsko. Vsaki brambovec kerščanske stvari se je namreč krasil z znamenjem križa, pokazaje svoj boj za rešivni križ, odkoder ime križeva vojska. Cesar se ni rad odločil zapustiti Nemčijo, tudi polubrat njegov ne, Henrik avstrijski, ker sta se bala, da ne bi spet Welf in Henrik oroslan razsajala po nemškem ter bavarsko spet Bamberščanom odtergala. Vendar Welf se je dal pregovoriti, ter se pridruži sam križevi vojski. Tudi Henrik zapusti Saksonske, ter se bojuje zoper severne Slované. Tako so mislili, da bo saj križeva vojska spravila spet razporne nemške knezove. Motili so se. Še na potu si niso dali miru; Welf zapusti toraj vojevanje ter se podá na morji k Rogeru sicilskemu. Združita se spet še tesneje zoper cesarjevo moč. Cesar Konrad in Henrik avstrijski se pa terdneje sprijaznita s cesarjem gerškim, in Henrik dobi celó njegovo hči Teodoro v zakon. Ko se je cesar brez vsega vpeha na Jutrovem proti Turkom spet vernil v domače kraje, spremljal ga je gotovo Henrik na potu črez Polo, Ogla, Tarvis, Belak, Št.-Vid, Solnograd in Regensburg, koder je bila takrat naj krajša in navadnija pot na Nemško. Cesar skliče spet veliki zbor v Regensburg, da bi vendar saj enkrat končno dognali pravdanje med Welfovci in Bamberščani zavolj vojvodine bavarske; pa ni bilo mogoče. Welfovci zapusté zbor, ter žugajo z mečem si osvojiti očetovo dedino. Henrik namreč je že bil odrasel mladim letom, ter ni spoznal odreke svoje matere Jere na bavarsko, izgovarjaje se, da maloletneži svojim pravicam odreči ne morejo in da je takrat le kot otrok materi voljo storiti moral. Previr se z novega začne, pa Konrad ni bil izvoljen ga dokončati, ker je že po zimi leta 1152tega umrl. Nemški knezovi so pa izvolili njegova bratranca Friderika rujavobračca (Rothbart, Barbarossa).

Friderik je berž ko ne le zato bil izvoljen za kralja, ker je Welfovcem obljubil rešiti bavarsko prašanje. Bil je s Henrikom oroslonom ravno tako v zlahti po svoji materi, kakor po svoji stari materi z Henrikom bamberškim. Zato so mislili, da bode obem strankam ustregel. Friderik je pa bil krepak mož, ki je imel čisto druge osnove v svoji glavi; mislil je okrepiti cesarstvo tudi na Italijanskem. Posebno potrebna mu je toraj bila sprava in mir z Welfom ne le zavolj same Nemčije, temuč tudi, ker je papež bil iskren brambovec pravice Henrika bavarskega. Ako bi hotel toraj v Italii vspéh imeti, mora na svoji strani imeti Henrika bavarskega, ter pustiti Henrika bamberškega v Avstrii. Skliče zbor, kteremu prepusti razsodbo zavolj bavar-

skega prašanja. Zbor sklene: bavarska je po pravici dedšina Henrika oroslana; Henrik avstrijski mu jo mora odstopiti. Welfovcí so bili s tem zadovoljeni, a ne Bamberščanje. Posebno težko je bilo to spet poravnati, ker vojvod Henrik ni mogel postati spet le mejšak avstrijski, ker bi to bilo proti tadašnjim starim pravicam, da bi stopil častnik na nižo stopnjo časti v nemški državi. Kako temu v okom priti? Dolgo so se knezovi pogovarjali; posebno Brizinškega škofa beseda je kaj veljala. Henrik je iz vseh pravedel, da bavarske obderžati več ne bode mogel; gledal je tedaj, da dobi kolikor je mogoče odškodka za bavarsko vojvodino. Friderik skliče zbor, ter dá po českem vojvodu Ladislavu preklicati: Henrik odstopi cesarju bavarsko in Avstrije sedem bander; cesar podeli jih Henriku oroslanu; ali Henrik oroslan spet oddá dve banderi cesarju, kateri jih podeli Henrik avstrijskemu, ter njegovo mejino povzdigne na vojvodino. Tako je avstrijska mejina postala vojvodina, ter za zmirom odločena bila od bavarske. Tudi je cesar deželo nad Enzo reko odtergal od vojvodine bavarske, ter jo združil za vekoma z Avstrijsko. Ta kos nove dežele je pomnožil Bamberško posestvo za kojih 50 $\square$ milj, ter se še dan danas imenuje nadenzinska Avstrija; pa se vé, da je sadaj večja kot tadaj. Tudi je pravico posebno dobil, da v novi vojvodini ženski spol lahko deduje.

Henrik je bil zmirom zvest podpornik cesarja Friderika in ga spremljal po njegovih vojih na Rimsko. Ko je solnograški Adalbert se potezoval za papeža Alexandra tretjega, stal je na cesarjevi strani, ter se bojeval zoper Adalberta. V svoji deželi pa je po izgledu svojih prededov ravnal, samostanom pomagal in sam še poklical Šote mnihe iz Šotovski dežele, kateri red še dandanas na Dunaji dobra dela doprinaša z učenjem. V njihovem samostanu je hotel biti pokopan, kar se je tudi zgodilo leta 1177. Dunaj se mu je najbolj dopadal in izvoli ga za svoje glavno mesto, a kinči ga kolikor mogoče. Sezidal je vojvodsko palačo in cerkev sv. Štefana, ktera je pa tadaj še bila zunaj mesta. Bil je, kakor sovremenici terdijo, pameten in pošten mož; od svoje navade, da je poterdoval besede s stavkom: Ja so mir Gott (helfe), to je, ako mi Bog (pomaga), dobil je priimek: Jasomirgott. Raz konja padši se je tako pohabil, da je moral za tem umreti. Sledi mu njegov sin

Leopold V., † 1194.

Cesar Friderik I. ga rad poterdi v očetovi vojvodini, ker vidi, da so mu Bamberščani tako zvesti. Ravno sadaj, v Italiji se je posebno učil ceniti njih udanost, ko ga je Henrik oro-

slan izdal v bitvi pri Legnano, ktero je Friderik ravno zavolj tega izdajstva tudi zgubil. Kazni strogo Henrika, odvzame mu vojvodine, ter ga iztera iz Nemške. Bavarska je nekoliko delov izgubila, s kterimi so se obogatili sosedi; tadaj je Štajarska tudi postala vojvodina pod Otokarom šestim. Ostalo bavarsko pa dobi Witelsbach. — Tako je doma postal mir; vendar na Jutrovem ob Jeruzalemu se slišijo zmirom nove tožbe, da so se Turki polastili svetih krajev, da imajo kristjani dolžnost jim jih spet izviti iz rok. Leopold je že poprej sam potoval na Jutrovo, ter se sam bojeval. Na povratku črez Štajarsko se je pa pogodil z Otokarom zastran dedšine Štajarske, ker Otokar ni imel nobenih otrok. To pogodbo je cesar v velikem zboru nemških velikašev poterdil, ker takrat še ni čista lastnina postala vojvodina, temuč nekaj je še veljala cesarjeva moč, da jo podeli, komur hoče, kadar ravno ta rod odmerje; dokler je pa mož ednega rodu, dobivajo zmirom sinovi očetovo čast in imetek. Ko je cesar črez Dunaj vojsko vodil na Jutrovo, prijazno ga sprejme Leopold in obilo obdari njegove trume. Cesar še enkrat poterdi napravo med Otokarom in Leopoldom, ter vojvoda Leopolda postavi za miritelja admontskih reči z Otokarom vred. Leopold bi bil rad šel že tadaj s cesarjem v svete kraje; vendar se je bal, da ne bi Štajarske zgubil, ako bi Otokar umrl, ko bi njega ne bilo doma; bal se je pa naj bolj Ogerskega kralja, ki je tudi terdil, da ima nekoje pravice do Štajarske po Otokarovi smerti. Ko je pa doma reči vravnal, podal se je vendar za cesarjem, pa po drugi potu. Cesar namreč je šel po suhem črez Ogersko in Gerško, Leopold pa po morji, koder so tudi prišli Francozi in Angleži. Tu se združi pred Akre-om mestom z Rihardom, kraljem angleškim, da z zedinjeno močjo vzamejo Turkom mesto Akre. Sreča jim je bila ugodna. Ali Rihard je bil takaj sam svoj, tako ponosen in tudi nespameten, da ga križevci niso mogli terpeti. Najprej ga zapusti francoski kralj, potem pa se tudi razžaljeni Leopold odloči verniti se domu. Naglo preplava morje, le malo prijatlov ga spremi nazaj; večidel jih je pokosil turški meč. Ko se je pa ravno obotavljal pri cesarju Henriku, sinu Friderika, kteri je na križevi vojski vtonil, pride novica, da je vojvod Otokar umrl. Henrik VI. berž podeli Štajar Leopoldu, kteri mu je krepak podpornik pri vsakem početju. Ta podpora Leopoldova je bila zato še večje vrednosti, ker so krog in krog sovražniki Henrika pisano gledali, ter si prizadevali potreti njegovo moč. Welfovci namreč so se zvezali s siciljskim kraljem Tankredom proti Henriku; njim se pridruži Rihard angleški. Zato je Henrik naročil vsem svojim udanim knezom, da naj pazijo, da mu vlovijo kralja Ri-

harda, kadar boče na Angleško nazaj potoval, vrativši se iz Jutrove dežele. Rihard je res imel nesrečo, da ga je burja na morji zagnala na istrijske obale. V Gorici ga je že grof bil zasledil. Na svojem potu bi ga bili skoraj na Ptujem ujeli, ker je tu brat goriškega grofa grofoval, kateri je za časa še naznanilo dobil, da Rihard potuje po Slovenskem. Vendar je neki vitez v grofovi službi se dal podkupiti od kralja Riharda, ter ga tihoma dalje odpravil. Srečno dospe do Erdberg-a, tadaj blizu Dunaja, sadaj pa Dunajsko predmestje. Leopold je tudi že izvedel, da je treba dobrih limanc za takega ptiča, ter obsele vsa pota in kote, da mu gotovo ne uide; preveč ga je jezil na Jutrovem. Pravijo, da so ga tu spoznali na rokovicah, ktere je njegov strežaj imel, ko je šel živeža kupovat; že skoz cele tri dni sta morala stradati kralj in njegov edini strežaj.

Leopold zapre Riharda v terdnjavo Dürenstein na Donavi, a le za kratek čas, ker ga je kmalu izročil cesarju Henrik s tem pogojem, da se delita v odkupni denar. Henrik si je pa izgovoril za oslobodenje kralja 150.000 mark. Vendar papež Celestin tretji ni mogel terpeti, da katoliški vojvoda Leopold vlovi in zapre katoliškega kralja, ki se bojuje za kerščansko vero z neverniki; ko tedaj Leopold ni hotel porokov (Geisseln) za oslobodnino brez pol oslobodnine izpustiti, prekolne ga papež. Umerl je v Gradcu, predno ga je papež bil prekletve odvezal. Ko je truplo 8 dni ležalo, in ko so poroki že bili oproščeni, oprostí papež mertveca. Vendar je že solnogradski nadškof Leopoldu na smertni postelji obljubil ga rešiti, če pogodbe izvrši, ker mu je papež za nektare stvari občno rešivno moč dal.

Leopold ni gledal toliko, da povzdigne znótranji blagor svojih podložnih, kakor pa na vzvišanje svoje zunanje moči. Njegova dežela je res bila precej tako narasla, da se ima odsihmal naj večim nemškim vojvodinam prištevati. Štajarsko je obsegala kojih 400 □ milj, Travní okrog (Traungau) 52 □ milj, grofija Pütten na Zamernikovih straneh 41 □ m., in Pardenone v Furlanskem 1 □ miljo.

Štajar je poprej bila mejina kakor Avstrija, in je spadala pod vojvodino koroško. Imenovala se je od mesta Štajer, sadaj na Avstrijskem. Mejšaki štajarski so se pa tudi jačili in krepili, ter zmirom bolj samostojni postajali, dokler je Friderik I. leta 1180 Otokarja VI. povzdignil med vojvode. Vendar brez otrók umerje in postavi v svoji oporoki Leopolda za deda ter pristavi, da se Štajer nima nikada ločiti od Avstrije.

Friderik † 1198. Ni se spolnila volja Otokarova, ki je želel, da Štajer se ne bi nikdar ločil od Avstrije. Henrik je že pri Welfovskih vojvodih videl, kako nevarno je pustiti dve voj-

vodini v ednih rokah; kakor je toraj njegov oče ravnal z Henrikom ponosnim, razločivši vojvodino Bavarsko i Saksonsko, tako je tudi sadaj sin mu Henrik Štajer spet odločil od Avstrije; dá Avstrijsko vojvodino Frideriku katoliškemu, Štajer pa njegovemu mlajšemu bratu Leopoldu (šestemu). Spet je pa papež nagovarjal nemške kneze, da naj z veliko močjo udarijo na Jutrovo; Bog bode njihovemu orožju zmago dal. Veliko knezov, vojvodov, grofov, vitezev se spet podá v Jutrovo 1197; le cesar Henrik se je branil zapustiti Nemško, ker se je bal novih razpertij. Ti šterti veliki križevi vojski se pridruži tudi mladi Friderik avstrijski, ter izroči vredovanje Avstrije svojemu bratu Leopoldu na Štajarju. Tudi ta križeva vojska je imela osodo prešnjih; nič skoraj niso izbavili. Friderik sam je bolezen nalezl, na kateri je tudi na potu že umrl. Berž ko Leopold zvé bratovo smert, mu tudi praviloma sledi v avstrijskem vojvodstvu.

(Dalje v tretjem zvezku.)

Obrazi iz starodavnega življenja.

Spisuje J. Borovski.

I.

Denarstvene zadeve v starih Atenah*).

Med raznoverstnimi betvami deržavnega opraviništva je sploh denarstvo za vsako deržavo posebno velike važnosti. Deržava je gospodarstvo in sicer tem večje in bolj zapleteno, čem je večja in razširnejša. Gospodarstvo pa ima svoje dohodke in stroške, toraj tudi deržava. Obernimo se tedaj na nekoliko časa v starodavno dobo in sicer k potrebam slavne Atenske deržave, t. j. k raznim troškom, ki jih je imela, in k sredstvom, s katerimi je onim potrebam zadostovala. Prej je pa še treba častite bravece nekoliko seznaniti z denarjem takrat navadnim, njegovo vrednostjo in pa s ceno robino, da jim bode moč takratne številke današnjim primeriti in si tako pravotne razsodke napraviti.

a) Denar Atenski.

Tekoči, t. j. navadni denar je bila Atencem le srebernina. Kovali so si ga iz čistega srebra; dostavka mu skoro

* Več del po „Böck-u in Schömann-u.“

niso dali nobenega, k večjemu troho kupra ali svinca. Atenski denar je bil pa toraj tudi na dobrem glasu in zlo v čislih. Povsodi so si ga z dobičkom zamenjavali *).

Penez, ki se je naj bolj pogosto in vsakdanje v rokah občujočega med seboj ljudstva nahajal, bila je „drahma.“ Vrednost njena je bila blizo $37\frac{1}{2}$ naših novih krajcarjev, toraj skoro ednaka našim redkim srebrnim dvajseticam (cvancikam). Veči srebrnike, toraj povečkračene drahme, so kovali do „oktodrahmona“, t. j. poosemkračeno drahmo, naj rajše pa poštirikračeno drahmo, ki so jo srebrni „stater“ imenovali in je vredila blizo $1\frac{1}{2}$ gold. našega denarja ali pruski tolar.

Sto drahem je znašalo „mino“ ali atenski funt srebra, t. j. nekoliko malega čez 29 lotov pruskih ali pa 28-81 naših.

Ako to v denarjih nam dandanašnji znanih izrazimo, je tedaj atenska mina vredila blizo 25 pruskih tolarjev ali pa $37\frac{1}{2}$ naših gold. seveda brez zdaj navadnega nadavka.

Šestdeset min je bilo „talent“, ki je znašal blizo 1500 pruskih tolarjev ali pa 2250 naših goldinarjev.

Tudi drobnejši delki drahmuni so bili v navadi in sicer „obol“ ali $\frac{1}{4}$ drahme, tedaj $6\frac{1}{4}$ naših krajcarjev, in pa „hemibolion“, t. j. $\frac{1}{2}$ drahme ali $3\frac{1}{8}$ novih krajcarjev. Oba sta bila iz srebra kovana. Le en sam krat leta 406 pred Kristom ali olimpiade 93, 3 v Peloponeškem boji so si jih nakovali iz kupra in sicer naj beržeje ne po pravi vrednosti; vsaj zgodovina pripoveduje, da se je ta denar kmalo sopeť preklical. Še drobnejši drahmuni delki pa, namreč osmerka, drahmuna $\frac{1}{8}$ ali „halkus“ in sedmerka jena, „lepton“ ali $\frac{1}{16}$ drahme so se vedno kovali iz kupra.

Med zlati je imel zlati stater ali „hrisus“ težo dveh drahem in je vredil 20 srebrnih drahem, tedaj blizo $7\frac{1}{2}$ naših goldinarjev.

Atenčani sami si pa sicer niso zatega denarja kovali razun en samkrat leta 407 pred Kristom. Ali bilo je zlo s kuprom dostavljeno, kakor nam Böck pripoveduje **). Le tuji zlati so bili v navadi in sicer naj bolj pogosto si nahajal perzijanske „darejke“ po vrednosti prej povedani, poleg njih pa tudi druge drobnejše zlate, posebno fokejske statere ***).

b) Cena robina.

Robina cena in ž njo vrednost denarja se je o različnih časih po naravnih tirjatvah, kakor pri nas spremenjevala. Čem

*) Böck Staatsh. I. st. 19.

**) Böck Staatsh. I. st. 19.

***) Böck Staatsh. I. st. 35.

več denarja je prišlo med ljudi, tem niže je padala vrednost njegova; tako se je zgodilo, da si si v poznejših časih za ravno tisti denar dosti manj blaga kupiti mogel, kakor pa prej. Nekoliko primerljejev iz raznih časov nam to stvar bolj razjasni.

(dd. *)

Čertice.

5. *Kako se razdeljuje poljedeljski kapital?*

Malo jih je, ki ne bi tožili, da so že precej zadolženi, da ne dobijo več na pósito nikjer, kar drugod pravijo, da nimajo več kredita (vere). Pa videli bomo precej, da naša zemljišča niso tako zadolžena, kakor drugod, da toraj je lahko še malih dolgov narediti — samo če imamo kredita! Czörnig-ove statistične bukvice kažejo, da je rodna (produktivna) zemlja poprek vredna 9500 milijonov gold., živino s perutino in čbelami vred štejejo na 1030, stanje na 900, vse kmetijsko orodje pa na 280 milijonov gld. Stalni delavni kapital (stoječa zalog, terda jistina, Betriebskapital) znaša toraj 2210 milijonov gld.; sadaj se pa mora priti tekoči delavni kapital, to je denar, ki ga gospodar mora pripraviti za delavce, za seme, za gnoj itd.; ta pa znaša svojih 700 milj. gld. v celi Avstrii. — Ker pa je pri kmetovanju vse bolj obstoječe, kakor pri obrtni, so tudi tu že preračunali, kakova razmera velja med zemljiščnim in delavnim kapitalom, pa tudi v kakovi razmeri se razcepi delavni kapital na stalnega in tekočega. Pri dobrem gospodarstvu pa pride 30 procentov zemljišnega kapitala na delavni kapital, t. j. na 100 gld. zemlje, gre 30 gld. delavnega kapitala, na 10.000 zemlj. kap. pa 3000 del. kap. Delavni kapital se pa spet razcepi na 3 dele; 2 dela na stalni, 1 del pa na tekoči kapital; toraj če je zemlja vredna 10 tisoč gld., ima priti 2 tisoč na stanje, živino in orodje, eden tisoč pa na delavce (hlapce, dekle), seme, gnoj itd. — Po tej meri bi imelo v Avstrii priti na 2210 milj. stalnega kapitala naj manj tudi njegova polovica, t. j. 1100 milj. na tekoči kapital; imamo jih pa le 700 milj., zato bi ga treba bilo pomnožiti saj za 400 milj. Teh 400 milj. je toraj treba na pósito (v zajem) vzeti. Proti stalnem kapitalu je tudi zemljiščna cena preslaba; cena

*) Odsehnal navadno okrajšanje za: dalje drugikat.

zemlje bi morala od 9500 milijonov poskočiti na 13.000 milj. gold. — Iz tega vidimo dvoje: 1. da naša zemljišča še nimajo tiste vrednosti, ki bi jo lahko imela pri boljšem obdelovanju; 2. da je gospodarjem tekočega kapitala treba, ako hočejo svoje kmetije povzdigniti na višo ceno.

Saj smo že dosti zadolženi, bi kdo rekel, tudi ne vemo kdo bi nam posodil v sili. Poglejmo, koliko dolgov leži na vseh zemljiščih v celi Avstrii; je jih vseh okoli 1500 milijonov gold. vključenih (intabuliranih). To dá na 100 gld. zemljiščne vrednosti 15 gld. in pol, toraj dobrih 15 procentov (odstotkov); na 10.000 gld. vredno zemljo odpada poprek 1500 gld. dolga. To je pa precej malo v primeri z drugimi bolj omikanimi deželami. Tako odpada na Francoskem 22 procentov dolga na zemljo, na Angleškem 50 procentov, na Nemškem 50 do 60 procentov, toraj je čez polovico zadolžena zemlja. — Ali treba je tudi gledati, koga dolg bolj tišči, male ali velike posestva? Spet števila kažejo, da je 10ti del rodne zemlje tako razdeljen, da je edno gospodarstvo vredno okoli 35.000 gld.; vse te velike posestva pa so zadolžene na 45 procentov, toraj 3krat bolj kakor bi bilo treba pri nas po občni meri. Še slabejši stojijo velika posestva zato, ker imajo premalo njiv, preveč hoste in pašnikov, — zato ker delavnih rok ni pri gospodarstvu. Male posestva tudi donasajo 5 do 5½ proc. dobička (rente), velike pa le 3 do 3½ proc. Zato velikašem ni pomagati drugače, če ne razdrobijo velikih svojih posestev, malim posestnikom pa, da se poprimejo umnega kmetovanja. Gk.

6. Kaki naj bodo naslovi na slov. pismih.

Ker se bolj in bolj vpeljujejo slovenski napisi, dobro bi bilo, zediniti se tudi o naslovu. Imamo tu več izglehov. Nemec piše „*Sr. Wohlgeboren dem Herrn Herrn*“, včasih „*dem hochgelehrten*“, „*dem verdienstvollsten*“ itd.; Francoz pa stavi le „*Monsieur*“, to je: gospod. Mi Slovenci še tavamo sem ter tje; misli pisatelj pisma zameriti se gospodu, ako mu celega naslova in vsih pridevkov ne napiše. Ta navada je bolj in bolj ostarela in Nemci sami pišejo že le „*Herrn Baron N. N.*“ — Namen napisa je le, da se napisanec (adresat) gotovo najde in le toliko je treba naslova imenu dostaviti, kolikor ta namen tirja. Čisto nepotrebno se mi toraj zdi tisti „*Visoko učeni*“, „*Blagorodni*“, „*Častiti*“ itd., temuč le kratko: „*gospod I. I., c. kr. uradnik v I.*“ naj bi se pisalo. Pridevki v pismu sa-

mem naj se rabijo kakor kolj pisatelju drago, ali zunaj tega treba ni. Tudi „N. p.“ ali čisto izpisani „Naj prejme“ je preveč, ker se to že razume od samega sebe; tudi celih stavkov v naslovu po moji pameti nima nobeden evropski jezik. V prevdarek!

Gk.

7. Materini biseri.

Kornelija, hči velikega Scipija, ki je Kartagovce slavno podvergel, je svoja dva sina tako lepo odgojila, da so ju vsi Rimljani jako čislali in ljubili. Tiberij in Gaj Grah sta bila dečka, ktera sta bila državi in materi velika nada. Ko ju je rob (ali suženj) v šolo peljal, pride neka visoka gospá Kornelijo obiskat. V pogovoru je govorila gospá le o svojem dragocenem uresu (kinču), ki si ga je kupila. Tudi Kornelijo je prosila, da ji naj svoje dragocene perstane in bisere pokaže. Pa Kornelija, kakor da ne bi prošnje slišala, govorila je le o drugih rečeh in na otroke čakala. Rob pripelje Tiberija in Gaja sopet iz šole. Mati vstane, jima gre naglo nasproti, ju objame in poljubi in zaverne gospó: „Tebe kinčijo dragoceni kameni, mene pa dobro obnašanje mojih otrók.“ Res srečna mati, ki svoj največi kinč v izreji in dobri odgoji svojih otrók išče in najde.

8. Razširenje sv. pisma.

Leta 1524 je zgubil knjigar Herrgott po ukazu vojvoda Saksonskega Jurja v Lipsii glavo, ker je sveto pismo prodajal. Necemu družemu knjigoteržcu so oči izkopali. Sadaj se pečá z razprodajo sv. pisma 5000 družtev. Dandanašnji je 32 milijonov sv. pisem v 200 različnih jezikih; pred 50 leti jih je bilo le 4 milijone v 50 jezikih.

R...

9. Največe bukve na sveti.

Največe bukve, ki so se kadaj tiskale, so v dvorni knjižnici na Dunaji, z naslovom: „Panteon der Helden Englands.“ Dolge so 4 sežnje in 2 sežnja široke; čerke so pol črevlja dolge. Tiskala se je knjiga v Londonu in napravili so le 100 iztisov (exemplarov) tega tiskarskega velikana za naj imenitnejše izbirke.

„Slav. Bl.“

10. Nekoliko avstrijske statistike.

Koliko svojih sinov pošilja Avstrija na više šole? Po natančnih službenih kazalih bilo je vpisanih leta 1863

na 8 avstrijskih vseučiliščih 6 664 rednih in 884 izvanrednih slušateljev, tedaj vsega vkup 7.548, med kterimi je bilo le 243 inostrancev. Največ rednih slušateljev šteje pravništvo — 3.528, potem zdravništvo 1.367, bogoslovje 890 in modroslovje 656; zraven tega ima še matematična fakulta v Padovi 223 dijakov. Po rodu je bila med vsemi temi 2.219 Nemcev, 1.035 Čehov, 592 Polcev, 430 južnih Slovanov, 1.287 Lahov, 1.436 Mažarov in nekaj družih. Po veri jih je bilo 6.235 katoličanov, 111 starovercev, 442 luteranov, 717 židov in nekaj družih. — To leto dobilo jih je vseh vkup 529 doktorski diplom, pravniške državne skušnje je delalo 1793 kandidatov. — Razun tega se je pripravljalo to leto za duhovski stan na raznih katoliških bogoslovskih šolah 3.190, in pri drugovernih 1019 mladenčev. — Tehniška učilišča je obiskovalo vsega vkup 2.926 domačinov. Za pravniške akademije se ne vé natanko.

Koliko časopisov se bere v Avstrii? Kakor nam pripovedujejo verjetni zapisi, razprodalo se je v prvih 6 mescih preteklega leta 173.334 iztisov raznih časopisov v tistih mestih, kjer so bili tiskani, 267.615 iztisov se je razposlalo po cesarstvu, 7.936 naših časnikov romalo je čez mejo, 24.961 iztisov dobivali smo od drugod.

Koliko uradnikov ima Avstrija? Statistični letnik avstrijski kaže, da smo 1863tega leta imeli 52.228 uradnikov; med temi jih je služilo največ na Ogorskej 10.844, potem na Českej 6.220, na dolejnej Avstrijskej 4.334, na Beneškej 4.071. Po celem cesarstvu je delalo 18.000 političnih, 7.250 pravniških, 16.782 dnarstvenih, 880 policijskih uradnikov; popečiteljstvo kupčije jih je rabilo 4.133, pri državnem računstvu jih je opravljalo 1.627. Najmanj jih je na Kranjskem 697, na Solnograškem 538, v Šlezii 563 in v Bukovini 459.

11. Drugod — drugače.

Kitajski običaji so navadno našim evropejskim ravno nasprotni. Kedar hoče Kitajec pozdravljati, pokrije si glavo; kogar hoče častiti, postavi ali posadi si ga na levo; Kitajec, ki dobi plemstvo, požlahni s tem tudi svoje prednike, a ne potomce, kakor se godi pri nas; kedar žaluje, obleče se belo, a ne černo; brado si skerbno odpravlja, mesto da bi mu bila znak moške zrelosti in časti. Nikjer se pa morebiti od Evropejca bolj ne loči, kakor pri jedi, ktero s tistimi jedili pričinja, s kterimi jo mi končamo, s pekarijami in sadjem. Kitajcu nikakor ne more v glavo, kako da more Evropejec s tako morivskim orodjem jesti, kakor so vilice in noži, češ da je vsaki trenutek v

nevarnosti ustnice raniti si ali oči iztakniti. Tudi to se mu čudno zdi, da si sami trebimo meso od kosti in več kakor sama šala je, če se pripoveduje o Kitajcu, ki se je jako čudil, ko je prvič videl Evropejca bijariti, keglati in plesati. Ni mogel namreč razumeti, kako da ne prepusti premožen človek tako težkega in trudapolnega opravila raje svojim služabnikom.

12. Smešnice.

1. Kralj Miroslav Veliki je imel navado tri stvari prašati vsacega, kdor je pristopil njegovi straži, namreč: „Koliko si star?“ „Kako dolgo si že v moji službi?“ „Ali sta ti stan in plača po volji?“ Pripeti se, da je mlad vojak, rojen Francoz, želel vstopiti v Miroslavovo stražo. Postave je bil lepe in vzeli so ga berž radi. Ker pa siromaček nemškega ni znal, svetuje mu stotnik, da se na pamet nauči odgovore na ona navadna prašanja. Ko se jih je naučil, stopi v versto, pa berž Miroslav koraka k njemu, ter ga začne izpraševati. Naletelo se je pa, da je sadaj kralj začel z družim prašanjem, rekoč: „Kako dolgo si že v moji službi?“ „Ednoindvajset let“, odgovori vojak. Kralj ga debelo gleda, ker njegovo mlado lice kaže, da ne more tako dolgo še puške nositi, ter ga praša: „Koliko si star?“ „Edno leto, svetli kralj.“ Miroslav, še bolj začuden, zavrešči: „Ti ali jaz, eden naju je gotovo glavó zgubil.“ Vojak misli, da je to tretje prašanje, pa čisto mirno odgovori: „Oba, izvoli Vaša svitlost.“

* * *

2. Svetilo (laterno) v edni roki, ročko pa v drugi gre nek slepec v veliki temi po vodo. Ko ga pa сосед vidi z lučjo tavati, čudi se mu in praša ga dražljivo: „Lej ga lej! zakaj nek nosiš svetilo v roki, ker itak nič ne vidiš?“ Luč sem seboj le za tiste vzeli, ki vidijo, da se ne bi v me zakadili, ter me poderli.

* * *

3. Rokodelec je imel sod starega vina, ktere ga si pa ni upal piti, le gledat ga je hodil. Kako se tedaj vstraši, ko neki dan v klet prišedši veho odbije pa zapazi, da vina manjka. Na sod spleza, gleda skoz luknjo vanj, ter si beli glavo, kako neki bi bilo vino izginilo iz sode. Žena ga pride klicat, pa najde ga še vedno na sodu premišljevaločega, kako je ušlo vino kroz luknjo? „Kako drugače, razlaga mu žena, kakor da si ga je hlapec, ki je vedno v kletu, natočil pri pipi.“ „Šleva neumna, godernja rokodelec nevšečno, babe ste dolzih las pa

kratke pameti; saj ne manjka vina pri pipi, manjka ga le zgoraj pri vehi.““ K.

* * *

4. Necemu vojaku je odbila krogla iz topa obé nogi. „Ojej, izdihoval je ranjenec, da sem vendar mogel biti tako pozabljiv. Stokrat in stokrat sem priporočal Bogu dušo in telo, ali na te plentane noge se pa še spomnil nisem.“ K.

* * *

5. Nek pijan vojak je srečal svojega stotnika, ki je bolj sovražil pijanost, nego samega peklenščeka. Vojak, ves zvit, da-si mu je ravno vino možgane mešalo po buči, urno izdere meč, ter moško korači, kolikor se dá. „No gumpec, kaj pa vganjaš pijan z golim mečem?“ razserdi se stotnik na-nj. — „Gospod stotnik! pijanca ženem v ječo“, žlobodra prekanjenec. Smešni vtip ga je otél hude kazni. K.

* * *

6. „Mati, ali vsi ljudje umró?“ vpraša mali Anžek svojo mater. „I ne“, pravijo mati; „nekteri se obesijo, nekteri pa se ustrelé, vtopé, zadušé ali celo zmerznejo.“ K.

* * *

7. Slovenski dijak viših šol služil si je s podučevanjem vsakdanjega kruha. Neki dan pride ob navadni uri podučevat in pozvoni pri vratih; a nič se ne gane, zatoraj pozvoni drugič. Čez nekaj časa pride gospá odpirat in se izgovarja: „Oprostite, gospod učitelj, jaz sem sama domá in Vas nisem slišala, ko ste pervikrat zvonili.“

* * *

8. Star prekanjen žid pride v mesto L. z očali kupčevaje. Med marsikterimi družimi, katerim je hvalil in ponujal svoje blago, pride neki dan tudi k jezičnemu doktorju. Doktor, ki je že marsikterega vgnal v kozji rog, misli tudi z židom svoje burke početi in pravi očalo za očalom poskuša: „Žid, tvoji očali niso vredni „božje plače“; mi ne kažejo; ne vidim kroz nje družega kakor sleparja.“ Žid, ki tudi ni bil od danes, nemudoma mu vzeme očalo iz rok, natakne si ga na nos, in resno modruje: „Gospod pravdar, prav imate; če jaz gledam čez očalo, tudi sleparja vidim.“

Uspeh človeške modrosti.

Spisal profesor dr. Jožef Muršec.

V cvetji je veselo gledati lesniko kakor žlahno jablano, ali hudo skomino dobí, kdor mora v zreli lesnik vgriznoti. Taka je s krivo in pravo omiko. Ker pa se prerado pozabi, kar človek sam po sebi zmore in dožene, je od prida, včasí globeleje in do jedra v njeno zgodovino pogledati, ter bliščeče listje odgernoti in svetlo luščino pretreti, ki prikriva terpek sad njenega duha in serca.

Perva knjiga vse zgodovine nam pravi, da Bog človeka ni stvaril za sovraštvo in smert, temoč za življenje in ljubezen, ker ga je vstvaril po svoji podobi. Oboje, življenje in ljubezen, naj bi tedaj obvaroval in zarodnikom sporočil, sebi in njim v srečo. Ali berž zapravi to božjo izročilo. Že na tretji strani njegove zgodovine nas groza sprehaja. Pervega človeka sin umorí lastnega brata iz vražjega zavida. Odslej pobegne rajska ljubezen izmed človeškega rodú, in zavid, čert, napuh, umor in vsa njih črna rodbina se mu vgnezdijo v oserčeje, da vskipi pregerde osebičnosti, ktera (če peščico zlasti ovarovanih Židov odšteješ), ves zarod od naj sirovejega do naj bolj omikanega moža in naroda hudo, hudo popači. Nam, ki smo po božjem sinu prerojeni in razsvetljeni, bi se tako silna in občna spričenost nemogoča zdela; ne verjeli bi ne groznih misli in občutkov, ktere jim je vdehnola, ne nečloveških postav, ktere je izduhtala in speljala, ako jih ne bi lastni pisatelji vsega tega sto in stokrat odkritoserčno pripovedovali brez vsega obotavljanja in po takem sami ne pričali obične vsakdanje pogsanske divjosti in nečlovečnosti.

Namerimo sicer sem ter tje tudi na kake bolj blage misli, občutke, besede in ljudi, ki, kakor izpod ternja diščeče vijolice pricvetó, ker „Bog nikoli ni samega sebe brez pričevanja pustil“ in se njena podoba ne dá človeku čisto zatreti, naj jo kakorkoli pokvari. Pa kaj zmóre in zdá nekaj evetličic poleg koščatega germovja? kaj nekaj sladkih kaplic zraven neizmerne morja?

Znani so ostudni razložki, ki so človeštvo razcepali vzlasti v svobodne in sužne in v več družih nepristopljivih verst.

Znano je, da so Gerki in Rimci vse druge narode psovali sirove barbare, nje do smerti čertili in smerti žertvovali. Že njihov jezik to priča, ker je hospes, hostis in hostia, t. j. tujec, sovražnik in žertva istega korena in pomena. Zato je bila pri njih osoda zmaganim kaj nemila — strašna smert ali sužnost. Temu se pa nikakor ne čudi, kdor vé, da so ravnali jednako neusmiljeno z lastnimi rojaki, kateri so obožali ali se zadolžili. Postava sama jih je odertniku popolnoma v oblast dala, in velí: „Kdor ne plača, bo suženj, vklenjen ko suženj, bičan ko suženj ali prodan ali usmerten.“ Zato je imel vsak bogatin v svojem hramu grozno ječo za vklenjene sužnje in dolžnike, in na leto vdinjanega bičevavca (beriča). Ako se je kdo pri večih zadolžil, železna postava ne ukrene, temoč velí: „naj dolžnika razsekajo, da vsak upnik svoj del dobí.“ Neizmerna mora terdoserčnost biti, ktera take postave daja! Serce kamneno, ki nje hvali in terpi!

Pri tako divjih šegah in zakonih (postavah) je naravno in dosledno, da je prehuda pela vsem slabežem, starcem, bolnikom, siromakom, otrokom, sužnjim.

Oslabele starce so koj vsmertili, češ, naj bi sebi in nikomur nadlog ne delali. Stari Latinci so je raz mostov vtopali, Kantabri med skalovjem zmečkovali, Masageti, prej iz usmiljenja vsmertili in z žertvo vred snedli. Sam Platon uči: „Zakaj rediti ali zdraviti, ker je brez prida?“ Rimci so ostarele in obnemogle sužnje na Tiberski otok k Eskulapovemu podnožju umirat in jih morit odpravljali.

Ino v tej terdoserčnosti so bili vsi narodi tako složni, da celih 4000 let na svetu ni bilo ne ene bolnišnice ali nevolnišnice najti.

Ubogim se ni bolje godilo. Nikomu se niso smilili, marveč vsem gnjusili in merzili. Plaut piše: „Siromaka nakermi in napojiti je dvojna bedarija; sebe spraviš ob dar, njemu pa nesrečo podaljšaš; bolje, da hitro umerje.“ Nekje je zares tudi za to postava poskerbela. Na Egiptovskem je velevala: „Kdor nima kruha ter ga prosi, naj umerje.“ Ravno to ukazuje gerška Drakonova in premodrega Solona postava. V gledališki zalih Aten je zasmehovanje in zabavljenje siromaštva mično jederce in presladka štupa občnih veselíc. V Rimu je uboštvo sramota in hudobija.

Vsemu temu se ne čudiš, bravši, da so celo z lastnimi otroci bolj divje ravnali, ko zverina s svojim zarodom, kajti zaterli so vse blage čuti očetovske. Lastne otroke zametajo, morijo, prodajajo. To hudodelstvo je moralo kaj navadno biti, ker Tertuljan kristjanov zagovarja naj višjim sodnijam očitno

oponaša: „Jeli ni med tožniki in preostrimi naše kervi žejnimi sodniki dovolj takih, ki so svoje otroke umorili, potopili, zestradali, psom in jastrebom za hrano pometali?“ In to strašno sirovost so naj imenitnejši postavodavci odobrili: Likurg, Solon, rimski starešini. Likurg ukazuje: „Če je povito dete močno (drečno), naj živi; slabotno, kruljevo, gerdo se naj verže v bezdno Tajgeške gore.“ Po Solonovi postavi vzemó dete materi in ga očetu k nogam položé. Ako ga v naročje vzdigne, smé živeti; če ga pa ne pogleda, ga zaveržejo ali umoré. Rimska postava na dvanajstih deskah velevala: „Če je dete gerdo, ga naj oče precej (k priči) usmertí.“

Kaj so pa njih preslavni modrijani k tem postavam djali? kaj porekli? Dopadó se jim; vse poterjujejo. Modri Plutarh piše: „Take otroke živeti pustiti, ne koristi ne njim, ne državi.“ Seneka: „Mi zakoljemo steklega psá, divjega bika in vtapljamo svoje otroke, ako so slabotni in nespodobni, pa ne iz jeze, temoč ker je pametno se znebiti, kar ni prida ali je nadložno.“ Da! kjerkoli gre za stare, slabe, uboge, otroke, vedno jih samopašna terdovračna osebičnost do smerti preganja. —

Ves ženski spol kaj slabo obrajta. Ženska ni prav za prav človek, ni vredna poduka in je na prodaj. Mož je ženi gospod, ki razsoja čez življenje in smert; lahko jo odpodi; vzeme, kupi drugo, tretjo itd. Šega in postava mu malo kaj berzdate samovoljnost.

Tudi delavci, obertniki nimajo pri starih narodih in modrijanih nobene veljave. Ksenofon jih imenuje motno zmes vse spake; Aristotelj: spridence brez vsake kreposti; Ciceron: preproste zamazance, pri katerih ni nič dobrega. Zakaj? Zato, ker se velikašem, bogatincem vse delo nespodobno zdí. Torej po njih postavah ni vreden časti mestnjanstva, kdor ne glešta toliko, da more brez dela živeti.

Tako je modrovala, čutila, velevala in ravnala visoka poganska umnost in omika.

Laglje pa se groze verhočijo, ako človek premišluje žalostno osodo sužnjih in borcev.

Sužnji nima nobenih pravic. Njegov lastnik počenja ž njim, kakor se mu zdí. Sme ga presiliti, posiliti, zestradati, mučiti, zbiti, razkositi, križati! Špartanci so jih vsako leto, če lih niso ničesa krivega storili, samo zato pretepali, da bi ne pozabili, da so sužnji. Ako se je zdelo, da je kateri predobre kože za sužnjega, so ga usmertili in njegovega gospodarja z globo kaznovali. Mladež se je pogosto vadila na nje streljajé. Rimci so je imeli večidel vse žive dni vklenjene domá pri žermlah in pri poljskem delu.

Neki spisavec jih popisuje: „Preteповana koža sama zamodrela proga, glava na pol skrožena, na čelu vžig, noge sklenjene; vsi blede, medli, suhi smerčjaki, nepodobni človeku, za katere so šibe, palice, stremeni, bodila, okove, vžig, teжavnice, križ,“ — in to vse za kojбodi pezdir, p. za nepotajen kihec, kašlec, nesrečen potikec itd.; ne omenjati klapoušk, pri katerih so morali dreveni stati, da so jih bolje pogodili in zobe vdirali. Za bičanje so jih na tram obešali s stotom (centom) težila na nogah.

Pesniki in zgodovinarji tistih časov razlagajo vse te grozovitosti prenatanko, da ni o ničem dvomiti. Vedij Poljon, prijatelj cesarja Avgusta, je s sužnji ribe redil. Cesar ga je sicer pokregal, zraven pa sam dal svojega sužnja križati, ker je podperdo (prepelico) zadavil in snel, katero je cesar rad imel.

Ker je reja raznih zverin v rimskem cir'kusu predrago stala, je njegov unuk Kaligula zapovedal, jih s sužnji rediti, in vendar je ostal gospodar svetá. Dokaj, dokaj jih je v obupu prostovoljno v zverinjak hitelo in se med zveri zagnalo, naj jih raztergajo, da bo groznih muk hitreje konec.

Tacit pripoveduje to-le prigodbo: Suženj je svojega gospoda Pedanja Sekunda, rimskega predstojnika umoril iz ljubosumnosti. Za take pregrehe voljo so po stari navadi morali vsi sužnji križani biti, kateri so z morivcom pod eno streho stanovali. Bilo jih je 400 mož in žen, starcev in otrok. Ko te nesrečneže k križanji tirajo, odmeva zidovje prebritkega vpitja in stokanja, da se ljudstvu usmilijo. Starešine se spet posvetujó — pa ne vkrenejo postave. Vseh 400 mora umreti!!

Menda je pa prenesrečnih sužnjih malo po svetu bilo? O kaj še! Povsod nad polovico prebivavcev. V Atiki je bilo 20.000 svobodnih, 400.000 pa sužnjih; v samem rimskem mestu časi pol milijona, časi nad milijon po razmeri stanovavcev. Posamezni so jih imeli po 1000, 10.000, 20.000. Ker so se bali, pravi Seneka, da bi jih ne šteli, je starešinstvo prepovedalo, vse jednako oblačiti.

Veča polovica ljudi tedaj ni vživala nobenih človeških pravic in njena edina dobrotnica je bila smert.

Prestrašno pa je, da postava in modrost vse preživinsko počenjanje s sužnji odobruje (poterjuje). I'ostava pravi: „Nul-lum caput habet, t. j. sužnji nima glave, servile caput nullum jus habet — za sužnjega glavo ni pravice; in personam servi-lem nulla cadit obligatio — do sužnja ni nobene dolžnosti; nec servus quidquam debere potest, nec servo potest deberi — sužnji ne more niti komu kaj dolžen biti, niti njemu kdo.“ Gola reč je, ne človek, ne oče, ne mati, ne sin ali hči. „Quem

patrem, qui servus est? t. j. kako bi oče bil, ker je suženj! ad leges cognationes serviles non pertinent, t. j. postava ne porajta sorodstva sužnjih.“ Njih kri je voda. Pri sodnijah ne morejo ni tožiti ni pričati. „Servum hominem causam orare leges non sinunt, neque dictio testimonii est.“ Ves je roba, ko vsaka druga reč. Koliko veljá tedaj? Kar vol ali osel, ako ga kdo drugi zakolje, ko lastni gospod. Seneka piše: „Quum omnia in servum liceant — s sužnjim sme vse početi.“ Na križ ž njim! Zakaj pa? Zakaj? Ker se mi tako dopada. —

Mar je preumne modrosti teh spak in hudobij sram? Nikakor. Marveč so vsi modrijani sužnost hvalili in kaj obražtovali; Platon, ker je potrebna k ugodnosti mestnjanov; Aristotelj zaradi narave, ki stavi močne nad slabe; Epikur zaradi sladnosti; Ceno na van stoiške malovažnosti; Tukidid v imenu zgodovine; Ksenofon zavoljo državne koristi. Stari Hesiod piše: „Sužnji je za bogatina, kar je vol za siromaka.“ Katon jih za tega del z živino v hleve zapira. Plinij je primerja seršenom; Lukrec jih ne omenja; Horaci je psuje; Varon je prišteva orodji, kakor drevo in vole, toda sužnji govori, vol muka, drevo pa muči.

Jednaka sužnost se je šopirila med Nemci *). Zraven kervave sužnosti je še hujska okrutnost človeški rod terla in mesarila — gledišna borija v okresnicah.

Rimsko cesarsko ljudstvo se nikolj ni moglo nagledati tistih kervolačnih iger v gledališcih ali okresnicah, kjer so se borci med sebo na pol poklali ali po zverini razmesarili. Slajših veselje ni poznalo **). Za take so stavili tiste prekrasne ogromne okresnice ***) (cirkuse), ki so na milijone gledavcev prejemale, in pokrajinski glavarji so poskerbeli zverin na sto in stotine. Kdor jih je več spravil, bolj se je vladajočim Rimcem prikupil. Sulla je spravil 100, Cezar 400, Pompej Velki 600 levov v okresnico, Avgust 420 barsov in 20 slonov. Včasi so take borije in morije ljudi z zveri po 5 in 6 dni terpele, pri katerih je moral borec vedno nag in neorožen biti.

„Preostudne igre“, piše sv. Gregor Nacianski, „strašne borije, kjer se gledavec z zverjo brati in huje od nje serdi, če jej borec človek uide, radosti pa ploska in krika, če ga zgrabi, da nemilo zastoče; če ga shrusta, da se jej lape in peščene tla človeške kervi rdečijo. Udani risu, ga huskajo, ko bi se hteli ž njim vred človeške kervi napojiti, njegovega mesa nažreti.“

*) Glej Dr. J. B. Weiss Weltgeschichte II. d. str. 61.

**) Dr. J. B. Weiss d. II. str. 19.

***) In sicer po vseh deželah, kar razvaline svedočijo.

Še dosti okrutnejše so bile borije samih borcev med sebo. Na stotine in tisoče so borcev v okresnico pritirali, nar več inostranskih zmagancev. Cezar, bivši edil jih spravi 640, ki se v dvobojih rivajo in koljejo. Tam pa je le trohica. Titus zvan: veselje človeškega rodu, je obhajal svojo zmago nad Židovi sto dni, in njemu v čast in Rimljanom v razveselovanje so morali v medsobnih borih več tisoč ljudi poklati. Trajan, dobri Trajan nategne te igre na 123 dni, da se je 10.000 borcev podavilo. Cesar Komod je osnoval nad tisoč takih borij, nekaj še celo med svojim obedom, da je vse slaščice ob enem vžival! Stari Gordjan, preden so ga cesarja postavili, je dal vsak mesec po 12 takih iger, pri katerih se je 150 do 500 parov vzajemno kresalo, klalo in prebadalo — gledavcem za kratek čas. Cesar Klaudij, ki se šteje med boljše, ni mogel borij pogrešati in je rad veleval pobjo brez čelad, da je vmirajočim v obraz gledaje sebi in ljudstvu veselice bolj eslajal.

Ugodnejih, ljubših zabav ni za Rimce. Vsi ob pravem prirejo, cesar med njimi, na svoje sedeže. Borci se memogredé priklanjajo rekoč: „Cesar, ki umirat gremo, te pozdravljamo.“ Pri vsakem bodci ali vdarci do živega ljudstvo veselja derhtí in zakrika: Zadél, zadél ga je. Ako hoče borec pobegnóti, ga po obrobih razpostavljeni stražniki z žarečimi sulicami zavračajo, kar se pa redko primerja, ker ranjenec ali zmaganec predobro vé, kar to železno ljudstvo terjá — in se koj sam prebode.

Nad vse groze grozoviten pa je bil konec borij. O mraku prižgó bakle in začnó ranjence, ki po okresnici ležé umirajo, z žarečimi bodili prebadati ali je dajo po mlajših borcih poteptati in pokončati, da se v junaštvu bolj urió. Željno se ozirajé odhaja med tem ljudstvo vse židane volje, staro in mlado, moški in ženske.

Dá, Rimci so bili takšni kervoloki, da jih ni več gledišna igra mikala, ako ni zares kdo umerl, bodi si na križ pribit, ali po slonu zmečkan, ali raz stolpa sunjen, ali v požaru zgorel.

Sedaj človek ostermí o zmenu teh kratkočasnic — ali tadaj so postave, modrijani, lepozncanci vse odobrovali. Po Cicerónu in Pliniju so borije blagi poduk zoper mehkušnost in bolečine; po premodrem cesarju Mark Avrelju je slabost revne pomilovati. Modrijan Seneka se ne obotavlja učiti, da je miloserčnost greh slabega serca, za to se le pri hudobnih nahaja. Modri ne čuti usmiljenja. Ceno, Kato in vsi Stojici so učili: „Le bedak in neumnež je miloserčen, možak se ne dá sprostiti ali omečiti. Miloserčno se obnašati, je pregreha in hudobija“ itd. itd.

To je tisto s slepo peno pozlačeno jedro gole človeške modrosti, to cvet njene omike, katero um v 4000 letih dožene; to tista sijajna sreča, katero samopašna osebičnost izduhta, da je po našem prigovoru zares človek človeku vrug in nadpolovica ljudi revnejša od vsake živali. —

Dovolj dokazov, da je bilo in bi na veke bilo vse zgubljeno za modrost in krepost — za blagor človeštva, ako ne bi božji Zveličar človeškega roda rešil, mu spet luči večne resnice prižgal in serca ne zanetil v nebeški ljubezni. On edini je zlato oživilno solnce; zraven njega je vse le mrak in mraz, le napuh, zavid, čert in smert. Vsakdo, ki ga zgreši, je tega britka priča — sebi in drugim; nad vse očitna in nezavdarljiva pa francoski narod, katerega je konec osemnajstega stoletja svetno modrijanstvo ob luč vere pripravilo, in tak poživinilo, da je huje od zveri odumjal, nad milijon sorodcev podavil in se na dno vse tramote in reve pogreznil. — Svetna modrost zavozi vedno, hočeš nečeš, do istega — do svojega vira in brezdna. Tega ne pozabi, kdor njeni zgodovini do jedra pogleda in se derži tim zvesteje in zahvalneje edinoprave verske omike, o kateri sam krivoverec Herder priča, rekoč: „Večina zavodov naših ved in umetnij se redi drobtine tistega zaklada, katerega so svoje dni sveti možje težavno nabirali, pobožno ustanovili, zvesto hranili in verno potemcem sporočili. Brez teh pobožnih mož in žen, pohvaljenih v življenji svetnikov, bi menda sedaj vse modrice v Evropi beračile ali marveč brez jih bi se modric najnč ne zmenjali.“

Tje verti in suče spet modroslovna omotica dokaj na pol učenih osebičnikov sihdob tak silno, da se je najvišemu varhu večne resnice in ljubezni neobhodno potrebno zdelo, 80 najnevarniših zmot v svojej okrožnici 8. decembra 1864 očitno obsoditi in zavdariti po vesolnem svetu.

Pota človeške omike.

Spisal profesor dr. Simon Šubic.

III.

H. Ozir po natoročutji starih ljudstev.

Na meji srednega veka in dandanašnjih dni se pa hočemo še enkrat obrniti na stare čase in se spomniti posebno njih

dušnega djanja, ker je njegovo življenje pomagalo v duhu pre-rojenemu človeku k lastnemu spoznanju imenitnih človeških za-dev in božjega stvarjenja na zemlji in na nebu.

Stara ljudstva so stale po svojih mislih, po svojih občutkih in po svojem vedenju natori veliko bliže, kakor stojé narodi pe-slednih časov. Mogočni občutki se dobavajo v najstarejših na-vdušenih spisih pri Judih in pri Hebrejih; Gerki se pa niso s posebno ljubeznijo poprijeli natore, oni popisujejo orodje in na-torne prikazke z edinimi občutki. Primešani raznim spisom se pa tudi pri Gerkih dobé naj nježnejši občutki; le da posebnosti natoročutje v njih spisih nikoli doseglo ni. Človeško dušno djanje jim je veljalo naj več; vedno djavno ljudsko življenje ni pripustilo zamaknjenega ogledovanja tihe delavne natore. Člo-vek jim je bil čez vse; natorni prikazki so si pa pridobili pro-stor v spisih s tem, da so jim dajali podobe človeških zadev in primer. Natora je tedaj le v človeku živeła, sposojevala je po-sebne obraze za človeške okoliščine.

Stvarivni Gerki so v poezii in slikarii tako glavni, da jih ni prekositi, še doseči ne. Tedaj ne moremo reči, da bi pri njih ne bilo lepočutja, pač pa sklepjemo, da niso čutili potrebe, po-pisovati lepih misel o natornih prikazkih. Notranji občutki in djavno življenje so ustvarili pri njih naj žlahnejši navdušne in povestne spise. Kolikor bolj se je pa vmakoval star svet, ko-likor bolj je odpadalo cvetje prvega gerškega življenja, toliko bolj se je razširjal vsakdanji govor po popisni in pedučivni poezii. Potrebe človeškega življenja so pregnale izvirno krasoto in edinost človeškega navdušenja.

Kar nismo dobili pri Gerkih, pomanjkuje še bolj Rimlja-nom. Nasledniki naroda, ki je obdeloval polja in ljubil deželo, bi bili imeli več mičnih natornih občutkov imeti, toda njih merzlo vlastje se raje peča z vsakdanjimi potrebami kakor z navdušenim ogledovanjem natore. Njih naj imenitniši modri-jan Ciceron je pa vendar mično popisaval, kako ga okrep-čava tihota na deželskem domu, kjer pozabi na teže in tuge vladarskega življenja. Kaj lepih in čistih obrazov za marsiktere natorne prikazni nahajamo pri Virgilu. Tiho igrajo morski va-lovi, mično je popisana ponočna tihota.

Prebogate poetična dela pri Judih kažejo, da so v tropič-nih deželah pod Himalajevem hribovjem vedno zeleni bogato cveteči gojzdi od nekdanj navduševali ljudstvo. Indiška ljudstva so bolj po natori hrepenele kakor večerne evropejske ljudstva. Tudi pri južnih Aziatih se jenjuje vživanje natorne sprave: hudo deževje z gromom in bliskom loči poletne čase od tistih, v kte-rih nastoplje suhota, da se prah v megle vzdiguje. V Perzii se

daleč med rodovitne kraje raztegujejo puste planjave brez rastlinstva; v srednji in spodnji Azii stojé na mejah enoličnih travnatih ravnin košati in široki gojzdi. Velike spremembe v letnih časih, v rastenji in v človeških potrebah so natanjko zedinjene s človeškim vtisljivim duhom in z njegovo brumnostjo.

Tudi semniški narodi so nam zapustili v svojih spisih spomine globokega natoročutja; v pastirskih pripovedih kakor v Davidovih serčno navdušenih spevih. Hebrejska poezija je zato mičnejša za večerne dežele, ker je zvezana z mozajčno, kerščansko in z mahomedansko vero. Hebrejska poezija ogleduje pri svojem spoznanji edinega bogá, vesolnost svetá, le malokdaj se s posameznim peča. Natora je obraz božje vsegamogočnosti. Kakor natoropisje so spevi starega testamenta zvesta sercala tistih deželá, po katerih je hodilo ljudstvo; po puščavah, po rodovitnih deželah in po libanonskih gojzdi. Govoré od podnebja, od zaderžanja pastirskih ljudstev, ki se še branijo poljedelstva. V izgled serčnega navdušenja naj nam služi 10. psalm: „Gospod, z lučjo obdan, je razstegnil nebo kakor pert; on je zemljo sam nase postavil, da se na vekomaj ne bo tresla. Vodé se stekajo iz hribov po dolinah, kakor jim je namenjeno, da ne prestopijo svojih mej, in pa da vso zverino napajajo po leséh. Ptiči v zraku pojó spod listja. Soká polno je drevje večnega Boga, libanonske cedre, ki jih je Gospod vsadil, da si tam divja perutnána dela gnezde. Nebeški svetovi dodelujejo to natorno podobo. Gospod je vstvaril luno, da bi razdeljevala čas, solnce, ki pozná kraje svojih potov. Noč se storí, zverina stopi na noge in šari okoli. Na lovu tulijo mladi levi in tirjajo jedí od Boga. Ko pride solnce, se poberó in se potaknejo po votlinah; potlej se pa človek spravi k vsakdanjemu delu do večera.“

Malo besedi, pa je toliko rečenega! Natora je postavljena nasproti mirnemu človeškemu življenji. Oziranje na nevidno vsegamogočno moč, ki utegne pomlajšati zemljo ali jo pa zdrobiti v prah, daje imenitno in praznično obleko hebrejski poezii, ki ima več veličanstva kakor življenja in duhá. Naj bolj navdušeno ogledovanje se nahaja v Hiobovih bukvah: „Gospod hodi po višavah morjá, po herbtilih valovja, ki ga je vzdignil vihar. Juterna zarja zgrabi kraje naše zemlje in dela mnogoverstne podobe iz meglá, kakor človeška roka iz vtisljive ilovce.“ — Zaderžanje živine je popisano natanjko. — Od Jozueta do Samuela pa ima poezija vojaško navdušenje; in to nam kaže prestop, iz pastirskega življenja k vojaškemu. Majhne bukve, ki popisuje jo Rut, ki klasje pobira, pa imajo v sebi še otročjo priprostost in nezmirno mičnost nekaj enako indiški Sakuntali.

Ko so pa pomerznili občutki in življenje klasičnih časov, ko se je človek obrnil z vso resnico na dela svojih rok, je nastopovalo drugo vmišljenje. Kerščanstvo je prerodovalo misli; mogočno je podpiralo prostost in vrednost doslej sužnjega človeka *), pa je vodilo tudi duha k natori, k delu božjemu. Enako mogočen je Bog, naj bo v živi ali v mrtvi natori. Kerščanstvo je dokazovalo iz lepega redu in iz lepote natornega stvarjenja, da je vsegamogočni dobrotljivi Bog vse vstvaril. Častil se je Bog po stvarjenji, ter se je jelo natoropisje. Bazilij, gerški očak, je najšel ob armenski reki Iris lepo dolino, kojo popisuje v pismu na Gregorja Nacjana z natornimi občutki današnjega dné. Krizostom ima tudi navdušene natorne občutke, le da so nekaj terpeli pod njegovim čertom do človeške umetnosti. — Ko je pozneje kerščanstvo prišlo k germanskim in slovanskim narodom, ki so častili natoro in nje moči, jelo se je premišljevanje natore obrekovati s čopernijo, in sicer tako močno, da so cerkvena zbirališča v Torsu in v Parisu prepovedale monakom pečati se s pregrešno natoro. — Kaj človek ne počne z delom božjim!

Reci, kdor ima oči, ušesa in um, ali niso dogodbe na svetu tiste sile, ki spreminjajo šege, vedenje, misli v božjih zadevah in še cela vladarstva? Pridejo pa naj imenitniše dogodbe od prizadevanja raznih narodov in iz njih dušnih moči.

Poginil je bil pa za dolgo ves kinč starih klasičnih časov; v Italii se je še le po Dante Alighieri-tu oživil duh, ki ima globoke občutke za natoro; on prepeva juterne dišave, miglječe bliščave gibljočega morjá.

Ko se je klasično polje spet jelo obdelovati, nahajamo med spisi vsakdanjega govora pri kardinalu Bembo prav mičen popis okrajne razdelitve rastlin, podnebja spodne laške dežele in novega svetá.

Zdaj ko je gerška in rimska omika na večerno-evropejskih šolah dobila terdnejo stopnjo in ko se je pri posameznih možeh zbudilo spet natoročutje in lastno preiskovanje stvarjenja, se pa naenkrat odpre pred človeškimi očmi nov svet: Amerika. Pripravljen je bil duh, da se je navdajal z veličanskimi podobami razširjenega svetá. Najdba Amerike je za evropejska ljudstva še veliko važnejša, kakor so bile macedonske vojske v Azii za Gerke.

*) Glej tudi dr. Muršec-ev spis.

I. Najdba novega sveta in nje nasledki.

Razširjanje pravega spoznanja se od zdaj naprej ne veže več na posebne okoliščine, ni na politične, ni na društvene. Na vse kraje se je pripravljalo novo življenje. Mnoge znajdbe so podpirale človeka na trudopolni poti lastnega prizadevanja; posebno imenitnost ima tiskarija rokopisov, ki je že bila precej razširjena med ljudmi, ko je Kolumb najšel Ameriko. Neskončna množica neznanih natornih prikazkov se je odperla umnim človeškim očem. Z novimi najdbami nastopljajo nove potrebe, nove misli pa nove naprave, s katerimi človek pregleduje stvarjenje pri živalstvu in pri rastlinstvu, kakor tam po neskončnih nebeških širjavah. Začetek 16tega stoletja je pokazal človeku vso našo zemljo, mu jo odperl od kraja do kraja; sedemnajsto stoletje se je pričelo z znajdbo daljnogleda; odperlo se je nebo s svojimi čudeži človeškim očem. Od Galileja in Kopernika noter do Newtonovega težnjega zakona gre nepretrgoma naprej dušno ogledovanje in pravo spoznanje natornih postav; z njimi vštric pa gre tudi srečna človeška omika.

Dušno prizadevanje je redko tako edine delavnosti kakor 15tega stoletja. Vse hiti proti enemu cilju in koncu. V sredi med dvema po napredovanji različnima vekoma je 15tega stoletja most od prerodivnega srednega veka, do novih časov. Nastopil je čas največih znajdb. Amerika z družimi otoci je dajala človeškemu premišljevanju skoraj pol veči svet kakor ga je kdo pred poznal. Prišle pa so tudi s tem nove vednosti na dan, močne podpore človeškega izobraženja. Neskončno veliko stvari, ki jih človek dozdaj še nikoli videl ni, prišlo je v njegovo oblast. Kar si je kdo pred vmislil od zemlje, od lepih vertov, od veličanskih dreves, to je zdaj videl v natori. Pokazala se je zemlja, kolika in kakošna je. Tudi nebo se je mogočno razširilo; s prostim očesom so ogledovali lepolesketeče zvezde južnega neba, kojih pred niso nikdar dobili pred oči. Toliko reči božjega stvarjenja se še nikdar ni človeku ponudilo, nikdar mu še ni dalo življenje toliko priložnosti pravega spoznanja; pa tudi nikdar ni bilo toliko znajdb, nikdar se ni bolj oživel kupčijstvo in znanstvo natornih stvari.

Globoko v teku prednjih stoletij je ukoreninjeno, kar spodbada napredek in kardaje človeku bistroumnost. Človeštvu ni dano, da bi vedno terpelote; česeta ali uni narod va-njo pogrezne, pa stopi drugi k luči pravega duha. Nek večni oskerbnik zderžuje večno-živo gibanje napredovavnega uma.

Kolumbovi dnovi so zato kmalo rodili sad, ker so krepkodušni možje že poprej človeka za njega pripravljali. Zdaj ko se je pokazala luč obširnišega spoznanja, pognale so kali iz vsajenega semena, ki je bil djan v zemljo v temnih dneh srednega veka. Španjci, Angleži in Portugizi so se skušali, kdo bi pred dosegel tisti cilj in konec, in tako je mogoče, da so v 50 letih poznali že podobo nove večerne dežele.

Dve sto let pred, ko so se viri gerškega slovstva odperli večernim deželam, pripetile so se v notranji Azii reči, ki so priganjale človeka k kupčijstvu, k veslanji krog Afrike in k Kolumbovi najdbi. Mongolske vojaške trume, ki so se v 26 letih pripodile od kitajskega zidu do Krakovega so ostrašile kristjane. Poslalo se je v Azijo več terdnih samotcev širit vero miru, pa tudi poravnat posvetne zadeve. Eden teh poslancov ti tako-le pravi: „V jutrovi azijski deželi, ktero od jutra sem morje mejí, jenjajo se starati ptuji možje pa žene, ki pridejo tje.“ Še lahko-verniki so drugi popisovavci notranjih azijskih dežel. — Zdaj ko so gospodarili Mongoli od tihega morja do Volge, mogli so samotci pa kupci v dalnje azijske dežele. Mične pripovedi, če ravno neverjetne, in lepi azijski pridelki so priganjali ljudi si poiskati krajšega pripravišega pota, kakor je bil oni po suhem po širokih puščavah. V tem prizadevanji je najšel Bartol. Diaz primorsko sedlo na spodnem koncu Afrike: „sedlo dobrega upanja“, imenovano po njegovem kralju, ki je upal, da se pod tem sedlom odpira pot po morji v bogate azijske dežele.

Več ko je človek imel pripomočkov bolj so ti iskali krajših potov v Indijo. Zdaj so že pri vednostih dobivali podpore: matematika, astronomija, znajdbe novih inštrumentov, umna raba magnetične igle so vodile mornarje po morji. S tem je bilo vse storjeno, kar je moglo podpirati veslanje krog Afrike in najdbo Amerike. Tudi človeška pamet se je že nekaj bolj izojstrila in človek je bil občutljiv za množice novih prikazkov. — Odkar se je jela človeška društvena delavnost, ni nikdar notranji svet z mislimi in občutki dobil toliko življenja kot tukaj. Na vse kraje, po vsih potih je razkazovala nova dežela nove neznane natorne stvari, ter je priganjala človeka k umnemu premišljevanju. Tropičen svet s svojo krasoto po ravninah in po planinah je vabil človeka na ogled, kako tam rastlinstvo na visokost gredé se mení od veličanskega sokapolnega debela vročih dežel do šipkega skerčeno zrašenega germovja merzlo-severnih krajev. — Vmišljenje, ki zbuja veličanska dela med ljudmi, dajalo je posebno mičnost prvim popisom novega sveta. Novi svet je zbudil veliko veliko misel in moči med Evropejci; od začetka

sam na sebi mičen, poln zlatá, je pozneje navduševal človeka s svojimi natornimi prikazni. Brihtni možje tistih časov so prevideli imenitnost zadnih let. „Vsak dan“, pravi pater Martyr iz Anghiere, „prinese nove čudeže iz novega svetá.“ Papež Leo X. je „pozno v noč“ prebiral svoji sestri in kardinalom popise novega svetá.

Krištof Kolumb, ki je našel nov svet, imel je posebno srečno vlastje ogledovati natoro. Prebrisanega pogleda in umne glave je umel natorne prikazke brez učene omike. Ko je prišel na nov svet, pod novo nebo, je marljivo ogledoval, kako postavo imajo te dežele, kakošne so rastline, kako se vedó živali in kakošno je vreme. Kolumb je bil zavzet novega svetá od zunajnih podob na rastlinah in gostih gojzdi, v katerih je bilo komaj moč ločiti, ktereга drevesa je cvetje, ktereга listje. Lesna zelenad in z zeljšem pokrita tla ob bregovih in pa pisani ptiči so dajali čudno mičen obraz primorskim krajem teh deželá. Lepši se mu je zdel vsak nov otok, na vsakem je kaj posebnega videl. „Na isti ravnini“, pravi on, „rastejo skupej jelke in palme, na hribih so pa smereke, ki nimajo keržev, ampak jagode kakor oljka. Drevje se svetí v večno zelenim listji in sadje ga pripoguje na zemljo. Tla so na debelo z zeljši pokrita, zrak je vlažen in topel. Slavček sladko prepeva zraven drugih lepih ponočnih prepevavcev.“ Kolumb piše na dalje: „Prišel sem enkrat z barko v globoko nedro in videl sem, kar ni videlo nobeno okó. Visoko hribovje in čiste vodé, ki se prijazno iz njega stekajo; na njim so rasle jelke in druga prelepo cveteča drevesa. Za neko goro veslajе sem vžival hladne sence, čudil se bistrim čistim vodam in ptičnim trumam, ki prepevajo tamkaj. Bilo mi je, kakor da bi ne mogel več zapustiti tega kraja, kakor da bi tisuč jezikov te lepote izreči ne moglo.“

Kolumb vidi, koliko moči ima lepota natore do občutljivega serca; njemu, ki ni bil družega kot mornar, ki se ni nikoli posebno z učenostjo pečal, ganjeni so občutki tako zljajšali govor.

Portugizi, Španjci in Angleži so si prizadevali priti dalje ko mogoče in najti več ko več. Mornarstvo, operto na magnetično iglo, na zemski magnetizem in na zvezdarstvo, je odpiralo vse kraje naše zemlje, ter je nje podoba v človeškem umu zmiraj popolniša prihajala; bolj in bolj so se nasledovale zveze prikazni. Kolumb, ko je vidil Kubo, misleč, da vidi azijsko primorje, sklenil je, da bi se tje čez prišlo po vodi ali pa po suhem okrog svetá nazaj na njegov dom. Sedemdvajset let pozneje se je pa Magelhaen res okrog zemlje prepeljal (1521).

Ko so videli, da se veliko zemlje skupej derži, tem bolj je rastlo prizadevanje dobiti pot po morji. Najdba južnega, tihega morjá unkraj Amerike je sila imenitna za ogled zemske postave. Veslanje po tem morji je še le nekaj pred tremi stoletji pokazalo podobo in velikost deželá, in zdaj se je zvedilo, da je še več ko trikrat več morjá kot suhe zemlje. Po razdeljenju suhe zemlje in po morjih se pa ravna jo podnebja, vlažnost v zraku in njegova teža, raste nje, živalsko življenje in drugi natorni prikazki.

Sporočila prvih mož, ki so preiskovali nov svet, pa nam spričujejo, da so pričakovali, da bodo v južnem morji dobili otoke „polne zlatá, biserov in dišav.“ Navdušeno vmišljenje jih je gonilo zmiraj k novemu početju. — Le ta prečuden čas, ki mu dajo značaj: trudapolne prizadevanja pa mogočne sanje od najdb po morji in po suhem, je pripustil, da se je marsikteri bister duh skazoval po svojem in živel po svojem vlastji, akoravno vlade niso dopustile nobene prostosti. Mogočni tadANJI čas je dajal vsemu početji in natornim vtisom neko nezirekljivo mičnost, ki je zdaj že semtertje hoče pomanjkovati, akoravno je svet na vse kraje odpert. Nevarnosti povikšujejo mičnost človeškega življenja. Več kot polovica naše zemlje se je takrat odperla umnemu preiskovanju. Nabirali so in pregledovali nove pozemske stvari, ki so obudovale premišljujoče preiskovanje, od njega pa so obogatéle misli in dušno življenje.

S časom so se našli otoci unikraj indiškega morjá, in ko so nastopili Holančani s svojimi kupčijami po vsem svetu, je tudi Australija svoje Evropejcom neznane pridelke če dalje bolj odkrivala. — Soznanjene z deželami in z morjem je razširjalo razum natornih postav. Človek je spoznaval, da gorkota ni povsodi enako razdeljena, vživale so njegove oči rastlinsko bogastvo na zemlji, ki si ga nikdo bi ne bil mislil. Sicer nam skazuje vsaka dežela, vsaka okrajna svoje čudeže tam, kjer razne moči stvarijo življenje in ga razdirajo, tam kjer se prikazki mirno mené od stopnje do stopnje. Povsodi je domá veličanska moč natornih prikazkov, ki v njih beremo postave, ki so starim narodom še veljale za boje razpertih bogov in ljudi in pa njih zvijač po nebu ko po zemlji. Pa se vse mogočnejša nam oznanuje natora tam okoli zemskega pasu ali ekvatora, kjer pod čverstimi solničnimi žarki pri vlažni gorkoti vse organske kali hitreje in močnejše ženó. — Zdaj stopi ob enem pred Evropejčana obraz severnih in južnih krajev; zdaj razume, kakovo moč imata mraz in visokost do raslinstva, ko vidi, da se versté na hribih blizo pasú tropične rastline s

snežnicami severnih krajev. Tam v gorkih krajih se mení od tal do verha na tistem hribu zemsk okinčan pert, kakor se mení nje obrašeno poveršje gredé od pasu proti tečaju.

Veliko je k razumu zemskega obraza pripomogla dotika z veličansko tropično natoro po ravninah in po hribih ne le v Ameriki, ampak tudi na juternih bregovih v Afriki in na južnih azijskih otocih. — Kdor si prizadeva pregledavati tiho djanje natornih moči kamor pride, se mu v spoznanji njih skrivnih zvez odpirajo nevsušljivi viri dušnega veselja. Luč, gorkota in voda, zrak, njegova vlažnost in teža, ravnine, hribje in višave imajo zraven drugih zadev naj več moči do okrajnega življenja. Prisiljen od prečudnih prikazkov spoznava človek v oddaljenih krajih, kar ga domá ni moglo več zbuditi k premišljevanju. Zdaj pa že vživa navdušljiva moč človeškega sercá natorne prikazke po vsih krajih od tečaja do tečaja čez in čez po zemlji.

Mogočni so vtisi, ki jih stori v človeškem duhu soznanjenje s celim svetom. Kdor pogleda natoro z dušnim očesom, kdor vé ločiti okrajne prikazke od dogodb, ki se po njih oznanuje lepota svetá, spozna, kako od tečajev proti pasu z gorkoto vse kar živi mogočneje prihaja, kako se povikšuje moč in čverstost drugih natornih prikazkov. Če pogledamo na rastlinstvo, se od severa proti prijaznemu pobrežji sredzemskega morjá povikšava njegova lepota, še bolj pa tam pod španjsko, laško in gerško deželo v tropičnih krajih. Tam v gorkih krajih so drugače preprežena tla, bogateje cvetlice pokrivajo trate; bolj goste so tam, kjer plava solnce po temno-čistem nebu, bolj na redko proti oblačnemu severu, kjer se povračuje mraz, ki pokončava razvite kalí ali pa sad v zorjenji zadržava. Vsakemu kraju je odločena svoja lepota; tropične dežele imajo mnogoverstne in veličanske rastline, severne okrajne prijazne travnike in obhodno povračejoče življenje natore, ki se oživlja pri topli spomladanski sapi.

Ves obraz naše zemlje kaže, kako krivično sodijo tisti, ki menijo, da po zimi počiva natora. Pri nas v mérzlih krajih manjka gorkote, ter zastanejo sokovi v drevesnih žilicah do pomladi; v tropičnih krajih je pa vedna spomlad in vedno veselo cvetje po drevju.

Rastlinstvo daje bolj kot živali okrajnam obraz in vsako po svojem značaji obuduje druge občutke v človeku. V temnih sencah bukovega lesá ti je vse drugače pri sercu, kakor tam na gričkih, kjer posamezne jelke stojé ali na široki dobravi, kjer veter s trepečim lističem po brezah igra. In s serčnimi občutki pa se obuduje veselje do natore, iz tega se s časom oživi umno premišljevanje natornih prikazkov, ki daje v vedno-

stih zedinjeno pravo spoznanje prečudno-modrega stvarjenja. Na ti stopnji človeškega duha, ki je bila vterjena v 15. in 16. stoletji, so pognale vednosti iz veselja do nature, ker se človek ni le serčnim navdušljivim občutkom prepustil, ampak je hotel razumeti, zakaj se kaj godi. Vse drugače se je godilo na prvi stopnji človeškega življenja: globoko natoročutje je bilo glavni značaj indiškega duha, bilo pa je tudi začetek njih vere, kakor pri družih narodih — ne pa začetek njih vednost. Serčne potrebe stojé telesnemu življenju bližej kot dušno napredovanje v resnici; tedaj najdemo povsodi poprej vero, pozneje še le požene žlahna kal lastnega spoznanja in njegove vednosti, ki jih pripravi človek dostikrat z vero v boj, ker menda ne vé ločiti navdušljivega serčnega življenja in njegovih potreb od lastnournega spoznanja božjega stvarjenja, ki povzdiguje človeka visoko nad serčne občutke, ki jih nimata dva naroda ena-kih, — pač pa enake pridelke lastnega spoznanja, — saj resnica je vendar le ena, morebiti pri tem kakor pri unem narodu enaka.

Pri razširjenji zemskih prikazkov je treba omeniti njih zvez z notranjim dušnim življenjem in pokazati pota tega kakor unega djanja, da moremo spoznavati vrednost človeškega početja.

Pomoške najdbe so priganjale človeka k razlaganju reči, ki se godé na zemlji in na nebu; razširjati so se mogle natoroznanske vednosti: fizika, astronomija in mornarstvo. Kolumb že pričinja opazljivo pregledovati natorne prigodbe. V nekem pismu pravi: „Vselej, kader iz Španjskega v Indijo veslam, (mislil je, da se Amerika Indije derži), ko pridem kakih 300 milj unkraj Azorških otokov proti večeru, vidim neznane spremembe v gibanju nebeških trupel, na morji in na gorkoti v zraku. Pridno sem ogledoval in zapazil, da se kompas, ki je pred kazal na severno-jutrovo stran, zdaj na enkrat proti severno-večerni strani oberne. Tam zadi je veliko morja s tangom pokritega, kakor da bi ga pokrivala smerekove veje, da sé je bati, da bi barka na dno ne zadela. Tudi se tamkaj kar na enkrat morje pomiri, kakor da bi ga nikoli veter ne zadel.“

V tem bistrem opazovanju natornih prikazkov tiči kal pravega natoroznanstva. Magnetična moč, ki ji pravimo magnetizem, se je bolj in bolj odkrivala, ker brez kompasa mornar nikamor daleč ne more; odpiral se je v drugih krajih pri drugi gorkoti mičen svet čverstega organskega življenja.

Kolumb je pa tudi najšel kraje na morji, kjer ni nobenega magnetičnega odstopa, to je tam, kjer zemška magnetična moč oberne magnet na ravnost tje proti tečajema. Opazoval je tudi spremembe, ki zadevajo moč zemškega magnetizma, ter je

spodbadal k premišljevanju te prečudne moči. Najdba pozemskih krajev z gotovim magnetičnim odstopom je kaj imenitna za mornarsko astronomijo. Kolumb, ki je najšel tisti poldenik (meridian) brez odstopa, je umno pristavil, da se po odstopu more najti kraj, kjer barka plava.

Papež Aleksander VI. je potegnil mejo med Španjskim in Portugiškim posestvom 100 milj unkraj Azorških otokov, ter je priganjal astronomično mornarijo k uku zemskega magnetizma. Iskali so magnetičnih in astronomiških pripomočkov, da bi dobili tiste kraje na zemlji. — Tako ste se jeli v človeškem prizadevanji odpirati dve imenitni poti, mornarskemu djanju po vodah, pa tudi popotnikom po suhem. Zvezdarstvo je prišlo na pomoč z nebeškimi prikazki, in te je moral podpirati magnetizem, kadar so megle zakrivale prijazen pogled nebá.

Nebeške in zemske prikazke si podverže človek z močjo svojega duhá za pomoč v svojih potrebah; spoznanje stvarjenih reči podaja svoj sad zapuščenemu človeku na morji in ga spremljuje v ptuje dežele. — Kar pa zadeva razdelitev gorkote po zemlji, so se v 15. in 16. stoletji že zapazovali kraji enake gorkote. Pokazalo se je, da vlažnost v zraku in množina dežja manjši prihajata, če se posekajo lesovi; da gorkota jenjuje više, ko se pride nad morje, pa da ima večni sneg gotove meje, po oddaljenosti od pasu.

Kdo bi se čudil, da so imenitne najdbe novega svetá in neznani prikazki zamorske dežele veliko popotnikov spravili na nogé. Pervi popotovatci nas razveseljujejo še dandanašnji s svojo ljubeznivo preprostostjo. Širokoustno prosto govorjenje je zahajalo med ljudstvo, ki ga je z radovedno lahkovernostjo poslušalo. Takrat jih še ni bilo sram ni občutkov veselja ni začudenja, pa niso bili pripravljeni na toliko novih reči, ter so se čudili in čudili rečem, ki jih človek zdaj še ne pogleda. Naj več govorice je pa delalo terpljenje popotnikovo. Čudovitnost se je primeševala njegovemu početju. Malokje se dobi zvest popis, kako da se ondašnji ljudje zadržé, ko kdo od nas mednje pride. Rastlinsko življenje še do prvih popotnikov nima prave moči, le tam pa tû se sliši od kakega priličnega sadú z neznanim obrazom, ali da so debela sila debela in listje široko. Med živalimi so naj pred tiste imenovali, ki so človeku nekaj enake, za temi divje in nevarne zverine, ki so posebno radi od njih govorili. Domorodci so še verjeli vse, kar jim je kdo od ptujih deželá povedal.

Od začetka je prišlo le malo ljudi v ptuje kraje; počasi je takrat veslo nosilo človeka, manjkalo je prave zveze med

ptujimi deželami, ter se je zdelo ljudem, da so indiške dežele nezmerno daleč od nas. V tem stanu najdemo popotnika in njegove domorodce ravno pred Kristof-Kolumbovo najdbo. Nov svet je pa dajal množici, ki ga je obiskovala, prave zapopadke, kakor nam Kolumb sam pričuje, ki pravi: „Svet ni sila velik; je veliko manji kakor si ga misli ljudstvo.“ Odzdaj stopi veliko ljudi naenkrat na nov svet, s časom zgine vera na perve širokoustne pripovedi, ki jih lastna skušnja odganja. Bolj marljivo ogledujejo sledeči popotniki natoro, nje pridelke, zaderžanje ljudi in žival. Zdaj so se jeli širiti pravi zapopadki, narašale so se misli, prihajali so novi občutki, — in dandanašnji že v svoji domovini vse natanjko zvemo, ktere živali in rastline tamkej živé; zdaj, ko se je svet tako na široko odperl vsem ljudem, ni obstati več izmišljenim pripovestim od ptujih deželá. V svoji domačii vidimo v živi podobi svet kakor je, ter uživamo občutke, ki jih veličanska natora raznih krajev obuduje v človeških persih. Prestopil je naš jezik tesne meje majhne domačije; tamkej v oddaljenih deželah je najšel natorne prikazke, ki jih vé s svojo neprecenljivo močjo v živih podobah postavljati pred naše oči. Tako objema človek današnjega dne z močjo svojega jezika in svoje umne glave vse stvarjenje božje na zemlji. K temu pa pripomore prizadevanje umnih narodov, zboljšane zveze po morji in po zemlji, ki nas dovažajo po hitrih potih v daljne kraje.

Zakaj bi si odrekli vžitek, ki ga ima duh, ko sam ogleduje natoro. Arabi že pravijo: „Tisti natoropis je naj bolji, ki spremeni naše uho v oči“, kar hoče reči, da naj bo tako povedano, da mislimo viditi reči, od kterih slišimo govoriti. Današnji dan je pa neka kužna bolezen veliko dobrega sadu pobrala; velika množica hrepeni namreč po siromaški poetični obleki in po praznoti tako imenovanih lepočutnih misli. Natoropis utegne biti natanjčen pa zraven tega živega duhá. Zemski prikazki s svojo močjo do umnega premišljevanja delajo lepoto v podobi stvarjenja, ne pa slepo nezapopadeno vmišljenje: butara praznih besedí.

(Dalje v štertem zvezku.)

Obrazi iz starodavnega življenja.

Spisuje J. Borovski.

Denarstvene zadeve v starih Atenah.

II.

Za dobe Solonove, tedaj okoli leta 595 pred Kristom, pri-
poveduje Plutarh *), je veljalo govedo pet drahem, to je 1 gold.
87 kr. našega denarja; ovco si dobil za drahmo, tedaj za 37 kr.
Medimen ali devet desetih (0.9836) dunajske merice ječmena
je veljal takrat 1 drahmo ali 37 naših krajcarjev. Vse drugače
pa je bilo dvesto let pozneje za Demostenovih časov. Takrat
je cena ječmena ravno toliko poskočila na 6 drahem ali 2 gold.
25 kr. Pa seveda je bila to nenavadno visoka cena **).

Za Sokratovih časov, toraj 100 let pred Demostenom, je
veljal medimen ječmenovega pšena dve drahmi ali 75 kr. Me-
dimen pšenice, ako je bila prav po ceni, je za dobe Demoste-
nove veljal 5 drahem ali 1 gold. 87 kr., za Aristophanove dobe,
100 let poprej, le tri drahme ali 1 gld. 12 kr.

Domačega v Atiki pridelanega vina je za Demostenove dobe,
t. j. okoli 350 l. pred Kristom, metret, t. j. nekoliko nad 27
naših bokalov, veljal 4 drahme ali 1 gold. 50 kr. Bilo je nad-
merno dober kup. Sploh pa je bila vinska cena v starih časih
razmerno nizka, ker se pridelki vinskih dežel niso mogli v tako
širokih krogih razvažati, kakor dan današnji.

Govedo za žertvovanje tedaj izbrano in brez madeža ži-
vinče si leta 374 pred Kristom kupil za 70—77 drahem ali za
26—28 gold.

Vsakdanjega voznjega konja cenil Isäus leta 390 pred Kri-
stom na tri mine, ali na 112 gold. Žlahtnejšega konja pa, ka-
koršnih so si redili in potrebovali v vojsko ali natecanje, so
cenili za Aristophanove dobe celo na dvanajst min ali 450 gold.

Ravno tako različne so bile cene sužnjev. Rudarja si ku-
pil v času Demostenovem za 150 drahem ali za 56 gold. Blizo
jednako ceno so imeli sužnji nižih opravil, postavim poljedelstva
itd. Rokodelski sužnji so pa seveda v ceni više stali, kakor se
to samo po sebi razumeva, in sicer po razmeri zaslužka. Cene
sužnjev pa, ki so gizdavosti bogatinov stregli, so se različno
poviševale.

*) Plut. Sol. c. 23.

**) Demost. proti Phaenip. st. 1048. Böck Staatsh. I. st. 133.

V kateri ceni pa so bila zemljišča? Težko je zemljiščno ceno presoditi, ker nimamo o ti stvari dosti zanesljivih sporočil. O kmetovskih zemljiščih se dá le toliko reči, da je za Lipsijeve dobe, tedaj kmalo po peloponeškem boju, pletron njivega zemljišča veljal okoli 50 drahem ali 18 gold. Pletron pa je znašal nekaj čez 261 štirjaških sežnjev, to je šesti del našega orala. Celi oral bi toraj veljal okoli 108 gld. Sporočila o hišni ceni v mestu so jako različna. Isäus govori o mali hišici, ki ni več veljala kakor 3 mine ali ne dosti nad 112 gold. Demosten računi hišo nepremožnih ljudi na 40 min ali 1500 gold., druge se nahajajo za 20 min ali 750 gold., in najemna, tedaj prostorna hiša, v kateri je lahko več rodovin prebivalo, na 100 min ali 3750 gold.

Tudi zastran obleke imamo nekoliko sporočil iz Sokratovih časov. Eksomida, neka spodnja obleka, ki je le levo ramo odevala, desno pa nago puščala in ki je bila vsakdanja obleka delavnih ljudi, sužnjev, pa tudi svobodnih, je veljala po besedah Sokratovih deset drahem, tedaj 3 gold. 75 kr. Pri Aristophanu tirja neki mlad človek od svoje zastarele ljube, koja si ga je redila in plačevala, za poveršno obleko 20 drahem ali 7 gold. 50 kr., za črevlje 8 drahem ali 3 gold., koja cena je pa nerazmerno visoka, ako si ravno naj lepše črevlje misliš, ker poznejši Lucijan par ženskih črevljev le na 2 drahmi tedaj na 75 kr. rajta. Navadna gornja obleka, kakoršno so ljudje srednjih stanov nosili, je veljala 4 sreberne statere, tedaj 16 drahem ali 6 gold. in hlamida, kakoršno so nosili ephebi t. j. mladenči, 12 drahem ali 4 gold. 50 kr.

Po tako raztresenih sporočilih, zlasti iz raznih časov, pa tudi ne vsikdar celo gotovih, se res ne dá kaj drugega kakor poveršen pojem posneti, da je denar v časih nam bolj znanih od peloponeškega boja noter do konca Demostenove dobe, tedaj od leta 431 do 322 pred Kristom, višo vrednost imel, kakor jo pa ima dan današnji. To pa, kar so nekteri mislili in terdili, da bi bilo vse desetkrat boljši kup, ni res. Ali sploh se sme reči, da se je takrat v Atenah mnogo cenejše živelo, kakor dan današnji. Pa tudi niso poznali ljudje cel kup potreb, ktere nam dan današnji življenje dražijo, in kdor se je z naj potrebnšim zadovoljil, je s prav malim izhajal. Posebno slabejše ribe, ki so čerstve in jako soljene glavna jed večini prebivavcev bile, so neizrečeno dober kup prodajali. Tudi obleka ni bila draga in potem takem smemo misliti, da je v Sokratovih časih rodovina štirih oseb s 135—150 gold. na neobhodno potrebne jedi in obleke izhajati mogla. Kdor pa je hotel boljše živeti, je potrošil seveda več.

c) Obrestna mera.

Da pa denarstvene razmere pravotno presojevati moremo, je treba poznati in vedeti, kake dohodke so naloženi denarji nosli. Da so bili ti dohodki v starih časih daleč veči od današnjih, se že iz višine obrestne mere povzeti dá. Navadne obresti so bile 12—18 od sto, tako, da je jednaka glavnica lastniku tri ali štirikrat več vergla kakor nam, katerim je obrestna mera pet od sto. Najdeš pa tudi više obresti, 36 odstotkov, pa tudi niže, 10 odstotkov. Naj više obresti je nesel namorski zajem (*τόκος ναυτικός*).

Postavnih določeb zastran obrestne mere ni bilo; ali jasno je, da bi si nikdo denarja za tako visoke obresti izposojeval ne bil, ako bi mu posel, za kateri je denar porabil, ne bil toliko dobička nesel, da je poleg izhajal. Naj manj so nesla kmetijska zemljišča. Kakor Isäus pripoveduje, je verglo doberce, katero je bilo 150 min ali 5625 gold. vredno, 12 min ali 450 gold. najemnine, toraj le 8 odstotkov. Poleg tega se pa nahaja tudi sporočilo, da je vse premoženje nekega maloletneža, katero se je po Atenskih zakonih od varuhov v celoti v zajem dati moralo, v 6 letih od $3\frac{1}{2}$ talentov na 6 talentov narastlo, toraj skoraj se podvojilo. Moralo je tedaj vsako leto 25 min, tedaj 41 odstotkov vreči. In ako je to sporočilo tudi prenapeto, je vendar dokaz, kako neprimerno več je tistih dob naložen denar nesel, kakor dan današnji.

Naj starša doba slovenske zgodovine *).

Spisal M. Pleteršnik.

Nobeno pismeno sporočilo nam ne poveda, kdaj da so prišli Slovenci v te kraje, po katerih še zdaj stanujejo. Da so ob Donavi na današnjem Ogerskem že pred Kristom Slovani bivali in da jih je potem, ko so jih Kelti večidel za Karpate pregnali, vendar še dosti po bregovatih krajih pod oblastjo Jacigov in pozneje Huncev ostalo, se dá dokazati. Pozneje, so jih, kakor veči del zgodovinarjev misli, Obri podjarmili in zrinili v Panonijo, od Longobardov leta 568 zapuščeno. Od onod

*) Pr. Šafařík, Starožitnosti slov; Ankershofen, Geschichte des Herzogthums Kärnten; Muchar, Geschichte der Steiermark i. d.

so se, morebiti ker je množica ljudstva preveč narasla, med l. 592—595 neznano hitro proti zapadu razširili. Več okoljščin to misel verjetno dela. Med l. 579—591 pozginejo stare škofije, ki so bile v teh krajih, kot Tiburnska na Koroškem, ki je l. 591 še bila, potem se pa nikjer več ne omenja, potem Petujska, Sabarska, Celjska in Siška. V sredi novih paganskih naseljencev kerščanske škofije niso mogle obstati. Tudi poprej v teh krajih nikdo ne omenja Slovencev, odsihmal se pa pogostoma omenjujejo v pismenih sporočilih. V nekem pismu do duhovščine Salonske (v Dalmaciji) od l. 600 toži papež Gregor, da Salončanom nevarnost proti od Slovencev, ki so se že blizo do Salone razširili. Vse to tedaj kaže, da so se v gori omenjenih letih Slovenci razprosterli po teh krajinah, po katerih še zdaj bivajo.

Pa v starih časih so meje Slovenstva na severni in zapadni strani veliko dalje segale kakor sedaj segajo. Proti zapadu so slovensko deželo mejile gore, ki se od izvirka Dravinega blizo mesta Indije (Aguntum, sedaj Innichen) proti severu do reke Salcah vlečejo. V Bistriški dolini (Pusterthal, v srednem veku Pustrissathal) so bili nekdanji sami Slovenci naseljeni. Dalje so mejo delale reke Salcah, Inn in na severni strani Donava do Vindobone. V severnih pokrajinah pod Donavo niso zgolj Slovenci stanovali, ampak bili so pomešani z Nemci, in do desetega stoletja so bili tudi Obri v tej deželi in so čez Nemce in Slovence gospodovali; vsaj do Anize je segala njihova oblast.

Pri starih pisateljih imajo naši predci ime „Sclavini“ ali tudi „Vinidi“ (Venedi), in njih deželo sploh imenujejo „Sclavinia“ (Slovenija). Naj večji del dežele, katero so posedli Slovenci, pa ima pri pisateljih tudi ime „Carantanum“, ki je berž ko ne keltiško in je obsegalo blizo današnje Koroško, Štajarsko in kos Tirolskega. Po tem imenu imenujejo Slovence ruski in česki letopisci Korutane, sami so se pa menda tudi Korotance zvali in svojo deželo Korotan (Goratan), iz tega imena se je potem izcimilo Koroško (iz Korot-sko, kakor Hervat-sko iz Hervat-sko) in po krivi analogii Korošec. — Drugo staro ime „Carnia“ ali „Carniola“ je obsegalo deželo med Sočo in Savo, to je del Furlanije in zapadni del sedajne Kranjske dežele. Iz tega imena je nastalo berž ko ne ime Kranjsko, Kranjec, kar nekateri izgovarjajo Krajnsko, Krajnec (kakor kojn n. konj); od tod v starih listinah ime „Chraina marchia“ in nemško ime „Krain“. Severni del pod Donavo je imel različna imena: ali gornja Panonija ali Avarija ali Hunija ali pa tudi „Sclavinia“ v ožem pomenu. Vzhodna

plat sedajne štajarske in kranjske dežele je spadala pod Panonijo.

Okoli konca 6. stoletja še niso Korotanci popolnoma uživali svobode, ampak morali so grozovitne Obre ali Avare za svoje gospodarje pripoznavati. Panonski Slovenci pa so bili njim popolnoma podverženi in so morali nemili jarem sužnosti strašno čutiti. Na severozapadni strani so bili Bavarci sosedi Korotancem, na južni pa Longobardi. Nekaj let potem ko so se Longobardi v Italijo preselili, so se Obri ž njimi sperli in vnel se je boj med njimi, v katerem so seveda tudi Slovenci za svoje gospodarje svojo kri prelivati morali. Okoli leta 594 so se pa zopet Obri z Longobardi spravili. Leta 595 je od frankovskega kralja Chariberta postavljeni bavarski vojvoda Tasilo pridrl v slovensko deželo, je premogel Slovence in se z obilnim plenom domu vernil. Ko je drugo leto zopet 2000 Bavarcev prihrulo, je oberski kan prišel Slovincem na pomoč, in potolčeni so bili vsi Bavarci. Okoli leta 600 so jeli napadati Istrijo in se bližati Dalmaciji. Kmalo potem so morali, ker so bili Obri Longobardom dolgo časa prijatelji, tema dvema narodoma pomagati pleniti Istrijo in gornjo Italijo, kateri deželi ste tedaj pod bizantinsko cesarstvo spadale. Pa prijateljstvo med Longobardi in Obri je nehalo. Leta 611 so plenili Obri Furlanijo, ktera je bila pod višjo oblastjo Longobardov, ter pri tej priliki mejnega grofa furlanskega, Gisulfa, ubili in mu dva sina vjeli. Slovenci pa so se leta 613 sami za se vergli nad Istrijo in jo pustošili. Napadli so v tem času tudi Bavarce, jih v bitvi pri Indii, na meji med bavarsko in korotansko deželo, premagali in bavarsko deželo plenili; pozneje pa jih je vendar bavarski vojvoda Garibald II. primoral, da so se zopet v svojo deželo umaknili. Med tem sta sinova gori omenjenega Gisulfa srečno iz oberske ječe utekla, si Furlanijo nazaj pribojevala in še kos slovenske dežele, okolico ziljske doline, pod svojo oblast spravila, da so morali tamošnji Slovenci dolgo časa furlanskim vojvodom davke plačevati.

Kmalu pa je Slovincem in drugim Slovanom, ktere je oberski jarm tlačil, srečnejša doba napočila. Samo, Slovan nekega plemena, ki je bilo Frankom podverženo, je pred svojimi tlačitelji zbežal in z mnogimi tovarši k Čehom prišel, ktere je v težkem boju z Obri najšel. Stopil je na čelo čeških in moravskih trum in se srečno bojeval proti Obrom, tako da odsihmal Čehi in Moravci niso bili nikoli več pod oberskim jarmom. Iz hvaležnosti ga je ljudstvo leta 627 za svojega kralja izvolilo. Po srečnih bojih je tudi Slovence otel grozovitim Obrom in slovenske pokrajine s svojim velikim slovanskim kra-

ljestvom združil. Ko je frankovski kralj Dagobert se proti njemu vzdignil, združen z Alemanci in Longobardi, so se berž ko ne Longobardi na korotanske Slovence vergli, da bi ubranili njih združenje s Samovoj vojskoj, in kakor letopisec pravi, so zmagali; ali ta zmaga ni imela nobenega vspeha, ker je Samo Dagobertovo vojsko celo potolkel. Srečno je vladal Samo svoje Slované 35 let. V tem času (l. 630) je prišel utrehtski škof Amand prek Donave k Slovincem kerščansko vero oznanovat. Najšel je precej prijateljev, pa tudi dosti sovražnikov; a kmalu se spet verne domu. Kar je opravil, se je, kakor se zdi, kmalu pozgubilo.

Med tem ko so česki Slovani nadaljevali boj proti Frankom, so Korotanci prekoračili in začeli svojo oblast na Bavarskem širiti. Priderli so tudi čez Ture v dolino, v kateri je cerkvice sv. Maksimilijana stala, so njo razderli in ostala je razderta do časov solnograškega škofa Virgilija. Po Samovi smerti pa je po neslogi veliko slovansko kraljestvo razpadlo in dežele so spet pod svoje posamezne kneze in kralje prišle. Odsihmal so tudi Slovinci svoje svobodne vojvode imeli, pa zgodovina nam žalibog! njih imen ne pové. — Bere se v teh časih o vojskah, ki so jih imeli Slovinci z Longobardi in s furlanskimi vojvodi. Longobardski kralj Grimoald je postavil za vojvoda Furlanskega nekega Lupusa. Ta pa se je spuntal s svojimi Furlanci proti kralju. Ali Grimoald ni hotel, da bi se Longobardi s svojimi furlanskimi brati vojskovali, in je zato Obre poklical, naj bi Furlance kaznovali.

Obri so prišli, Lupusa ubili in deželo opustošili. Med tem pa je bil sin Lupusov, Warnefried, pobegnil h Korotancem in jih k boju proti Grimoaldu spodbodel, misleč, da bo z njihovo pomočjo si zopet pribojeval furlansko vojvodstvo. Korotanci so mu res pomogli; ali pri gradu Nemas (blizu mesta Cividale) so bili potolčeni. Ko je bil neki Vektari vojvoda postal in je enkrat odišel iz dežele v Pavijo, so se hoteli Slovinci maščevati: Zbralo se jih je blizu 5000 in se pri mestu Broksas vtaborilo. Ob reki Natiso so se bili; pa ko je nenadoma vojvoda Vektari, ki je bil ravno iz Pavije prišel, na bojišču se prikazal, je strah prešinil Slovence, da so bežati začeli in na begu so bili malo da ne vsi potolčeni. To sramoto so popravili leta 705. Furlanski mejni grof Ferdulf je navlaš Slovence proti sebi dal odkuriti, češ da bo jih premagal in tako svoje ime oslavlil. Prišlo jih je res mnogo in se na nekem stermem bregu vtaborilo. Pa ko je Ferdulf dobro uterjeni tabor naskočil, ga je z vsemi zbranimi vitezi vred, ki so mu sledili, tema pušče in kamnov obsula in jih tako rekoč

žive pokopala. Vse furlansko plemstvo je neki pri tej priliki poginilo. Nesrečnejši so bili Slovenci leta 718, ko so se bili blizu mesta Lovrana v Istrii zbrali; prišel je namreč nenadoma furlanski vojvoda Pemmo nad nje in jih je v treh bitvah premogel; vendar pa je še na bojišču mir z njimi sklenil, ker ni hotel še več svojih ljudi zgubiti. Odsihmal so nehali Slovenci furlansko deželo napadati.

Na severni strani v deželi Bavarcev so se v tem času, to je, v začetku 8. stoletja homatije in domače vojske vnele, ki so jih Korotanci marljivo sebi v prid obračali, razširjaje svojo deželo na zapadno in severno stran po Bavarskem. Že za Samovih časov so bili prišli proti zapadu do reke Eisack in Brenerske soteske in na severu so bili Ture prekoračili. Sedaj so se razširili po južno-vzhodnem kotu današnje bavarske dežele do rek Inn, Mangfall in Loisach, in po sedajni Tirolski na uno stran Brenerske soteske do reke Inn in napolnili mnogobrojne doline s slovenskimi naselbinami. Ko so pa potihnile domače homatije na Bavarskem, so si vojvodi s časom svoje stare meje zopet pribojevali in, kakor se zdí, so se Korotanci z Bavarci celó sprijaznili. Leta 743 namreč, ko je bavarski vojvoda Odilo, hoté se znebiti frankovske višje oblasti, vojsko imel s Pippinom, so v bitvi ob reki Lech tudi Slovenci na strani Odilovi kot pomočniki stali. Pa majordoma Pippin in Karlmann sta premagala Bavarce in Odilo se je moral Frankom podvreči. Bavarska dežela je postala malo da ne provincija frankovskega kraljestva in Korotanci so bili odsihmal neposredni sosedi Frankov. Po smerti Odilovi je Pippin sina Odilovega, Tasila II., ki je bil še le 6 let star, za bavarskega vojvoda postavil, njega mati Hildetrud pa in Pippin sam sta prevzela začasno vladu letá 748. Ravno tega leta so se pa Obri zopet nad Slovence vzdignili, da bi oblast čez nje, katero so za Samovih časov zgubili, si nazaj pridobili. Borut, prvi nam po imenu znani korotanski vojvoda, je sprevdil, da sam ne bo kos Obrom. Zato je Bavarce na pomoč poklical. Bavarci so prišli in s sedinjeno močjo so bili Obri pregnani. Ali Slovenci so bavarsko pomoč drago plačati morali. Bavarci so jih namreč prisilili — gotovo po naročilu Pippinovem, ki ni bil pozabil, da so bili Slovenci ob Lehu njegovi protivniki — da so pripoznali frankovsko višjo oblast. Odpekljali so s seboj na Bavarsko mnogo zastavljencev, med kterimi sta bila tudi Karast, Borutov sin, in Hotemar, njegov sinovec, ki sta bila na Bavarskem po želji Borutovi v kerščanski veri zrejena. Borut ni dolgo več potem živel. Po njegovi smerti so Bavarci po povelji frankovskega kralja Korotancem

Karasta, sina Borutovega, nazaj poslali, in ti so si ga za vojvoda postavili. Pa že čez 3 leta je tudi Karast umrl in Korotanci so si zdaj Hotemara od frankovskega kralja izprosili in ga na vojvodski prestol posadili. Bil je Hotemar pobožen kristjan, ki je, hvaležen za sprejeto kerščansko omiko, iz serca vdan ostal solnograškemu samostanu, ter je vsako leto tje romal, svojih kerščanskih dolžnosti opravljat. Prizadeval si je toraj tudi svoje še večidel paganske Slovence pokristjaniti, in v ta namen sta ga posebno solnograški nadškof Virgilij in bavarški vojvoda Tasilo podpirala. Pripeljal je bil že s seboj iz Solnograda duhovnika Majorama; čez nekoliko časa pa je zaprosil nadškofa samega, naj bi prišel obiskat Korotance. Tega Virgilij tedaj ni mogel storiti; pa poslal je tje mesto sebe svojega pomočnika, škofa Modesta, in z njim nekoliko drugih duhovnikov, ter jim dal oblast, po Korotanskem cerkve blagoslovljati in mašnike posvečevati. Perve od teh možev blagoslovljene cerkve so bile cerkev sv. Marije, berž ko ne sedajna Gospesvetska cerkev blizu Karnskega grada (Karnburg, curtis Carentana), v katerem so korotanski vojvodi stanovali; potem cerkev v mestu Tiburnia, v Andrimah in še veliko drugih. Po smerti Modestovi je Hotemar zopet zaprosil Virgilija naj bi prišel v korotansko deželo; pa Virgilij mu je odrekel, ker se je ravno takrat punt vnel na Korotanskem, in poslal je tje le duhovnika Latina po imenu, ki pa je zopet odišel, ko se je punt iz novà počel. Še le ko je bila pomirjena dežela, je Virgilij zopet tje poslal duhovnika Mandalhoha, in za njim Varmana.

Ali Slovenci do Bavarcev niso imeli zaupanja, ker so ravno po njih bili svojo svobodo zgubili. Mislili so si, da jih hočejo po novi veri le še bolj pod-se spraviti in jim starodavno deželno ustavo odstraniti. Kakor so tedaj Bavarce čertili, tako so tudi sovražili duhovnike in vero, ki jim je prihajala od njih. Zato so se že bili pod Hotemarom trikrat zavoljo vere spuntali; po njegovi smerti pa leta 769 so vse duhovnike iz dežele pregnali, in nekoliko let ni bilo nobenega mašnika na Korotanskem. O teh verskih homatijah nam iz zanesljivih virov nič natančneje sporočeno ni; Megiser pa in Valvasor vesta veliko pripovedati o njih, in sicer po nekem Ammoniu Salossu. Naj sledi tukaj njih pripoved; presoditi pa, koliko je v njej historičnega, bodi drugim prepuščeno. Zapopadek povesti je ta-le: Korotanski plemenitniki niso terpeli več nemškega jarma, pa tudi kerščanskih knezov niso več hoteli imeti in želeli so si zopet staro svobodo in staro vero. Za tako spremembo se jim je jako ugodna zdela mladost Vladuhova, ki

je bil naslednik Hotemaru. Vzdignili so se zoper kristjane in vojvoda Vladuha in duhovnike vse iz dežele zagnali. Strašno so pagani preganjali in mučili kristjane in razsajali ne le po slovenski zemlji, ampak napadli so tudi južne sosede Longobarde. Njih kralj Desiderij je sicer šel z vojsko proti njim, pa ni nič opravil. Nato pa je bavarski vojvoda Tasilo s tremi armadami prišel na Slovensko, zadelil punt, veliko puntarjev vjel, vjete kristjane pa osvobodil in pregnanega vojvoda Vladuha zopet na prestol posadil. Virgilij je na vojvodovo prošnjo spet duhovnikov poslal v deželo, kerščanstvo širit, katerega se jih je tudi res mnogo poprijelo; ali plemstvo se je trdno držalo stare vere. Čez nekaj časa so se paganski Slovenci zopet spuntali, morebiti zato, ker se je kazalo, da hoče Vladuh svoje prizadevanje s silo podpirati. Na čelu puntarjev je bilo pet plemenitnikov, izmed katerih je neki Herman Aurelij naj bolj spodbadal pagane proti kristjanom. Vladuh zbere svojo vojsko in se proti puntarjem podá. Na potu mu neki posel, katerega je bil Avrelij podkupil, sporoči, da je vsa dežela skoro že v oblasti nasprotnikov; naj se tedaj ne vpušča v boj, ker gotovo ne bi nič opravil. Pa kmalu se pokaže, da ni resnice govoril posel; zatorej vojvoda hipoma ga umoriti ukaže. Ko dalje odide, naletí na vojsko Avrelijevo, ki se je po dolgem potu utrujena ravno krepčala. Avrelij jo napade; 600 jih pobije in 400 vjame, drugi pa zbežijo. Avrelij sam je bil med vjetimi. Nato se podá Vladuh v Sisek, da bi si tam dosti živeža priskerbel in potem udaril proti Drohu, drugemu načelniku puntarjev. Med tem pa je Droh najel nekaj morivcev, da bi Vladuha v Sisku skrivaj umorili. Pa ker vojvoda niso prav poznali niso pravega zadeli in bili so tudi precej zasačeni. Ker so pa za milost prosili in obljubili, da se bodo pokristjanili, jim je Vladuh celó prizanesel. Droh se je bil blizu sedajne Metlike utaboril in gotove zmage se nadjae Vladuha pričakoval. Ali bil je premagan in z mnogimi tovarši vjet. Ko se je bil Vladuh slovesno v mesto Julia kot zmagavec vernil, je dal Avreliju in Drohu odsekati roke, s katerimi sta bila zvestobo prisegla, in nju potem do smrti terpinčiti. — To je kratek posnetek tega, kar Valvasor pripoveduje.

Odsihmal se je kerščanstvo med Slovenci zmirom širilo, svoboda pa jim je na večno zginila. Za Vladuha so izpod frankovske višje oblasti neposredno pod Bavarsko prišli. Bavarski vojvoda Tasilo namreč je bil že leta 757 primoran v Compiгну Pippinu kakor svojemu fevdnemu gospodu zvestobo priseči, in da mu bo v njegovih vojskah pomagal. Ali težko ga je stalo ta jarm nositi in jezilo ga je, da je tako pogostoma za Franke po-

seбно proti akvitanskemu vojvodu moral v vojsko iti. V četrti vojski zoper omenjenega vojvoda je zapustil frankovsko armado s svojimi Bavarci, se domu vernil, ter se odsihmal obnašal, kakor svoboden vojvoda bavarske dežele. Da bi svojo neodvisnost še bolj utrdil, je sklenil Korotance sebi podvreči. Ta njegov namen so pospeševale verske homatije na Korotanskem, ki so se bile po Hotemarovi smerti vnele. Pa ker je dobro vedel, da taka podveržba ne bo imela stanovitnosti, dokler še bo paganskih Slovencev na Korotanskem, si je najprej mnogo prizadeval za pokristjanjenje te dežele. V ta namen je podaril leta 770 opatu Attonu iz št. Petra v Šarnici mesto Indijo (Innichen) s celo okolico, da bi tam samostan ustanovil, ktereга poglavitna skerb bi naj bila, kerščanstvo med Slovenci širiti. Leta 772 pa si je res, kakor letopisci terdijo, korotansko deželo podvergel. — Da za svojo nezvestobo ni bil od frankovskega kralja kaznovan, sta ubranila njegov tast Desiderij, kralj longobardski, in papež, do katerih se je bil obrnil, naj bi potolažila Pippina, kar tudi ni bilo brez vspeha.

Tudi po Pippinovi smerti ga je s Karlom velikim sprijaznil za nekaj let opat Sturm. Ko je pa Desiderij premagan bil in v samostan iti moral, je zgubil Tasilo svojo največo podporo. Dvakrat je moral ponoviti prisego zvestobe, ali v sercu je vendar le zmirom na maščevanje mislil. Poklical je celo Obre proti Frankom na pomoč in priveržence frankovskega kralja je s smertjo kaznoval. Nato pa je bil leta 788 v Ingelheim pred zbor državnih velikašev poklican in tam k smerti obsojen. Po prizadevanju Karla velikega pa se mu je smertna kazen prizanesla in bil je za celo življenje v samostan zapert. Karel je prevzel njegove dežele v svojo oblast, in tako so tudi Slovenci pod njega prišli. On jim pa ni pustil več domačih vojvodov, ampak razkrojil je celo drugače svoje dežele v mejne grofije in jih večidel ptujcem razdelil v vladanje.

Odsihmal se zgubiva zgodovina sužnjega naroda v sjajnosti junaških zmag, po katerih so Franki, mnogim sosednim narodom v pogubo, začeli sloveti. Kako so Franki s Slovenci ravnali ni sicer nikjer očitno popisano; da se jim pa ni dobro godilo, si lahko mislimo, če beremo, da so s Hervati tako grozovitno delali, da so jim majhne otročiče jemali in jih psom metali. V tistem času je tudi narodovo ime Slovan, katero so Nemci „Slave“ namesto „Slave“ izgovarjali, toliko pomenjati začelo kakor „suženj.“ (Šaf. II. 35. 4.)

O notranjih razmerah korotanske dežele prav za prav nič ne vemo, ker noben pisatelj v tem nič ne omeni. Smemo pa verjeti, da poglavitne lastnosti, ktere so nam o starih Slovanih

sploh znane, tudi o naših prededih veljajo. V tem obziru utegne posebno važno biti, kar Prokopij o Slovenih in Antih piše, ktere je v njih bojih z Bizantinci spoznavati priložnost imel. Njegove besede so blizo te-le: „Ta dva naroda, Slovenci namreč in Anti, ne poznata vladarstva enega samega človeka, ampak že od nekaj je pri njih ljudovlada vpeljana; škoda in hasen tedaj vse enako zadeva. Spoznavajo enega Boga, ki pošilja blisk in je gospod čez ves vesoljni svet; njemu goveda in druge darove darujejo. Osode ne poznajo in ji nobene moči nad ljudmi ne pripisujejo, ampak, kadar se smerti blizo mislijo, če so namreč zboleli ali v vojsko grejo, obetajo bogu, da mu hočejo precej darovati, kakor hitro odidejo nevarnosti. To tudi potem storijo in mislijo, da jih je dar rešil. Verh tega še častijo reke in nimfe in še nekaj drugih božanstev, katerim vsem darujejo in pri daritvah prerokujejo. Živijo v slabih raztrošenih bajtah in svoje stanovišče pogostoma spreminjajo. V boju navadno pešci, napadajo in se zaletavajo v sovražnika z malimi ščiti in sulicami v rokah. Nimajo oklepa, nekteri še srajce in plašča ne oblačijo, ampak samo z ovitimi nogami se sovražniku nasproti podajajo. Oba naroda govorita eden jako barbarski jezik in se tudi po telesni postavi ne ločita. So namreč vsi tanki in jaki; koža jim ni ravno naj bolj bela in tudi lasje niso rumeni, pa tudi celo črni niso ampak rujavkasti, in sicer pri vseh. Živež njihov je kakor pri Masagetih prav pičel in priprost, in kekor pri onih, se tudi pri teh snažnost jako pogreša. Niso hudobnega serca; le med njih priproste šege se je tudi dosti hunskih vrinilo.“ Tako govori Prokopij.

Akoravno utegne v tem popisu mnogo krivo izrečenega biti, se dajo vendar iz njega glavne lastnosti naših prededov posneti. Bili so izperva gotovo miroljubni in krotki; še le ko so pod oblast Obrov prišli in z njimi se morali v boje podavati, so se njih divjosti nekoliko navzeli. Preseljevali so se gotovo tudi le tedaj, kadar so bili primorani; sicer pa so mirno zemljo obdelovali. Ko so v panonske in noriške pokrajine prišli, so našli skoro vse pusto in poderto; njih pridne roke pa so puščave v prijetniša bivališča spremenile in tako temelj položile omiki, ki se je pozneje, ko so se bili pokristjanili, po teh krajinah širiti začela. Kakor vsa slovanska plemena izperva, tako tudi gotovo Slovenci v prvih časih niso terpeli, da bi eden vladal čez vse, ampak celi narod je bil razdeljen v mnogo velikih samostojnih občin, ktere so imele svoje župane, ki so se zbirali in o zadevah celega naroda se posvetovali in sklepali. Le ob času velike nevarnosti so si menda vojvoda volili, in če so mu zaupali, so ga dostikrat tudi potem, ko se je mir

povernil, za svojega vladarja pustili. Slovenci tedaj pred Samom berž ko ne niso imeli še svojih vojvodov; verjetno pa je, da so jih imeli po njegovi smerti, akoravno iz zgodovine njih imén ne zvemo. Gotovo pa vojvodova oblast ni mnogo omejevala samostojnost občinsko. Svoje stare pravice so Slovenci jako ljubili; zato so se tako upirali kerščanski veri, ker so se bali, da jim hočejo po njej Nemci staro ustavo podkopati.

O narodnih pesmih in pravljičah plemen slovanskih.

V češčini spisal L. Štur; poslovenil F. Žličar.

I.

Na svetu ne najdeš ljudstva, ktero bi pesmi bolj ljubilo, kakor Slovani. Tudi drugi narodi radi prepevajo, tudi pri njih najdeš pesmi, pa ni jih toliko, niso tako lepe kakor slovanske. Kar koli je posebnega, nenavadnega v vsakdanjskem življenji, spremeni se Slovanu v pesem in v pesmi toliko veličastniši doni, kolikor bolj imenitna je prigodba, ktera je človeško serce ganila in pesem zbudila. V pesmih govori Slovan k celemu svetu, govori od roda do roda; v pesmih najdeš njegove najskrivnejše občutke, naj ljubeznivši sad njegove domišljije — v pesmih vidiš celo njegovo serce. — Indo-evropejski narodi so vsak po svojem načinu, po svojih posebnih lastnostih svetu povedali, kar jih je navduševalo. Indijan v svojih orjaških hramih in svetiščih, Perzijan v svojih svetih knjigah, Egipčan v piramidah, obeliskih v neizmernih, skrivnostnih labirintih; Gerk v prekrasnih podobah, Rimljan v milih slikah, German v prijetni godbi, Slovan pa je razodel svoje serce in dušo v mikavnih pravljičah in narodnih pesmih. Kar pri drugih narodih v čudapolnih delih živi, živi pri Slovanu v pesmih. Göthe je rekel, da so podobe in slike okamneli glasovi; Slovanu so se tedaj stavbe, podobe in slike v glasove in pesmi spremenile. Na slovanski zemlji ne najdeš orjaških indiških hramov in svetišč, ne egiptovskih stavb; slovanska roka ni gerških podob sekala, ne romanskih slik slikala; slovansko serce se je v pesem izlilo, v pesmi se je razodelo.

Pripomoček naj popolniši in človeški vrednosti naj bolj primeren, drugim razodeti svoje misli, nagnenja in želje, je

beseda, govor in pesem. Drugi indo-evropejski narodi govorijo v stavbah, podobah in slikah, — Slovan pa govori v pesmih; prepevati je njegovo veselje; narodne pesmi so Slovanov narodna veda in umetnost.

Nasprotniki Slovanov zna biti porečejo, da so slovanske narodne pesmi in pravljice le posamezni nezvezani kosí, da nimajo umetne celote — toraj tudi ne posebnega pomena za narodno omiko. Resnica je, da Slovani nimajo ni ene knjige, ktera bi nam slovanskega duhá predstavljala v vseh lastnostih, kakoršen je; Slovani nimajo indiškega Ramanjana — ne perziškega Zendavesta, ne gerške Ilijade —; pa zavoljo tega slov. narodne pesmi svoje visoke cene nikakor ne zgubijo. V slovanski zgodovini res ne najdeš ne enega djanja, ktero bi bilo vse slov. plemena zadelo, njih serce povzdignilo in navdušilo in tako velikanski pesmi priliko dalo, — a posamezni slovanski narodi imajo prelepih, zares umetniških narodnih pesem. Čehi imajo svoj kraljedvorski rokopis; Rusi svojega Igora-Svjatoslaviča; Serbi celo versto narodnih zares poetičnih junaških pesem; Kozaki imajo svoje prekrasne „Dumy“. V teh pesmih lahko spoznaš prosto, pošteno, nepokvarjeno serce slovansko.

Narodne pesmi, ktera bi vse Slovanstvo obsegala, sicer do sedaj še nimamo, ker do sedaj nam še manjka velikanskega djanja, ktereга bi se bili vsi slovanski narodi udeležili; če se to prigodi, gotovo bo poveličano in sicer skoz najpopolniji pesem. Slovanske narodne pesmi bi lahko imenovali slovansko narodno umetnost.

Umetnost naj prestejša pa tudi najstarejša je stavbna in zidavna umetnost (arhitektura). Idejo pa, ktere ona izraziti mogla ni, razodeva bolj popolnoma podobarija ali kiparstvo. Še imenitniša je malarija, pa godba ali muzika jo v imenitnosti preseže. Naj popolniji umetnost pa je pesništvo. Razločiti pa moramo simbolično pesništvo ali pesništvo po podobah, kakor ga najdemo pri ljudstvih v jutrovih deželah — klasično pri Gerkih in Rimljanih, in pa romantično, kakor se je posebno pri kerščanskih narodih v zapadnih deželah v različnih oblikah prikazalo in se še kaže.

Kaj pa poveljujejo pesmi slovanskega sveta? Kaj nam povedujejo slovanske stare pravljice?

Človeku ni mogoče svoje nature uničiti, niti ne, jo zatajiti. Ko bi mu to mogoče bilo, nehal bi biti človek, prištevati bi se moral višim stvarim. Tako bi pa zgubil pravico biti gospodar vseh drugih stvari. Med stvarmi, ki ga povsod obdajajo, more in mora zvest ostati poklicu, ki ga je od Stvarnika prejel. S pomočjo drugih stvari zamore človek razodevati svoj viši na-

mén; mora se pa torej tudi tako obnašati, kakor da je stvarjen svet v njem, on pa v drugih stvareh poveličan. In ta namén človeka v natori poveličuje in slavi slovanska pesem.

Romantična poezija je še bolj igra domišljije z natoro, na katero se še duh človeški navezan čuti. V klasični poezii je človek še enostransk in nepopolen; živi sicer za svojo rodbino in za prijatla, rad se daruje za narod in domovino, pa ne pozna še svojih imenitnih dolžnosti do bližnega, še ne vé, da pravico braniti je dolžen povsod in vselej. V romantični poezii se vzdiguje duh čez natoro, pa vendar rajši svojo moč in imenitnost kaže, kakor da bi pravici zmagati pomagal; slovanska pa dostavi in doverši, kar je v prejšnjih pomanjkljivega; ona nam kaže človeškega duha v zavezi z nravnimi po božji postavi razodetimi idejami. To samostojnost in vlastitost je slov. poezii že Bodjanski priznal v svojem spisu: „O narodnoj poezii slavjanskih plemen“, in to po vsej pravici. Slovanska poezija ni prezerla nature; ona jo je s človeškim duhom prav zvezala in združila. Od vseh strani ga obdaja; povsodi se skrivnostno ž njim pogovarja in ga svari; povsodi ga pozdravlja kot stara prijateljica. Natora ima veliko imenitnost v slov. poezii, v pesmih kakor v pravljicah. Te pravljice so najstarejši sad slovanskega duha; pa ker so tedaj Slovani, rekel bi, še otroške starosti bili, so tudi njih pravljice polne živih domišljij; zato je tudi natora naj imenitniši predmet njih igrajoče domišljije. Nekteri so terdili, da to odtod izvira, ker imajo Slovani posebno ljubezen do nature, posebno veselje do poljedelstva; a to veselje do kmetovanja izvira iz ove ljubezni, pa ni njen uzrok. Pravi uzrok je torej kje drugod. Najdeš ga v lepem soglasji, v katerem sta bila, kakor pri starih Helenih, človeški duh in natora v najstarejših zapopadkih in razumkih slovanskega ljudstva.

Že prej smo slovansko poezijo imenovali slovansko narodno umetnost; v njo je izlil Slovan vso moč svojega duha, ker ona je njegovo hrepenenje naj bolj potolažila. Poezija pa je kraljica vseh umetnosti in za vsaki narod naj lepši in primerniši pripomoček, razodeti kar mu je krasno in veličastno; narod torej, kateri bitstvenost svojega duha skoz poezijo razodeva, mora sam biti blagega, veličastnega serca.

Vsakdanje življenje Slovanov nam to neoverzljivo priča. Poglejmo v minule čase slovanske zgodovine. Ptujci pisatelji nam pričajo, da v slovanskih občinah ni bilo ni revnega, ni zapuščenega človeka. Črez vse so bili gostoljubni do domačih in do ptujcev. Popotnik je mirno potoval po slovanskih krajih; bil je pod varstvom vseh, spremljali so ga od občine do občine; pre-

skerbeli ga z vsem potrebnim. Ptujce, ki so se v slovanske dežele preselili, sprejemali so povsod z ljubeznijo in prijaznostjo. Tiste, ktere so v vojski vjeli, oprostili so v kratkem času Slovani, poslali jih domu, ali pa v svoje rodbine kot domače sprejeli. Takega blagega serca ne najdeš pri nobenem drugem ljudstvu: v vojski vjete so drugi v sužnost odpeljali, ž njimi in njih nasledniki okrutno ravnali.

Uredba slovanskih občin, kakor je še dan današnji na Ruskem in kakoršna je bila brez dvombe pri vseh Slovanih od nekdaj, priča nam, da je Slovan vsakega človeka za svojega bližnega spoznal in mu priznal enake pravice, kakor sam sebi. Zato so tudi Slovani povsodi tako voljno sprejeli kerščansko vero — vero ljubezni do bližnega — le v tistih krajih ne, kjer so jo z mečem in ognjem vsiliti hoteli, da bi pod tem izgovorom naj teži jarm Slovanom naložili. In če tudi so Slovani v teku stoletij mnogih tujih navad se poprijeli, če tudi je izvirni slovanski značaj v marsikterem obziru se spremenil, če tudi so Slovani mnogo hudega morali prestati, vendar najdeš še ravno tiste prelepe lastnosti pri njem, da rad spozna vrednost človeško in ljubi svojega bližnega, in gotovo nikjer ne najde glas priljudnosti boljšega mesta kakor v duši nepopačenega Slovana. — Tudi zgodovina nam v mnogih prigodbah kaže blagi značaj slovanskega ljudstva; prostovoljno, med največimi nevarnostmi, brez upanja, da se jim bo kedaj povernilo, hiteli so Poljaki s kraljem Sobieskitom Dunaju na pomoč iz gole ljubezni do sv. kerščanske vere. — Zavsem pa so po našem prepričanju vsa dosedajna djanja slovanskega ljudstva le predigra lepše prihodnosti; prihodnost nas bo učila, ktero mesto je Stvarnik v zgodovini človeštva Slovanom odločil.

Da se je slovenska poezija tako narodno razvila, pripomogel je gotovo veliko tudi značaj krajev, kjer so Slovani prebivali. Kraji ob Donavi so večidel ravni, le tu pa tam najdeš prijetne griče; povsod je podnebje prijetno, posebno vgodno za rastlinstvo; taki kraji so morali ljubezen do nature posebno buditi in domišljijo prijetno navdušiti. Ob Tatri najdeš sicer visokih gor, pa tudi nerodovitnih dolin, ktere se vendar potem v rodovitne od mnogih rek in mogočne Donave prerezane planjave razširijo. Taki kraji so prebivališče miru in prijetnega sanjanja. In omenjene visoke gore niso sterne z večnim snegom pokrite planine; ozko so zvezane z dolinami. Taki kraji ne omamijo človeškega duha, povzdignejo, navdušijo ga. Kraji ob Moravi in Labi so skorej tistega značaja — so manj veličanski, pa bolj odpertí — zato pa človeka bolj k delu budijo in mu tudi dovolj prostora dajo. Kraji na uni strani Tatere pa

so neizmerne rodovitne planjave — proti jugu imajo tudi značaj južnega podnebja; njih neizmernost in mikavna lepota budi človeško domišljijo, vlija v človeško serce neznano čudno hrepenenje; tam je prostor za derzna velikanska dela. Le proti severju so kraji bolj enolični in žalostni; to kažejo pa tudi pesniški umotvori ovih dežel; ker se manj z natoro pečajo, so tudi manj lepi in mikavni.

Tudi življenje starih Slovanov je veliko pripomoglo, da se je njih poezija tako narodno razvila. Lisatelji tujih krajev so nam povedali, in še dan današnji se v mnogih krajih slovanskih lahko prepričamo, da stari Slovani niso radi blizo skupej stanovali; rajši so imeli raztrošena sela. V sredi polja stoji posamna hiša, v njej živi slovanska rodbina. V taki samoti, od prekrasne narave obdan, čuti človek toliko večjo ljubezen do nje; čuti pa tudi živo potrebo, toliko bolj v ljubezni oklenoti se svoje rodbine; ona je v tej samoti za-nj edina človeška družba. V samotni natori ima Slovan le svojo hišo, prebivališče svoje rodbine; zato pa najdeš pri slovanskem ljudstvu tako čudno, živo hrepenenje po domu in rodbini, in ljubezen do „širokega polja“, o katerem slovanske pesmi tolikokrat prepevajo. Stopiino tedaj na široko, cveteče polje slovanske poezije. Venčano je sè zelenimi travniki in prijetnimi griči, oživiljeno s človeškimi prebivališči in rodbinskimi seli; njegova meja so sive sterne gore, ktere le hrepenenje človeškega serca preseže, človeško oko pa prezreti ne more; skriva se to polje v senčnate gaje in temne gore, obdano je od neizmernega morja in šumečih rek, po katerih čerstvi junaki jadrajo in v dalnje kraje hitijo.

Slovan v vedni zvezi z natoro pazi tudi vedno na-njo; njene prikazni so mu podobe njegovih lastnih misli in želj, pa tudi znamuja prigodeb, ktere njega zadevajo; natora ga torej vabi, njo in njene prikazni vedno premišljevat in jih primerjati z občutkom svojega serca. V taki zvezi sta — dobro se zastopita tudi brez glasnih besedi, — stara znanca in prijatla.

Neka slovačka pesem pripoveduje o sestri, ktera sila žaluje za bratom, ker je moral v vojsko iti. To žalost oznanujejo temnoskrite gore, in juterna zarja vsaki dan sestri oznani, kako se bratu godi.

Druga slovačka pravi:

„Zahučaly hory, zahučaly lesy,
Kam ste se podely moje mlade časy!
Moje mlade časy nezažily krasy,
Moje mlade leta nezažily sveta,
Mladost moja, mladost, kam si se podela,
Ako bi som kamen do vody hodila:

Ešte sa ten kamen v tej vode obrati,
Ale moja mladost vjacej se nevrati.“

Šumenje zelenih gajev — njih zdihovanje, zbudi tudi v človeškem srcu enake zdihljeje in žalostne spomine. — Druga pesem pripoveduje, kako mladenič pri slovesu svojej ljubi venec izroči, da ji bo oznanoval, kako se njemu godi:

„Ako ti ovene, sem umerl,
Ako bode cvetel, vedi da živim.“

Pesem „Beneš Hermanov“ v kraljedvorskem rokopisu — se tako-le začne:

„Aj ti solnce, solnce naše
Kaj nam si tak žalostno?
Čemu svetiš ti na nas,
Na revne ljudi?

kakor da bi tudi solnce z revnimi žalovalo; in v pesmi „Za-boj, Slavoj, Ljudek“:

„Dere divja reka,
Val za valom se poganja,
Zašumé vsi vojni skok na skok,
Zaženó se črez viharo reko.
Utopijo vode množtvo tujih,
Prenesó na drugi breg vse svoje zvesto.“

Reka vé razločiti znance in ptuje; te potopi — une prenese srečno na drugi breg.

Pesem „zapuščena“ pravi:

„Ah vi lesi temni lesi,
Miletinski lesi!
Ah čemu se zelenite
V zimi kakor v letu?“

Deklica tožuje, da temni lesi po leti in po zimi zelenijo — ona pa mora žalovati — ne bi tako strašno žalovala, pa njena nesreča je prevelika — očeta in mater je zgubila — dragega so ji vzeli — brata in sestre pa nima. —

V pesmi „Ljubušina sodba“ se bere:

„Aj Vltava kaj kališ si vodo,
Kaj kališ si vodo srebropeno?
Alj te huda je razrila burja
Suvši točo iz nebes širokih,
Oplaknivši glave gor zelenih
Izplaknivši zlatopesko glino?“

„Kak bi si jaz vode ne kalila?
 Ker v razpertji sta rojena brata,
 Brata zavolj dedine očeta.
 Prepirata kruto se med sabo.

Oba brata, oba Klenoviča,
 Stare kervi Tetva-Pepelove,
 Ki prišel je s Čehovimi polki
 V te dežele blage črez tri reke.“

Vltava odgovarja, da zato kali vodo, ker se brata za dedino prepirata — in to toliko bolj, ker sta stare kervi Tetva-Pepelove, ki je z očetom Čehom v te blage dežele prišel. Pri vsem tem hoče eden bratov, pravi pesem dalej, domovino izdati in tuje pravice vpeljati. Ta prepir pripoveduje tudi lastovica na Višehradu:

„Priletela družna vlastovica,
 Priletela od Vltave krive,
 Na okence sela je odperto,
 V Ljubušini zlati dvor očetni,
 Dvor očetni v svetem Višegradu,
 Žalovala in tožila milo.“

Znamnja v natori pravijo resnico in prerokujejo prihodnost. Zato pravi slovaška pesem:

„V gaji tičica je pela,
 Kar je pela, bo zgodilo se.“

In druga:

„Krokarji nad nami so leteli,
 Ljubi Bog v nebesih, kaj bo z nami!

Krokarji so slovanski domišljiji posebno imenitni preroki. V pesmi „o polku Igorovem“ oznanuje „Div“ (neka pošastna ptica) sè strašnim kričem nesrečo, in v slovanskih pesmih nič dobrega ne pomeni, ako se konj spodtakne. Enako so paganski Slovani vse prikazni v natori razlagali. Že iz navadnih, še bolj pa iz nenavadnih prigodkov so mislili prihodnost zvediti, n. pr. tudi iz sanj. V ruski pesmi pripoveduje deklica materi, da je v sanjah vidila visoko goro, na gori pa sivo skalo; na skali je rastla verba; na verbi je sedel mladi orel, in v krempljih je deržal črnega vrana. Mamica razloži hčerki te sanje: velika gora je naša Moskva — siva skala je naš kremelj; verba pomeni dvor v kremelju — orel je pravoverni car — in vran je kralj švedski. Naš bo premagal Švede in vjel bo kralja. Natora ne prerokuje samo iz prikazni — Slovan tudi občuje ž

njo; ona čuti, se veseli in terpi z njim. Ko se mora deklica od zaročenca ločiti, zdihuje zemlja, in jočejo ptice, ktere so poprej veselo žvergolele. V maloruski pesmi veter strašno divja in gaj šumi; kozak pa, ki se je zmotil, hitro goni konjička; konjiček pa le klaverno obeša svojo glavo. Alj sem ti pretežek, ga popraša kozak; ali te teži orodje ali plen, ki ga moraš nositi? In konjiček mu odgovarja: Tebe, gospod nositi ni mi težavno — orodje in plen me tudi ne teži — pa nekaj me žali — ti se v topli hišici gostiš, na mehkiem spiš — jaz moram pa pod milim nebom v blatu stati. Enako toži konjiček v neki serbski pesmi. V drugi serbski pesmi deklica sè zlatom in svinčcem konja kuje in mu obeta, če se bo dobro nosil, da bo eden dan delal, dva pa igral —; če ne, bo eden dan delal, dva pa terpel.

V neki serbski pesmi sedi deklica ob morji in sama pri sebi premišljuje: „Kaj je daleje kakor morje, kaj je bolj široko kakor polje; kaj je hitrejši kakor konjič; kaj je slajši kakor medica; kaj je ljubši kakor brat?“ Na to ji ribica iz dna morja odgovarja: Deklica noričica! Nebo je dalej kakor morje; morje je bolj široko kakor polje; oko hitrejši kakor konjič; sladkor slajši kakor medica; prijatelj ljubši kakor brat.

V maloruski pesmi britko žaluje konjiček zavoľ smerti kozaka; in zvesti Šarac britke solze toči, ker že čuti smert kraljeviča Marka.

V kraljedvorskem rokopisu v pesmi „Zbigonj“ žaluje mladenič, da je svojo drago zgubil. Ž njim žaluje tudi golobček:

Aj mladenič hodi
Krog terdnega grada,
Žalostivo vzdise
Po premili svoji.
Od gradu na skalo,
Vsede se na skalo —
Žalostno je sedel,
Molčal z nemim lesom

Prileti pa golob,
Žalostivo guče,
In mladenič dvigne
K njemu glavo, pravi:
Ti golobič vbogi
Dolg čas ti je samem'?
Alj kraguljec ti je
Vlovil tvojo drugo.

Uni Zbigonj tamkej
 Na tem terdnem gradu
 On ujel je mojo
 Ljubeznjivo drago
 In odnesel v grad jo
 Ah u grad, u terdi!

Tudi zverina pomaga človeku pri delu — v maloruski pesmi pomagajo ptice snopje vezati — sokol ga zлага — kukovica pa prešteva. Tudi mertve stvari strežejo človeku, posebno kedar dobro storiti hoče. V drugi maloruski pesmi se privleče prek zelenih gor črna megla; pa to ni črna megla, to je čerštev lep mladeneč; ima pa tri rogove; prvi rog je srebern, drugi je zlat, tretji je od divjega vola. Če zatrobi s prvim, razveseli se zvirad na polju; če z drugim, razveselijo se ribe v vodi; če s tretjim, razveseli se cela zemlja.

Slovenska pesem pripoveduje, da je španjski kraljevič lepo Vido na Španjsko odpeljal; zapustila je moža in boleno dete. Pa na ptujem za njima žaluje in zdihuje. V veliki žalosti poprašuje zlato solnce, katero je ravno izza gor prisijalo, kako se ljubemu detetu godí. In zlato solnce Vidi odgovarja: Tvoje dete ravno je umerlo; tvoj mož se po morji vozi in tebe, svojo ženo išče; za teboj toči britke solze. Vida začne milo jokati, in ko na večer mesec na nebo priplava, ga ravno tako poprašuje.

Popotnim v slovanskih pravljicah tudi reke, drevje in šumeči veter streže.

Slovan žaluje, če se kterež stvari kaj žalega prigodi, ali se od nje ločiti mora. V slovaških pesmih jočejo mladenči in deklice za posekano brezo — mladeneč mora v vojsko in žaluje po zelenem travniku, ker ne bo nikogar, da bi ga kosil.

V neki ruski pesmi žaluje deklica po svojem vertu, ker mora na ptuje — kdo bi zdaj vertec obdelaval? kdo rožice zalival? Sirote bodo ovenole. Pa prosila bom očeta, pravi deklica, da bodo zgoodej vstajali in pridno zalivali moje rožice.

Še po smerti želi Slovan od tistih stvari obdan biti, katere je v življenju ljubil. V slovaški pesmi naroča umirajoči mladenič, naj mu ljuba pošle dva venčeka, ktera naj ž njim v grob položijo.

Tudi po smerti še občuje z natoro. Maloruska pesem pripoveduje o kozaku, kateri na ptujem umira. Zelen javor, pod katerim leži, pokliče mater umirajočega, in kozak materi naroča: Ukranjski kozaki naj me h grobu spremljajo, na grob zasadite divji bezeg, da bodo vedeli, da sem od ljubezni umerl,

in ptičice bodo priletele, jagode zobale, pa tudi meni pravile o mojih ljubih.

V slov. narodnih pesmih nežive stvari oživijo, se veselijo v sreči, žalujejo v nesreči, obnašajo se kakor človek.

Golobček na sivi skali sedi in mladega lovca prosi, naj ga ne ustrelj.

Javor v jeseni žaluje, ker je zgubil cvetje in perje.

Kukovica praša brezo, zakaj ni več zelena; in breza odgovori: Kako bi mogla zeleneti; pod menoj so Tartari stali, mi z mečem veje sekali in na ogenj jih metali.

V kraljedvorskem rokopisu beremo v pesmi „Kukovica:“

„V širnem polji stoji dobec

Kukovica na dobcu,

Zakukala, zaplakala,

Da pomladi zmirom ni.“

V maloruski pesmi stopi deklica na goro in žaluje za rajnim ljubim. Na to se oglasi grob, v katerem rajniki leži: Pihaj veter, pihaj čerstvo, da se spremenim. — Pa veter noče pihati. — Le deklica rožice na grob sadi in jih s solzami zaliva.

(dd.)

Kratek popis zemlje.

Spisal V. Ogrinc.

„In vendar teka.“

(„E pur si muove.“)

Tega vendar ne bode nobeden tajil, da smo in bivamo na zemlji. Pa temu ni zadosti, da vemo, da smo na zemlji (— nekteri morda še tega ne vedó —)! Umni gospodar mora natanko poznati vsako mesto, mora vediti za vsak kraj in kot v svojej hiši, in ravno tako mora v družih vedah zveden človek vendar vsaj nekoliko poznati tudi zemljó, zato da vé vsaj, kakošno je njegovo začasno prebivališče.

Pa zeló natanko vendar ne bodem popisoval zemlje; zakaj ako bi hotel to, moral bi spisati precej debele knjige. Ali, — malo krajši in menj obširni popis zadostuje že tudi. — Vendar tudi v tem mora biti ne samo notranji red, marveč tudi unanji, kajti človek je že tak, da se znajde veliko hitreje tam, kjer je

red očividni. Toraj pa bomo celo snovo tenše pregledvali v teh-le oddelkih:

- I. Zgodovina zemljepisja.
- II. Kaj pa je zemlja?
- III. Nekoliko o stvarjenji zemlje.
- IV. Zemlja je óblata. — Kako velika pa je in za koliko je oddaljena od solnca?
- V. Fizična ali naravna podoba zemeljske poveršine.
- VI. Razne druge reči.
- VII. Človek.

I.

„Vsaka vednost ima svojo zgodovino, ki nam natanko razjasnuje dočasni razvitek in napredek na njenem polji.“ Tako ima tudi zemljepisje svojo, kajti tudi ono je vednost; in sicer po mojem mnenji ena izmed potrebnejših. Res! kaka sramota za človeka, ki se šteje med kolj učene, če ne vé kako je kaj na zemlji!

Zgodovina zemljepisja je gotovo v tanki zvezi z zemeljskimi najdbami (Entdeckungen).

§. 1. V tistih starodavnih časih, s katerih tudi zgodovina sploh nič tančega ne vé, je vsaki narod le za-se vedil in živel, le svojo deželo poznal. Alj človek ne more živeti le za-se, za-kaj človek si ni vse, marveč odvisi drug od drugega. Tako so toraj tudi narodi med saboj prišli v dotiko, naj si bode že kot sovražniki, naj kot prijatelji. Tako je sčasoma vedil en narod že za drugega itd. Kupčija in barantija pa je nar bolj hasnila tej vedi in ji prinesla prida.

- a) Feničanje so toraj, kajti oni so bili v starodavnosti kupčevavski rod, poznali nar več zemlje izmed vseh družih narodov. Sè svojo robo so prišli v prej neznane kraje. Tako so imeli zmerom kaj novega povedati. To se vé, da so pravili tudi kaj napačnega, hoté in tudi nehoté.
- b) Egipčanje so neki imeli nekoliko zemljepisnih knjig, koje je spisal Hermes Trismegistos.
- c) Gerci, kakor povsod prvi in nar veljavnejši narod, so tudi v tej vedi veliko storili. Poznali niso samo svojega domu v Evropi, ampak tudi Natolijo in nekoliko deželá, které ležé ob sredzemskem morji. To je bil tudi vzrok, da je l. 610 rojen Anaksimander kot prvi zemeljsko sliko si napravil; — da pa ni bila taka, kakor so današnji zemljovidí, to je gotovo. Že Hekataj jo je popravljaj. Posamezni možé so tudi že začeli hoditi od kraja do kraja, da bi sami vidili dežele. Kje povsod ni bil gerški zgodo-

vinar Herodot? Kje poznejši Pitea? — Pa kaj še to! — Aleksander Veliki je z družino učenih šel v Azijo; to se vé da mu je bilo bolj na sercu perzjansko kraljestvo nego učenost opazovanje in preiskovanje. No, vendar pa mu gre zato vse eno slava! Gerkom je odperl skor polovico novega sveta. In kakor mravlje so jeli delati sedaj gerški učeni. Nearh je prejadral celo perzjansko morje poleg perzjanskega primorja.

Nova doba pa je napočila tej vedi po Eratostenu (ki je bil rojen l. 276 pr. Kr.); zakaj razvidil je, da je zemljepisje veda, toraj mora tudi tako osnovana in obdelovana biti, kakor se spodobi vedi. Kar je bilo dela do sedaj, to so bili le zaznamki brez notranje zveze, brez lepega reda. — Hotel je dalje tudi zmeriti zemljo; preračunal je stan marsikterega mesta in kraja in daljavo enega od drugega po zemeljski daljavi in širjavi. Hipparch pa Pozidoni sta hodila ravno to pot, ravno tako tudi Strabo v svojem velicem delu, kjer je veliko lepega in dobrega založeno. Marsiktera črtica o narodih, o državni napravi, o narodnih šegah se najde v tej knjigi, pa tudi dežele in kraje popisuje lepo. Dalje pa tudi ne smemo pozabiti Ptolemeja, ki je tanše preračunal in popravil vsa prejšnja števila, ki so kazala, kako daleč da je mesto od mesta; Agatodemon pa je pridjal Ptolemejovi knjigi tudi nekoliko zemeljskih slik.

Od sedaj pa so Gerci odnehali, — do bizanskega Štefana, ki je imel v svojem slovarju nekoliko zemljepisnih črtic.

- d) Rimljanje so pa le zato obdelovali to vedo, ker so po tej zvedili, koliko svetá je še nepodjarmljenega. Hoteli so imeti za-se celo zemljo. — Vendar pa smo veliko novega zvedili po njih o zahodni Evropi, severni in zahodni Azii in o bolj notranji Afriki. Povsod so imeli lepe ceste, lepa naselišča. V prvem stoletji pred Krist. so imeli že slike svojih deželá, merili so že velikost rimske države, in marsikaj sta zaznamovala Pomponi Mela in Plini.
- e) Arabje so pa zopet — smem takó reči — tam začeli, kjer so nehali Gerci. Kaj vse so vedili o Azii in Afriki! Ibn-Haukal (v 10. stoletji po Kr.) je obširno popisal dežele mahomedanske. El-Edrisi, Abulfeda pa, in drugi so popisovali zemljo sploh.
- f) V 10., 11. stoletji so tudi že Normani začeli si malo tanjše pregledovati zemljo, a zapisovali niso nič.
- g) Križanske vojske v 11., 12. in 13. stoletji; popoto-

vavci Plano Carpini (1246), Marco Polo in drugi so nam odperli zopet druge nove dežele. Zmirom bolj in bolj se je širila ta veda. — Vendar takrat si nobeden mislil ni, da bode na koncu 15. stoletja Kristof Kolumb našel čisto novi zemeljski del, do takrat neznano „Ameriko.“ To pa je bilo nekaj, kar je odperlo zemljepisju nova pota. Kmaló so začeli že v šolah učiti to vednost; naprej v Milanu na koncu 15. stoletja. Peter Apian („Bčelič“) je že na zemljevidu narisal Ameriko, in nekoliko opomb pridel sliki.

- h) Od sedaj pa je neprenehoma hitela naprej ta veda v razvijanji; Holandež G. Mercator je stopine (Gradeintheilung) vpeljal na zemljevidih; Inglež Ed. Wright (izrekuj Rajt) „morjevide“ zboljšal. Abraham Ortelius († 1598) je prvi več zemljevidov zbral in l. 1603 so na svetlo prišle njegove knjige pod imenom „Razgled svetá“ („Theatrum mundi“). V 17. stoletji so pa nekteri (Cluver) že preiskovati in razjasnovati jeli zapise starodavnih mož.

Pozneje je zemljepisje v zvezi z zvezdoslovjem in naravoznanstvom še bolj napredovalo. — Veliko lepih in natančnih slik ali zemljevidov je prišlo na svetlo in jih prihaja še sedaj. Deržave so pošiljati jele učene možé v še neznane kraje in tako se širi zmirom bolj in bolj zemljepisje.

II.

§. 2. Tega dandanes vendar ne bode terdil nobeden več, da bi tekalo solnce okrog zemlje in ne zemlja okrog solnca *). Pa to ravno, da teka solnce okrog zemlje, mislili so starodavni naravoznanci in modrijani.

Učili so to, da je zemlja nar teža pervina (Element) in da toraj stoji v središči sveta, okrog kterega tekajo vsa trupla. Le malo jih je bilo, ki so pa gluhim učili, da zemlja ne stoji, marveč da teka. Platon in Aristotelj sta bila te misli, da stoji zemlja nepregibljivo v sredi sveta, ne suče se, pa tudi ne teka. Drugi pa, kakor Sirakuzanski Hiceta, Heraklid itd. so pa vedili že to, da se suče zemlja; le samski Aristarh in babilonski Selevk sta vedila ne samo, da se suče zemlja, marveč tudi da teka.

Ptolemej v 2. stoletji pred Kr. pa je napravil celo sestavo („vzemlje“, Erdsystem), v kterej je bila zemlja središče. Uzroka pa, ktera je navédil za to domnenko, sta bila ta-le dva:

*) Glej „Novice“ 32. 1864 I. str. 258. I. §. 1. b).

1. Če zemlja teka, mora se vsa razdrobiti in celo nebo razrušiti *).

2. Kamen, katerega si zagnal kviško, ne bi padel na zemljo, ali vsaj ne na tisto mesto, odkjer si ga zagnal, marveč daleč proč, ko bi tekala zemlja. Ker pa iz nadglavja (Zenith) na prvo mesto pade, ne teka zemlja.

Če si tanjše pogledamo oba vzroka, dandanes nobeden ni piškovega orcha vreden. — O drugem bi bilo nekaj več govoriti, — pa predaleč bi me peljalo to od moje naloge.

Ker so v srednjem veku častili vse, kar so spisali in učili starodavni modrijani, bodi si že da je dobro, bodi da je slabo, ostalo je dolgo tudi to Ptolemejevo mnenje v veljavi. Nobeden si ni upal ziniti kaj temu nasprotnega; in če je storil to, izvergli so ga precej iz človeškega društva. Tako so velikaši modrega kastilskega kralja Alfonza (v 13. stol.) odstavili zato, ker je rekel: Da bi bil Stvarniku zemlje in sveta kaj boljšega povedal, ko bi ga bil prašal, kakor je to, kar uči Ptolemej.

§. 3. Vendar je pa že 100 let pred Kopernikom učil Miklavž žl. Cusanski to, kar je potem do gotovega dokazal Kopernik. Piše v svojej knjigi „učena nevednost“ (De Docta Ignorantia. l. II. 13): „Jasno je nam, da res teka zemlja“; — in: „zemlja ne more biti nepregibljiva, marveč se premiče, kakor druge zvezde“ **).

Na videz je sicer res, da solnce teka okrog zemlje, ali premisli, kolikokrat goljufa videz! — nar bolj pa tukaj. Sicer pa nočem razlagati tukaj, kako nespametno bi bilo, ko bi tako veliko truplo kot je solnce in druge zvezde, naj bodo že premične ali ne, vsak dan enkrat pretekle celo pot okrog zemlje, trohico („Tröpfchen“) v nezmernem svetu!

§. 4. Zemlja naša je toraj eno izmed tistih trupel, ki tekajo okrog solnca; toraj ni nikakor glavno truplo sestave ali osončja (Sonnen- ali bolje Planeten-System); vendar pa stoji zato, ker ima tudi eno luno, ki teka okrog nje, in ž njo vred okrog solnca, zopet na višej stopnji truplov kot luna. Če govorimo o zemlji, oziraje se na solnce in druge zvezde, kakor zvezdoznanci zavemo jo „premičnico“ (Planet) ***). Zemlja ni izmed družih trupel, ki tekajo tudi okrog solnca, ne ravno nar

*) Mislili so namreč, da je nebo stekleno.

**) ... jam nodis manifestum est, Terram in veritate moveri. — Terra non potest esse fixa, sed movetur, ut aliae stellae.

***) To pa tudi že vemo sedaj, da ne tekajo samo lune okrog svojih zemelj, — zemlje ali premičnice okrog solnca, — marveč tudi teka naše solnce in vse zvezde („solnca“) tekajo in se premičejo v prostoru (Weltraum).

manjša, pa tudi nar večja ni, marveč je blizu sredne velikosti. Po izvzetih tako imenovanih „malih premičnicah“ (kleine Planeten, Planetoiden) gre pa vendar med manjše premičnice. Tudi v lastnostih in v celi naravi zemlja se bliža bolj manjšim premičnicam, nego večim. Gledé na „male premičnice“ štejemo zemljo med spodne ali notranje premičnice (t. j. solncu bliže nego so „male premičnice“). Izmed teh pa je zemlja nar večja, saj je ne prekosí nobena v velikosti, če ravno ena (Venera z imenom), kakor kaže nar noveje opazovanje, ni ravno manjša, nego zemlja.

Pa le zemlja ima med notranjimi premičnicami luno, in zato gre že v društvo večih ali unanjih premičnic, katerih ima vsaka vsaj eno luno.

III.

§. 5. O stvarjenji zemlje, o prejšnjih dobah njenega razvijanja bodem sedaj govoril tù, vendar le bolj kratko. — Res podučljivo in naravno je to, kar pišejo o tem učeni in zvedeni možje. Gotovega nimamo ravno dosti, na kar bi se opirali, da bi zvedeli kaj tanjšega o stvarjenji zemljé, toraj moramo zadovoljni biti, če si razjasniti moremo to razpravo sami sebi.

Pa temu ni zadosti, da bi blebetali kaj nevedé ali je dobro ali ne; verjetno mora biti in da bode to, moramo iziti od takega pogoja, ki se vjema ne samo sè stvarjenjem zemljé, marveč tudi nas prepriča, da je moralo vse, kar se je ustanovilo, biti ravno tako, kakor je in ne drugače.

Pa kaj bi bilo to, iz česar bi mogli spametovati, kako se je sčasoma ustanovila zemlja, in kako vsa druga trupla *) svetá? Moč, ki je ustanovila zemlje je „težnja“ (natežnost, Gravitation). Na zemlji je težnja kmali „teža“ (Schwere), kmali „zveznost“ (Cohäsion), ki enako, ali „prijema“ (Adhäsion), ki razno snovo združuje k celoti. —

Zemlje si toraj ne smemo in ne moremo v začetku misliti kar celo, že gotovo in tverdo truplo; „marveč je bila zemlja sperva zelo velika in razširjena gazua obla (Gasball), ki je takrat, ko se je sčasoma sterdila, postala ognjena; potem pa se je še le jela hladiti ter dosegla čez veliko časa današnjo obliko in podobo.“

*) „Truplo“ je to, kar zovejo Nemci („Himmels-Körper“) nikakor pa ne „telo“. Človek obstoji iz duše pa iz telesa. — Truplo je zmirom kaj mertvega.

To je v nekolikih besedah cela razprava stvarjenja ne samo zemlje, marveč vseh trupel.

Iz tega pa se tudi razvidi, da ni res, kar terdijo nekteri, da je zemlja večna *).

Ker je cela ta podmena (Hypothese) res kaj važna in tudi naravna, moramo vendar malo tanjše si pogledati jo.

§. 6. Ta podmena se opira na zemljo, ki je še zmirom okrog in okrog nekih 6 milj od poveršine proti sredi ognjeno tekoča **). Delci te šest milj debele skorje — tako jo smemo zmirom imenovati — pa so taki, da se morejo po silni gorkoti spremeniti v gaz.

Pa ne samo to! Podmena se opira dalje tudi še na nebeška trupla, sosebno pa, ker so nam malo tanjše znana, na trupla našega osončja. Razne gostosti so in sicer je gotovo, da so te premičnice toliko menj goste, kolikor dalej so od solca. Solcu nar bliža premičnica je toraj nar gostejša, — in nar zadnja nar menj gosta. (Le Uranj, predzadnja premičnica našega osončja, kar se tiče daljave od solca, je gostejši nego prednik njegov, Saturn z imenom). Solnce samo pa je le take gostosti, kot Jupiter, Saturnov prednik.

„Repate“ ***) (zvezde) pa so še veliko tanjše, kar se tiče snove, nego nar daljše premičnice, in berž ko ne, vidimo v njih le to, kar je bilo pri zemlji in družih traplih že veliko miljo-
nov let prej.

§. 7. To mnenje pa ni danes znajdeno, marveč že precej staro. Modrijan Kant je prvi zinil te veličanske besede ****) in zvezdoznanec Laplace je ves za-se to mnenje speljal na dalje. Laplace misli to-le:

*) Beri o tem „Dr. Louis Büchner Kraft und Luft S. 8 ff.“, ker govori o tem, „dass die Welt keine gewordene sein kann.“ — Efeziški Heraklit pravi, „da zemlja je bila zmirom in bode tudi v veke živ ogenj“ itd.

**) Volger („Die natürliche Geschichte der Erde als kreisender Entwicklungsgang im Gegensatz zur naturwidrigen Geologie der Revolutionen und Katastrophen“) misli, „dass jeder Himmelskörper eine Hohlkugel sein müsse.“ — „Ueber die Grösse des in dem Innern der Erde befindlichen Hohlraumes vermögen wir gar nichts auszusagen, doch ist es wahrscheinlich, dass dort ein gleiches Verhältniss in Bezug auf Dichtigkeitszunahme von innen her stattfinde, wie an der äusseren von uns bewohnten Oberfläche. Auch dort wird es wohl Wasser und Luft, ja sogar Licht und Wärme geben.“

***) Immanuel Kant v „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels.“ Gesamtausgabe von Schubert 1839. VI. Bd. S. 119 und 120. „100.000krat tanše snove so, kot je naša zemlja.“ Laplace.

****) Kant's Schriften zur phys. Geographie VI. 3. Seite 43—62, sowie 2. Theil, 1. Hauptstück, S. 93—104.

„Celo osončje je bilo berž ko ne sperva le edina, silno velika gazna obla, v kateri so se delci, iz katerih je obstala, nekje sešli in nakopičili in tako ustanovili tvrdo jedro. Po neki vnanji moči pa, morda po natežji oddaljenih enacih jedrov, začelo se je sukati okolj svoje osi. Sedaj pa ni bilo drugače mogoče, kakor da so se sčasoma jeli sukati vsi delci te oble. V začetku se ve da se je celo orjaško truplo sukalo le zelo počasi, potem pa, ko se je jela zgostovati snova, zmirom hitreje, tudi že zato, ker se je pri zgosčenji zmanjševala snova. Pri sukanji se je pa celo óblato truplo na tečajih malo oplošnilo (abplatten) in kmalo je bilo skor tako, kot debela leča; — na poljutniku (ali ravniku, Aequator) je pa bilo zmirom več snove. Snova se je neprenehoma zgostovala in ravno tako je bilo tudi z hitrostjo sukanja. Potem pa ni moglo drugače biti, kakor da so se delci na poljutniku enkrat odtergali od trupla za to, ker navlek ali „sredotežnost“ (Centripetalkraft) od tverdega jedra ni bila več tako velika kot „sredobežnost“ (Centrifugalkraft). Ker pa je morala sredobežnost povsod okrog in okrog enaka biti, ustanovil se je iz teh delcev kmalo okrožec ali pas, ki se je pozneje po neki vnanji moči raztergal in sicer ali na eni ali na več plateh. Iz vsacega teh kosov ali delov pa se je ustanovilo novo oblato truplo, ki je vse enako bilo večemu. Iz tega odterganega pasa je pa nastalo ali samo eno večje truplo, ali pa več. Vsako pa ni samo sukalo se okolj svoje osi, marveč tudi tekalo okrog prvega jedra. — Če jih je nastalo več, takajo večidel vse skor enako daleč od prejšnjega jedra ali središča. (Tako so „male premičnice“ se ustanovile.)“

„Kakor da se to ne bi bilo zgodilo, sukalo se je zmirom naprej še silno veliko prvo truplo, pa zmirom hitreje zato ker je postajalo zmirom manjše, bodi si že, da se je odtergalo kaj snove, ali da se je zgostovala snova. — Čez nekoliko časa (morda čez milijone let) pa se je zopet odtergal okrožec, ki je ravno to preživeti moral, kakor poprejšni; — med tem se je odtergal zopet drugi itd. Vse to se je ponavljalo tako dolgo časa, da je sredotežnost bila tolika kot sredobežnost. To je bilo pa še le takrat mogoče, ko truplo ni bilo več tako silno veliko, kot prej, zakaj potem še le ste mogle biti enake sredobežnost pa sredotežnost. Sedaj še le se je toraj ločilo solnce kot središče od premičnic za zmirom: ustanovljeno je bilo osončje!“

„Med tem pa so se premičnice vdručile, zakaj zakon je ta, da narava zmirom napreduje in nikoli ne odneha. Če so bile te premičnice v začetku precej dosti velike, zato ker je bila snova še menj zgoščena, ustanovil se je pri sukanju na poljut-

niku pas in se odtergal. Iz tega pa so zopet nastala druga trupla, tò se ve da so bila zmirom manjša in manjša. Če se je odtergalo več pasov, več taci trupe se je ustanovilo. Tako so nastale „zemlje“ (premičnice) in „lune.“ — Od manjših premičnic se ni odtergal pas nikoli. — In morda je okrožec saturnov ravno v tem stadiju, da se bode raztergal in da bodo nastale potem iz njega lune.“

§. 7. Od kod vendar je pa ta gaz, iz katerega je bila cela obla, utegnil bi kdo prašati?

Kaj družega ni mogoče, kot to, da je ves nezmerni prostor sperva že poln bil zeló tanke, gazne snove. Ker je bila zveza med posameznimi delci te snove silo majhna, morala je od zunaj pristopiti neka moč, ki je združevala posamezna dela. Po tej so res navlekali nekteri delci druge in tako se je jela snova gostiti *). Pa ne samo na enem mestu se je godilo to, marveč na več mestih. Snova se je potem zgostila tako zeló, da se je ustanovilo v nji jedro. — Pri goščenji pa nastane zmirom in vselej gorkota, to nas uči fizika; — in tako je bilo tudi pri goščenju te snove. Po tej gorkoti pa niso bili vsi kosci, ki so se snidili, enako tverdi (ali gosti), marveč bili so omečeni (weich), kakor kašasti (breinartig) in ognjeni. Brez dvombe so bila ravno jedra, iz katerih so se ustanovila potem cela osončja. Še le potem, ko je jedro bilo že precej gorko in je razširjalo tudi gorkoto in svitlobo, navlekalo je tanjše delce, da se združijo. Od teh mal je razpošiljalo jedro daleč okrog in okrog svitlobo **). In, do kod je segala luč ali svitloba, do tje je imela moči tudi pritežnost (sredotežnost). Svitloba pa in sredotežnost jedra ste ločile tedaj eno jedro s svojimi delci od družega. Jedro pa je od jedra bilo silno oddaljeno!

Iz vse te razprave pa se vidi, da je vladoval Vsegamogočni, in da se je vse, kar se je zgodilo, le po njegovi volji zgodilo. — Kant pravi toraj, „da ravno zato mora biti Bog, ker narava tudi sperva ne more drugače ravnati, kot po zakonih in po redu!“ ***) Le brezbožen človek tajiti more resnico ****).

*) Burmeister, Geschichte der Schöpfung S. 143, Anm. 6.

**) Genesis I. 3. Und Gott sprach: Es werde Licht.

***) „dass ein Gott ebendesswegen ist, weil die Natur auch selbst im Chaos nicht anders als regelmässig und ordentlich verfahren kann.“ Kant VI. 59.

****) Dr. Louis Büchner (Kraft und Stoff S. VII.) meint, dass „das Misslingen der älteren naturphilosophischen Versuche zugleich als der deutlichste Beweis dafür dienen kann, dass die Welt nicht die Verwirklichung eines einheitlichen Schöpfergedankens, sondern ein Complex von Dingen und Thatsachen ist, — den wir erkennen müssen, wie er ist, nicht wie ihn unsere Phantasie

Vsak pa, ki ima le še nekaj občutka v sebi, bode stermel nad veličastnostjo celega stvarjenja!

§. 8. Sedaj je bila zemlja toraj gotova. Alj kako neki je postala to, kar je dandanes? — O tem pa imamo dandanes 2 razne podmeni, eno imenujemo „neptunizem“, drugo „vulkanizem.“ Nekteri so hoteli celo razpravo stvarjenja razjasnovati le po eni, nekteri le po drugi podmeni. Nar verjetnejše pa je to, da ste obe moči, voda in ogenj skupaj ustvorile zemljo k taki podobi, kakoršna je dandanes.

§. 9. Vendar pa si pogledjmo vsako teh podmen malo tanjše:

a) Neptunisti (to so tisti možje, ki hočejo razpravo razjasniti po vodi) pravijo, da zemlja je bila nar prej vsa raztopljena v vodi, in kar ni bilo raztopljenega, to je vsaj plavalo v vodi. Plavajoči delci so se nasedli sčasoma po verstah (Schichten), raztopljeni pa so se med tem, ko je izhlapela (verdunsten) voda, že stverdila in utvorila zgor ali spod tistih verst druge, na ktere so se nakopičile zopet druge in druge, tako dolgo, da ni blo v vodi nobenih delcev več. Pravijo da so vsi v vodi nestopljeni delci zemlje hiteli na vzdolj (k dnu), teži hitreje, laži počasneje, in da so se nar teži nasedli ob terdem jedru in potem okolj teh ali na te zmirom laži. Jedro pa je nastalo po golotenji (Crystallisation) prej v vodi raztopljenih delcev. Ti delci pa so se neki tako razdeli (abscheiden) in kristalično nakopičili, da je voda zgubila sčasoma tudi to lastnost, stopiti trupla ali pa vderžati (enthaltten) stopljene delce. Zato tudi dandanes ni moč raztopiti vsakterega trupla v vodi, p. sol se dá, a železo ne.

Taki le nasedeni in zgoloteni delci so bili za jedro, na ktero so pozneje narašali ali nasedali se perstni kosci. Skoz perst pa so kipele še sem ter tje igle in zobje golotnega jedra, — ki res ni bil okrogel, marveč voglat in iglast. Te igle in ti zobje pa so dandanašnji hribi, na katerih se še vidi légama naložena perst, daleč tje v doline razširjaje se. — Kar je vode še ostalo, steklo se je v naj niže kraje in doline zemlje. Mirna pa je postala „morje“ še le potem, ko se je izhlapelo ravno toliko, kolikor je je v dežu padalo iz neba. — Od tehmaj je ostala poveršina morja zmirom enaka.

gern ersinnen möchte.“ — — Örsted pravi: „Die Welt wird von einer ewigen Vernunft regiert, die uns ihre Wirkungen als unabänderliche Naturgesetze kundgibt.“ Büchner pa pravi k temu: „Niemand aber wird begreifen können, wie eine ewige und regierende Vernunft mit unabänderlichen Gesetzen in Einklang zu bringen sei.“ (S. 37). V sedanjem času bi se pa dosti takih učenih (?) naislo

Kdor je malo zveden v naravoznanstvu, se posebno kar zaveda zemljó, gotovo ne bode tajil, da ta podmena ne bi bila kaj verjetna in naravna. Saj je res, da najdemo na zemlji veliko légama persti in veliko verst, v kójih se nahaja okamnín. Vendar pa ne bode obveljala ta podmena povsod. Nahajamo namreč veliko in veliko več golotnega in jedernatega zemljišča nego legama. — Že za tega del, in ker se nahajajo okamnine le prav redko v teh delih zemlje, reči bi morali in misliti, da takrat, ko so se ustanovile, ali še ni bilo nobene žive duše na zemlji, ali pa da so se ustanovile ravno tako, kakor da ne bi terpele nobene živalske snovc v sebi. Če se nam zdeva to zadnje verjetnejše nego prvo, nismo ravno na krivem potu.

Cela neptunska podmena (ali domnenka) pa ne more zadostovati tirjatvam vednosti. Zato pa so kmalo drugi po drugi poti si razjasniti hoteli celo razpravo. Te imenujemo zato, ker izpeljujejo vse iz ognja, vulkaniste.

b) Kakor sem prej omenil, ni mogoče po prvi domnenki razjasniti si, kako da je nastalo jedernato kamenje. Po ognji je nastalo, to smemo že terditi. Ti možje, kateri menijo, da vulkanizem ni menj važen nego neptunizem, terdijo skor marveč to, da ravno bolj po vulkanizmu nego po neptunizmu se je ustvorila zemlja.

V začetku je bila zemlja ognjeno-tekoča, stajana, morda celo parasta (dampfförmig), le sčasoma, ko se je hladiti jela na poveršini, je postala terda. In res, ognjeniki (Vulkan) so tej domnenki žive priče. To je to, kar izbljujejo ti hribi, skor več kakor podobno gelotnim, jedernatim kamenom, ki so brez vkamnín. — Potem je tudi še to res, da toplota zemlje rase, kolikor globoče kopljemo *). Zadnjič pa še na to se opirajo, da so nektera trupla našega osončja ali še parasta, ali pa vendar malo bolj vterjena, nikakor pa niso še tako terda ali gosta, kot zemlja.

Če malo primerjamo obe domnenki, najdemo, da tudi vulkanist nič družega ne misli kot to, da so se primerno (gleichmässig) nasedli vsi v začetku tekoči persteni kosci na jedru (kot središču). (In ravno ni nič drugega mogoče, ako je mnenje vulkanistovo pravo). Dalje mislijo tudi in pravijo, da so se vmerzljeni kosci nasedli legama in sicer versta na versto, to sevéda le zmirom tako, da so nar teži kosci bili nar spodnji, laži pa viši. To pa, kar je vverstenega, ki ima okamnine v sebi, se je odločilo (niederschlagen) iz „pervega morja“ (Urmeer).

*) Glej še IV. oddelek tega spisa.

Ravno to pa se je, ker je laže nego persteni ali kamneni kosci, razlilo čez te. —

Kakor vsak lahko razvidi, ne razločuje se to ravno od ti-stega, kar terdi neptunist.

V tem pa nima prav neptunist, če meni, da se je že kar v prvem začetku golotno kamenje nasedovalo (ob jedru), in se vzdigovalo čez nar stareje in prve lege zemlje, in da so se še le na tem kot jedru naredovali vversteni kosci. Marveč je po marsikterem uzroku počila že vterjena zemeljska skorja, iz rež (Spalten) pa je kipela raztajana snova. Po mrazu na zemeljski poveršini (ali vsaj ne silni gorkoti) pa se je tudi ta snova sterdovala. Tako je nastal hrib. Ker je snova od vznotraj še rinila proti poveršini, vzdignila se je tudi ona ali menj ali bolj. Voda je odtekla z viših krajev in tako je postala zemlja sčasoma suha. — Da je zemlja postala grapasta (uneben), da so verste prišle v razne lege (Lage), vse to je naravna razprava na zemeljski poveršini *).

Neptunistu, to se vé da, se to ne zdi tako naravno.

Ker ta razprava ni nehala dolgo časa, marveč snova rinila zmirom naprej, kmalo se je vzdignilo toliko suhe zemlje iz morja, kolikor je vidimo še dandanes.

Iz vsega tega, kar smo do sedaj slišali, pa že tudi vemo, da ste dve moči imele velik upliv na ustvorjenje zemlje; obe greste si vstric, ena je važna tako kot druga. Te dve moči ste voda in ogenj. — Le skratka hočem toraj še popisati upliv obeh na zemljo.

§. 10. a) Voda zamore kaj sè svojo mehanično močjo, ker zemljo ali spira (abwaschen) ali nanaša (anschwemmen); po tem pa tudi s kemično, ker loči ali razmaka in združuje ali pa kroji pervine.

Tako je nanosila že zdavnej voda po rekah veliko zemlje tje, kjer je iztok in nastal je potem delta **). Perst leži tam legama. Da je pa mogla nanositi, morala je voda že kje odprati kaj zemlje.

Ločivna moč vode pa tudi ni ravno majhna. Studenci skoraj zgolj niso prav čisti, marveč vlečejo dosti raztopljenega ka-

*) Volger pa misli, „dass die hauptsächlichste Ursache für die Entstehung der Gebirge eine Dehnung und Faltung der einzelnen Erdschichten unter dem Drucke der ihnen aufgelagerten Massen sei, womit zugleich eine innere Umsetzung und Crystallbildung mit Nachziehung verwandter Stoffe in den Schichten selbst verbunden ist...“

**) Lyell, Grundsätze der Geologie II. 150 piše o Gangezu, da v leto dni nanese toliko zemlje, da bi mogli iz nje napraviti lego, ki je 1 čev. debela in v poveršini 16 □milj velika.

menja seboj; tudi soli in kislin in persternih drobcev ne manjka. Večidel pa se najde apno v vodi. Kar je v živalih in v človeku apnenine (Kalkerde), posebno v kosteh, večidel je iz studencev.

b) Veliko važniši nego voda je pa ogenj. — Ognjeniki so nam tega žive priče. Ognjeniki pa so hribi, ki kopičasto (kegelförmig) šterlijo kmalo iz zemlje, kmalo iz grebenov gorovja ali iz morja. Verh pa je vtisnjen in je enak liju (Trichter), žrelo ga imenujemo, skoz kterega sčasoma meče ognjenik ali sam dim, ali pepel, ali pa celó kepe. Ker so hribske stranice tudi veči del razpočene, razliva se skoz te kakor v gorečih rekah lava. Kedar se je lava razhladila, vstanovi nove zemeljske lege. Lava pa je zeló enaka golotnemu, jedernatemu kamenju, (ki se, kakor smo že vidili, ne raztopi v vodi).

Zraven tega, da bljujejo, so ognjeniki tudi še uzrok potresom blizo njih. Večidel je potres precej takrat, ko bljujejo ognjeniki, ali se pa versti bljuvanje s potresom. — Potresi pak so različni, ali so porivavni (stossförmig), ali valoviti (wellenförmig) ali pa vertivni (wirbelnd).

Večidel vselej, kedar je potres, ali jame bljuvati nekje kakšen ognjenik, ali pa bode nastal kateri.

Od kje neki bi pa prikipela ognjena snova (lava z imenom), če ne iz zemlje? Mora toraj zemlja znotraj goreče-tekoča biti, in je tudi. Ta izrek pa se ne opira samo na ognjenike, ampak tudi na skušnje. Gorkota pa mora zmirom manjša in manjša biti, kolikor bolj se oddaljimo zemeljskemu središču, ali bližamo zemeljski poveršini. Na poveršini sploh pa ni čutiti več nobene gorkote. Vendar pa je že 8—10 palcev globoko pod poveršino, v gorkejih krajih (blizo poljutnika) gorkota zmirom enako velika. — Voda, ki izvira včasih iz zemlje, ni ledena, — kar bi morala biti po zimi, če ne bi bila zemlja znotraj gorkejša nego je ozračje na poveršini zemlje.

Dalje kaže opazovanje toploméra, da rase gorgota zmirom bolj, kolikor globoče se gre v zemljo. Do nekih 2000 črevljev globoko so že kopali zemljo in našli so, da za 110 črevljev toplota rase za 1° Réaumurovega toplomera. Če je 40 črevlj. pod zemeljsko poveršino po letu in po zimi za 8° gorko, — pri 9000 črv. že vré voda. K tem pa je še to verjetno, da gorkota hitreje rase, kolikor globoče se pride v zemeljski skorji. 6 milj od poveršine je gorkota berž ko ne že tako silna, da topí vsako rudo. Verjetno pa je, da je v sredi zemlje, t. j. pod skorjo, nar več stopljenega železa, zakaj le če je tega dosti, more se zapopasti, kako da je terda zemlja skor 5½ (tanjšje 5.44) krat teža nego voda.

Le še to omenim, da je neki Bischof zračunil, da je

zemlja potrebovala 353 milijonov let, preden se je ohladila na poveršini tako, kakor je dandanes *).

(dd.)

Pogoji življenja.

Spisal Anton Zupančič.

Slehernemu so znane prevelike koristi, ki nam jih daje živalstvo; tudi važnost rastlinstva za nas lahko vsakdo sprevidi, ker bi nam brez rastlin kar obstati ne bilo na zemlji; ali marsikdo še ni premišljeval, kako ozko je živalstvo navezано na rastlinstvo, in sprevidil, da bi brez rastlin sploh živalskega življenja ne bilo.

„Kaj“, si bo marsikdo mislil, „je li to mogoče? Kar nobena žival bi brez rastlin obstati ne mogla? Že ne rečem ravno konj, krava, ovca i. t. d., kaj pa n. pr. dihur, lesica, volk in druge, da že ne omenim kervoželjnih zverí ptujih dežel, ktere se rastline nikdar ne dotaknejo in bi raje gladú konec storile, kakor pa rastlinstva se lotile. Take, mislim, bi kaj lahko pogrešale rastlinske hrane, ali ne?“

Res se mogočni lev in kervoželjni tiger nikdar ne dotakneta rastline in tudi mnogim, mnogim naših živali ne diši taka jed, pa prašam: Kaj pa je vsem tem živalim v hrano? Ali ne pohrusta zvita lesica ali dihur naj raje debele pute, ali ne diši volku najbolj kaka serna, ovca, goved ali tolsti prešiček? Mar ne zgrabi kralj živalski najraje konja, govedi, ovce i. t. d.? S kom pa se hrané te živali? Ali jim niso skoraj zgolj rastline v jed? Ko bi toraj rastlin ne bilo, ne imel bi ne lev, ne volk, ne lesica kaj loviti.

Taka je v vsem živalstvu, od orjaškega slona noter do nar manje mušice, vsem je konečna hrana rastlinstvo; če žival sama ne je rastlin, pa jih one, ktere jo živé.

Iz vsega tega vidimo, da je pri stvarjenji sveta poprej morala zemlja z rastlinami preraščena biti, preden so se rodile živali. To se je tudi res zgodilo; saj nam pripoveduje sv. pismo, da je roka vsegamogočnega Očeta poprej ozelenila poveršnino

*) Bischof, Wärmelehre 479 ff. — Celo zgodovino te razprave pa beri v Burmeisterovi „Geschichte der Schöpfung“, Leipzig 1854 od 154. do 562. strani, kakor tudi od konca ali začetka do 154. strani. — Po tej knjigi sem posnel ta oddelek

zemeljsko, kakor je Božja beseda iz ničesar v življenje sklicala nešteto živali.

Rastlinstvo pa je živalstvu, da tako rečemo, le bolj unanji živež, rastline živali prerede, da pa se živalsko življenje sploh roditi more, treba je še drugih reči, ktere pa ne redé samo živalstva, one so podlaga vsemu organiškemu življenju, človeku, živali in rastlini. Tak vesoljni živež je zrak, voda, svetloba in gorkota.

O teh rečeh bomo tedaj na kratko govorili.

Z r a k.

Brez zraka bi ne živel ne človek, ne žival, brez njega bi ne zelenela rastlina, ne cvela in ne prinašala sadú. Človek in žival vedno zrak v sé vlečeta, dihata — s prvim dihljem se prične življenje, sè zadnjim se konča: take važnosti je zrak, katerega pa še ne vidimo, ker nima barve, le če ga je veliko veliko skupaj, zdí se nam višnjevi (plav). Od tod tudi pride, da je jasno nebo višnjevo. Zrak je pa vendar le kaj telesnega, tega se prepričamo, če z roko urno po zraku sem ter tje mahamo.

Zrak je razlezljiva in kaj tenka telesnina, napolnuje vse prostore in se vleze v nar manjše prostorčke drugih stvari. Obstoji pa navadni zrak iz 79 delov gnjiloga pa 21 delov kislogaza, kterima je primešano še nekaj drugih gazov in drobcev. Kislogaz je posebno človeku in živali, drugi deli pa rastlinstvu v živež.

Kadar človek diha, vleče zrak v pljuča, kjer v dotiko pride sè sprideno kervjo, t. j. s tisto, ktera je vse, kar je redivnega v sebi imela, že truplu oddala. Ta kri naglo iz prišlega zraka izsezá, kar je v njem v človeško življenje koristnega in potrebnega, namreč kislogaz in tako postane zopet lepo rudeča in redivna, ter po žilah zopet novo moč pretaka. Sedaj sprideni zrak pa se verne iz pljuč; izdihamo ga, ker ni več za življenje. Tù pa se zopet pokaže prečudna modrost nebeška: gnjiloga in ogele, katerega je žival pahnila iz pljuč, ker ji je moriven, on je naj boljši, naj zdatnejši živež rastlinam. Željne ga v sé vlečejo po majčkenih luknjicah, ktere vidimo na perji in koži rastlinski in iz sebe dajo to, kar jim ne služi v živež, kar pa naj bolj godí živali — kislogaz, tako da človeku tega živeža nikdar zmanjkalo ne bode. Pa tudi rastlinam ne gnjiloga in ogele, ker jim ga vedno daje živalsko dihanje, vrenje vina, jim puhtí iz podzemeljskih razpoklin i. t. d.

Iz ravno rečenega naprej lahko sprevidimo, kake imenitnosti je pirje rastlinam: kar živali pljuča, to je rastlini perje,

če ji ga potergaš, posušila se bo', ker ne more iz zraka živeža dobivati. Potem nam je jasno, kake važnosti so rastline za naše zdravje; ker vedno kiselc iz sebe dajó, čistijo tako zrak in podpirajo življenje in zdravje živalsko. Prevelike koristi za naše zdravje je toraj tam prebivati, kjer je veliko rastlin, sprehajati se po lesih i. t. d. In ker smo vidili, da zrak, ktereга žival iz se pahne, ni več za življenje, sprevidimo lahko, da tam, kjer v zapertem prostoru veliko ljudi ali živali sopé, kjer veliko luči gori, je zrak kmalo spriden in zelo zelo škodljiv zdravju. Gledati nam je toraj na to, da se iz tacių krajev (sob, hlevov i. t. d.) kmalo odpravi sprideni zrak in nadomesti s čistim, t. j. prezračevati jih moramo po zimi in po letu. Pa tudi podnebni zrak bi se kmalo spridil, in vse življenje bi nehalo, ko bi vedno nepremakljivo stal, treba ga je toraj tudi premešati, to storé vetrovi, rédni in nerédni.

Lahki vetrič nas hladi; če je hujši, da se mu šibé drevesa in pokorno priklanjajo stoletni hrasti, mu pravimo vihar. Naj večó svojo moč pa nam pokaže zrak, če prenaša pesek krog naših hiš, če tuli in žvižga ali kot orkan celo drevesa lomi in hiše odkriva — takrat nam napravi marsiktero škodo. Vsa škoda pa zgine, če premislimo koristi, ki nam jih dajó vetrovi: čistijo zrak škodljivih soparjev, pripeljejo oblakov in redivnega dežja, gibljejo in premičejo morja in jezera, da se voda v njih ne osmerdí, ne okuži podnebja in ne pomerjó vodne živali; vetrovi gonijo barke in mline i. t. d.

Kako pa se napravi veter?

Kakor vsako telesnino, tako tudi zrak gorkota razteguje in stanjša, mraz pa gostí in kerči. Merzel zrak je toraj gostejši od zgretega, toraj tudi teži in kjerkoli merzel zrak do gorkejega pride, se vanj steka — to je sapa ali veter. Tega se prepričamo, če v hudi zimi izbo dobro zakurimo in potem duri odpremo; koj šine unanji merzleji zrak v sobo in tako dolgo notri tiščí, da je unanji in notranji zrak enake gorkote. Ravno tako je v naravi. Če je kje gorkeje kot drugod, se zrak tam razteguje in tanjša in v ta stanjšani prostor hiti zrak iz merzlejših krajev — to je veter. Jasno je sedaj, zakaj je pri hudih požarih vedno veter, če ga tudi poprej kar nič ni bilo.

V vročih deželah se zrak, ktereга je hudo solnce razgreló in raztegnilo, kviško vzdiga in potem hiti na levo in desno proti tečajema, gosti in merzli zrak pa iz merzlih krajev, od severnega in južnega tečaja se steka v gorke kraje, se tù zopet razgreje, dviguje i. t. d. Tako nastanejo redovni vetrovi, ki z mnogo neredovnimi skerbé, da zrak na zemlji ni nikjer ne pre-gost ne pretenak.

V o d a.

Tudi brez vode bi ne bilo organskega življenja. Iz nje dobivajo vse rastline hrane, koreninice jo pijó in zraven poserkajo tudi razne v nji stajane soli in druge redivne reči in vse živali potrebujejo veliko veliko vode, ktera jim je v zdravje, moč in rast. Kako potrebna je voda živalstvu in rastlinstvu vidimo sosebnó ob suši. Kako klaverne lazijo živali sem ter tje, kako milo pogledujejo in berkajo po vsušenihi lužah in grabnih, in rastline? Klaverno pobešajo cvetlice pisane, ovele glavice, list za listom se jim suši, obledi, odpade. Pride lahki dežek — to je veselje, to je sprememba! Kmalo je zopet vse zeleno in pisano, ni več osmojenih zeljš, ne rujavihi njiv — vse veselo raste in cveté, vse se veseli novega življenja!

Da nobeno zernice ne kalí, ne zelení, če ne pade na vlažno zemljo, je znano, da pa vidimo, koliko mokrote, koliko vode potrebujejo večje rastline, treba nam je le kožo kakega muženega drevesa načeti, n. pr. verbe, breze — vidili bomo, koliko soka rastline v sebi imajo. Ravno taka je z živali — v vseh delih živalskega trupla jo najdemo obilo.

Bog je pa tudi zemljo kaj bogato obdaril z vodo. Ni je dežele, da bi se v nji ne pretekali potoki in reke večje ali manje, ktere svojo vodo morju pošiljajo, kakor jo njim v nebo-kipeče gore po studencih. Tudi malo malo je puščav, kterih ozračje bi tako popolnoma bilo brez vsega vodnega para, da bi se vsaj nekaj rastlin, od njega porosenih, preživeti ne moglo in po teh tudi nekaj puščavnih živali.

S v i t l o b a.

Če postavimo kozarec čiste, merzle vode na svitlo, in ga v miru pustimo, ne bo preteklo veliko dni, da bomo na dnu kozarčevem zapazili nekako zeleno sliz, ktera se vedno bolj množi; drobnogled nam kaže, da ta sliz ni drugega kakor male male, golemu očesu nevidljive živalice in rastline. Če pa ravno ta kozarec postavimo na temni kraj, kamor nikdar solnčni žarek ne posije, se nam ona zelena sliz ne bo naredila, in če še tako dolgo čakamo. Ta skušnja nas uči, kako osko je navezano organsko življenje na svitlobo. Res je tudi nekaj živali znanihi, v popolnoma temnih krajih živečih, tako dobro znana človeška ribica, nekaj rib in dvoživk in drugih malih živalic, ki vedno v podzemeljskih luknjah živé, do njih solnčni žarek nikdar ne predere, so tudi večidel slepe (po kaj bi jim bile oči?) — ali zato nihče ne bo tajil, da je svitloba življenju potrebna.

Tudi barve so v ozki zvezi sè svitlobo. Ako vzdignemo desko

ali kamenj, ki je nekaj dni na travi ležal, vidili bomo, da so rastline pod njim vse blede, kakor take, ki so v temnem kletu rastle; če pa jih nekaj časa obseva solnčni žarek, so zopet lepo zelene. Živali vedno na svetlem živeče so bolj živih barv kot une, ki živé pod zemljo ali sploh bolj na temnem. Svitloba tudi stori, da je poverhno ptičje perje bolj lepo pisano, kakor spodno, katero je navadno mrtvih barv; tudi druge živali so po herbtu lepše pisane kakor spodaj po životu.

Svitloba je po zemlji skoraj popolnoma enakomerno razdeljena.

Toplota.

Toplota je v ozki zvezi sè zrakom in z vodo in je skoraj zmiraj sklenjena sè svitlobo: solnčni žarki svetijo pa tudi grejejo.

Gorkota dela, da na zemlji razločujemo topli, zmernotopli in merzli pas, gorkota rodi vetrove, kateri gonijo dežonosne oblake, brez nje stal bi zrak nepremakljiv krog zemlje in morje bilo bi tiho in mirno, brez nje bilo bi vse terdo, ledeno. Ali solnce pošilja gorkih žarkov na zemljo, iz jezer, iz vlažne zemlje vzdigujejo se soparji, v višinah se ohladi, zgosté in padejo kot dež na zemljo. Tu ga popije zemlja ali se vleze v razpoke in se na hribnem podnožji pokaže kot bister studenček. To vse dela gorkota.

Rekli smo, da je gorkota organskemu življenju potrebna. Zimski mraz sploh ne morí, in le tam je konec vsacega organskega življenja, kjer se toplota nikdar nad merzlinec ne vzdigne; pa tudi taci živali je kaj malo, katere bi v toploti 40.—50.° R. delj prestatí mogle. Nekaj nižih rastlin pa živali se pa vendar najde v vročih vodah.

Ker nam solnce daje svitlobo in gorkoto, ravna se gorkota krajev po razmeri, v kateri so ti kraji proti solncu. Razun tega se pa še ravna gorkota krajev po tem:

1. Kaka je zemlja? Mastno, černo zemljo poprej solnce razgreje kakor ilovčasto in blede. Tudi ni vse eno, če so tla preraščena z rastlinami ali pa so gola. Kjer so tla preraščena, jih solnce ne more kmalo razgreti, ker veliko je treba gorkote, da se vsuši vsa mokrota, katere je na taci krajih vedno obilo.

Iz tega vidimo, kako nespametno je nepremišljeno posekovanje lesov. Če posekaš goščavo, narediš tla gola in solnce potem huje in huje pripeka, dež pa rosa sta redkeja, zarad huje vročine jamejo viharji razsajati in tvoja poprej rodovitna zemlja postane — kras.

2. Po višočini krajevi nad morjem. Više ko je kraj, redkeji je zrak in ne more toliko solnčnih žarkov požirati. Tudi

v vročih krajih je taka; kdor tam na prav visoko goro gré, imel bo spodaj vročino, da jo bo komaj prenašal, čem više pa gré, tem hladneje je in naposled pride do vednega snega in ledu.

3. Je veliko na tem ležeče, če so visoke gore blizo, ali potoki, jezera, morje i. t. d.

Vidili smo do zdaj, kaj je živalim pred vsem potrebno za življenje, sedaj pa bomo pogledali, kako so razdeljene, razširjene po zemlji. Kje tedaj prebivajo živali? Gotovo povsod tam, kjer vsega najdemo, kar jim je potrebno v življenje. Našli bomo toraj živali po vsi zemlji, več ali manj, kakor jim unanje okoliščine bolj ali manj godé. Kjer tedaj rastline zemljo krijejo in prijazni solnčni žark vlažna tla greje, našli bomo živali obilo, manj pa tam, kjer so tla razpečena, gola, suha.

Ker je drugačno živalstvo gorkih, in drugačno merzlih krajev, hočemo ga po pasih zemeljskih pregledovati. Gledé na toploto namreč razdelimo zemljo v tri pase: v merzli, zmernotopli in topli pas.

Severni konci Evrope, Azije in Amerike sežejo v s. merzli pas, v južni merzli pas pa se ne steguje nobeden nam znanih delov sveta, ostane nam toraj za pregled le s. m. pas.

Če koračimo v toplem ali zmernotoplem pasu zemlje na tako goro, kateri vedni sneg in led verhunc krije, zapazili bomo skoraj ravno to, kakor če iz gorkih ali zmernogorkih krajev v merzle, ledene potujemo. Neštevílo rastlinskih plemen in mnogoverstnost živali pojenjuje in na mesto mnogoverstnosti in obilnosti barv stopa enakoličnost, tem više ko pridemo. V krajih vednega snega naposled je organsko življenje le redko, le samo kakih 30 živalskih plemen živi na nar viših planinah in med njimi 18 plemen malih insektov.

Izmed večih čveteronogatih živali najdemo tù: belega medveda, severno lesico, severnega jelena in kabargo (Bisamth). Nar dalje proti severu gré le samo v Ameriki živeča kabarga, naj niže v južne dežele pa pride sev. jelen. Ptičev je na severju veliko, toda pridejo večidel le poletu tje, da tam valé; razun rac so vse mrtvih barv in imajo kaj neprijetni glas. Dvoživk visoko v severju ni, pač pa veliko rib.

V zmernotopli pas zemlje spada veči del Evrope, srednji kos Azije, severni rob Afrike in skoraj vsa severna Amerika.

Veliko več najdemo v teh krajih živalskih plemen ko v severu, vsako pleme za-se pa šteje tù večidel po manj živali, kakor v merzlem pasu. Po Evropi so v tem pasu posebno razširjeni glodavci in živali prežvekovavke in ptice pevke, Amerika ima čuda veliko veverc, godernjavk, lesic, živali mačkinega

plemena, medvedov i. d. Azija v teh krajih živi mnogoverstnih miš, velbljode, jelene, goved i. m. d.

Našega rujavega medveda v Ameriki ni, mesto njega imajo črnega; tudi naših jelenov nimajo, pač pa drugačna plemena te verste. Divji konji in velbljodi so Azii lastni, Evropa pa Amerika jih nimate. Kaj čudno stvarjene živali pa ima Avstralija, ktere južni kos se v j. zmernotopli pas steza — vrečarji in druge čveteronogate živali živé tù, ki pa nosijo nekaj račjemu podoben kljun. Tacih bi povsod drugej zastonj iskal.

Take obilnosti plemen, toliko telesne moči in velikosti, toliko krasote v barvah nikjer drugej ni kakor je v toplem pasu. Kakor plemena rastlinska, tako so tudi živalska v teh deželah res veličastna. Le poglejmo lepo pisane čveteronogate živali, krasne ptice, mogočne marogaste kače. Samo ta pas ima velikanse slone, žirafe, mogočne leve, tigre, hijene in druge velikaše. Resnično, nikjer ni toliko moči zedinjene in tolike krasote, pa tudi ni nikjer toliko človeku nevarnih zverí, toliko strupenih, mogočnih kač, toliko nadležnega merčesa.

Afriki, ki je skoraj vsa v tem pasu, in Azii je lasten mravlinčar in luskinovec, Ameriki pa lenivec in pasanec. Opice pa imajo Azija, Afrika in Amerika, akoravno so amerikanske kaj različne od afrikanških in azijskih. Gorki pas živi naj lepša plemena metuljev in žužkov, naj več mušelnov in polžkov, naj lepše, naj draže korale.

Socijalne razmere na Francoskem.

Spisal Ivan Geršak.

Kdor koli izmed nas hoče hasljivo brati kak politiški časnik, mora poznati nekatere razmere posameznih držav, drugače tava po temi, drugače tudi o tem ne vé soditi, kar se ravno prefresuje v domači državi. Da še bolj jasno zapopade namen teh državopisnih razprav, ki bodo pregledavale vse imenitniše države, naj postavim praktično prašanje: Je-li hasljiva prosta razdelitva zemljišč ali ne? Ko bi rekel, da je hasljiva za obče gospodarstvo, in ko bi še tako lepih vzrokov naštel, bi vendar tudi nasprotnik moj lahko svojo terdil. Bravec potem vendar ne bi vedil, kateri ima prav, ter bo berž ko ne prašal: povej nam, kje je vpeljana prosta razdelitva in kaži potem nasledke, ktere je imela, pa bo konec celega bi-

stroumnega pričkanja. — Ravno tem bi rad vstregel, ki prašajo po raznih napravah in po nasledkih, ktere so imele. Razlagalo se bo toraj najprej, kaka je ta ali una naprava, potem bomo pogledali, ktere nasledke je imela in ima; pa tudi se lahko včasih ozremo še na druge deržave, ker je sodba laža o dobroti ali škodljivosti naprave, ako se primeri z drugo. Častiti bravec pa poleg razprave socijalnih razmer tujih deržav ne bo pozabil posebno primerjati razmere in naprave svoje domače deržave, naj že sodba bo dobra ali slaba.

Ker nam od zahodne strani prihaja večkrat neugodna novica o deržavnih in socijalnih razmerah, začnimo koj s Francosko. Tam se namreč cimijo večkrat čudne misli, bodi si porušivne, bodi si obrodne; koliko hudega je prišlo v izhodne kraje po nesrečnih vojskah, pa koliko dobrega tudi v velikanjskih znajdbah! Da bi se tudi pri nas v mogočni Avstriji ovračalo, kar je škodljivo, posnemalo, kar je posnemanja vredno!

1. Na Francoskem so naselitve proste.

Dan današnje deržave so večidel pravne deržave, ne velja samo volja ednega moža, kakor v dspotijah ali samovladah. Pravne deržave pa tirjajo od vlade kakor tudi od deržavljana marsiktero posebno napravo, ktera drugod ne bi smela biti. Naša deržava avstrijska, francoska, angleška itd. so pravne; ne pa turška. Pravna deržava tirja, da ima vsak deržavljan pravico spremeniti svoje prebivališče, svoj sadanji kraj ter se naseliti, kjer mu drago. Zakaj leži ta tirjatva že v osnovi deržave? Zato ker deržavljan ni le ud ali sočlen svoje male vasi ali svojega mestica, temuč ud je cele velike deržave *); saj mora zato tudi plačevati in vojevati se, da se ne dosejajo samo viši nameni vere, omike, oberti, tergovstva itd. po njegovi vasi, nego i po celi deržavi. Ta prostost naseljevanja pa ne brani občini odvrčati tistih ljudi, ki bi prej ali slej vtegnili ji škodovati. Po dobrih napravah ima skrbeti za domače siromake.

Francoska revolucija je 4. avg. 1789 poderla vse ograde, ki so ločile kronovino od kronovine, porušila vse zavore, ki so ločile občino od občine **). Vsak Francoz se lahko preseli iz ednega kraja v drugi, kjer koli hoče; se lahko oženi brez uradnega dovoljenja, vsaka srenja ga ima sprejeti brez nepotrebnih stroškov za dovoljenje, le proti temu, da se oglasi. Narodarski dobiček je med drugimi tudi ta, da se delavci tje

*) R. v. Mohl, Encyclopädie der Staatswissenschaften, S. 331.

**) G. Fr. Kolb, Vergleichende Statistik, 75.

podajo, kjer jih je treba, ter se tako iznebijo sebi in državi škodljivega praznovanja.

2. Na Francoskem je obertništvo svobodno.

Da je treba obertnikom pomagati z obertniškimi šolami, dobrimi občili itd., pritegnejo vsi; vendar se dolgo in terdo pričkajo, ali je hasljivo ali ne obert prepustiti svobodno, prosto, to je, ali lahko prepustijo vse obertnike svobodni konkurencii (Gewerbsfreiheit)? Vsak bi si potem lahko izvolil kateri koli stan, vsak bi lahko prodaval tako k ceni kakor mogoče, delal bi lahko tako dobro kakor mogoče; bolj ko je priden in pameten, več si bo zaslužil. — Naj toraj tu le kratko omenim, kaj bi se zgodilo, ko bi vsak hotel drugega prehiteti v delu in zaslužku, ko bi vsak hotel največ in najbolje opraviti svojo obert. — Na eni strani je res, da se začne boj, v katerem „močnejši požirajo slabe“ (M. Chevalier); na drugi je pa tudi res, „da ti ni treba tako pridnemu biti, kakor so drugi, ako te svobodne konkurence branim“ (J. S. Mill *). Vendar prašajmo dalje, kdo zgubi pri svobodnem občenju in kdo pridobi? Ker je namen vsakega pridelka, da vstreže kaki človeški potrebi, bo se gotovo toliko več potrebam ali vsaj toliko bolje zadostilo, kolikor ceneje dobivam posamezne pripravne pridelke. Po svobodnem občenju (konkurencii) pa pridelavec ceno tako nizko derži, kakor mu je mogoče po pridelavnih stroških; zato bi trošivec (kupec, konsument) pridobil, ako bi bila svobodna konkurencija. Pri cehovni vredbi (Zunftverfassung) pa tega ni pričakovati, ker bodo cehovniki prodavali drago, kakor bi hoteli. Po prostih razlogih se toraj zdi, da bi svobodno občenje moralo obveljati povsod. Kako se pa kaže praktično?

Na Francoskem je obert prosta; le nekatere oberti se dovoljujejo po uradnijah, večidel zavoljo občih in javnih vzrokov, p. apoteke, knjigoteržtvo, ravno kakor pri nas v Avstrii. Kak vspeh pa ima svoboda v obertništvu? — Ni mi treba kazati, da francoske robe, francosko delo si pot predira po celi Evropi, da francoska „moda“ vlada po vseh bolj omikanih državah! To je pa le mogoče bilo doseči po prostem gibanju, po konkurencii; brez konkurence Francozi tega dosegli ne bi, pa tudi ne, ako bi na Nemškem ta prostost bila poprej vpeljana. Cehovska vredba namreč odvrača ljudi od tiste oberti, od tistega delovanja, pri katerem bi imeli veliko vspeha, ter jih sili podajati se tje v tesne sponse, koder ne nahajajo niti pravega dela, niti

*) W. Roscher, System der Volkswirtschaft, I. 181.

pravega veselja. Na Francoskem si obertnik berž pomore kakor na Nemškem, ako je namreč znajdljiv in marljiv. Kdor pa h kacemu delu pripraven ni, naj ga opusti, drugače ga bo konkurencija po pravici zadušila: trošivci nimajo dolžnosti pri slabem obertniku zavoljo tega dražje kupovati pridelkov, da vendar preživi.

Obertništvo dosega zmirom veči vspех že 50 let sèm; v več ko 72.000 fabrikah si služi kruha črez eden milijon delavcev *). Obertnija dan danes petkrat več pridelala, kakor za Ljudovika XIV. Francosko delo je tudi terdno in stanovitno, pa tudi okusno. Zato se tako širi po Evropi.

3. Francozi imajo svobodno razdelitvo zemljišč.

Ali se sme kmetija rušiti in med sinove razdeliti ali odprodati, je že marsikdo pri nas prašal; odgovora ni dobil pravega, kakor si je želel, dasiravno so mu nekteri v ušesa šepetali, da bo že se dala razdrobiti kmetija, ker bi tako lahko pomagal sebi in svojim upnikom; razlogov so mu naštevali prav lepih; vendar uradnija ni dovolila razdeljenja zemljišča — zbog politiških razlogov. Dobro bo toraj spet malo pogledati pravi pomen razdelitve zemljiščne, potem pa kazati, kaj je svoboda razdeljenja učinila na Francoskem. Tako se bi nar laže poderle zastarele misli nekterih deržavnikov, ki še se slišijo v našem deržavnem zboru, kadar pride govor na prosto občenje, svobodno razdeljenje zemljišč.

Obdelovanje polja je lahko *extensivno*, t. j. če veliko zemljišče obdelujem, pa le slabo; ali je pa *intensivno*, t. j. če imam malo zemljišča, pa to obdelujem dobro. V različnih časih je tudi treba drugače obdelovati polje. Koder je veliko zemlje, kakor na Ruskem, Ogerskem, pa malo delavnih rok, kaže slabeje in bolj poverh obdelovati zemljo. Na Belgiškem, Angleškem, okoli mest pa je spet treba bolj z lopato in grabljami obdelovati, kakor s plugom in z brano. V srednjem veku je bilo navadniše *extensivno* obdelovanje, dan danes je pa *intensivno* potrebno in tudi laže kot tadaj. Potrebno je zato, ker je treba več živeža pridelovati za pomnožene ljudi; laže je zato, ker znajdbe pospešujejo poljedelstvo z mašinami, šolami in nauki. Zato je dan danes lahko na manjšem kosu zemlje toliko pridelati, kolikor so pred stotino let pridelali na veliko večem; kjer se je takrat slabo preredita edna družina, se sadaj morebiti lahko preživijo tri. Prosto premišljevanje toraj

*) Th. Schacht, Lehrbuch der Geographie, 621.

pelja na to misel, da je razdeljenje zemljišč povsod dopustiti, koder ga tirja večja poljedelska omika in gospodarski napredek. Pri svobodnem razdeljenju se bodo posamezni deli intenzivno obdelovali namesti extenzivno, kakor prej.

Ali ne bo pri taki svobodi zginil premožen kmet, čegar zemlja se bo razdelila med njegovih 5 sinov? Če ima vsaki spet petero otrok, bo v drugem rodu dedova zemlja štela že 25 posestnikov, v tretjem 125! Taka razdelitva dobra biti ne more, kaži nam praktično življenje, v katerem se je že dobro obnesla, da ti verjamem!

Na Francoskem je 11. avgusta 1789 zbor preklical fevdne postave; vsi stanovi so postali ednaki, zginili so grofovi, baroni, vitezi itd.; vsa zemljišča so imela ednake pravice; vse prednosti spola ali pervorojstva pri razdelitvi dednega premoženja so minule; celó oporoke niso radi vidili, da bi le vsi deli dedšine postali kolikor mogoče ednaki.

Vendar ni viditi nobenega onih slabih nasledkov, ktere nam prorokujejo možje aristokratske (žlahne) kervi. Ravno nasprotno! Tam okolj Pariza mesta (Seine-, Rhin- in Nord-Departement), kjer so zemljišča čisto na drobno razdeljena, onod cveté poljedelstvo nar bolj. Ravno temu je prištevati, da je Francosko tako naglo okrevalo po strašnih, dolgih bojih pod Napoleonom Velicim. Le v prostem in svobodnem gibanju so se skeleče rane spet naglo zacelile. Obdelovanje polja je od extenzivnega prestopilo k intenzivnemu in sadaj prideluje Francosko štirikrat toliko, kakor pa pod Ludovikom XIV.

Če toraj še to trojno svobodno gibanje naselitve, obertništva in razdelitve zemljišč vkup pregledamo, bi res lahko mislili, da bomo naišli strašilo preobljudništva (kjer je preveč ljudi, Uebervölkerung). S tem strašijo eden drugega, da se bodo pregosti ljudje napadali in ropali tam, kjer kaj naidejo, dokler tudi premožni ne bo nič imel, dokler postanejo vsi revni, dokler potem država ne propade.

Pa glej! Na Francoskem je rayno naopek. Vse moči se razvijajo naravno; ljudstva ni preveč, kakor bi bilo pričakovati; ne množi se še tako jako ne, kakor v drugih državah z nasprotnimi napravami. V 30 letih se je ljudstvo pomnožilo: Na Angleškem za 1,6%, na Pruskem za 1,5%, na Avstrijskem za 0,8%, na Francoskem pa komaj 0,5%. Taki nasledki in učinki nas pa nimajo strašiti, temveč kažejo, da svobodno gibanje oživi tudi tiste moči, ki v človeku spiyo, ker nimajo priložnosti stopiti na dan.

4. Francoska centralizacija in birokracija.

Vladino opraviljstvo je lahko dvoje: da vlada zbira vsa opravila na edno središče, ter da potem vse oprave po logičnem razdeljenji brez historičnega obzira opravlja iz edinega središča, to je logično opraviljstvo ali centralizacija; ali pa, da je več takih središč v kronovinah, ter da le toliko jemlje v svoj krog, kolikor je neobhodno treba, da država ne-omaga; opravlja potem tako, kakor je navada prinesla po posameznih kronovinah, šege, običaji in posebno deželno pravo se varuje; to je provincijalno opraviljstvo ali decentralizacija.

Ni lahko odgovoriti na vprašanje, katero opraviljstvo je bolje, centralno in provincijalno? Pervo daje večo naglost vladi in večo moč na zvonaj in znotraj; a ne gleda na pravice posameznih dežel, se zameri prebivavcem in lahko pride v veliko škodo. Drugo se vdaja starim pravicam in šegam, lahko prevdarja kaj tu sodi ali ne. Lahko se namreč pripeti, da je kaka naprava v edni kronovini (provincii) dobra, a v drugi škodljiva itd.

Pa brez prejšnjih pretresov pogledjmo si koj francoske naprave in njih hude in dobre nasledke.

Na Francoskem je centralizacija najbolj razvita izmed vseh držav. Zgodaj so že začeli podirati vse razločke društvene, zgodaj je že vlada začela se vtikati v društvene zadeve, ter jim opraviljstvo jemala. V 16. stoletji (1579 in 1580) so vsa francoska mesta zgubila sodnjo oblast; 1577 so dobile kraljeve oblasti vso policijo v roke razun malenkosti, katere jim je pa pozneje vzel Ludovik XIV.; vse mestno računstvo je v tistem stoletji prevzela vlada; mesta niso smela nakladati nobenih davkov svojim prebivavcem brez kraljevega dovoljenja *). Revolucija je ravno v tem smislu podirala vse posebne razločke, odpravila provincijalne pravice, šege in navade, ter celo Francosko razdelila v 85 okrogov (departements). Tako se je počasi izcimila dan današnja centralizacija, ki ne terpi poleg sebe nobenega prostega gibanja razun onih zgoraj omenjenih. Občine (srenje) tam nimajo nobenega samostojnega opravka, temuč vlada se vtika v še tako male zadeve; srenjam ni dovoljeno si voliti svojega župana (maire), temuč vlada ga postavlja. Noben sklep srenjskega zbora se ne sme zveršiti brez dovoljenja predstojnikovega (praefect). Celo poljskega čuvaja postavlja in odstavlja predstojnik; a plačuje ga srenja!

*) W. Roscher, System II. 10.

Veliko škoduje tudi obćemu razvitku produktivnih moći na deželu to, da veliko prebivavcev se moćno preseljuje v velika mesta, posebno v Paris. Posebno pa ljudi vabi v Paris v hudih letih prodavanje kruha pod ceno; s tem se ve da bi vlada se rada prikupila narodu, a škoduje njemu in sebi. Paris sam šteje poldrugi milijon prebivavcev; dobro bi res bilo, da bi se mestni prebivavci množili, v vseh mestih je namreć okoli 9¹/₈ milj. prebivavcev, na deželu pa 26 milj. Na Angleškem pa pride (brez Irlandije) še več prebivavcev na mesta kakor na deželu! Ker pa le v Paris vrejo ljudje, zaostajajo ne le druga mesta, temuć tudi dežela. Zato je pomnoženje ljudstva morebiti tudi zavoljo te nenaravne prikazni zaostalo v nekterih okrogih. „Celo Francosko je v Parisu“, je že stari pregovor.

Da je francoska vlada tako moćna, je pripisavati res tudi centralizaciji; vlada lahko sprevidi vse kar se godi v deržavi, naglo izpelje vse svoje sklepe in postave in naglo zbere moć tje, kjer je je treba. Kako lahko je tudi uradovati, ker ima vsaki kot velikega cesarstva iste postave, ker ni provincijalnih razloćkov! Postave se dajejo za celo deržavo, isti uradnik se lahko pošlje kjer ga je koli treba. Zastopništvo celega urada je mogoće, vsaj laže kakor pri različnopravnih provincijah (Ogersko). Ker potem narod vidi veliki vspeh deržavnih opravil, se mu vžge tudi ljubezen do cele deržave, do velike domovine. Saj vsaki rajše služi moćnemu gospodu, kakor pa slabemu. Zato je Francoz tako ponosen biti Francoz; njegova „gloire“ mu gre črez vse.

Pa ta „realsystem“ *) (centralizacija) ima tudi velike napake in nevarnost za vlado in narod. Kako lahko se zgodi, da se provincijam krivica zgodi, da „historićno“ pravo obnemore pred zbrano moćjo. Pa tudi kakov koli pogrešek viših uradnikov se koj razprostira po celem njim poddanem kraji: zlo postane obće, ne na tistem mestu (lokalno). Kar se v Parisu pregreši, terpi koj celi narod.

Drugi nasledek pa so komuniške misli v narodu. Komunizem tirja, da bi vlada oskerbovala narod s potrebnimi rećmi, da bi morebiti bogatim vzela bogastvo, pa ga revnim razdelila, da bi potem vsi deržavljeni se vdeleževali ednake sreće.

Prosti ćlovek vidi vsestrano delavnost vladino; pri večnem

*) Eine so eingerichtete Verwaltung ist eine gewaltige, leicht handbare und regelmässig wirkende Macht; aber es ist grosse Gefahr, dass sie in Formalismus und Mechanismus ausarte. Es gehört Geist dazu sie zu organisiren; allein sie kann ohne Geist und Herz weiter betrieben werden. R. Mohl, 648.

vtikanji vlade tudi v male reči se mu počasi izcimi misel, da vlada vse zamore, ako le hoče; da toraj tudi lahko njemu pomaga v revšini, ako hoče; da odverne vse nesreče, naj izvirajo od koder koli, ako le hoče *). Iz Francoskega se širijo potem take nevarne misli po celi Evropi, — a vendar skoraj vsaka država posnema francosko centralizacijo!

O zgodovinskem pravu **).

Spisal dr. J. Seržnec.

Mnogo se dan današnji govori i piše o zgodovinskem ali historičnem pravu; nekteri terdijo, da jim je narviše vodilo, drugi ga celo zaničujejo. Pogledimo tedaj temu pomenu v oko.

Pravo na sebi je stalna i skalnata stvar. Ako je danes resnica i pravica, n. pr. ta stavek: Država naj primora slabega dolžnika, da plača — ali: sodnik naj rabi jezik strankam razumljiv i. t. d., ako to danes velja, je včeraj ali pred tisoč leti tudi kot pravično načelo veljalo, i bode veljalo še čez tisoč let tako. Seveda govorim sedaj o večni naravni pravici, ki se spozna po človeškem umu iz božjega reda vseh stvari in ljudi. Ta pravica, ta načela so ravno tako nepremakljiva, kakor resnice matematike. Pytagorejevo načelo je od nekđaj, kar svet stoji, že bilo resnično, akoravno ga je še le spoznal Pytagora i po njem smo se tudi mi vsi prepričali, da je resnično.

Ali ravno tako, kakor niso ljudje na enkrat spoznali vseh resnic matematike, temoč le sčasoma so eno za drugo odkrili i se motili dostikrat, ravno tako se je zgodilo s pravico; ker spoznavanje tacih resnic je Bog prepustil večidel človeškemu umu, ni mu toliko razodel o njih, kakor o veri. Tako na primer so Rimljani v začetku še dopuščali upniku, da je smel dolžnika kot roba prodati, ako ni plačal, vender se je sčasoma spoznalo to načelo kot krivično, ker se človeška oseba i božja podoba nikakor ne sme prodati. O narodnih pravicah so se pa

*) H. Ahrens, Rechtsphilosophie, 141.

**) Ker ta znanstvena razprava razjasnuje marsikomu temne pomene in ker se tolikokrat tirja, da *audiatur et altare pars*, akoravno je vsakemu Slovenceu dobro znano, da je g. pisatelj čisto naša pars, mislimo s tem spisom vstreči posebno tistim, ki današnje državne prigodke pretresujejo na znanstvenih podlagah, — če tudi proti Čitalniščinemu občinstvu ne zagovarjamo vsacega stavka.

Izd.

stari zelo motili, ker so Gerki i Rimljani pripoznavali pravico le svojemu narodu; Gerki so vse druge narode zvali barbare, ki berbrajo, Rimljani so pravico davali le tistemu, ki je smel reči: *Civis romanus sum*, t. j. jas sem rimski državlján. Koliko zmot še sabo vleče sedanji čas ravno o narodnih pravicah, tega mi ni treba omeniti, ni nam treba daleč okrog ozirati se, da jih najdemo.

Pravo tedaj, akoravno ukoreninjeno v božjem redu vseh ljudi i stvari, vendar ni bilo hipoma spoznano, temoč dosti časa je potrebovalo, dokler se je razvilo do sedanje stopinje, i še dolgo časa ali nikdar ne bomo na verhuńcu, tako da bi smeli reči, zdaj ga poznamo do zadnjega. Ali to je gotovo, da se je človeški rod zmirom trudil, tudi pravo zmirom bolje i bolje spoznavati; da je skoraj vsaki zarod nekaj veljavnega prava iznašel, ter svoj zaklad zapustil prihodnjemu zarodu, ki ga je zopet pomnožil po svoji moči. Res je tudi, da se je pravo ináče razvilo pri vsakem narodu, da si je vsak narod po svojih šegah, po svoji veri, po svoji čuti, po legi dežele, celo po podnebjú stvoril posebne zakone. Kar se tiče narodnih pravic, so se narodi za skupne namene združili po rodih i narodih, po jezikih i naréčjih.

Dostikrat pa je bilo v zgodovini pretergano razvijanje osebnega i narodovega prava; človeštvo ni zmirom šlo naprej, dostikrat tudi nazaj. Akoravno je n. pr. kerščanstvo učilo, da smo bratje vsi ljudje, da smo vsi enaki, akoravno je s tem zaterlo suženjstvo, vendar se je pozneje razvilo zemlji pripisano podložništvo (*Leibeigenschaft*, *glebae adscriptio*), ki je terpelo sto in sto let, odstranilo se pa je n. pr. v Rusii še le v naši dobi, pri nas komaj pred sto leti.

Akoravno so se narodi lepo i po mirnih pogodbah združili na deržave, i v deržavah na narodne dežele, vendar je dostikrat sila drugega naroda razbila vse delo, i namesto da bi v mirnem društvu živeli, jeli so gospodovati narodi nad drugimi narodi. Tako še dan današnji nimamo toliko dognanega prava, kolikor bi se ga že lahko dognalo bilo, i dognana pravica se ne rabi še povsod, ne živi v našem življenji, le um človeški že tirja, da bi se rabila, da bi živila.

Tako smo dospeli do pomena historičnega prava; namreč razumimo v tej besedi vse pravo, kolikor ga je kaka doba pri kakem narodu spoznala ter uživotvorila.

Zdaj pa tudi lehkó cenimo vrednost historičnega prava. Naši očetje i dedovi so tudi imeli um človeški, kolikor ga imamo mi, tudi njim je bilo mar, pravo spoznati, po narodnih potrebah ga v življenje vpeljati, pod varstvom prava mirno i dostojno

živeti. Ali niso vsikdar mogli tega storiti, ker so jim branile zunanje okoliščine, kakor mi ne moremo vsega si vredovati po pravici, kakor nam tudi ovirajo zunanje okoliščine. Naši dedovi so tudi bili človeški zmoti podverženi, kakor mi, i gledé tega smo še napredek storili. Ako je namreč sedaj več dognane pravice, kakor poprej, tedaj se vender stari zaklad resnice ne zgubi tako lahko, posebno ker že imamo tiskarnice i druge naprave, ki zdravo seme hranijo i ga pomagajo pomnožiti. Čem veči je stari zaklad pravice i resnice, toliko lagljeje izpelješ po jeditnatih sklepih novo veljavno pravo.

Gotovo je tedaj, da ima historično ali zgodovinsko pravo veliko vrednost, ker je bilo izdelano po trudu mnogih stoletij. Gotovo je pa tudi, da nima neomejene (absolutne) vrednosti, ker je pomota od nekdanja bila mogoča. Merilo za pravo nam tedaj nikdar ne more biti historično pravo; merilo je v zdravem umu človeka. Sè spoštovanjem moramo se ozirati na naše stariše i dede, sè spoštovanjem moramo tudi v pretres vzeti historično pravo osebno i narodno, dedščino naših starišev i dedov. Vender sinovi dobro storijo, ako pomnožijo dedščino, ali če nakupijo novo pohištvo namesto stare slabe šare. Kdor zmirom terdi: Tako so storili moji predniki, tako bom tudi jes, temu se lahko odgovori: Le stori tako, pa dobro razumi, kako. Tvoji predniki niso zmirom delali po starem kopitu, temoč tuhtali so i premišljevali, kako bi napravili bolje, ko poprej, tako so tudi iznašli i napravili dosti boljega. Le tudi ti tako ravnaj! (Hegel).

V časih se pa, kakor sem že rekel, res primeri, da se po zunanji sili zgubi ali za neki čas zakrije ves zaklad historičnega dobrega prava, posebno narodovega prava. Cela versta zarodov ga nima, ga ne pozna, i ga celo pozabi. Pozni unuci še le se ga spominjajo i si ga želijo nazaj; radi bi delo tam nadaljevali, kjer je bilo pretergano. Tako se n. pr. sedaj godi pri Čehih. Čehi so imeli še pred 200 leti narodni deželni zbor i vkupne deželne zbore z Moravo in sè Šleskim vred. Ti zborovi so po svobodnem načinu dosti lepega i blagega sklenoli i napravili za ves česki rod. Po bitvi na beli gori pa je bilo vse zgubljenno, vkupni zbori so jenjali, skerb za narodni razvitek se je pozabila v deželnih zborih, ki so bili do najnoveje dobe le prazna forma brez prave moči. Zdaj si Čehi nazaj želijo ono lepo napravo vkupnih deželnih zborov, v kterih je bil združen ves česki rod še od časa nekdanjih kraljev, ki so nosili koruno česko. Gotovo pametno delajo, ako vse strune napenjajo, pridobiti si zopet tako napravo, ki bi toliko moči zopet dala za narodni napredek.

Ali pri tem veličastnem delu se je začel pomen historič-

nega prava preveč ceniti, kakor pri Čehih, tako tudi pri nas Slovencih, ki smo mislili, da moramo Čehe posnemati v vsaki zadevi. Čehi si gotovo ne želijo nazaj vsega prava one dobe, ko so še imeli vkupne zборе; ne želijo si tačasne prevelike oblasti plemenitašev, nesvobodnega stanu českega kmeta i. t. d. Oni si mislijo nazaj pridobiti le eno lepo napravo iz svojega historičnega prava, ki je še današnjemu času primerna, pa ne, da bi vse pravo, ki se je razvilo dosihmal, za 200 let nazaj postavili. Tudi to se ne more reči, da si želé skupnih zborov, ker jih najdejo v zgodovinskem pravu, temoč zato, ker so dobra naprava. Dobro vejo, da ni vse dobro v historičnem pravu, zato si gotovo ne želijo iz tega prava fevdalizma, niti nekdanjih pravnopisov, ali zoper krivovernike, niti, da bi deželni zbori zopet sestavljeni bili večidel iz plemenitašev.

Tedaj ne gre, da bi se historično pravo za merilo i za edini namen sedanjega časa stavilo. Posebno v Avstrii to ni mogoče. Vsak narod v Avstrii ima drug odgovor za pomen svoje historične pravice; Poljak i Madjar je imel svojega kralja, Benečan svojega dužda — pa ravno zgodovina nas je združila v avstrijsko državo za lepe i vredne namene. Vse historično narodno pravo ne more zopet oživet i v Avstrii, sicer bi se razcepila naša lepa država zopet v kose, ki bi se borili zmirom med seboj i bili bi plen lakomnim ptujcem, kakor so tudi bile zmirom vojske, predno se je stvorila naša država. Gledé historičnega prava pri nas moramo tedaj zmirom vprašati, prvič: alj je bila ta ali una naprava v historičnem narodnem pravu res koristna za narodni napredek? drugič: alj se še dá rabiti sedaj, ko smo združeni v eni državi? Ako nima historična naprava obeh lastnosti, tedaj si je ne želimo, saj ne bi napredovali z njo, temoč nazaj šli.

Nemorem ináče, kakor še rabiti te dve načeli za sedanj i čas, oziraje se na Madjare i Slovence. Madjari so sedaj i bodo še dolgo imenitni, skoro bi rekel, prvi branitelji historičnega prava. Če pa nekaj bolj oestro gledamo, kaj tiči v njihovi besedi, tedaj najdemo zraven lepih historičnih naprav tudi celo trumo takih, ki niso niti dobre za razvitek vseh narodov na Ogerskem, niti se ne skladajo z obstankom Avstrije. Lepe so njihove nekdanje svobodne županije, svobodna obertnija, svobodni deželni zbor v zakonotvorstvu, pa niso dobre, posebno za slovanske narode na Ogerskem: da le Madjari povsod vladajo, da so imeli slabe državljanske zakonike, da niso imeli dosti verlih sodnikov, ki bi se le pravice držali i. t. d. Niso dobre zgodovinske naprave za našo carevino, da so imeli pra-

vico, vojsko i davke dovoliti, da so imeli svoj ministerij, ker ta nam je napravil vojsko leta 1848 i. t. d.

Glejmo pa na Slovence, kakor naši današnji voditelji tolmačijo naše zgodovinsko narodno pravo. Pri vsem spoštovanji do njih moram vender reči, da ga po mojih mislih ne tolmačijo prav, da hočejo Čehe enostransko posnemati. Česki nekdanji vkupni deželni zbori so bila koristna naprava, ne zato, ker so bili vkupni zbori, ne zato, ker so historični, temoč zato, ker so združili ves česki narod za dobre vkupne naprave brez škode celotne države.

Če pa mi Slovenci si želimo, i se potezamo za vkupne deželne zbore za Štajarsko, Koroško, Kranjsko, Goriško, Istro i Terst zato, da se dopolni vojvodina kranjska z Istro i z nekimi oddelki Goriškega, tedaj še nimamo nič od tega, kar je pravi namen Čehov: združenje českega naroda za vkupne naprave. Lupino českega oreha dobimo, jedra pa ne. Reči smem celo, da se oddaljimo od tega, da bi jedro kedaj dosegli. Ako tirjamo Istro k vojvodini kranjski, razdvojimo se s Hervati, ki jo večidel tudi tirjajo po zgodovinskem pravu, i z boljšim umnim pravom, ker tam prebivajo skoro sami Hervati. Kar se pa tiče kosov Goriškega, ugovarjal je že „Umni Gospodar“, da bi tako preveč oslabili Slovenci na Goriškem. Vkupni zbor za notranjo Avstrijo (Innerösterreich) pa drugega nič ne bi pomenil, ko še oži državni zbor. Ravno tako gotovo — ko da bi Slovani v Avstrii kedaj večino dobili na državnem zboru po februarskem patentu, ravno tako gotovo je, da bi jo kedaj dobili Slovenci na vkupnih zborih v notranji Avstrii.

Menda sem že predaleč zabredel v politiko današnjega dneva; ali to je resnica, da historično pravo ne more i ne sme edino geslo biti za napredek v narodnem pravu; učili smo se: Vse skusite, pa le to ohranite, kar je dobrega. Tedaj tehtno premislite, alj je ktera reč dobra, sedanjemu času primerna, alj se dá rabiti za napredovanje, da se približamo uzoru, t. j. umnemu pravu. Zavoljo tega, da je ktero pravo historično, a le zavoljo tega, ga pa še nikar ne hvalite!

Županovanje.

II.

Različni primerljaji in obrazci.

Spisal Ivan Geršak.

Veliko opravil ima dan danes župan, ker večja svoboda tudi daje večja opravila; lahko pa tudi naopak rečemo: večja dela, mnogoverstniši opravki delajo svobodo. Prepričan, mislim, je namreč vsak izmed nas, da tistega človeka več obrajtamo, ki veliko opravi, kakor pa tistega, ki ne opravlja nič, ter le druge pusti delati za sé. Pa pozabiti se vé da ne smemo, da so dela jako različna; krivo bi sodili, misleči, da tisti, ki le pisari ali govori, ne dela nič, temuč le tisti, ki za plugom žvižga ali koso brusi. Kakor je toraj otrok odvisen od starišev, dokler še sam delati ne more ali noče ali ne zna, ravno tako je tudi cela srenja odvisna od uradnije v opravilih, ktere bi lahko sama opravljala, pa jih ne more, noče ali ne zna. Pa tudi ravno tako kakor otrok mora enkrat postati sam svoj, ker je naravini zakon takov, da stariši ne morejo ga voditi za roko noter do njegove smerti, ravno tako mora tudi srenja postati sčasom samo-svoja, se vé da le toliko, kolikor se z njenimi opravili vjema. Zato še živo penavljam resnične besede: le delo daje svobodo; večjo svobodo želim, večja dela imam prevzeti; bolj ko se dela bojim raji se vklanjam tuji zapovedi.

Pa kdo se bo tako pipal za to presneto svobodo! Naj ostane kakor je bilo; posla imam dosti na polji; zdaj bi pa še pisaril na vse strani o rečeh, kterih se nikada nisem učil!

Žalibože se slišijo taki vgovori. Iz tega pa le sledi, da si moramo take župane voliti, kteri imajo moč in voljo po očetovo skerbeti za celo srenjo. Potem je koj stvar drugača. Ker si sam opravljam nektre stvari, je dobro na dve strani: prvič ni mi treba teh opravil plačevati; drugič, naredim jih bolje kakor tujec, ker sam bolj vém, česar mi je treba, kakor uradnja. Srenjska samostojnost toraj dela večih opravil, je pa boljša in cenejša od vladinih opravil *).

V misli večje srenjske samostojnosti je nova srenjska postava srenjam marsiktera pravila izročila, kterih poprej niso imele. Ta opravila bi se lahko sistematično uredila ter razla-

*) Glej: Socijalne razmere na Francoskem.

gala. Pa to bi dalo precej obširno knjigo; zato bom poskušal posamezne primerljaje razlagati, ter jim dodeti tudi opravični obrazec (Formulare), da naši župani koj lahko sežejo po njem, kadar se enakoličnega kaj pripeti v njihovi srenji. Ker se pa lahko marsikaj zgodi, kar tu ni omenjeno, naj pristavim obče pravilo, ki me je vodilo pri sledečih versticah, da se tudi slovenski župani lahko po njem ravnaajo:

Zapisujte stvar ravno tako, kakor se je primerila (primerljaj), kakor bi jo pametnemu sosedu po domače povedali, potem pa pristavite Vašo prošnjo, željo ali mnenje, če ni le prost oglas.

1. Mnenje o Belič-Jožefovi prošnji za obertnijsko pravico.

Belič Jožef je slišal, da tudi v Št.-Jurski občini ljudje radi vino pijejo, dasiravno je slabo in precej drago. Koj poterka pri Št.-Jurskem županu, ter ga prosi, da mu pripomore obertnijsko pravico dobiti od vlade, ker bo dobro vino k ceni točil. Ob ednem dobi župan tudi od uradnije pismo, da naj pové svoje mnenje, ali se bi Beliču smelo dovoliti vinoterštvo (ošterija) ali ne. Na to odgovori župan tako-le:

Slavna c. k. uradnija!

Po zapovedi od 10. p. m. (preteklega meseca) sem koj sklical odbor, ter srenjske svetovavce poprašal zastran dovoljenja Beličevega vinoterštva. Ker sti že 2 ošteriji v tej mali vasi in ker bi Belič ravno vtik cerkve rad vino točil, ter tako lahko tudi Božjo službo motil, je odbor ednoglasno sklenil c. k. uradnijo prositi, da mu ne dovoli vinoterštva.

Št.-Jurska srenja, dne 14. majnika meseca 1865.

I. I., župan.

2. Oglas.

Postavo za posle sicer sveršujejo politiški uradi; vendar tirja §. 39, da župani pomagajo uradnii gledati na zvesto izvrševanje; gledati mora župan na posle, da se vedejo postavno ter služijo zvesto. Posle brez službe mora župan siliti, da si iščejo kakove kolj poštene službe, ako so tej srenji pristojni. — Ko pa vendar prilike k delu ne bi naišli, se imajo rabiti za srenjska in javna dela, dokler ne naidejo drugega dela. Ko bi se taki posli brez vsega posla izgovarjali, da so obljubili pri stariših ali zlahti delati, ne sme župan gledati na ta izgovor, če je

očitno, da pri njih dela naiti ne morejo. Tuji posli, ki praznujejo, ki pa niso hoteli stopiti v službo, ko se jim je ponujala, se imajo iztirati iz srenje. Da pa župan za vse posle v svoji srenji vé, bo razglasil sledeči oglas:

Po tem oglasu opominjam vse posestnike, obertnike in hišnike nabrežinske srenje, da mi v 2 dnevih naznanijo, berž ko so vzeli koga v službo ali v nauk, ter da mi ob ednem pokažejo tudi njih potrebna spričala, domovnico, popotovavni list itd., da je podpisanemu mogoče prezreti vse posle te srenje.

Kdor se nasprotno ogiblje spolniti to tirjatvo, bo po postavi kaznjen.

Nabrežina dne 15. junija 1865.

J. Nabergoj, župan.

3. Kaj je storiti, če tujec v naši srenji zboli?

Pripeti se lahko, da ima naša srenja kakovo tirjatvo do druge, posebno lahko, če je podpirala kakega siromaka ali bolnika ali zapuščenca iz druge občine. Naša občina bo račun berž poslala drugi dolžni občini, ter od nje tirjala, kar ji gre po pravici. Se vé da mora v tem primerljaji občina biti dolžna skerbeti za dotično tujo osebo, ki je dobila podpore, ne pa postavim stariši za otroka ali mož za ženo po §. 91 derž. zakonika. Pisala bo toraj naša občina oni dolžni, ter jo prosila, da ji poverne stroške, lahko tako-le:

Slavno županstvo!

Izučen čevljar iz Vaše občine, I. I., je pri nas naglo zbolel. Ker ga je srenja podpirala skoz 50 dni, dokler je čisto ozdravil, je izdala za njega vsaki dan 80 kr. in razun tega še posebej zdravnika plačala s 5 gold., kakor A/ spričalo A kaže. Zato prosim, da srenja N. naši srenji poverne stroške, ki znesejo vkup 45 gold. avstr. veljave.

Srenja Poljska dne

I. I., župan.

Če tuja srenja bres vsega vgovora rada poverne stroške, je dobro; vsa reč je končno pravnana. Pa srenje se jako rade otredujejo takih stroškov; pisarij bo treba. Ta pravi, da imajo domači (stariši, mož . . .) plačati stroške, druga se izgovarja, da ni bilo treba podpirati zbolelega čevljarja, ter da bi ga bila naša srenja morala poslati v javno bolnišnico, tako da ne bi pristojna srenja plačala stroškov, temuč dežela. — Ker je pa na eni strani dolžnost naše srenje, da tudi tujega bolnika podpira, ker ji je iz druge strani težko zgubiti vse stroške, ki

jih je imela pri tem vljudnem oskerbljenji, je precej treba paziti, da naša srenja ničesar ne spogreši, zakaj bi pozneje se za stroške morala obrisati.

Zato je nar pred treba se pri mojem županu oglasiti, ako kak tujec pri meni zbolí. Župan moje srenje bo potem berž županu bolnikove srenje oznanil pismeno, da tu leži pristojenec njegove srenje. To dvojno oznanilo pa se večkrat opusti in kmetič začne koj na svojo roko zdraviti bolnika; pošilja po zdravnika itd., pa nič ne vé še, ali bo zdravnik plačan in ali bodo njegovi stroški povernjeni.

Mislímo si, da tudi srenja N. noče plačati 45 gold. za čevljarja; izgovarja se, da bi bil lahko prišel v javno bolnišnico, in da toraj mora naša srenja terpeti stroške, ker je brez premisleka koj pomagala bolniku. Vendar naša srenja koj pravi, da ni bilo mogoče čevljarja prenašati v občno bolnišnico, ker je na legarji zbolel, kar spričuje zdravnikovo spričalo. Ker pa še se otresuje dolžna srenja, je naša prisiljena tožiti jo. Vendar je poprej še treba vediti, ali se okrajni uradnii stroški ne zdijo previsoki. Zato je treba c. k. uradnii pisati (brez koleka):

Slavna c. k. uradnija!

- Čevljar I. I. iz srenje N. je v naši srenji naglo zbolel na legarji. Berž ko je županstvo zvedilo njegovo pristojnost, je po prilogi A bolezen naznanilo pristojni srenji N., ktera pa še se zmirom ni oglasila na dopis in priloženi račun. Zato prosi podpisana srenja, da c. k. uradnija gledé na nevarno bolezen, ktera tirja posebne postrežbe po §. 39 postave od 3. decembra 1863, odobri in poterdí stroške od 80 kr. na dan skoz 50 dni, vkup 40 gold. in stroške za zdravnika po prilogi B od 5 gold.; vsega vkup 45 gold. avstr. velj., zavoljo kterih bo treba tožiti občino N.

Srenja Poljska dne

I. I., župan.

Kakor je c. k. uradnija odločila, tako se ima sadaj naša srenja ravhati. Ako je poterdila vse stroške, kakor prošnja razpeljuje, bo naša občina koj tožila uno pristojno občino, da ji končno vendar poverne stroške. Se vé da ne bi nič zbavila, ako bi čevljar I. I. sam imel kaj premoženja, da sam poverne stroške; tadaj je treba ga tožiti pri sodnii njegovega doma. Drugače pa mora njegova srenja stroške plačati.

C. k. uradnija je poterdila stroške za bolnika; zdaj toraj naša srenja na podlagi tega poterjila toži čevljarja, ako ima s čem poverniti stroške, če pa ne, pa pristojno srenjo, da ji

vse stroške poverne. Tožba čevljarja se skoraj tako napiše, kakor una naznanila, le da ima prošnjo jasno izgovoriti.

kolek 36 kr.

Slavna c. k. okrajna sodnija!

A/ Srenja Poljska je morala tujega čevljarja M. iz srenje N. skozi 50 dni v hudi bolezni oskerbljevati, ter vsega vkup potrošiti 45 gold. avstr. velj., kateri iznosek je tudi c. k. okrajna uradnija po prilogi A poterdila. Ker pa čevljar sam teh stroškov z dobro voljo poverniti noče, je podpisani župan prisiljen prositi:

Slavna c. k. okrajna sodnija naj urok naroči ter spozna, da je čevljar M. dolžen Poljski srenji poverniti bolniške stroške od 45 gold. a. v. kakor tudi vse tožbinske stroške in sicer v 14 dnevih, ako se hoče zogniti izveršbi.

Poljska srenja dne

I. I., župan.

Zavolj večje gotovosti bo dobro naznanila in druga priobčenja zmirom proti retur-recepisu dati na pošto, da se potem dotični prejemnik ne more izgovarjati, da ni dobil naznanila.

4. Oznanilo rubljenja zavoljo zaostalih davkov.

Slavna c. k. uradnija!

Po naročilu od 2. julija t. l. je podpisani župan zarubil usnjarja Franca Praprota, ter izroči tudi ob ednem zarubilni protokol.

Podpis.

5. Zarubilni protokol,

zapisan 1. julija t. l. v pričo podpisanih od župana srenje Poljske.

P r e d m e t :

Podpisani župan je po ukazu c. kr. okrajne uradnije od 20. junija t. l. v hiši usnjarja Franca Praprota zavoljo dolžnih davkov od 4 gold. 50 kr. a. v. za leto 1865 za slavno davkarijo orehovo omaro za zastavo vzel, ki je vredna 13 gld. a. v.

Franca Praprota, usnjar.

Miha Belec, cenivec.

I. I., župan.

M. M., priča.

N. N., priča.

Občinski uradniki.

Občinska postava od 2. maja 1864 govori tudi o uradnikih in služabnikih v §. 28, ki se glasi:

Odbor mora starešinstvu dati toliko pomočnikov, kolikor mu jih je treba za opravke domačega in izročenega področja. Ako odbor prevede, da je treba za to posebnih uradnikov (činovnikov) in služabnikov, naj sklene, koliko jih bode, po čem bodo služili, kako se bodo postavljali v službo in devali iz službe, koliko bodo imeli penzije, kako se bode za nje skerbalo in kaj bodo v počitku dobivali.

Treba je pa jako skerbno postopati pri volitvi uradnika; tu se ne sme gledati, ali je v tej občini doma ali ne; tudi ne na žlahto itd., temuč nar bolj je na to gledati, da bo uradnik zanesljiv in svojim opravilom kos. Da se pa tak uradnik dobi, bi dobro bilo tako ravnati in na tiste lastnosti gledati, ktere tudi vlada tirja, kadar si jemlje uradnike v službo. Vlada pa tirja pred vsem poštenost in neoskrunjenost značaja; ne vzame ga za uradnika, ki je že bil po sodni kaznovan, ali ki je na glasu slabega obnašanja; vlada dobro preiskuje in prevdarja celo prejšnje življenje prihodnega uradnika in ko bi ga že bila v službo vzela, potem pa bi najšla kak pogrešek v njegovem življenji zastran vrednosti, bi ga po postavah morala odpraviti. Ne vzame nobenega v službo, ki je čez 40 let star, tudi navadoma ne nobenega podložnega druge države. Občinem bo toraj koristilo se ravnati po občnih pravilih, ter posebno na one gledati, ki so bolj izurjeni in vajeni v pismu; tudi občine bodo pri takih poklicih uradnikov lahko gledale na doslužene vojake, ki imajo sposobnost in izurjenost opravljati občinske opravke.

Ko bi treba bilo v kakej občini posebnega uradnika, bi nar prej odbor moral skleniti in določiti, koliko plačilo bo dobival na leto. Potem pa je najbolje po razpisu (Concurs) poklicati si uradnika. V razpisu take občinske službe se mora povedati plača in pa pogoji, pod kterimi se uradnik vzame. Razpis bi se lahko tako-le glasil:

Občina N. si bo za občinske pisemske opravke vzela občinskega uradnika, kteremu bo vsako leto plačala 400 gld. gotovega denarja in mu še za stanovanje in kurjatvo skerbela, za ktero dobi 6 sežnjev derv. Kdor želi v to službo stopiti, naj se spriča o starosti, dosedanem življenji in poslu in o svojem nauku vsaj do 1. februarja l. 1866 pri podpisanem županu,

Na prošnje, ki vtegnejo priti po oznanjenem času, se ne bo gledalo.

Občina N., dne 1. decembra 1965.

I. I., župan.

Naravoznanski listi.

Spisuje A. Gorenec.

II. list.

Nekoliko o zimskem spanji.

Videli smo v I. listi, kako važnega pomena za živalsko življenje so selitve; videli smo pa tudi, da je v živalstvu jako veliko selivk in vsakdo, komur je le količkaj znana zemlja in njene razne razmere, lahko izpozna, kako skerbna je narava za vse svoje stvari. Naj primanjka hrane tū, narava poskerbi za-njo drugej; naj pride zima sè svojo belo odejo, sè svojimi ledenimi cveticami, ki jih sadi po oknih; naj prihruje merzli sever, ki uže tako sluje, češ, da vganja kače: vse nič ne dé. So kraji, kjer sije gorko solnce, ko nas merzla zima grize v ušesa; kraji, ki si s pomladnim cvetjem kinčijo tla, ko pri nas v terdnej zimi vse spava. Tjekaj pobegnejo zračni prebivavci, berzi povodni plavarji in mnogi drugi naši sosede na suhem, da ohranijo ali same sebe, ali pa odgojé nov zarod. Daljna pot, njene mnoge težave in nevarnosti jih tako malo straše, kakor desetega brata. Selitve so za mnoge živali (sevéda za ene bolj, za ene menj) *conditio sine qua non*, kajti ves svét stoji le na pogojih, ki strežejo materijalnemu življenju. Ohraniti in ploditi življenje, to prizadetje je tisto vreteno, ki suče in goni vse na svéti.

Povedali smo tudi, da nejso vse živali sposobne za dolgo in težavno romanje. Dà, le premnogo jih je, pri katerih se telesne lastnosti nikakor ne strinjajo z mislijo, da bi te živali mogle potovati. Za-nje treba po drugej poti skerbeti za hrano po zimi, za njih življenje. Narava jim je dala zato zimsko spanje, in rešila jih tako, da revice ali gladu ne pomro, ali pa da jim živjenja luč iz družih razlogov prehitro ne vgasne. Gladu, pravim, kajti tudi nje zadene tista stiska, kakor selivke. Listje se v jeseni osuje in logi pokažejo gola rebra. Sè sadjem je pri

kraji; eden je pomogel družemu, da so ga spravili v kraj. Nekaj so ga otresele živali med saboj, nekaj ga je pognilo. Gizdalinu metulju je mraz posušil cvetlice, travo je poparila slana in sneg dela zdaj zamete tam, kjer je ščurek prej pel in godil vedno isto. Dolgonoga kobilica je prej z orjaškimi skoki merila zeleno polje, katero zdaj nejma ni rumenega žita ni zelene bilke več; travniki nejmajo kerme, da bi delala senco raznim postopačem šestonogatega naroda (žužki imajo po šestero nog). Strah pred Faraonovimi meršavimi kravami je ugnal tudi deževnico (*Lumbricus terrestris*) globoko pod zemljo. Mraz je zaperl duri za njoj, kakor Bog nekđaj barko za Noetom. Ključ prinese gorka pomlad, ki bode ogrela zmerzlo zemljo. Potuhnjeni pajk več ne nastavlja in razpenja svojih mrež od veje do veje. Lov bi bil prazen in lovca samega zebe. Kdo bi slutil, da je bil pred kratkim na kupiči „smeti“ še živ somenj, ktereга prosta duša s tolikoj zaničljivostjo ogleduje, češ, vsaka teh gerdob, kar jih je tū, pika kakor malik. Za to porednost pa denešnji naravoslovci še um hočejo dati tem spakam, ki tū zidajo svoj Babelj. Ali z družimi čuti in z drugoj mislijo ogleduje naravoslovčevoko umetno napravljeno in s tolikoj pridnostjo nanešeno mravljišče. Toda zdaj je vse prazno; le ako se sneg za nekaj dni umekne solnčnim žarkom, korači tam pa tam kaka mravlja po mravljišči, kakor nekđaj Jeremija po Jeruzalemskih razvalinah. Kdo vé, kaj išče? Kdo vé, kaj jo je prigñalo na beli dan? Nemirne, kakor so mravlje vse dni svojega življenja, še v spanji si ne dadé pokoja. Kdo vé, ali jih ne dramijo strašne sanje, češ, morda jim dolgojezični mravljinčar (*Myrmecophaga jubata*) moli svoje meso iz praznozobega žrela, ali pa jih celo drami kaka glava, ktereј je naravoslovje terra incognita, kdo vé, ali ne išče orožja pri mravljah zoper Vogta, ki zagovarja v necem oziri te pridne in brihtne živalice *). — Tudi polh se je nagodil; truden je, a kdo bi se čudil? Hudič in pa Kočevar ga preganjata in vganjata vso noč; s kolicim veseljem gotovo pozdravi mraz, ki ga skrije kervolokim sovražnikom!

Pa kakor pri selivkah pičla hrana nej edini razlog za selitve, ravno tako pri družih tudi za zimsko spanje ne. O tem smo uže nekoliko omenoli in sicer organizem sam tirja in zahteva, da se življenju teh živali tako rekoč kolesa zavro, da preurno ne pobakla in potlej naglo ne vgasne. Zato je zimsko spanje v vsem svojem bistvi kakor nalašč. „Narava se nikoli ne zmoti, ako treba izbrati sredstev“, djal je nek sloviti naravoslovec, a res, v tem oziri je imel čisto prav. Sicer ne mo-

*) Vogt, Untersuchungen über Thierstaaten.

remo reči, da so preiskave na tej strani uže do konca prišle, nikakor ne, marveč priterditi moramo, da so jako malo jasne lastnosti, ki ločijo organizem od organizma namreč pri živalih, ki ne poznajo zimskega spanja in pri tistih, ki zimo prespe, kolikor pa vémo o tej reči, znano nam je le pri onih živalih, ki se ne umičejo tako zelo anatomskega nožu in fiziološkim preiskavam. Upati pa smemo, da nam bode vednost sčasom tudi tu pojasnola vse dosedaj še temne strani. Kako važne so take in enake prikazni v naravi, to vé ceniti le tisti, komur nej vsa narava le mertvo oblo, ki ga suče svojevolsnost.

Nej namen temu spisu, spuščati se v natančnejše preiskave, zato tudi povemo le nekoliko o zimskem spanji. Pervi dosedaj znani razlog pa mu je na plučah. Anatomija je razkrila nekako različnost med plučami pri tistih živalih, ki zimo prespé in pri drugih, ki je ne prespé. Zrak *) namreč jih pri prvih prej prešine in prej in bolj naglo raztegne, kakor pri drugih, pa se tudi prej iz njih umekne, tako da plučé prej vpadejo. Mehurčki (cellulae aërae) po njih so večji pa njih kožice tanjše in kapilarne cevke med njimi menj razvite, raztegnoti pa se dadé veliko bolj, kakor pri drugih plučah. Kri se po njih ne pretaka tako prosto, kakor pri drugih živalih, zato je tudi oksidacija sama manjša. Oglienca tedaj menj oddajajo te živali, kakor druge in od tod se razlaga, zakaj se tako zelo redé. Mast se jim zbira in nabere v velikej množici **). Ta naprava v živalskem organizmu je jako važnega pomena. Mast po zimi greje žival, gori počasi in je potrebna za dihanje. Nikakor pa mast ne daje živalim hrane, češ, da jim ne treba jesti po zimi. Čisto napačno je tedaj, ako si prosto ljudstvo pripoveduje, da medved po zimi iz svojih lastnih nog seza mast, da se preživi, tako malo, kakor da bi polž vteknol svoja usta v zadnjico, češ, hrana potuje vso zimo iz polža v polža nazaj. Take in enake pravljice so brez vse vednostne podlage, kažejo pa, kako si prosto ljudstvo prizadeva, vsako prikazen v naravi pojasniti si; kar se pa ne dá, porine se kar na ravnost za tisto steno, kjer so vsi čudeži domá.

Djali smo, da se živali, ktere zimo prespé, zelo redé. Vidimo jih, da so pred zimoy vse zelo debele in mastne. Polh si je pridobil veliko slavo sè svojo mastjo in Kočevanju je menj za polha samega, kakor za njegovo mast (vse gorje mu tedaj le zato, ker jo nosi saboj). Po zimi mast počasi gori; živali jo

*) Natur, Zeitschrift von Dr. Uhle.

**) Corpus adiposum (po Gerstaeckerji) pri zaželnah, pri kterih je po znotranjem trupli in med čevami polno rumenkastih ploščekov.

tako rekoč izsopejo. Zato se izbude na spomlad iz spanja zelo kumerne, nektare bolj, nektare menj, saj tudi dihajo ne vse enako. Pri mnogih kar mogoče nej dokazati, da bi dihale. Sploh pa zastajajo dihala vsem in sicer toliko bolj, čem hujše pritiska mraz. Ko pa jame zima ponehovati, postajajo tudi dihala živahnejša. Natopirji nehajo dihati, ko ima gorkota še deset, do šest stopinj po R., ako se jih pa nekoliko dotekneš, začno zopet dihati. Nekterim dvoživkam pljuča čisto vpadejo. Ta prikazen sama sicer še ne poterdi, da bi te živali po zimi čisto nič ne dihale. Izreži žabi pljuča, pa ti bode še živela nekaj časa, kajti diha skozi kožo. Druge skušnje pa so pokazale, da nektare živali v najtrednejšem zimskem spanji res ne dihajo. Deni kovo teh živali v kak plin, v katerem vse, kar živi, pogine n. pr. v nitrogenium i. t. d. čez nekoliko ur jih lahko brez vse škode, še ravno tako žive, kakor si jih del v plin, zopet vzameš iz njega. Nekdo je del več natopirjev na čisto brezračni kraj. Čez sedem minut so bile take, kakoršne poprej. Tudi voda jih dolgo ne zaduši.

Kakor zdihali, enaka je v zimskem spanji tudi sè sercem in njegovimi opravili. Serce sicer nikoli ne miruje, zato tudi v najhujšem zimskem spanji ne neha biti, vendar pa se godi to veliko bolj počasi, kakor v navadnem življenji. To so naravoslovci opazili pri vseh živalih in ta prikazen je z družimi v tako ozkej zvezi, da ena razlaga drugo in ena je podlaga druge. Zaželke imajo namesti serca v celem zadki (abdomen) podolgoma cev, ki je tolikrat pretisnjena, kolikor obročev ima zadek. Ta cev, ki sicer vsako minuto od šestdesetkrat do osemdesetkrat bruhne kri po telesi, skerči se po zimi, ko zaželka spi, le po dvakrat do trikrat. Natopirju bije serce po leti po dvestokrat na minuto, kedar po zimi spi, pa le po petdesetkrat. Ravno tako je pri družih živalih, če tudi ne pri vseh enako. Toliko pa je zmerom gotovega, da serce zelo onemore. Pa tudi ne bije vso zimo enakomerno, ampak včasih živahnejše, včasih bolj leno, kakoršna uže je zima. Navadno bije v začetki zimskega spanja še vedno pogosto, pozneje pa vedno redkejša, tako da bije v najhujšem spanji najmenjkrat. Ko pa se bliža čas, da se žival ali prebudi, ali čisto izbudi, začne serce zopet hitrejša biti, tako da se lahko izpozna, ali se bode žival kmali izbudila, ali ne. Ježu *) bije serce poleti po petinsedemdesetkrat na minuto, malo pred zimskim spanjem po petindvajsetkrat, kedar spi, pa še menjkrat. Skričku bije serce po dvestokrat na minuto, ko po zimi terdno spi, pa samo po štirinajst-

*) Friedrich.

ali petnajstkrat. Enaka je tudi pri družih živalih, ki jih štejemo semkaj.

Iz tega je očito, da se kri zelo počasi pretaka po telesi. Zato tudi ne oddaje toliko snove, in to se čisto vjema s tem, da živalim po zimi ne treba ali nič, ali pa prav malo jesti. Želodec pri živalih, ki zimo prespé, skoro čisto zaklene svojo kuhinjo po zimi. Te dve prikazni si ozko sezati v roke. Sploh pa vse le tje meri, da se živenu kolesa zavró, kajti te živali po zimi celo rasti nehajo in deli njih telesa ostanejo vso zimo do druge pomladi taki, kakoršni so bili takrat, ko so živali pospale. To se lahko vidi, ako se slepcu ali martinčku odterga rep, ki poleti ali spomladi kmali na novo požene, po zimi pa nikakor ne dorase. Naravoslovec Friedrich pripoveduje o nemcem polži, kteremu so poleti porezali roge. Začeli so mu zopet rasti, ali zastali so vso zimo in začeli so se naprej razvijati šele na spomlad, ko se je polž izbudil. Mlade žabe se izbudé na spomlad ravno tolike, kolikoršne so bile pred zimoj. Kdor vé, da so vse telesne moči navezane na dohodke od zunaj in da se celo tudi duševne zmožnosti ravnaajo po njih, bodi si uže kar telesa zadeva pri najbolj razvitej živali, pri človeki, ali pri njegovih nižih sorodnicah, ta se nikakor ne bode čudil, ako tam vse nekako zastane, kjer od zvanaj ne pride dosti pomoči s hranoj ali živežem.

Da žival v zimskem spanji ne čuti tako, kakor sicer, to je očito. Občutljivost se ravna po tem, ali žival terdno spi ali ne in spanje samo se zopet ravna po mrazi in pa po mnogih razdelih v živalstvu, tako da je spanje pri nekterih živalih terdnejše, kakor pri družih. Živali sploh spočetka ne spé terdno; lahko se dadé izbuditi, ako se jih dotakneš in jih ogreješ. Čem dalje pa spé in čem hujša je zima, tem terdnejše tudi spanje. Nektore postanejo take, da jih ne izdrami nobena reč, razun gorkote; pa še gorkota ne tako kmali. Te živali so v spanji čisto enake mertvemu truplu, dokler še ne postane terdo. Kakor jih položiš, tako ti ostanejo. Potegni jih za nogo, bode se sicer iztegnola, pa precej zopet skerčila, ko jo izпустиš. Zbodi jih z igloj, a ne bodo se ti izbudile. Vse življenje je tako na nizkej stopinji, da se zdi človeku, kakor bi bilo uže vgasnola, smerti pa vendar še nikakor nej enako, če tudi nej smert o tacihi prilikah nič nemogočega, marveč prav navadna, ako je zima zelo huda, ali pa, ako se take živali prenašajo zdaj na gorko zdaj na merzlo. Jasno je, da pri živalih te verste organizem skoro čisto praznuje. So pa tudi živali, pri kterih so organizmova opravila tudi v spanji precej živahna, da si veliko menj, kakor takrat, ko so živali brihtne. Pri teh ne treba mnogo

truda, da se izbudé. Najlaže se izbudé takrat, ko zima hujše pritiska, ali pa ko nastaja gorkejša vreme, naj pride gorkota od kodar je. Letos je bila zima v začetki sušca meseca še zelo huda. Nakopal sem si bil nekoliko zalizanih polžev in spravil jih v stekleno posodo, ki je stala na okni v izbi; ali nobenemu polžu se nej ljubilo pogledati na beli dan. Nej čuda, kajti meni samemu so hotele roke in noge zaspali, ali bolje zmerznoti. (V marsikteri sobi, kjer prebiva dijak, menim, pospale bi živali najterdnejše). Necega dne starem enemu zaspancu apnaste duri in potegnem ga iz gradu na dan. Bil je kakor mertev, ali gorkota v mojih rokah ga je precej izbudila in pokazal je roge. V čevah je imel mnogo blata. Drugi so se izbudili nekoliko poznej na gorcem solnci, ki jim je sijalo na okno. Dal sem jim zelenjave, ali nobeden se je še doteknol nej. Bili so vsi še zelo leni in pospani, kajti čutili so, da nej še pravi čas, ki kliče na zelene vertove. A res, predno je bilo tri dni, spali so polži zopet mirno, kakor poprej, toda nove bele ljupine si nejso več napravili za pokrov.

Ravno tako drami gorkota zimsko spanje tudi pri družih živalih. Mnogokrat se zgodi, da se živali v sredi zime prebude in jamejo rogoviliti. Često je videti natopirje, ko o kopnih zimskih večerih sem ter tje ferfrajo, vselej pa se zopet zalezejo in čakajo prave pomladi. Ta prikazen pa nikakor ne vgovarja, češ, da te živali ne poznajo zimskega spanja; tako malo, kakor malo smemo zimsko spanje prilastovati vsem živalim, kar jih kdo najde na pol zmerznjenih. Pokazalo se je pri polžih in vidi se tudi pri mnogih družih živalih, da ostanejo nekaj časa brihtne, ako jih človek z gorkotoj izbudi; včasih celo, ako jih samo predeneš ali pocukaš.

Predno živali po zimi pospé, ne jedo ali čisto nič, ali pa prav malo. Nekteri mislijo, da zato, češ, da se hočejo navaditi na prazni želodec, ali zdi se mi, da si je ta v sorodi z unoj o Ribničani in njegovem konji. — Zaželke navadno ne jedo nič, predno pospé. Ako imajo čeva polna, izpraznejo jih najprej in potlej še le pospé*); ravno tako tudi nekoliko dojivk, ktere se dalj časa pripravljajo k pokoju in zmerom menj jedo, naposled se jim jed čisto vstavi in potlej mirno prebavljajo. Je pa tudi nekoliko dojivk, ki ne prebodo vse zime brez hrane, ampak jedo, kolikorkrat se izbudé, samo veliko menj, kakor takrat, ko so brihtne, n. pr. skriček (*Cricetus frumentarius*), jazbec (*Meles Taxus*) i. t. d. Hrana se jim potlej počasi kuha v že-

*) Polž ne počedi svojega gradu, predno ga zaklene, kakor smo povedali poprej.

lodci, kakor na primer pri nekterih dvoživkah (Amphibia), ki pospé s polnim želodcem.

Ko neha zimsko spanje in se živali izbudé, prime jih mnogokrat toliki glad, da pomró, ako nejmajo precej hrane, kakor na primer nekteri hrošči. Mnogo pa jih je še vedno nekako zaspanih, le počasi se izbrihtajo in potlej še le začno po malém jesti.

Kakor uže malo cenjena in zanimiva le bolj za naravoslovca, vendar je ta prikazen v naravi uže davno bila znana. Dá, celo splošnejšo so si jo mislili nekdej, kakor je res. Čudno se je zdelo Aristotelu, kam bi bile prišle lastavice, kuka-vice in mnogo drugih tic. Prišel jih je kar na ravnost onim, ki zimo prespé. O selitvah se še sanjalo nej ni njemu ni družim naravoslovcem še dolgo za njim. Dá, še dandenes jih je mnogo, ki terdé, da lastavice in škerjančki posamezno ostanejo pri nas, in zimo prespé. Da ostanejo pri nas, to je pač lahko, razlogov zato ne manjka, ali da bi zimo tako prespali, kakor na priliko polh in drugi, ta je pa bosa.

Najbolj razširjeno je zimsko spanje po nižih razredih v živalstvu. Tù je pa zimsko spanje tudi najterdnejše. Kaže nam živali skoro čisto take, kakor bi bile zmerznjene. O prvotnih živalicah (Protozoa) ne moremo v tem oziru še skoro ničesar povedati. Ne sicer zato, češ, da so te „orjaške“ živalice ne bolj, kakor svetu še čisto neznane, nikakor ne, kajti dandenes je naravoslovje vso svojo pozornost obrnolò na-nje. Mikroskop je razkril uže mnogo skrivnosti, pokazal je tudi tu še neznan, če tudi uže star svét na starem svéti, čisto neznane živalice. Ehrenberg si je pridobil na tem polji prvi venec; za njim pa še drugi, kakor Stein, O. F. Müller, Dujardin, Claparede, Lachmann, Oskar Schmidt *) i. t. d. (Schmidt posebno pri gobah, Spongiae). Vendar pa bode trebalo še mnogo bistrh očí, predno se bode dalo o teh malih živalicah in o prikaznih v njihovem življenji še natančnejše govoriti. Važno pa, kakor zimsko spanje samo, je pri njih terdno življenje, ki ga pri močelkah (Infusionsthierchen) celo suša ne pokonča. Moča jih zbudi, ako so bile prej tudi dolgo časa čisto posušene. Od tod se razlaga, zakaj se jih v tekočinah kar nenadoma in na enkrat toliko prikaže.

Mehkužci (Mollusca) pospé po zimi sploh vsi. Zakopljejo in zarijejo se na jesen pod mah, v perst, v loček, blato in ob bregovih pri vodah. Najbolj znan je vsacemu navadni polž (*Helix pomatia*), ki spomladi in poleti, da se ne bi pregrel, počasi

*) Letošnji rector magnificus na graškem vseučilišči.

lazi v deževnem vremeni po vertovih in ob mejah, pušča je za seboj žlezasto cesto. Na jesen pa, kakor bi hotel res steči, začne urnejše laziti sem ter tje, dokler si ne najde mehke posteljce za zimo. Hišo si potlej zapré z apnastoj ljupinoj; odklene mu jo še le na spomlad gorko solnce, mnogokrat pa tudi zima; ali takrat gorje polžu! Polži so nekterim dobra jed; iščejo si jih tedaj takrat, ko so zalizani. Najdejo jih čisto mnogo skupaj. Neme živali se zberajo, da se po zimi ogrevajo z lastno gorkotoj.

Ravno tako splošno je zimsko spanje med červi (Vermes). Dá, gliste (Eingeweidewürmer) pospé, kar so naravoslovci uže večkrat opazili, celo s tistoj živalijo vred, v kateri živé in izbudé se še le takrat, kakor žival sama. Ako pogine žival, v kateri prebivajo, poginejo tudi gliste. — Navadna deževnica (*Lumbricus terrestris*) se zakoplje kmali na jesen, ko se dnevi ohladé, po tri ali štiri čevlje globoko pod zemljo, kjer počiva in spava do terdne pomladi. Še le solnce jo izbudi, ko pregreje debelo odejo do nje.

Raki (Decapoda) pobegnejo v svoje lukinje, iz katerih se ne prikažejo vso zimo. Brez hrane prebodo ves čas. Pajki (*Arachnoidea*) se zalezejo med poknje, po luknjah, v mah i. t. d. Nekteri se zapredejo in pospé celo v goricah sobah. Nekaj pajkov pa prebije zimo kot jajce.

Zaželke prebodo zimo ali kot jajčica, ličinke, bube ali kot popolne živali (imago). Pri jajcih in bubah se ne more govoriti o zimskem spanji; kot ličinke prespé zimo samo tiste, ki potrebujejo več let, da se razvijó na primer rogači (*Lucanida*), kačji pastirji (*Libellulida*) in drugi. Kot popolna žival prespí zimo samo nekoliko rilčkarjev (*Curculionida*) in polonic (*Coccinellida*). Spomina vredno je pri zaželnkah, ki zimo prespé, da se babice uže v jeseni vbrejijo (vplodé), samčevo seme se hrani potlej v posebnej posodici v materinem telesu in tam ostanejo semenske nitike življenja čisto zmožne do prihodnjega poletja, ko začne babica jajčica nesti *). — Ako se metulji najdejo po zimi, velja o njih zastran zimskega spanja to, kar o ticah: izjeme so. —

Tudi dvoživke (*Amphibia*) se prištevajo onim živalim, ki zimo prespé. Med dojkami (*Mammalia*) pa je njihno število pri različnih naravoslovcih različno. Edinosti v tem oziru še nej. Vsak zagovarja svoje misli, od ktere strani uže ogleduje zimsko spanje. Posebno za medveda se pulijo. Tschudi, Blasius in Brehm nikakor ne poterde, da bi medved po zimi

*) Vogt, Physiologische Briefe II. Band.

v tem pomeni spal, kakor polh in druge. Friedrich zagovarja na vso moč spanje po zimi pri medvedi, sicer pa šteje semkaj še te-le doživke: natopirje (*Vespertilionida*), kerte (*Talpina*), jazbeca (*Meles Taxus*), ježe (*Erinaceina*), veverice (*Sciurina*, *Sc. vulgaris* in *Arctomys marmota*) in medvede. (*Ursina*).

Natančnejše razprave in različne misli o tej reči podamo čestitim bralcem o drugej prilici.

Kratka povestnica avstrijska.

Spisal Ivan Geršak.

III.

Dasiravno je Oton sedaj bil tudi od papeža potujen kralj nemški, se vendar ni dolgo veselil svoje nove oblasti. Nemški knezi ga niso mogli terpeti, tudi avstrijski Leopold ne. Zberejo se toraj, odstavijo kralja, ter pokličejo Friderika drugega iz Italije, da on prevzame nemški prestol. Friderik kmalu priroma na Nemško; knezi ga spoznajo kot svojega kralja. Se vé da je še zmirom boja in prepira imel z Otonom, koji ga spoznati ni hotel; ko pa je sam francoski kralj nasprotoval Otonu, ter Angleže pri Bouvines-u leta 1214 nasekal, se je Oton obotavljal tu pa tam, dokler je leta 1218 umerl. — Sedaj je tudi Leopold bolj odkritoserčno kazal svojo podverženost štavskemu Frideriku, ker je bamberska rodbina v Avstrii itak skoraj celo svojo moč zahvalila rodbini štavski; zato se ji i Leopold šesti ni izneveril.

Papež je spet Nemcem prigovarjal, da naj novo križevo vojsko vojujejo, ter naj odrinejo v Jutrovo. Zbere se res precej knezov, vojvodov in prostakov, koji se po morji napotijo proti Jeruzalemu. Bilo je leta 1217; i Leopold se pridruži vojski. Vendar po potu jih tare lakota; iz lakote nastopi sčasoma razpor med križevci samimi. Niso precej zbavili, dasi je Leopold krepko deloval s svojimi Avstrijanci in Štajarci. Verne se toraj zopet domu, in dospe v Avstrijo že leta 1219. Ker ni bilo več razpertij na Nemškem zavolj nasledovanja prestola, je mirno vojeval v svoji vojvodini, ter gledal prihraniti si prijaznost cesarja in papeža. Berž ko se je Leopold vernil iz Egipta, kjer je mesto Damiette pomagal obsedati, so zaostali knezi in križevci vzeli mesto, vendar si ga za dolgo osvojiti niso mogli;

že leta 1221 ga zopet zgubijo. Tako so križevci gubili pogum od dneva do dneva, ker tudi ni bilo nobenega edinega vodstva; kralj Friderik namreč se ni dal pregovoriti, da bi sam osebno se vdeležil križeve vojske, bojé se domačih homatij. Zato ga pa naslednik Inocencev, Honorij III., sili, da naj vendar spolne svojo dolžnost. Leta 1224 se pogovorita papež in kralj, da v dveh letih mora kralj Friderik sam prevzeti vojsko, drugače propade v prokletstvo. Leta naglo preidejo in kralj Friderik ni resno mislil bojevati se na Jutrovem, temveč zediniti spodnjo Italijo z Nemčijo, ter tako omrežiti papeža od vseh strani, da mu ne bi mogel nič storiti. Vendar pomotil se je, ker so gornoitalska mesta združila se zoper kralja, kateri je toraj moral se vdati papeževi volji. Gre res na vojsko, vendar skerbi, da jo izverši kakor hitro mu je mogoče. Sklene mir s Turki, ter se verne zopet v Italijo, prej ko je papež mislil. Propade toraj prokletstvu, ter nobena moč ga ne reši več njegovim nasledkom, ako ga papež ne oprosti. Kdo pa bo poravnavec takih važnih reči? Sam Leopold avstrijski je bil prikupljen papežu in cesarju, da je mogel pogoditi ter pomiriti oba pri St. Germanu v Italii. Kralj in papež sta zadovoljna z Leopoldovimi predlogi, in papež kmalu potem odveže Friderika prokletstva; le nesreča je bila, da je Leopold na merzlici zbolel, ter ni mogel včakati rešitve, koja je bila izrečena berž črez eden mesec po Leopoldovi smerti. Tako vidimo, da je Leopold povsod povzdignil avstrijsko veljavnost. Avstrija je bila postala mogočna pod njim in cenili so ga knezi in ljubil ga podložni narod. Kaj pa je storil za Avstrijo samo v notranjih zadevah?

Pod Leopoldom se je Avstrija razveselila lepega, blagega razvitka; izcimili so se že takrat razni stanovi, vitezi, gradjani ali mestjani, kmetje itd. Leopold se ni oziral veliko na grofove in viteze, ampak je pomagal nar bolj mestjanom; mestna prava jim je delil, kakor so jih imela slobodna mesta ob reki Rini; Dunaj si je precej pomogel. Da dunajski trgovci boljši vspeh imajo, jim podari 50.000 srebernjakov (mark srebra). Dal jim je različne pravice nakupavati in prodavati. Mestjanom sploh pa prepusti voljiti si župana, koji varuje potem mestjanske pravice.

Na njegovem dvoru samem je bilo jako krasno; kakor so cesarju služili in stregli grofovi in knezi, tako i vojvodu dvorni služabniki (ministerialci), kojih je več imel kakor kteribodi nemški vojvod; opiral se je namreč na svoje dvojno vojvodstvo, v Avstrii in Štajarji; zato je deržal tudi dvakrat toliko družine, kakor drugi vojvodi. — Za šole je jako skerbil; sklicaval je na svoj dvor sjajne, znane može. Vidimo res veliko izbrano

število pevcev in pesnikov okolj Leopolda, kateri je na vse moči pospeševal lepe umetnosti. Le ednega naj omenim, koji še danes nar bolj sluje izmed vseh tadašnjih pesnikov, to je Walther von der Vogelweide, ki tako naravno opisuje svoje čute, pa tudi dela svojih rojakov.

Leopold je bil jako previden v svojem političkem zadržanju. Derži se Filipa in pomaga mu spodriniti Otona; vendar po Filipovi silni smerti se pogoji z Otonom. Ko pa spet Oton pade po vzajemnem sklepu nemških knezov, se Leopold pričakarije odtegne, da le varuje svoje dežele, kajti tudi papežu se ni hotel vpirati. Serce mu je bilo pri mladem štavskem Frideriku, dolžnost je terjala podporo cesarju Otonu. Potem še le vendar stopi tudi zvonajno očitno na Friderikovo stran, ko je že Oton bil sunjen s prestola. Je pa tudi bil prikupljen pri obeh strankah, če tudi se ni mešal v boje, ki bi bili razdirali blagostan avstrijski. Kadar so štavski cesarji iskali svojo srečo le v Italii, še celo dolj v Sicilii, so zaboravili in pozabili na domače opravke. Friderik sam je preživel svojo mladost v Italii in ko je že cesar bil, ga po deset let ni bilo na Nemško. Kako bi potem Nemška sploh se mogla zavesti kot edina država pod ednem vladarjem? Prosti narod sam je bolj ljubil svoje vojvode, kneze in grofove, kakor cesarja samega, kterega nikolj videl ni, od kterega je komaj tadaj ter tadaj slišal, da tam dolj neki v Italii še vendar živi. Med ljubljenci naroda pa slovi nar bolj Leopold šesti, priimenovan slavni.

Leopold je tudi svojo vojvodino povikšal in zemlje kupil na Kranjskem v „slovenski mejini“ ob Kerki reki od brizinškega škofa Gerolda za 1650 sreb. mark. Ta posestva na Kranjskem so bila podloga in vzrok, da je pozneje cela kranjska mejina prišla k vojvodini avstrijski. Deržavni dohodki so nek že takrat znašali 60.000 sreb. mark. Sledi mu njegov sin

Friderik II., † 1246.

Cesar Friderik II. je bil skoraj zmirom v Italii; nemške opravke je prepustil svojemu sinu Henriku sedmemu (VII.) Je pa tadaj vsaki knez gledal zvišati le svojo moč, toraj ni skerb in popraševal po cesarju. Dà, nemški knezi so celo izrekli, da Friderik ni več njih kralj, temuč njegov sin Henrik; — se vé da to le zato, da pod slabejšim sinom laže raste njihova moč. Med temi knezi je bil tudi Friderik II. avstrijski vojvod. Ta vojvod je res bil silen, krepke volje, pa tudi slavohlepen in samsvoj; mogočne avstrijske grofove vpokori, ako so se mu vstavljali, kakor Chuenringovce, ki so imeli nektare gradove ob Donavi (Dürrenstein itd.), iz kterih so pokojne tergovce na-

padali, vozeče blago v glavno mesto Dunaj po vodi ali po cesti. Misli tudi, da bo ravno tako se upreti mogel i cesarju; vendar tû se je pomotil; cesar ga pokliče večkrat pred se, vendar Friderik se mu zmirom ogiblje. Cesar Friderik ga pa zadnjič 1236 prokolne, t. j. izreče, da je sovražnik nemške države i da zgubi svoje vojvodstvo. Pa tudi na to prokletstvo vojvod gledal ni, dokler ni cesar sam prišel črez Štajar v avstrijske dežele a Dunaj mesto vzel (1237). Vsem mestom podeli cesar obširne pravice, kakor so jih imela pod Friderikovem očetom Leopoldom; tû pa tam še jih razširi; s tem si cesar berž pridobi velikega boja nar boljši podporo na Avstrii, ker vojvod Friderik je sam očetû nasprotno teptal mestne pravice, kolikor je mogel. Le Novomesto mu je ostalo, kjer se je terdno zavaroval. Tudi bavarski vojvod Oton je privihral kot cesarjev pomočnik (zaveznik) na gornjem Avstrijskem, ter deželo nad reko Anîžo odtergal. Avstrijska je toraj nehala biti vojvodstvo pod Bamberžani; cesar sam si jo je z orožjem podvergel in po cesarskih namestnikih dal uradovati. Ko je prvi namestnik bamberžki škof umerl, mu sledi Oton Eberstein-ski, kateri še nekaj poprej nepodverženih mest vzame po odhodu cesarjevem. — Vendar Friderik išče pomočnikov, da spet pridobi svoje dežele. Obljubi českemu kralju Wencelnu (?) vso deželo na levi Donavi, samo da mu Wencel pomaga spet podvreči drugi del Avstrije. Wencel res pomaga, tako da je Friderik cesarske namestnike in uradnike kmalu izteral.

Ko je pa cesar Friderik v Italii srečo imel podvergši vsa nasprotna mesta, ga kar zadene spet papežev izrek, cerkveno prokletstvo; papež sam Innocenc IV. se poda iz Rima na Francosko, v prosto mesto Lyon. Pri tej neprevidni nesreči je cesar želel se spet spraviti z nemškimi knezi, posebno pa z avstrijskim Friderikom, koji je že skoraj vse dežele spet podvergel. Se vé da ta sprava ni bila ugodna niti papežu niti českemu vojvodu, ki je že zdavnej bil v zavezi s papežem. Pregovarjajo ga toraj škof solnograški in drugi duhovni poslanci, da naj se ogiblje nesrečnega cesarja, ki se je tako sperl s cerkvijo; vendar vse je bilo zastonj; udá se cesarju, ter mu zmirom zvest ostane do svoje smerti. Se vé da sadaj je tudi dobil vse pravice spet od cesarja, vse dežele so mu spet pripadle; pravice Dunaja mesta je cesar spet uničil. Treba ni bilo toraj vojvodu Frideriku več pomoči Wenceljnové zoper cesarja. Alj Wencelj le terja obljubljenó deželo nad Donavoj, Friderik je dati neče. Pogodili so se po dolgem pogajanji, da Wencelj opusti svoje negotové pravice na avstrijske dežele lepo polovico; da pa Friderik dá svojo bratřično (bratranico) Jero Wenceljnovemu sinu

Vladislavu. Tako bi bil Friderik v mirnem posestvu svojih posedovanih dežel.

Alj cela Nemčija začne trepetati pred Mongoli, ki so priderli iz izhodne jutrove dežele. Rušivši vse pred sebo, prispejo do Lignice mesta, kjer so jih nemški knezi sami brez cesarja z močno desnico nažgali in odvernili. Pa na jug proti Ogerskemu se obernejo. Tù je itak bila mala razpertija med cerkveno in cesarsko stranko in niso mogli se jim vstaviti sè zedinjeno močjo. Prosijo Friderika avstrijskega, da jim pomaga. Vojvod res pride, pripomore odgnati Mongole, ki so za zmirom (?) zapustili naše kraje, si pa zato zgovori tri mejne komitate za odškodovanje. Ogri s tem niso zadovoljni in terjajo komitate nazaj, žugajo jih siloma vzeti, ako jih voljno ne izroči. Terdoglav Friderik jih ne pusti iz rok; tako je spet vstvaril si sovražnika že vmirjenim svojim deželam. Pa še drugi sovražnik terka na njegove duri. Cesar Friderik je namreč želel dobiti njegovo bratrično za ženo, ker je vedel, da bo ona enkrat posedovala vse avstrijske dežele, ker Friderik otrók imel ni. Cesar obljubi zato povzdigniti Avstrijsko in Štajarsko na stopnjo in čast kraljevine, vojvod Friderik bi ji bil prvi kralj. Tega pa spet česki vojvod ni hotel imeti, da bi zgubil svojo Jerico, s katero si je želel i on nekadaj pridobiti celo Avstrijo; kralj Vencelj toraj žuga vojvodu z vojsko, ako mu berž ne dá bratrično v poroko. Tretji sovražnik pa so bili mogočni grofovi in škofi na Avstrijskem samem, ki so čerteli vojvoda zavolj proticerkvenih njegovih namenov. Friderik pa se odloči podložne vpokoriti, jih strogo kazniti, Venceljnu Jero zaročiti (1245), z Ogri pa se poskusiti z mečem zavolj treh komitativ. Papež je vesel bil, da se ni (morebiti) zviksala moč cesarjeva, ako bi bil pridobil Avstrijo po tej ženitvi, ter berž odveže zadržke, ki so branili ženitvo Vladislava z Jero. Bila sta si v zlahti, ker je brat Vladislavov Otokar II. imel teto Jeričino Margareto (Marjeto) za ženo, ktera se je po Henrikovi smerti omožila z Otokarjem.

Junija meseca leta 1246 zbira Friderik močno vojsko, ter udere od Novegamesta proti Ogerskemu nad Bela IV. Na Lajti reki se snidete vojski. Friderik žene že pred sabo ogerske konjike in peščake, ali malo preblizo si upa sovražniku; sovražna pšica mu oko predere, da na tla pade ter kmalu izdehne. Njegovih vojakov vendar ni splašila smert svojega vojvoda, ter še bolj serdito so prijeli sovražnika in tudi ga premogli. Alj zguba je le velika, ker slava bitve ne obvaga žalosti po obče štovanem vojvodu. Avstrija je bila čisto zapuščena, postala je prepirna zemlja svojih sosedov. Friderik je

bil še le 36 let star, korenjak, kojega je narod še v poznih časih slovil v narodnih lepih pripovedkah. Vpiral se je sadaj cesarju, sadaj cerkvi, pričkal se zmirom sè sosedí, hotel je postati kralj svojih dežel, ter precej neodvisen postati od nemških kraljev. Ali ni še prišel čas, da bi deželni vladarji, vojvodi in knezi že sadaj se bili čisto oprostili cesarske moči, — ta čas je še le prišel po 30letni vojski l. 1648. Zato je pa Friderik moral pasti. Zapustil je samo svojo sestro in bratrično, ktera se je po Vladislavovi smerti omožila z Jermanom badenskim. Dobila sta sina Friderika, koji je na Napolitanskem končal slavno rodbino bamberžko s Konradinom štavskim, koji je pa od svoje strani sklenil še slavnjšo rodbino štavsko, ktera je Nemčii in Italii dala tako krepkih cesarjev.

Tudi Friderik je Avstrii zemljo pomnožil. Po poroki z Nežo Meransko leta 1230 je dobil kranjska posestva in še Scharding, Ried, Neuburg na reki Inu. Ko se je leta 1243 ločil od Neže, je res moral izročiti spet Kranjsko, vendar na Inu je obderžal imenovana posestva, zavsem vkup kojih 20 □milj. Opiraje se na tako moč je po pravici terjál kraljevsko čast.

Konec.

Avstrija pride v roke Otokarja II., kralja českega. Vendar tudi Otokar mora pasti v bitvi z Rudolfom, očetom slavne avstrijske cesarske rodovine. Rudolf habsburški postavi svoje sinove za vladarje v naših deželah in zgodovina avstrijskih dežel je tem bolj spletena odsihmal z nemško zgodovino, ker je veliko nemško kraljestvo jemalo večkrat, pozneje zmirom svoje vladarje iz habsburšbe rodovine. Tako odsihmal skoraj ni posebne avstrijske zgodovine, temuč govoriti bi imeli od občno-nemške. Zato opustimo nadaljevanje občno-nemške zgodovine, želedi, da bi se sčasoma vsaj tisti njeni deli iz nje tudi našemu občinstvu priobčili, ki so imeli posebno važen upljiv na človeški razvitek sploh, ali pa tudi le na razvitek avstrijskih zadev. Za nas je posebno važno vladanje Maximiljana I. in njegovih naslednikov, potem pa Karla VI. zavolj pragmatične sankcije in njegove hčere Marije Terezije, ki je še v živem spominu vseh Avstrijanov. — Bolj izurjena peresa naj nam popišejo ne-ktore oddelke noveje zgodovine, da bomo kej laže presodili tudi današnje politiške razmere mnogih avstrijskih narodov,

Obraz iz živalskega življenja v južnej Ameriki.

Spisal A. Gorenec.

Čestiti bralec! nuj, zapusti za nekoliko časa mirno domače ognjišče, podaj mi roko in spremljaj me. Ne vprašaj: kam? Porok sem ti, da ti bode depadalo, ako nejsi še hodil po onih krajih, kamor te popeljem. Lepa je sicer naša slovenska dežela; tudi tù ima narava velike zaklade svojega veličastva in le žalibog, da domači naravoslovci tako malo marajo za-nje, ali vendar, reči moram, vsa drugača je dežela, kraj, kamor pojdeva. Tù ne sili še človeška roka plodnej zemlji tujih zeli; tù jej ne jemlje nevsmiljena sekira velikanskih sinov, resnobnih stoletnih dreves; tù seje in žanje narava sama a seje in plodi tako, da mora človeško oko le stermeti. V svojej prvotnej odeji brati zemlja različnost z lepotoj, z veličastjem, kakor ga skoro ne najdeš kraja več pod modrim nebom. Pa pustimo to! Kdor je bil sam tamkej, ta vé najboljše, kako je v — gostih braziljanskih logih.

Zdaj véš, dragi bralec! kam pot derži. Ali daljava in široko morje na često ostraši človeka, zato tudi midva rajše ostaniva doma, pa poslušaj, hočem ti jaz kaj narisati iz ondornih krajev, kolikor se bode dalo na kratko a s pravimi barvami.

Južna Amerika je kraj, ki se smé ponašati, da ga mati narava najbolj ljubi. Temu so porok njeni zakladi, bodi si v oziri na rastlinstvo ali na živalstvo. Težko bi bilo pregledati vso lepoto in krasoto, pa tudi nej naš namen, dalje govoriti o tem. Naša naloga za denes naj bode pogled na en sam obraz celotne slike. Vémo pa, da se bode čestiti bralec zelo čudil, kako pridemo kar naenkrat na toliko revščino, ker smo ravno prej pravili o lepoti in krasoti, toda nikar ne prezirati, da smo govorili tudi o različnosti. Da pa opravičimo tudi te hvalepolne verste, hočemo zanaprej podati več obrazov te baže in začnemo denes z najtemnejšim.

Podoba je, kakor bi se bila narava tù, sredi obilnosti na vse strani, ali zmotila, ali pa sama seboj igrala in norčevala, ko je pridružila živalim, obdarovanim z največjo živahnostjo, z najlepšimi divjinskimi značaji, nemega soseda, ki je v vsacem oziri živ izraz neizmerne razločka med svojimi deželani. Menim lenivca (*Bradypus tridactylus*). Dá, lenivec je izmed onih

siromaških sinov, katerim je bila stvarnica le mačeha. Nolažila mu je pomanjkljivosti premnogo, a odrekla skoro vse, kar nam druge živali tako kmali prikupi. Podnebje, pod katerim mu je odločeno rojenemu biti, ne sklada se nikakor z njegovo lenoboj, z njegovim čmernim značajem, če tudi prezremo vse prenapete spise, ki ga še veliko bolj črné, kakor res zasluži. Ali tudi pravična kritika ne more in ne vé nič lepega povedati o njem, razun da je zelo miren a nikomur ne dela nepokoja.

O duševnih zmožnostih nej pri lenivci ní sluha ne duha. Budalast in butast, kakor je ves, tudi v sužnosti nikoli ne izpozna svojega oskerbnika, naj mu streže, kakor dolgo hoče. Dá, pri lenivci pogrešamo celó ono lepo čednost — vročo ljubezen do svoje mladine, — ki je lastna živalstvu sploh. Odtergaj materi mladiča, ki se je derži za dlako in se jej oklepa okoli vratu, v prvem hipi ti je starka res nekoliko nemirna, toda tako daleč ne seza njena materina ljubezen, da bi se le nekoliko genola s kraja, kjer visi. Mladi lenivec je pa tudi kmali pozabljen, lastna mati ga več ne izpozna, in ko bi še tako kazal se jej in večal okoli nje, vse zastonj, dokler se je znova ne oklene. Slab sluh in pogled sta lenivcu prirojena. Ušesa so na okroglej glavi, ki je opičinej zelo podobna, čisto skrita v dlako. Oko je brez izraza, neumno in slabo, pači ga kakor proseno zerno majhna punčica. V gobci je nekoliko slabih zob, ki to ime komaj zaslužijo; toliko bolj vgibčen pa je dolgi jezik, kakor pri vseh redkozobnikih (Edentata), kamor prištevamo tudi lenivca. Sprednje lape so dalje od zadnjih; vsaka ima po troje močnih, serpastih, čez 2 coli dolzih kremljev, v katere so persti vtaknjeni, kakor v cev. Dolgost meri pri odrasčenem samci osemnajst col, z repcem vred poldrugo colo več. Zelo različne v primeri z družimi dojivkami (Mammalia) so tudi anatomske lastnosti, posebno majhni so možgani, jetra, serce in obist. Pa pustimo lenivčevo anatomijo, če tudi je jako podučljiva in zanimiva, kajti ta spis nej namenjen naravoslovcem, ampak prostemu bralcu!

Veči del življenja preteče lenivcu v mirnem spanji, le na večer se nekoliko izbrihta in predrami, da naznani sè svojim žalostnim glasom, da ga še nej konec lenobe. Zato so nekdamislili, da je lenivec ponočna žival. Po več tednov visi tiho na enem in istem kraju, v spanji noge ena tik druge, tako da nej mogoče skozi videti, glavo pa nagnjeno proti persam. Živi, sevéda, le na drevji; na tla ga ne spraviš z lepoj, ker je tù tako zelo nevkreten, da se komaj premiče. Sprednji lapi stavi daleč pred-se in s trebuhom se plazi po tleh. Glava mu omahuje pri hoji zdaj v levo zdaj v pravo. Da je taka hoja zelo

težavna in počasna, to je očito, od tod ima lenivec tudi svoje slabo ime. Nikakor pa nej tako počasen na drevji; znano je, da pride lahko 100 čevljev visoko v 20 minutah. Celó v vodi, ako po nesreči pade va-njo, vé si dobro pomagati in kmali pridra na suho.

Lov na lenivca se pač ne izplača, ko bi hotel materialne koristi od njega. Smerdljivo njegovo meso ljubi le nekoliko Indijancev; koža je k večemu za torbe. Težko pa ga je tudi nati. Kakor orlovo mora bistro in vajeno biti oko, ako ga neče izgrešiti, skritega v senčnatem zavetju košatih drevés, ki si v temnih američanskih logih podajajo roke in zapletajo zelene veje sosed v sosedove. Taki naravni mostovi so za lenivca kakor navlaš, da mu ne treba dolge in težavne poti na zemljo a zopet na drugo drevo, saj seli se tako le v največej sili; dokler nej okoli in okoli vse obrano, tako dolgo mirno in tiho visi na istem kraji. Ne prežene ga nič. Lakoti kljubuje cele tedne. To je tudi nekatere zapeljalo, da so mislili, da živi samo ob zraki, posebno, ker gobec najraje moli proti vetru. Ne vstraši se ničesar, kakor bi imel še tako mirno vést. Nej gotovo, da bi se izgenol, ako mu puška tudi polno pest šprihov (Schrotkörner) zapodi v leni herbet. Poleg mirnega bivanja v šavji krije ga očesu tudi rujavo-sivkasti kozuh, ki ima dlako suho kakor seno in skorji debelih vej zelo enako barvo.

Ves nekako narobe, kolikor ga je v koži, ima lenivec celó hojo drugačo, kakor opica in veverica. Budalasto telo mu vedno visi navzdol, proti tlam, z nogami pa, ki so neznansko krepke, poprijemlje se ob vejah. Čudna in spomina vredna je tudi njegova velika varnost pri hoji. Kakor ne bi sam svojej moči zaupal, poskusi vselej prej, ali je varno ali ne, ali je veja zadosti trdna ali ne, potlej še le se je prime. Lenivca prijeti, ako ga zasačijo, to je pač lahko, ali odtergati ga, to je teže. Derži se drevesa tako trdno sè svojimi kremplji, da ga človeške moči le težko premorejo. O tacihih prilikah tudi nej kej varno ž njim opraviti imeti, posebno, ako ga zasačijo na tleh. Urno se verže na herbet, oklene se sovražnika grozno trdno, zasadi mu svoje dolge kremplje globoko v meso a ne izpusti ga prej, da mu zagiblje v naročji.

Hrana so lenivcu popki na drevji, mlado perjiče in sadje. Sprednji lapi ima zelo dolgi, kakor smo povedali; z enoj od daleč vleče veje k sebi, z drugoj obira in nosi hrano v gobec, kakor opica; pičla pijača mu je roša po drevji.

Babica ima po enega mladiča; porodi ga kosmatega in uže s precej hudinni kremplji, da se more materi precej obesiti za dlako.

Nej sicer znano, kako starost včaka lenivec; da ne pogine kmali, kaže njegovo terdo življenje, ki ne pozna tako neobhodnih potreb za vsakdanje življenje, kakor na primer opica, tica i. t. d. V zoologičnem verti v Amsterdamu imajo lenivca, ki je že devet let suženj, pa se še dobro ima.

Čertice.

13. Kratek pregled tobakove zgodovine.

Pervi tobakarji, ki so je Evropejci videli, bili so prebivalci na otoki Kuba za časa Krištofa Kolumba, ki je našel Ameriko. Indijanci sploh so bili že takrat tako seznanjeni s tobakom, da ga nejso samo pili, dá, tudi noslali in žvečili so ga že, vse nesnage, kar jih pozna tudi denešnji svet v omikanej Evropi. Vili so si tobakove liste, delali smodke, ki so je imenovali „tobako“ in z njimi pijanili se. Evropejcev jih do 1516ega leta nihče nej posnemal; ta čas pa so primorci naselili po novih španskih kolonijah, primorci so se naučili tobak piti pri Indijancih in odperla se je pot daljšemu razširjanju. V Evropo je priromal tobak še le 1558ega leta, prinesel ga je don Francesko Hernandez, zdravnik španskega kralja Filipa drugzega v Portugal. Zdravilne moči, ki so je pripisovali novej zeli, podpirale so amerikansko tujko, da so se jej tudi v druge dežele odperle duri. Francoski poslance Jean Nikot, ki je bil tisti čas (1559—1561) na Lizabonskem dvori, prejel je tobak od necega plemenitaša kraljeve straže in poslal svojemu kralju Francu drugzemu, njegovej materi Katarini Medicis in drugim velikašem. Zdaj je bilo tudi na Francoskej treba kerstiti, čudotvornega sina daljne, a ta čas še nove Amerike. Vsak ga je hotel oblažiti sè svojim varstvom in sè svojoj milostjoj, dali so mu tedaj, da bi vsem vstregli, tudi mnogo imen, kakor: herbe de la reine mère, herbe du grand prieur, herba sancta, sana sancta Indorum, herbe de Sainte-Croix (iz spoštljivosti do svetokriškega kardinala). Toliko lepih imen je bilo tobaku gotovo najboljše priporočilo. Pa tudi na Janeza Nikota nejso pozabili, ker je vpeljal na Francoskej to čudno zel. Neumerla slava mu je bila plačilo, kajti sto let poznej jej je dal sloveči naravoslovec Linneé ime „nicotiana“ po Nikot-i. — Na Angleško je prvi prinesel tobakovo seme sir Ralf Lane 1586ega

leta, prvi pa je učil Angleže kaditi sir Valter Raleigh, oni Raleigh, ki je naišel Virginijo.

Najbolj je tobaku na noge pomogel holandski zdravnik Kornelij van Bontekov. Da bi pospešil kupčijo z duhanom, obetal je Metuzalemovo starost vsem, ki ga pijó ali noslajo.

Kakor smo že povedali, noslali in čikali so Indijanci že takrat, ko jih je Kolumb sè svojimi tovarši naišel; v Evropi in najprej na Francoskej pa se je vpeljala ta gerda navada še le za Ljudvika XIII.

Do lesëm se je veselil tobak največe česti in najlepšega občudovanja, ali naenkrat je trešilo prokletstvo tudi va-nj. Prišli so tudi za-nj slabi časi in prinesli hudih bojov. Še se nej bil sprijaznol sè svétom sploh in jelo mu je tesno iti, ker so se najviše glave dvignole zoper njega. Angleška kraljica Elizabeta mu je hudo grozila, še bolj pa kralj Jakob I., ki je spisal knjižico „misocapnos“ zoper tobak. Da bi tobakarijo čisto zadušil, naložil je 1604tega leta tobakarjem hude davke. Jezuitarji so odgovorili Jakobu sè svojim „anti-misocapnos“-om in zagovarjali tobak; brunnim možem se je bil jako prikupil. Tudi cerkev se je vdeležila boja zoper amerikanca. 1624tega leta se je dvignol papež Urban VIII. s prokletstvom nad tobakarje; poznejše kazni so bile nekoliko bolj kerščanske; Benedikt XIII., sam pridni noslač, pa je je vse preklical. Na Turškej, kjer ima tobak dandenes največe prijatelje, rezali so tobakarjem nosove, ravno tako v Rusii. Šole so ga proklinjale kot peklenščeka in na vso moč skušale zatreti ga, toda zastonj. 1622tega leta je spisal Neander svojo tabacologijo in 1628tega leta Rafael Thorijs svoj „hymnus tabaci“, da bi tobaku čest, ki se je tako nečloveško teptala, zopet povernol. In res, prišel je zopet čas, da se je razkačenemu svétu prikupil. Začeli so se volilni knezi potezati za-nj in sloveča ljubezen Miroslava Viljema I., pruskega kralja, zavezala je sovražnikom jezike in le malo jih je še bilo, ki se nejsjo mogli sprijaznoti ž njim, kar ga pa nikakor nej več overalo in izpodbijalo. Širil se je in širil, in kakor zvest tovarš je dandenes bogatinu in revežu, plemenitašu in prostaku, tega mi menda ne treba razkladati. Skoro vsakdo seza po njem, ta ga pije, ta ga tlači v nos in tretji si z največoj slastjoj barva zobe z njegovim temno-rujavim sokom. Več nego stokrat se čuje prostega kmetiča, ki pravi, da je rajše brez kruha nego brez pipe. G.

14. Čertica iz narave.

Tschudi pripoveduje v svojih spisih to-le podučljivo čertico iz govejskega živjenja: „Ako pobijejo in zakoljejo na planini

kako kravo in po neprevidnosti raztresejo po tleh na poli prekuhano hrano iz želodca ali blato iz čev, vname se na tem kraji občni boj. Z vsemi znamenji najhujšega serda pridirja gotovo kmali kaka krava, ki se je pasla v okolici. Kakor besna tepta po mestu in mukaje z rogmi razkopuje zemljo. To je znamenje, ki kliče vso čedo skupaj. Renčé hiti vsa goved semkaj in zdaj se vname z rogmi tako hudo klanje, da preseza vso domišljijo o tacihi prilogah. Le kervave rane ali smert kake krave zamore vstaviti boj. Celo, ako se taki kraji še tako počedijo in enaki ostanki na čevlje globoko zakopljejo pod zemljo, vendar nobena krava ne stopi brez največjega nemira na to mesto.“ — Toliko Tschudi.

Pogledimo pa še naša domača goveda, kako se obnašajo o enacih prilikah. Zavohajo pač kmali mesnico in mesarja, toda namesti pogumnosti in serčnosti začno se na vsem telesi tresti in le sila jih primora na morišče, od koder plaha pobegnejo, ako jim le mogoče. Planinske krave, ki so po svojem prostem življenji ohranile še mnogo prvotnih lastnosti, ki kinčijo divjega bika, hočejo se tako rekoč maščevati za smert svoje tovaršice, če tudi v besnem serdi napadajo ena drugo, ali vkročena živina ne pozna več svojih moči. S prvotnim divjinskim značajem je izgubila tudi vse one lepe lastnosti, kar jih imajo njeni prosti stariši in sorodniki; zamenjala jih je za mehkužnost. Gotovo dà, kajti primerjaje divjo in domačo živino, nihče ne bode prezerl velike spremembe, ki je vstvarila iz derznega in pogumnega živinčeta sicer krotko in pohlevno, ali butasto domačo goved. Ravno tako je z domačoj kozoj in z njenimi prostimi sorodniki. Divjega severnega jelena (*Cervus tarandus*) in vkročenega Lapončevega le naravoslovčevo oko izpozna kot sina istega praočeta.

G.

15.

O opicah si pripoveduje svét mnogo jako zanimivih pravljic, ki jih nosijo popotniki iz-pod južnega neba — pravega opičnega doma — k nam in dalje proti severju. Izvedo jih pri tamošnjih prebivalcih, ki ne skopujejo z besedami, kedar treba hvaliti opice, samo da jih popotniki in naravoslovci rajše kupujejo. Sevéda so te pravljice tem lepše, čem bolj namazan je jezik, ki jih je pravil; ravnaajo se vedno po pripovedovalčevej izgovornosti. Čuda mnogo tacihi pravljic je blago uže celih narodov. Izmed mnozih, uže gotovo znanihi pripovedk, naj navedem čestitim bralcem le trohico.

Gotovo je, da ima orangutang (*Pithecus Satyrus*) bistri um, ki vé ločiti lepo od lepšega, ima ljubezni vneto serce v persih,

čemur so priča kervavi boji, ki jih bije najprej za svojo ljubo, potlej pa iz ljubosumnosti, ako se prederzne kak tovarš — in bodi si najboljši prijatelj — lep pogled privoščiti tovarševaj zaročnici. Pa podoba je, da ima orangutang zraven tudi sladko zavest, da zasluži zarad svojih lepih čednosti, ki ga povzdigujejo med divjimi možmi, tudi še kaj več, nego le prosto hčer svojega naroda. Primeri se tedaj na čisto, kakor pravijo zamorci, da pograbi kako lepo zamorko, ki dopada divjemu možu in odpelje jo prav po viteškej šegi iz sredoveka — samo s tolikoj ljubeznjivostjo menda ne — v svojo zeleno domovino, v gosti log, kamor mu prestrašeni tast ne more slediti. Neko indijansko dekle je preživelo, kakor pripoveduje nek popotnik po tamošnjih krajih, dalj časa v zakoni z divjim možem, ki jo je bil po sili zavlekel saboj. Še le čez tri leta jo je nek izpustil na očetov dom nazaj. Morda mu uže nej več dopala.

Čudno je, da se človeški rod nikoli nej sprijaznol z opicami tako, kakor z mnogimi družimi živali. Onih, ki so človeku jako koristne, kar ne omenjam. Njene spake in norčije pač radi gledamo in občudujemo njeno vgibčnost in sposobnost, s kateroj posnemajo človeka, ali te pozornosti ne budi — smel bi reči — toliko žival sama, kakor marveč njeně šale. Arabi sploh menijo, da so opice ljudje, ki jih je Allah zaverigel, ravno tako Indijanci. Zamorci mislijo, da samo zato nečejjo med druge ljudi, med kterimi so nekđaj živeli, ker se bojé, da bi morale delati. Mislijo pa tudi, da se duše zamerlih kraljev selijo v opice, samo da bi mogli tudi po smerti nadlegovati po svojej navadi vbozega podložnika; opice namreč strašno gospodarijo po polji in po vertovih, kamor se zaleté po hrano.

Po božje so čestili opice le Egipčanje. Indijanci so jim zidali poslopja, kjer so prosto vganjale svoje burke, po božje pa so čestili in še dandenes časté le svojo sveto opico (*Semnopithecus entellus*). Ali zasluži ali ne, naj sodi čestiti bralec sam. O tej opici pripoveduje namreč stara indiška pravljica to-le: Orjak Ravan je po sili odpeljal Sito, Šri-Ramino suprugo in vlekel jo saboj na Cejlonski otok, sveta opica pa reši ženo in jo prijelje možu nazaj; zato velja kot junak. Tudi je preskerbela Indijancem nek sad po imeni mango, ki ga jako cené; vkradla ga je v orjakovem verti. Za kazen zarad tatinstva jej je bila namenjena smert na germadi, ali opica je pogasila ogenj z rokami in od tistih dob ima roke in obraz čern *). G.

*) *Illustriertes Thierleben von Brehm.*

16. Kaj je sadno drevo vredno?

Kmetje, ki sadnih dreves ne glešajo, kakor bi se pri današnjih slabih časih spodobilo, ne premislijo vrednosti sadnega drevesa. Umna sadjoreja ne prizadeva veliko dela, dasiravno se še to zvesto ne zgodi. Drevo stoji okolj 60 do 80 let. Kupi se blizo za 30 kraje.; ker ga je treba varovati poškodovanja, se računijo stroški v prvih 10 letih na 1 gld. in 10 kr. Pozneje je treba drevo trebiti, okopati ga, mu gnojiti, treba je sad pobirati in tergati. Ko bi se to toraj čisto natanko zgodilo, kakor se že več let stori v Hohenheimu *) na Nemškem, prišli bi vsi stroški za vseh 60 let na 5 gld. 50 kr.; toraj še ne 10 kr. na leto.

Skušnje kažejo, da drevo od 10. leta do 20. poprek nosi vrednosti za pol goldinarja na leto, potem pa od 3 do 5 gld., tako da vsega vkup prinese za 175 gld. vrednosti. Sploh toraj prinaša drevo 3 gld. na leto; to je ravno toliko, kakor da bi komu posodil 60 gld., ker obresti od 60 gld. po 5% znašajo 3 gld. na leto. Sme se toraj reči, ako na male stroške ne gledamo, da je dobro sadno drevo vredno 60 gld. Pridni kmetje na Slovenskem, katerim sadjoreja posebno na sercu leži, bodo resnico tega računa poterdili, pa tudi s težkim srcem priznali, da se je pri nas za umno sadjorejo še zelo malo storilo.

A.

17. Različnosti.

1. Nek česki časopis priporoča to-le zoper zračne tatove, ki obérajó češnje na spomlad:

Priveži mertvega raka za rep visoko med veje na češnjevo drevo, a ni vrabca ni vrane ne bode nad zrelo sadje. — Ali je to res, ali le šala, naj poskusi, kdor ima priliko, saj nej težko.

* * *

2. Leskovi popki dobro zdravilo zoper kraste.

Uže večkrat sem videl, kako so si prosti ljudje zdravili krastovi obraz. Nabirali so si po leševji popke, ki na pomlad odganjajo in kuhali jih na frišnem mleki. S tem zdravilom se namažejo kraste, ki se kmali posuše in oluščijo.

* * *

3. Nek dobro, ali še malo znano zdravilo zoper kačji strup je vino. Dalmatinci prè nikdar ne kličejo zdravnika, ako kača

*) Glej: Landw. Wochenblatt 1866, Nr. 8.

piči koga, ampak napijo se tako zelo, da so pijani. Ko se iztreznijo, so zdravi in strup je brez učinka. Sicer pa se rabi z največim pridom tudi laško olje, ki se vtare v ranjeno mesto. — Bučela in osa sicer ne pikati nevarno, vendar pa je rana zelo neprijetna, ker rada oteka in včasih hudo skeli. Pomoč je zmerom pri rokah in neje težka. Izderi želo iz rane, potlej pa urno pritiski noževo klinjo na njo; jeklo potolaži boleščino, ako kaj časa deržiš nož na tistem mestu, kamor te je pičila osa. Ako nej noža, namakaj platnene cunjé v merzlej vodi ali pa vzemi hladne zemlje in polagaj jo na rano. Lastne skušnje so me učile, da je tudi med hvalevredno zdravilo zoper boleščine, ki jih napravi osa ali bučela sè svojim želom. G.

4. Zoper garje je žeplo najbolje domače zdravilo. Ako se kopelj dobro osoli in primeša jej nekoliko kakor moka raztolčenega žepa, izgubé se garje kmalu. Ravno tako se priporoča mazilo, ki se napravlja iz navadnega, domačega mijla in iz žepa. To mazilo se vtare garjevemu v kožo.

Grinte na glavi (tinea) nejsó nič nenavadnega, da si se jih ljudje zelo bojé. Najlaže jih je odpraviti tako-le: Laneno sème se mora dobro raztolči in pogreti, potlej se polaga na grintovo glavo tako dolgo, da se grinte omečé. Glavo treba med tem pridno spirati sè žepenoj vodoj in na večer naj se namaže sè svinskim salom, ki mora biti dobro namešano z drobno raztolčenim žepom. Lasje naj se vselej poprej gladko ostrizejo.

5. Po bitvi pri Lipsii so dobili kmetje povelje, naj zakopljejo mrtve po bojišči. Da bi se delo skrajšalo, napravili so velike jame in vane vlačili mrtve brez razločka. Nek kmet pride do ranjenega vojaka, ki si zarad slabosti nej mogel sam pomagati na noge; kar tebi nič, meni nič ga zgrabi in hoče v jamo z njim, toda vojak vpije in prosi, češ, mene vendar ne bodeš zakopal, ker sém še živ, pusti me. „A, kaj to, tako bi se vsak lahko izgovarjal“, odgovori kmet, zasadi vojaku kramp med rebra in haid v jamo!

6. Nekdo si je vbijal glavo, zakaj ima brado uže čisto belo kakor sneg, lase pa še prav čisto černe. „To je znamenje“, pojasni mu nekdo to zastavico, „da ste v svojem življenji mnogo delali s čeljustmi, z možgani pa ali prav malo, ali pa nič.“

7. Neka prijateljta sta se kaj rada imela. Bila sta pa oba polna burk, s katerimi sta eden drugemu nagajala, ali to ju nej razdvojilo. Primeri se, da je moral eden nju iti na daljno pot. Pri odhodu obljubi tovaršu, da mu hoče kmali pisati. Ko tedaj pride uže daleč v neko mesto, napiše list, v katerem nej bilo drugzega, kakor naznanilo, da se ima dobro in pošlje ga prijateljtu po posli, kteremu je naročil, naj se za plačilo oglasi tam, kjer bode oddal pismo. Kakor naročeno, tako storjeno, ali zarad daljne poti je bila poslova tirjatev kaj dobro osoljena. „Le čak!“ misli si nasekani prijatelj, „tudi ti še prideš v mojo cerkvico k maši, če le spak nej!“ Pošteno odpravi posla, urno pa zapečati težak kamem v škatlo, pridene list s temi-le besedami: „Dragi moj! gledi, ta-le kamen se mi je odvalil od serca, ko sem izvedel, da se imaš dobro!“ in odda ga brez plačila na pošto.

[illegible]

Kot mislim IV. zvezek kmalu po veliki noči dati na svilo, prošim gostite pravce, naj se kmalu pri meni oglašajo, ali jim naj pošljem dalje zvezke. Poslabno njundno pa prošim tiste glavne naše štitanice in da- stite gos-pode, kterim sem še jansko leto poslal I. zvezek (samnega ali a- drugin zvezek skup) na ogle, da mi naj sprejetu zvezke, ako jih ne- pridržijo, nazaj pošljijo, ali pa denar za prejeto ali razpohane; ker- plaščaji naši niso mecenati, temne domotočni slovenske kervi, ki ker-va- tijo na otar domovine kar imajo — svoje vednosti. Ni torej pridržavati, da bi jim narah za njihovo domojdnost še karkoli zvali z materijalno xupo- t da bi se vsesili beseda Chtvinčnega pretrsovavca g. dra. Meinc- gerja: "Naj draža stvar v dželi je kajnar".

V Marlboro due 1. marca 1886.

Dr. Jean Gerin.

Častitim bravcem „Čitavnice.“

Kdor je spoznal, kako iskreno sem se lansko leto v zvezi s čverstim Slovinci in osebnimi prijatli poprijel izdavanja „Čitavnice“, priznal mi bo gotovo, da se mora delavcu volja počiti, ako mu velike zadrege od vseh strani ne dajo dalje napredovati. Tacih zadreg je pa bilo več; omenim naj le nektre.

Rokopise sem že večidel imel pripravljene julija meseca; kar po dokončanih skušnjah sklenem zapustiti Herbersdorf, ne vedoč, kam me bo zanesla mila ali nemila osoda v praxo. Čakam doma v Št.-Petru pri sv. gorah dobra 2 meseca, dokler najdem prostor pri advokatu dru. Dominikuš-u v Mariboru. Zdaj sem pa koj spet na „Čitavnico“ mislil, ter jo svojemu dragemu prijatelju Antonu Tomšič-u (Mačkovemu) priporočil, da me tudi pri III. zvezku tako krepko podpira kakor pri drugem. Tiskani ste res bili kmalu 2 poli; a pride novo leto, tiskar je z delom preobložen in poleg tega pa — žalibog! — moj prijatelj T. zboli. — Z ednako marljivostjo i z ednako ljubeznijo do svojega naroda i do blagornega napredovanja jegovega me začne podpirati gosp. A. Gorenec ne le z lepimi spisi, temuč z drugimi tehničnimi opravki in prijaznimi nasveti. Tako mi je mogoče tù izročiti bravcem III. zvezek Čitavnice, veselo opazivši, da so že tù pa tam popraševali, ali je Čitavnica že vmerla ali kaj? — Zato sem mislil, da sem svojemu čast. občinstvu dolžen razložiti dolgi izostanek III. zvezka, pristavljajoč, da je moj namen, iz nerednega izdavanja zvezkov ustavnoviti redno izdavanje; bodi si vsak mesec, ali morebiti celo vsaki teden, ker gradiva imam dosti upati, braveci pa se tudi množijo od dneva do dneva.

Ker mislim IV. zvezek kmalu po veliki noči dati na svitlo, prosim častite bravece, naj se kmalu pri meni oglasijo, alj jim naj pošljem daljne zvezke. Posebno uljudno pa prosim tiste slavne naše čitavnice in častite gospode, katerim sem že lansko leto poslal I. zvezek (samega ali z drugim zvezkom vkup) na ogled, da mi naj sprejete zvezke, ako jih ne prideržijo, nazaj pošljejo, ali pa denar za prejete ali razprodane; ker pisatelji naši niso mecenati, temuč domorođci slovenske kervi, ki žertvujejo na oltar domovine kar imajo — svoje vednosti. Ni toraj pričakovati, da bi jih narod za njihovo domoljubnost še kaštigoval z materijalno zgubo i da bi se vresničila beseda Čitavničinega pretresovavca g. dra. Mencingerja: „Naj draža stvar v deželi je knjiga.“

V Mariboru dne 1. marca 1866.

Dr. Ivan Geriak.